Herman
NOJBAHER

Specijalni zadatak BALKAN

SLUŽBENI LIST SCG

Nojbaherovi memoari vrlo ubedljivo razbijaju crno-bele predstave o tragičnim događajima iz perioda Drugog svetskog rata, u prvom redu stereotipna znanja o složenim i komplikovanim procesima koji su se ticali odnosa Nemaca i četnika s jedne strane, i odnosa Zapada prema oba pokreta otpora u Jugoslaviji, s druge strane. Nojbaherovo delo svakako će pomoći novoj generaciji srpskih istoričara da ovladavanjem znanja o prošlosti izgrade kritičko mišljenje, koje će uspostaviti novi identitet nauke, kako se ona više nikada ne bi doživljavala kao totalitarna propaganda koja služi određenoj ideološkoj matrici. Kritičnost u istoriografiji ne može se dosegnuti jednom zauvek, već se ona stalno iskušava i usavršava na novim pitanjima i problemima. Ne postoje "viši ciljevi" zbog kojih se ta kritičnost može ograničavati, posebno ne politički. Samo tako istoriografija će ostati nauka a ne ideologija.

Dr Kosta Nikolić

SPECIJALNI ZADATAK BALKAN

Naslov originala: Hermann Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1940-1945.* Herman Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan* (u originalu *Specijalni zadatak Jugoistok 1940-1945).*

Izdavač: „Musterschmidt", Göttingen („Mustersmit", Getingen), drugo, popravljeno izdanje, 1957.

HERMAN NOJBAHER

SPECIJALNI ZADATAK BALKAN

BEOGRAD • 2004

SPECIJALNI ZADATAK BALKAN

Autor
HERMAN NOJBAHER

Priredio i preveo
Nikola ŽIVKOVIĆ

Recenzent
Dr Košta NIKOLIĆ

Za izdavača
Lazar RAĐENOVIĆ

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Zoran ŽIVKOVIĆ

Urednik izdanja
Danica SMILJANIĆ

Izdavač
Javno preduzeće Službeni list SCG
Beograd, Jovana Ristića 1

Ovu knjigu sećanja povećujem mojoj ženi Karli, koja je uporno čekala i nepokolebljivo verovala u moj povratak, čak i onda kada su joj javili da sam verovatno poginuo.

PREDGOVOR

HERMAN NOJBAHER O DRUGOM SVETSKOM RATU U JUGOSLAVIJI

Herman Nojbaher je roden 24. juna 1893. u mestu Vels, u Gornjoj Austriji. Umro je 1. jula 1960. u Beču. Između ova dva datuma smešten je buran život ekonomskog eksperta i političara. Član Nacističke stranke (NSDAP) postao je 1933. Za gradonačelnika Beča izabran je odmah posle Anšlusa, 13. marta 1938. Od januara 1940. godine bio je nemački poslanik u Bukureštu sa zadatkom da obezbedi nesmetani transport rumunske nafte do Nemačke. Godinu dana kasnije sklopio je tajni sporazum sa bugarskim vlastima koji se odnosio na snabdevanje hranom nemačkih armija pod komandom generala Lista. Od oktobra 1942. godine bio je specijalni izaslanik Trećeg rajha za privredna i finansijska pitanja u Grčkoj.

Nojbaher je za srpsku istoriju postao veoma bitan krajem leta i početkom jeseni 1943. godine, kada je po ličnom nalogu Adolfa Hitlera postao specijalni opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova Trećeg rajha za Jugoistočnu Evropu, sa sedištem u Beogradu. U dornen njegovog rada spadala su spoljnopolitička pitanja u vezi sa Srbijom, Crnom Gorom, Albanijom i Grčkom. Osim ove dužnosti dobio je i zadatak da, nakon kapitulacije Italije, podrži stvaranje nezavisne Albanije.

Od decembra 1944. godine vodio je Službu Ministarstva spoljnih poslova za ove zemlje, ali sa sedištem u Beču. Neposredno pre ulaska Crvene armije u ovaj grad povukao se u Kicbil. Odatle je trebalo da brine za emigrante iz balkanskih zemalja. Od vlade admirala Denica primio je poslednje zaduženje - spoljnopolitički savetnik general-feldmaršala Keserlinga u vezi s pitanjem kapitulacije armije kojom je on komandovao. Ta kapitulacija usledila je 6. maja 1945. dva dana pre opšte kapitulacije.

Zatim su ga 12. maja 1945. vojne vlasti SAD pozvale na razgovor i internirale u američki logor u gradu Kufstajnu. Od marta do aprila 1946. svedočio je na Nirnberškom procesu, a 29. juna 1946. američke vlasti poslale su ga u Beograd, kao svedoka na procesu generalu Dragoljubu Mihailoviću, koji je upravo bio u toku! To je, naravno, bio samo dobar izgovor da bude izručen novim jugoslovenskim vlastima. Odmah po dolasku u Beograd saslušan je u vezi s generalom Mihailovićem, u Odeljenju za ratne zločince. Već u 10 sati uveče završio je u Centralnom zatvoru. Sredinom jula rečeno mu je da će se veoma brzo vratiti kući. Narednih šest i po godina provešće u zatvoru u Sremskoj Mitrovici, a tek 16. maja 1951. Beogradski vojni sud potvrdio je presudu na 20 godina prisilnog rada. Kao osnova njegove krivice navedeno je da je, kao privrednik i diplomata ojačao ratni potencijal Trećeg rajha i da je pomagao nemačku armiju u borbi protiv NOVJ. U optužnici je, između ostalog, stajalo: *„Nojbaher je bio specijalni izaslanik ministarstva spoljnih poslova fašističke Nemačke. Kao specijalni opunomoćenik Hitlera, najvećeg ratnog zločinca u istoriji, Nojbaher se složio sa svim planovima pomenutog zločinca u odnosu na porobljavanje Jugoslavije i na uništavanje i iskorenjivanje njenih naroda. Nojbaher je te planove i ostvario".*

Osloboden je zbog bolesti i 21. novembra 1952. vratio se u Austriju. Zatim je radio kao građevinski preduzetnik u Salcburgu, a od 1954. do 1956. godine radio je u Etiopiji u službi cara Haile Selasija kao savetnik pri stvaranju moderne državne uprave.

Imao je funkciju savetnika i komesara u gradskoj upravi Adis Abebe a ironija istorije dovela ga je u kontakt sa onima koji su ga držali zatvorenog u Jugoslaviji: *„Bilo je to 14. decembra 1955. u Adis Abebi. Raskošan prijem u sali carske palate. Prisutni su: prinčevi, najviši dostojanstvenici Etiopije, ambasadori stranih zemalja, visoki strani savetnici, mnogi nose bogate medalje i sjajne uniforme, elegancija na najvišem nivou etiopskih i evropskih dama, bogato ukrašeni lusteri. Jedino nedostaju predstavnici crkve. Vode se tihi, intimni razgovori. Odjednom je nastao tajac. Najviši dostojanstvenici krenuli su u svečanu salu kroz špalir etiopskih i inostranih predstavnika. Prolazeći, ljudi iz špalira duboko se klanjaju etiopskom caru i njegovom gostu, u čiju čast je i priređen ovaj veličanstveni prijem. Kad sam gostu bolje pogledao lice, zapljusnuo me je odjednom talas sećanja. Taj gost je bio maršal Jugoslavije Tito. Poslednji put sam ga video pred mostom koji vodi iz Zemuna u Beograd. To je bilo 2. jula 1942, kada sam krenuo na svoje dugo zatočeništvo. Pobednik je nosio raskošnu uniformu i prošao pored mene, poraženog u ratu čija odeća je nosila jasne tragove američke internacije u kojoj sam proveo preko godinu dana. Ovog puta je moja odeća odgovarala svečanom trenutku i bila je besprekorna. Čudni susreti! Najveći pesnik jeste život sam, a život počinje - sutra ".*

Nojbaher je memoare napisao „tokom kišovitih letnjih meseci" 1953. godine, u svom rodnom kraju Gmundenu, kao i u Insbruku. Prvi put ih je objavio 1956. godine. Motive za njihovo pisanje obrazložio je sledećim recima: *„Bio je to dug i težak put. Sto sam ga tako dobro premostio i savladao zahvaljujem svojoj spremnosti da preuzmem dobrovoljno na sebe teret odgovornosti za veliko zlo. Zbog toga nisam nepotrebno patio i krvario. Danas vidim još veću dobit iz tog lutanja kroz dolinu potiskivanja i muka. Nikog ne mrzim. Život uvek počinje ujutro ".*

1.

Posle staljingradskog sloma i učestalih poraza nemačkih armija na Istočnom frontu, kada je postalo jasno da se rat pretvorio u rat koji Nemačka mora izgubiti, nacistička doktrina o vladajućoj rasi doživljava evoluciju. Koncept *novog poretka* menja svoje značenje: on više ne može da donese *raj* na zemlji, već mora da se primeni kako bi Nemačkoj olakšao muke koje ima u neposrednoj sadašnjosti i sada služi za predviđanje komunističkih *užasa* koji će doći.[1] Propaganda je pokušala da snažnijim naglašavanjem *evropske misije* u borbi protiv boljševizma, promeni raspoloženje naroda na okupiranim teritorijama.

Karakteristično za ovu poststaljingradsku fazu jeste to da se ona oslanjala na stavove Hitlerove proklamacije od 30. januara 1943. o značaju nacionalsocijalističke borbe za Nemačku i celu Evropu. Tako je Jozef Gebels 15. februara iste godine doneo uputstva za dalje vođenje propagande, u kojima je posebno skretao pažnju na značaj pridobijanja za „opštu evropsku borbu protiv boljševizma i stvar nove Evrope" upravo onih naroda prema kojima je, i propagandno i stvarno, do tada postupano kao sa nižim bićima. Gebels je zahtevao da se iz propagandnog arsenala izbaci predstava o budućem *novom poretku,* na osnovu koje bi *„pripadnici stranih naroda mogli da steknu utisak kao da nemačko vodstvo ima nameru da ih dovede u odnos trajne podjarmljenosti"?* Tako je propaganda poručivala srpskom narodu da je cela Evropa ujedinjena „na život i smrt u borbi protiv boljševizma" i da on treba da se obračuna sa „komunističkim izrodima", a Srbima će tada biti omogućeno prilaženje novoj evropskoj zajednici koja će doneti *„pozitivno stvaranje, sreću i blagostanje, pravo svakog pojedinca na rad i pravednu nagradu ".*[3]

Dvogodišnjica napada na Sovjetski Savez obeležena je kao „evropski nacionalni praznik". Nemačka je tada povela rat za oslobođenje malih naroda

[1] Kalvokorezi, Gaj Vint, *Totalni rat,* Beograd, 1987, strana 181.

[2] Ristović, Milan, *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940-1945,* Beograd, 1991, strana 65.

[3] Plakat: *Evropski nacionalni praznik.* Arhiv Srbije, *Zbirka plakata,* Inv. broj 100.

kako bi „osigurala njihovu nacionalnu egzistenciju i nacionalnu kulturu". Zbog toga je 22. juni 1941. postao „najkrupniji datum u najnovijoj istoriji Evrope 20. veka, u istoriji svakog evropskog naroda, pa i srpskog naroda". Zato je početak rata protiv Sovjetskog Saveza trebalo slaviti kao *„praznik zahvalnosti Nemačkoj kao prvoborcu nove Evrope. "*[4]

Popravljanju slike o pravoj sadržini *novog poretka,* trebalo je da doprinese niz promena na Jugoistoku pa je predlagano da Srbija i Grčka dobiju državnu nezavisnost, pre svega, zbog kapitulacije Italije i moguće invazije na Balkan. Naravno, osnova za novo političko okupljanje i dalje bi bila vodeća uloga Nemačke u borbi protiv plutokratije i boljševizma.[5] S ciljem razrade ovog novog pristupa, za specijalnog opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok, naimenovan je 24. avgusta 1943. Herman Nojbaher. Njegov osnovni zadatak bio je da okupi sve raznorodne i međusobno suprotstavljene vojne i političke antikomunističke snage, radi formiranjnja snažnog fronta pod nemačkom komandom.[6]

Nova nemačka politika na Jugoistoku, dodatno je upotpunjena naređenjima Vrhovne komande Vermahta i Komande Jugoistoka. Ona nije bila tek trenutno prestrojavanje. Još od sredine 1942. godine mnogi nemački generali verovali su u to da se Balkan ne može pacifikovati samo vojnopolicijskim merama. Trebalo je primeniti politička sredstva i podržati nacionalizme balkanskih naroda na antikomunističkoj osnovi.[7] Sam Nojbaher je o ciljevima svoje misije napisao: *„Srbija je bila jedna od najslabijih tačaka balkanskog komunizma. Usled pretežno agrarnog karaktera ove zemlje (preko 80% seoskog stanovništva) komunizam je bio ograničen na usku industrijsku oblast i na Beograd, gde je Univerzitet bio glavno uporište Komunističke partije. Ja sam u srpskom seljaštvu video jednu od najjačih pozicija protiv boljševiziranja Balkana i kao osnovu za svoje buduće političke planove uzeo sam to da treba učiniti kraj dotadašnjoj nemačkoj politici sprovodenjem osvete nad Srbijom. Valjalo je uvažiti da Srbi imaju ključni položaj na Balkanu i da se zbog toga mora izvršiti dalekosežna revizija nemačke politike u jugoistočnom prostoru",*[8]

Nemački diplomata smatrao je da je, pre svega, trebalo podići ugled Milana Nedića, kako bi se srpski nacionalisti odvojili od Mihailovića, pa je

[4] *Isto.*
[5] Ristović, M-, *Nemački novi poredak,* strana 67.
[6] Kada je Nojbaher preuzimao dužnost. Hitler mu je rekao: *„Kad sprovodite ovaj zadatak, setite se da ste vi Austrijanac! Sto se više bavim politikom bečkih careva, to im se sve više divim. Habzburgovci su imali potpuno pravo kada su sprovodili svoju politiku dinastijskog prava i sile. Samo su tako mogli da izađu na kraj sa nemačkim vojvodama i knezovima".*
[1] Tomašević, Jozo, *Četnici u Drugom svjetskom ratu,* Zagreb, 1979, strana 285.
[8] Neubacher, Hermann, *Sonder Auftrag Sudost 1940-1945.* Gotingen-Berlin-Frankfurt, 1956, strana 136.

prvi Nojbaherov potez bilo organizovanje posete predsednika srpske vlade Berlinu, septembra 1943. godine. O tome je napisao: *„Nedić je krenuo u posetu na koju je čekao još od 1941. godine, pun velikih nada u reviziju nemačke politike prema Srbiji. U ovim se nadama razočarao. Kibentrop je pozvao mene i Benderà da prisustvujemo njegovom razgovoru sa Nedićem, tek onda kada su razgovori dospeli na siepi kolosek. Nedić je na hrabar i dostojanstven način pokušao da govori o nepravdi koja je učinjena Srbima. Postavio je čitav niz zahteva da se ove nepravde isprave, kako bi se poboljšao položaj Srba, a time da se ojača njegov položaj kao predsednika vlade. Nedićeve žalbe Ribentrop nije primio previše prijateljski i sa simpatijama. Nedić je osećao da ga Nemci zloupotrebljavaju. Kada je tražio reviziju privremenih granica Srbije - čisto srpski srezovi pripali su, povremeno čak povređujući prirodne granice Hrvatskoj, a junačko groblje Srba, istorijsko poprište Kosovske bitke, pripalo je novoj Velikoj Albaniji - reakcija Ribentropa bila je žustra i on se razbesneo: 'Ni Francuska u ovom trenutku neće uspeti u zahtevu za reviziju privremenih granica! Zato se o takvom srpskom zahtevu za vreme rata ne može diskutovati'. Duboko uvređen, Nedić je posle toga odbio da potpiše tekst predloženog kominikea. Nije više bilo moguće da se razgovor nastavi. Neuspeh ovog susreta bio je potpun, kako sa političkog gledišta, tako i sa ljudskog aspekta"*[9]

Nojbaher je zamolio Ribentropa za razgovor. Rekao mu je da je ovakav ishod razgovora za Srbiju potpuno neprihvatljiv i tražio je da Nedića odmah primi Hitler, kako bi ova poseta imala bilo kakav pozitivan efekt. Tako se i desilo. I sam Nedić je prijem kod Hitlera video kao uspeh, jer je time njegov poljuljani prestiž donekle popravljen. Voda Rajha pružio je predsedniku srpske vlade opšta uveravanja koja ga, pak, ničim nisu obvezivala, a imala su cilj da daju podršku „teškoj misiji srpskog predsednika vlade". Konkretne nemačke koncesije bile su sasvim neznatne. Nedić je dobio samo pravo da osnuje „državnu stražu" (žandarmeriju).

Za Ribentropa je, međutim, Balkan predstavljao „pusti konglomerat zavera, banditizma i korupcije". Nojbaherova ovlašćenja precizirana su u Hitlerovoj direktivi od 29. oktobra 1943. koja je nosila naziv *Jedinstveno vođenje borbe protiv komunista na Jugoistoku.* U ovoj direktivi je ocenjeno da *„komunistička opasnost"* zahteva jedinstvenu protivakciju: političko or-

[9] *Isto,* str. 140-141.

Nedićevu posetu Berlinu, Centralni nacionalni komitet Ravnogorskog pokreta prokomentarisao je sledećim recima: *„Nedić je bio kod Hitlera. Hitler Nediću i Nedić Hitleru dali su velika obećanja, ali su pravili račun bez krčmara. Ne treba nam nikakva nezavisnost iz švapskih ruku. Setimo se da su nam pre rata garantovali granice Jugoslavije, pa su nas napali sramnom izdajom. Pavelić i Nedić obećavaju mnogo, ali neće postići ništa ".* (AVII, ČA, 14-3-46)

ganizovanje nacionalnih antikomunističkih snaga. Nojbaher je ovlašćen da „odobri ili odbije pregovore sa vodama ovih bandi".[10]

Nojbaher, međutim, nije odustajao. Isticao je to kako su Srbi kao najsnažniji narod i najjače tkivo na Balkanu najgore prošli, da su njihove teritorije „rascepkane i unakažene", a da su u Srbiji komunisti imali najslabije pozicije i najmanje pristalica. Zato je ministru spoljnih poslova Rajha izložio sledeći plan: 1) stvaranje srpske federacije - Srbija, Crna Gora i Sandžak; 2) predsednik federacije bio bi Milan Nedić; 3) takva država bila bi privredna i valutama Celina, a oblasti bi bile autonomne; 4) federalna vlada imala bi upravni aparat, žandarmeriju i dobrovoljačke vojne odrede; 5) ponovo bi se otvorio Univerzitet u Beogradu i prestala bi kontrola nad kulturnim institucijama. Nojbaher je predložio i da se oslobode patrijarh Srpske pravoslavne crkve Gavrilo Dožić i episkop Nikolaj Velimirović. U kasnijoj fazi, trebalo je da se spreči progon Srba u NDH i izvrši revizija granica.[11]

Istovremeno je, u dogovoru sa Milanom Nedićem, zatražio da se oslobode patrijarh Gavrilo i episkop Nikolaj Velimirović: *„Ja sam se nadao da će od ove moje nove politike Nemačka imati koristi, a to znači da bi se srpski etnički prostor umirio, odnosno, da bi na toj teritoriji gotovo u potpunosti prestale aktivnosti neregularnih vojnih snaga. Takođe sam sa ovom novom politikom očekivao da ću iz Crne Gore moći da istisnem Titove partizane i to uglavnom uz pomoć nacionalističkih, četničkih jedinica i tako bih mogao da stvorim antikomunistički blok koji bi se sastojao od Velikosrpske federacije i Albanije. Time bih mogao da izolujem komuniste koji deluju u NDH i Grčkoj i prekinem njihovu povezanost. Na ovaj način razbio bih strategiju balkanskih partizana koji su planirali da povezu ceo prostor, od Slovenije do Peloponeza".*[12]

Nojbaherova ovlašćenja sudarala su se, međutim, sa konkretnom situacijom u Srbiji. On nije imao uticaja na formiranje nove ekonomske politike koja bi smanjila eksploataciju srpske privrede, a pregovori sa „bandama" bili su pod kontrolom Komande Jugoistoka. Sve Nojbaherove predloge o proširenju Nedićevih ovlašćenja, Hitler je konačno odbacio decembra 1943. godine: *„Mi nikad ne smemo da dopustimo da na Balkanu jedan narod postane suviše moćan, narod koji ima osećaj političke misije i istorijske uloge. Upravo Srbi su taj narod. Oni su dokazali da imaju veliku državotvornu snagu, a i velike, ambiciozne ciljeve koji čak idu do Egejskog mora. Imam ozbiljne primedbe na to da takav narod u njihovim nastojanjima i ambicijama ja još posebno ohrabrim i podržim".*[13]

[10] Tomašević, J., *Četnici, u Drugom svjetskom ratu,* Zagreb, 1977, strana 286.
[11] Neubacher, H.. *Sonder Auftrag Sudost 1940-1945,* Gotingen-Berlin-Frankfurt, strana 164.
[12] *Isto,* strana 166.
[13] *Isto,* str. 169-170.

Poseban deo Nojbaherovih aktivnosti u Srbiji bio je posvećen ukidanju mera odmazde prema civilnom stanovništvu. Uspeo je samo da ublaži politiku represalija. Ukinuo je surovu formulu 100:1 i 50:1 - broj streljanih za odmazdu nije više bio preciziran. Tako su masovna streljanja talaca posle decembra 1943. godine postala retkost: *„Načelo kolektivne odgovornosti nije ni nemački izum, niti je bio nemački monopol u ratnoj praksi. Svaka zaraćena sila uvek će biti stavljena pred zadatak da na okupiranom području zaštiti sigurnost svojih oružanih snaga od atentata, prepada, sabotaža i gerilskih bandi. Ali, i najstrože kaznene mere za učinjena dela i njihove saučesnike u zabranjenim zonama, lakše se mogu opravdati negoli ubijanje nekog ko u njima nije učestvovao. Sa general-feldmaršalom Fon Vajksom lako sam se sporazumeo da je dotadašnji sistem represalija neodrživ i da se iz nove naredbe Grupe armija moraju izostaviti dve najopasnije odredbe: tzv. kvota odmazde i obavezni karakter mere odmazde. Obe ove mere, koje nisu ostavljale nikakvu slobodu inicijative odgovornog vojnog organa, izostavljene su u naredbi o odmazdama koju mi je 23. decembra 1943. pokazao načelnik Štaba grupe armija F".*[14]

Reč je o naredbi generala Felbera od 22. decembra 1943. koja je znatno umanjila drastičnost mera odmazde. Izbačena je kvota za streljanje: *„Kvote za odmazdu nisu određene; do sada o tome izdate naredbe povući".* Odmazde su se primenjivale ako počinioci atentata, sabotaža ili diverzija ne budu uhvaćeni u roku od 48 časova, a „gubitke koji su nastali u borbi u osnovi ne svetiti". Cilj ove naredbe bio je da se sačuva poverenje u *pravičnost* okupacione sile i da se odmazde ne primenjuju prema mirnom stanovništvu: *„Takva forma sprovođenja mera odmazde zabranjuje* je".[15] To je sve što je Herman Nojbaher uspeo da sprovede u svojoj misiji u Srbiji. Za mnoge Srbe i to je bilo više nego dovoljno.

2.

Novi kurs Hermana Nojbahera i još više najava povlačenja britanskih misija iz Srbije, što je više nego direktno ukazivalo na to da je Velika Britanija otpisala srpske rojaliste, naveli su pojedine komandante JVUO da počnu, nezavisno od Mihailovića, sa vođenjem sopstvene *diplomatije,* kako bi se pred konačni rasplet ostvarila što bolja pozicija. U pitanju su bili predloži o sklapanju sporazuma o nenapadanju, upućivani nemačkom zapovedniku u Srbiji. Formalna osnova za to bila je direktiva feldmaršala Maksimilijana fon Vajksa, komandanta Jugoistoka, od 21. novembra 1943. Direktiva je

[14] too, str. 146-147.
[15] Glišić, Venceslav, *Teror i zločini nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941-1944,* Beograd, 1970, str. 256-257.

odredila principe za takve ugovore. Osnovni uslov bio je to da JVUO obustavi sve borbene i sabotažne operacije protiv nemačkih snaga, njihovih saveznika i srpskih snaga koje saraduju sa njima, kao i protiv jedinica muslimanske milicije.[16] U slučaju zajedničkih akcija protiv komunista, odredi JVUO bili bi pod nemačkom komandom; tražio se i prekid veza sa zemljama koje su u ratu sa Nemačkom, kao i izručenje britanskih oficira za vezu u Srbiji, što se neće dogoditi ni u jednom slučaju.

Komandant Jugoistoka ocenjivao je da je Mihailovićev pokret u krizi zbog nadolazeće komunističke opasnosti kojoj nije mogao da se adekvatno suprotstavi usled nedostatka naoružanja. Zato su pojedini Mihailovićevi ljudi tražili vezu sa nemačkim komandama. Vajks je upozoravao na to da nemački cilj u tim kontaktima mora u prvom redu da bude da se Mihailović odvrati od borbi protiv nemačkih trupa. Zaključio je da su nacionalne snage u opadanju u celoj Jugoslaviji, a komunistički pokret u usponu. Nemačkim oficirima u Srbiji posebno je skrenuta pažnja na to da je postojeća zabrana saradnje sa pojedinim *četničkim grupama* donesena zbog *„jasne odluke vrhovnog četničkog vođe Draže Mihailovića da nastavi borbu protiv Nemačke i njenih saveznika, odluke od koje on nije do sada odustao"*. Nemački komandanti su upozoreni i da se lojalno ponašanje nekih četničkih jedinica ne može generalizovati „jer i danas još četničke bande vrše neke napade i akte sabotaže". Zabranjeno je i samostalno vođenje pregovora.[17]

U pitanju je bila očigledna taktička nagodba uslovljena daljim usložnjavanjem vojne situacije na Balkanu. Reč je bila, uostalom, o pregovorima o primirju: prvi stav svakog ugovora glasio je da se dotadašnja neprijateljstva obustavljaju. Očigledno je i da general Mihailović nije bio upoznat sa tim pregovorima, naravno, ne zbog toga, kako piše J. Tomašević, jer su nemačke vlasti *„želele da sačuvaju njegov ugled u narodu"*,[18] što je tvrdnja besmislena sama po sebi, već zbog toga jer bi on takve pregovore zabranio. To se jasno vidi iz naredbe od 16. novembra 1943. da se ne uspostavljaju kontakti sa pojedinim nemačkim komandantima i da se odbije svaka njihova eventualna ponuda u tom smislu: *„Kome se dosadi, neka ih najuri tamo gde treba. Kome je zgodnije, neka ih 'forta' daje nadu, ali do sastanka ne sme doći. Ovo držati u tajnosti"*.[19]

Da je to bio ograničen savez u kome će JVUO biti gubitnik, ukazuje i sam Nojbaher: *„Razume se da smo morali računati sa time da bi četnici svoje oružje u kasnijoj fazi mogli okrenuti protiv nas. Stoga je sa nemačke*

[16] Tomašević, J., *Četnici....* strana 288.
[17] *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije,* Beograd, 1983, *NOR-a,* XIV-3, str. 931-932.
[18] Tomašević, J., *Četnici...,* strana 289.
[19] Arhiv Vojno-istorijskog instituta. *Četnička arhiva* (dalje. AVII, ČA) 22-2-8.

strane pomoć u naoružanju (uglavnom municija i sanitetski materijal) davana veoma obazrivo, u onim razmerama koje su bile potrebne za ograničene lokalne zajedničke poduhvate. Nemački glavni stan, a naročito Hitler i njegova Vrhovna komanda oružanih snaga, gledali su na to sa neraspoloženjem i nepoverenjem".

O Mihailovićevom držanju Nojbaher piše: *„On je ostao protivnik okupatora i jednim radiogramom osudio je svoje potčinjene koji su se upuštali u pregovore, žigošući ih kao izdajnike. Ali, ja nisam sumnjao u to da se nadao da će pomoću tih 'izdajnika ' biti u mogućnosti da nemačkim oružanim snagama izvuče što više oružja. Nije bilo teško razumeti politiku D. Mihailovića. On je sa sigurnošću računao na to da Nemačka mora izgubiti ovaj rat. Napušten od saveznika, pokušao je da od svog neprijatelja broj dva, u čije je skoro povlačenje bio siguran, izvuče što više vojne opreme i da svoje odnose podesi tako da bi, kad počne naše povlačenje, bez borbe mogao zauzeti nemačke ključne pozicije. On se pripremao za konačnu borbu sa Titom koju je trebalo voditi na život i smrt za budućnost Jugoslavije ".*[20]

Od sredine novembra pa do kraja decembra 1943. godine, zaključena su četiri kratkoročna ugovora između odreda JVUO u Srbiji i Nemaca. Prvi sporazum sklopio je major Vojislav Lukačević: zaključen je 13. a potpisan 19. novembra sa opunomoćenicima Više komande Jugoistoka. Sporazumom je uspostavljeno primirje na teritoriji: Bajina Bašta - Drina - Tara - Bijelo Polje - Rožaj - Kosovska Mitrovica - Ibar - Kraljevo - Čačak - Užice. Svrha primirja bila je „zajednička borba protiv komunista". Lukačević se obavezao da „nijedan pripadnik njemu potčinjenih jedinica neće delovati na strani sila koje su u ratu sa Nemačkom". Osim toga, komandant Starog Rasa nije smeo da napada ni muslimane „uz obavezu nemačke strane da sprečava muslimanske postupke protiv srpskog stanovništva".

Drugi sporazum sklopili su 27. novembra pukovnik Jevrem Simić i Nikola Kalabić. I ovaj sporazum je definisao obustavu neprijateljstava na teritoriji: Umka - Vračar - Grocka i u Podunavskom, Kosmajskom, Mladenovačkom, Lepeničkom, Kragujevačkom, Gružanskom, Kačerskom, Oplenačkom, Aranđelovačkom i Kolubarskom srezu: *„Četnici se obavezuju da ne vrše sudsku vlast samovoljno prema Nemcima i pripadnicima nemačke narodne grupe".* Treći sporazum sklopio je samoinicijativno kapetan Mihailo Čačić, komandant Ravaničke brigade JVUO, 14. decembra 1943. u oblasti Paraćin - Ćuprija - Despotovac. Trebalo je obustaviti sve borbe i sabotaže protiv „nemačke vojske, njenih saveznika i domaćih jedinica koje se sa ovima bore". Kapetan Čačić se obavezao da neće napadati rudnike i mostove na tom prostoru, a nemačka vojska će se „uzdržavati od akcija protiv četni-

[20] Neubacher. H., *Sonder Auftrag Sudost...*, str. 80-181.

čkih jedinica" i neće hapsiti pristalice Pokreta, kao i da neće vršiti njihova streljanja. Sporazum je bio ograničen do 15. januara 1944. Četvrti ugovor potpisao je potpukovnik Lj. Jovanović, komandant Timočkog korpusa, 25. decembra 1943. u Zaječaru: uspostavljeno je primirje u srezovima južno od Jabukovca, Negotina, Salaša. Bora, Zaječara, Boljevca, Andrijevca i Knjaževca: *„Četnici se obavezuju da prestanu sa samovoljnim postupcima prema Nemcima i folksdojčerima".* Jovanović je trebalo i da obustavi antinemačku propagandu i zatvori svoje obaveštajne kanale. Ugovor je važio do 31. januara 1944.[21]

Svaki od ovih ugovora imao je između 10 i 12, tačaka koje je trebalo da budu na snazi od pet do šest nedelja. Nemačka strana očekivala je da su ovi ugovori „radosno pozdravljani u narodu, možda sa neizraženim željama da ovo teško vreme prođe bez odmazdi".[22] Ugovori su, međutim, bili izraz nužde, a ne prijateljstva. Već 25. decembra Viša komanda Jugoistoka odbila je da produži važnost ugovora sa Kalabićem, konstatujući da njegovi četnici učestalo krše potpisane odredbe.[23] Ugovor je jedino produžio pukovnik J. Simić 17. januara 1944, uz znatno strože odredbe i detaljno preciziranje svih obaveza. Nemačka obaveza bila je pomaganje jedinica JVUO u borbi protiv partizana samo „ukoliko snage četnika DM nisu dovoljne" [24]

Najveći protivnik ugovora sa četnicima bio je SS general Majsner.[25] On se protivio i Nojbaherovoj politici popuštanja okupacionih lanaca. O tome Nojbaher piše: *„Bio je iskreno uveren da moja politika mora dovesti do hrabrenja zločinačke delatnosti i da zato dovodi u opasnost našu sigurnost na srpskom okupacionom području. Početkom 1944. godine vodili smo tešku i ozbiljnu diskusiju. On mi je doneo dugu listu nemilih događaja: pljačke, otmice i krađe i objasnio je da su ti događaji direktna posledica moje nove politike. Ovo me je pogodilo i naljutilo. Zatražio sam od Majsnera da sa svojim*

[21] *Zbornik NOR-a,* XIV-3, str. 929-939.
[22] Tomašević, J., *Čelnici....* strana 294.
[23] *Zbornik NOR-a,* XIV-3, strana 941.
[24] *Isto.* strana 944.
[25] Viši general SS August fon Majsner, bio je naredbom Adolfa Hitlera od 22. januara 1942. postavljen na funkciju komandanta SS odreda i policije u Srbiji. U njegovu nadležnost spadale su: policija za obezbeđenje poretka (Ordungs polizei) i Služba bezbednosti (Sicherhaits dienst). koja je rukovodila i srpskom specijalnom policijom. Majsner je imao dugo iskustvo policajca: bio je žandarmerijski oficir u Austro-Ugarskoj, republici Austriji posle 1918. i Trećem rajhu, posle 1938. godine. U Srbiju je stigao 4. februara 1942. sa četiri puka tzv. policije poretka. On se. obično, karakteriše kao srbofob najvišeg stepena, koji je na Srbe gledao kao na „nižu rasu". Dolaskom generala Majsnera, u okupacionom aparatu Srbije došle su do izražaja oštre suprotnosti u rukovodstvima pojedinih ustanova. Pod njegovom komandom našao se celokupni nemački represivni sistem. Tako se uspostavila dominacija policijsko-bezbedonosnog faktora u okupacionoj upravi. To je bilo moguće zbog porasta uticaja SS-a i policije i u samom Rajhu i nastojanja da SS odredi stave pod svoju kontrolu sve oblasti života.

policajcima pronađe krivce i pri tom sam mu skrenuo pažnju na to da je zadatak policije da pronađe prestupnike a ne da drži taoce".[26]

Nojbaher je iskoristio svoje političke veze, pa je posle intervencije Hajnriha Himlera, januara 1944. godine, Majsner povučen sa dužnosti iz Srbije: ,*.Majsner je kod Srba bio ozloglašen kao krvolok. Bio je bezobziran u tumačenju postojećih naredbi o odmazdama. Bio je čvrsto uveren da su jedino njegovi metodi ispravni na Balkanu i da jedino oni obećavaju uspeh u interesu naše sigurnosti"* [21]

Reakcije na ugovore sa Nemcima bile su nepovoljne kod onog dela starešina JVUO koji je smatrao da to može samo da smeta, a ne donosi nikakve koristi. Tako je kapetan Milijan Jovanović, zastupnik komandanta Rudničkog korpusa, u izveštaju generalu Mihailoviću od 22. decembra 1943. naglašavao: *„Zadnjih dana nastala je prava uzbuna u narodu povodom verzije da su se Simić i Kalabić sastajali sa Nemcima usred Topole i da su se dogovorili o saradnji i nenapadanju. Povodom ovoga, izdata su i službena naređenja zvaničnim vlastima. Ovo nije imalo baš nikakve potrebe jer mi smo sami proterali komuniste i nije nam bila potrebna ničija saradnja, niti tolerisanje ",*[28]

Slično je razmišljao i kapetan Predrag Raković 31. decembra 1943: „I *mada je naređeno svim komandantima brigada da se ne smeju sastajati niti održavati veze sa okupatorom ili njihovim slugama, pristalicama Nedića, Ljotića ili drugim, ipak jedan komandant brigade i jedan komandant bataljona su samovoljno, bez ičijeg odobrenja, prekršili naredbu načelnika štaba Vrhovne komande i imali sastanak sa Nemcima, a da prethodno nisu zatražili odobrenje za to. Cak je i komandant brigade propustio da o tome podnese izveštaj".* Raković je naredio da više niko ne sme da se sastaje *„sa okupatorom i njegovim slugama. Svaki pokušaj, nameru ili želju za konta-*

[26] Neubacher. H., *Sonder Auftrag Sudost,* strana 151.
[27] *Isto,* strana 152.
O ovim dogadajima, jedan nemački oficir iz Komande Jugoistoka rekao je na Nirnberškom procesu sledeće: *„Zelja četničkih vođa da stupe u pregovore sa nemačkim komandantima nije počivala na nekoj osobitoj ljubavi, nego ih je na to prisiljavala situacija jer su se istovremeno nalazili u borbi protiv komunista i da se ne bi morali boriti na dve strane, često su pokušavali da sa nemačkom vojskom dođu bar u položaj 'puška k nozi '. Da se takvoj spremnosti za pregovore nije moglo pokloniti veliko poverenje, to stoji, jer se moralo očekivati da će u momentu kada treći neprijatelj ode na neko drugo područje, četnici odmah koristiti priliku da iz zasede udare nemačkog vojnika u leđa. Drugi otežavajući momenat tih četničkih pregovora ležao je u tome što pojedine starešine bandi nisu bile opunomoćene bar od Mihailovića da stupe u pregovore sa nemačkom vojskom. Mihailović je izdavao svojim nižim starešinama veoma dvosmislene direktive, što se moglo videti iz njegovih radiograma koje je hvatala nemačka obaveštajana služba. Teško je dati sud o tome da Uje Mihailović stvarno ozbiljno mislio kada je u pojedinim slučajevima dao odobrenje za pregovore. Kao opšti utisak može se reći da svi ti pregovori sa četnicima nikako nisu bili garancija za nemačku vojsku, jer se današnji pregovarački partner već posle nekoliko nedelja ponovo pojavljivao kao ogorčeni neprijatelj".* (AVII, *Nemačka arhiva,* 41F-1-21).
[28] AVII, ČA, 74-4-34.

ktom sa nama, dostaviti najbržim putem, sa opisom kako je do toga došlo i šta se želi od strane okupatora. Ovim se zabranjuje i održavanje sastanaka sa predstavnicima današnje vlasti: sreskim načelnicima i drugim ličnostima u službi Nedića i Ljotića ". [29]

I u drugim krajevima Srbije bilo je samoinicijativnog kontakta sa Nemcima. Okružno načelstvo Užica javilo je prvog dana 1944. godine da *„pripadnici D.M. pokreta, koji su organizovani u borbi protiv partizana, održavaju i nadalje kontakt sa nemačkim trupama i vojnim vlastima, neposredno i preko komandanata SDS-a u Užicu* ".[30] Slično je bilo i u Kraljevu. Tokom decembra *glavne vođe oružanih D.M. odreda, koji su i dalje moćan faktor u političkom životu okruga,* uspostavile su kontakt sa predstavnicima nemačkih vlasti i postigle sporazum o nenapadanju: *„Oružani odredi D.M. su težak teret narodu i materijalno iscrpljuju sela. Zato je seljak očekivao da će sporazum doneti rasterećenje, da će D.M. odredi ući u sastav Srpske oružane sile i njihovo izdržavanje pasti na teret države"?*[1]

I pored ovakvih tendencija, i dalje je bilo sukoba sa Nemcima. U noći između 22. i 23. decembra, jedan D.M. odred razoružao je nemačku patrolu na putu Kraljevo - Kragujevac, a 24. decembra zaustavljen je jedan automobil i opljačkan nemački sanitetski general: *„Gestapo uzeo 50 talaca, pa je sve oduzeto vraćeno".*[32]

Tako se naličje sporazuma o primirju pokazalo veoma brzo. Sporadični napadi na nemačke jedinice i objekte i dalje su vršeni. Nemački komandanti procenjivali su da ti ugovori četnicima služe za jačanje organizacije i slobodnije infiltriranje u administraciju srpske vlade. Viša komanda Jugoistoka 7. januara 1944. dala je N. Kalabiću rok do 10. januara za produženje ugovora pod novim uslovima „inače počinje ratno stanje".[33] Komandant Oplenačke grupe brigada upozoravao je svoje vojnike da Nemci pripremaju potere: *„Biti vrlo obazriv, sukobe sa Nemcima po svaku cenu izbegavati u oblastima koje su naše. U drugim selima se tući do mile volje. Nemamo računa da pred svršetak nemačke katastrofe bacamo naše ljude u provaliju",*[34]

Na teritoriji Mlavskog korpusa 8. januara zabeležen je jedan primer herojstva: *„Jedan motorizovani nemački odred naišao je u selo Mailovac u Stigu, gde su bili na lečenju naši teži ranjenici. Major Virt je ponudio lekarsku pomoć u bolnici. Naš teško ranjeni vitez, narednik Petrović, odgovorio je da će radije umreti svi ranjnjenici no da dočekaju da im Nemci pruže*

[29] AVII ČA 25-2-37.
[30] AVIl! *Nedićeva arhiva,* 25-1-18.
[31] AVII, NDA, 25-1-33; Izveštaj okružnog načelnika iz Kraljeva od 2. januara 1944.
[32] AVII, NDA. 25-1-27; Izveštaj okružnog načelnika iz Kraljeva od 3. januara 1944.
[33] AVII. *Mikrofilm Vašington (NAW)* R-311, S-188-189.
[34] AVII, ČA, 27-5-6.

pomoć"?[5] Kod Crvene Reke blizu Bele Palanke, 17. januara napadnut je Štab Nišavskog korpusa: *„Ovaj štab je izdržao dvostruki napad okupatora sa zemlje posle prelaska Nišave, kao i napad nemačkih aviona. Pored još 6 ranjenih, teško je ranjen u obe noge pešadijski potporučnik Egon Gee"}*[6]

Drugi nivo odnosa sa Nemcima, bila je kupovina oružja i municije od njih. Tako je general Mihailović 20. januara 1944. tražio da se organizuju *„sposobne grupe za kupovinu oružja i municije od Nemaca. Oni koji su blizu rumunske i mađarske granice, isto tako da obrazuju grupe za kupovinu oružja. Pored toga, organizujte sposobne grupe za krađu oružja gde god se stigne, ali da se ne krade međusobno već od neprijatelja",*[37]

Krajem meseca, Mihailović je naređivao spremnost u slučaju kapitulacije Bugarske: *„Preduzmite sve mere da njihovo oružje ne padne komunistima. Izdajte detaljna uputstva. Stupite u vezu sa Bugarima".*[38] Početkom februara, oštro je ukorio komandanta jedne jedinice Čegarskog korpusa zbog razoružavanja Bugara: *„Napravili ste veliku grešku. Dok mi gledamo da pridobijemo Bugare za nas, Vi ih napadate. Sada je naš glavni cilj da odvojimo Bugare od Nemaca",*[39]

Krajem januara 1944. godine, situacija oko ugovora bila je sve zamršenija. Nemačka generalna orijentacija bila je, manje-više, ista kao i u prethodnom periodu. Jedan elaborat Komande Jugoistoka od 27. januara ukazivao je na štetne posledice koje Vermaht može imati zbog bilo kakvog oblika saradnje sa D.M. četnicima, posebno na teritoriji NDH: *„Na hrvatskim područjima se ova saradnja označava kao antihrvatska, a Srbi daju ovoj borbi antihrvatski karakter jer u Hrvatima vide jedini destruktivnu snagu, nesposobnu za bilo kakav stvaralački rad. Saradnja četnika sa Nemcima na hrvatskim područjima, nailazi na živo odobravanje i u Beogradu. Čak se vrbuju i četnički dobrovoljci za borbu na hrvatskim područjima".*

Poseban interes za saradnju Nemaca i četnika pokazivala je srpska vlada „jer se od toga u velikoj meri očekuje da će Srbi biti pošteđeni i da će moći bolje da očuvaju mir i red na ovom području". I pojedini oficiri Vermahta radili su u tom smislu, kao izvesni kapetan Šuster, koji je 20. januara 1944. narodu u Topoli govorio da Srbi moraju biti jedinstveni „kako bi održali potpuni red kad Nemci napuste Srbiju".

Ovakve i slične pojave zabrinjavale su pisca ovog izveštaja jer su se tako samo ojačavali D.M. redovi: sve više naroda je pristupalo pokretu, što bi moglo da ima nesagledive posledice s obzirom na dugoročne planove generala Mihailovića u slučaju prodora anglo-američkih trupa: *„U tom slučaju*

[35] *Zbornik NOR-a,* XIV-3, strana 241.
[36] AVII, ČA, 99-4-2.
[37] AVII, ČA. 81-1-24.
[38] AVII, ČA, 100-1-1.
[39] AVII, ČA. 100-1-2.

bi D. Mihailović mobilisao sve svoje snage kako bi uništio sve komunikacije i sva saobraćajna sredstva od važnosti za vođenje rata na srpskom području. D.M. ljudi su i dalje uvereni da Englezi nisu ustupili Balkan Sovjetima i da će uvući Tursku u rat da bi svoje bliskoistočne snage mogli da stave u dejstvo. D.M. pokret je sada u snažnom usponu. Krajnje je vreme da se ovakvom razvoju stvari stane na put. Ako već raspolažemo jednim Nedićem koji je za ispravnu saradnju sa Nemcima, onda se ne sme dozvoliti D.M. pokretu da vrši najsnažniji uticaj na srpski narod. D.M. pokret neće nikad biti za saradnju sa Nemcima već će, na osnovu naređenja iz Londona, uvek nastojati da izigra i obmanjuje Nemce. Iz tih razloga nije razumljivo zašto i koliko dugo će se trpeti ova opasna igra navodne saradnje sa D.M".[40]

Ova analiza Komande Jugoistoka bila je uvod u raskid potpisanih ugovora sa pojedinim komandantima JVUO i preduzimanjnje novih ofanzivnih akcija. Već 29. januara Joakim fon Ribentrop šalje Nojbaheru telegram sledeće sadržine: *„Jedino se mogu ćuteći trpeti privremeni aranžmani nižih vojnih komandi sa Dražom Mihailovićem s ciljem suzbijanja zajedničkog neprijatelja. On i njegovi ljudi ostaju i dalje, na kraju, naši neprijatelji. Zato je sada potrebno biti krajnje oprezan prema D. Mihailoviću i njegovim četnicima, a naročito se ne sme nijednog trenutka izgubiti iz vida da će pomoć koju mu mi sada direktno ili indirektno pružamo radi vođenja borbe protiv Tita, kasnije najverovatnije biti upotrebljena protiv nas".*[41]

Već 1. februara, na sastanku na kome su bili general-feldmaršal Vajks, general Felber i Nojbaher zaključeno je da četnici ne poštuju ugovore i da ih više ne treba produžavati, već napasti neposlušne četničke vode. U skladu sa ovim naređenjem, 2. februara, u Štabu komandanta Srbije, generali Vajks i Fon Majsner donose odluku o akciji velikog stila, pod šifrovanim nazivom „Treibjagd" („Hajka"), protiv N. Kalabića, N. Nedića i, uopšte, protiv četnika između Kosmaja i Rudnika, u okolini Beograda, u Šumadiji, do Valjeva i Podrinja. Jedan od načina vođenja akcije bila je i propaganda kojom je četnike trebalo učiniti odgovornim za nemačke represalije. U ovom poduhvatu učestvovali su delovi 5. motorizovanog SS puka, jedan bataljon divizije „Brandenburg", Bugari i dobrovoljci. Akcija je završena 5. marta 1944. Jedinice JVUO pretrpele su znatne gubitke: 81 ubijen i 913 zarobljenih vojnika, uključujući i dosta oficira.[42]

Početkom februara napadnute su jedinice JVUO i kod Niša i Aleksinca: ubijeno je 19, a zarobljen 31 četnik.[43] Jedino je pukovnik Jevrem Simić pokušavao da održi svoj ugovor sa Nemcima na snazi, pa je zabranjivao

[40] AVII. *Mikrofilm (NAW)* T - 311, R - 286. snimci 185-187.
[41] Kazimirović, Vasa, *NDH u svetlosti dokumenata,* Beograd, 1987, strana 169.
[42] too, str. 302-303.
[43] Avakumović. Ivan, *Mihailović prema nemačkim dokumentima,* London, 1969, str. 143-145.

da se „pripadnici nemačke oružane sile napadaju i razoružavaju kako po naseljenim mestima, tako na pruzi i drumovima". Simić je naglašavao da je to neophodno kako bi se „nesmetano od okupatora mogli očistiti partizani". Zabranio je, takode, odlaske u gradove i „pijančenje po kafanama - za ovakve izgrede streljati krivce i pijanice".[44] Slično naređenje izdaje i Komanda 2. kragujevačke brigade: zabranjeni su bili napadi i razoružavanja nemačkih vojnika „da ne bi okupator preduzeo hapšenja i represalije prema našim ljudima po selima i varošima".[45]

Uskoro su, međutim, izbila neprijateljstva. Od 12. februara ponovo su na udaru jedinice JVUO u Sumadiji. Krajskomandantura iz Kragujevca saopštila je da su prestali da važe sporazumi sa *„pristalicama D. Mihailovića Za borbu protiv komunista, jer se četnici nisu držali sporazuma, već su ga zloupotrebili. Krajskomandantura smatra pripadnike Draže Mihailovića kao komuniste i prema njima se ima oštrim me rama istupiti".* Sve institucije srpske vlade, kao i svi građani, morali su se strogo pridržavati ovog naređenja. Prećeno je smrtnom kaznom u slučaju pružanja bilo kakve pomoći odredima JVUO: *„Građani moraju poštovati samo naredbe srpske i okupatorske vlasti, iste izvršavati tačno i na vreme, bez ikakvog izgovora i odlaganja, a nikako naredbe četnika Draže Mihailovića ili komunista ",*[46]

Ozbiljan incident napravio je potporučnik Mihailo Matić, komandant 3. bataljona Druge požeške brigade. On je 13. februara u Jelendolu zaustavio voz u kome su se nalazili nemački vojnici: *„Vršio je pretres voza, pretio dvojici Nemaca (nisu imali oružje) te se na taj način ofirao bez potrebe. Ispalio je više metaka, iako je najstrože zabranjeno trošenje municije bez stvarne potrebe".*[47]

Da je teško uhvatiti logiku ratnog meteža, govori i slučaj od 17. februara kod Grdelice, kada je sa lokalnom krajskomandanturom postignut sporazum o kupovini oružja: *„Već je isporučeno 7 mitraljeza, 5 bacača i dosta municije. Dobro treba voditi računa o razgovoru sa (krajskomandantom) kao i o njegovoj bezbednosti, pošto dolazi bez ikakve pratnje i oslanja se na oficirsku reč"* [48] Nešto slično uradio je i D. Keserović 16. februara, kada se obratio krajskomandantu Prokuplja, sa molbom da se stupi u vezu sa bugarskim snagama, kako one ne bi ometale akcije protiv partizana. Nemački komandant je tako i postupio.[49] Tako, međutim, nije bilo u Kačerskom srezu:

[44] AVII, ČA, 127-4-2.
[45] AVII, ČA, 15-4-33.
[46] Istorijski muzej Srbije, *Zbirka plakala,* Inv. broj 4539.
[47] AVII, ČA, 50-5-29.
[48] AVII. ČA, 103-2-6.
[49] AVII, NDA, 26A-1-17.

20. februara u selu Kalanjevci nemački odred od 150 vojnika opkolio je Štab Kačerske brigade: *„Uspeo sam da se izvučem, ne primivši borbu".*[50]

U Kačerskom srezu tada su se nalazile jače nemačke i dobrovoljačke snage kako bi izvršile prinudnu mobilizaciju mladića rođenih između 1919. i 1925. godine „koji bi se posle kraće obuke upotrebili za odbranu Nemačke od naših i savezničkih jedinica i zbog čega bi postali izdajnici svoga naroda, vere, Kralja i Otadžbine", pa je M. Nedeljković tražio da se svi muškarci sklanjaju na sigurna mesta: *„ U njihove redove ne sme niko stupiti. Okupator Nemac i svi njegovi saradnici, žalosni Srbi-ljotićevci, pri izdisaju su. Pazite vi čestiti Srbi koji ste se dovoljno napatili za ovo vreme robovanja, pa ne činite nikakvu uslugu okupatoru. Vodite računa da sada ne pogrešite, jer ćete biti uvršćeni u red izdajnika".*[51] Izbegavanje sukoba sa Nemcima preporučivala je i Komanda Mlavskog korpusa: *„Da narod ne bi nastradao zbog naše prevremene akcije i da bi se sačuvale naše snage za odsudni čas. U slučaju da jedinica bude napadnuta iznenada, onda se bezuslovno mora borbom izvući".*[52]

Sredinom februara, general Felber naglašava da sporazumi sa četnicima nisu ispunili ono što se od njih očekivalo: *„Novi sporazumi su zabranjeni".* I pukovnik Simić 17. februara obaveštava Nemce da raskida ugovor zbog napada SDK-a „koji je u dva maha naneo njegovim četnicima teške gubitke".[53] Konačni ishod bila je naredba Fon Vajksa od 23. februara, kojom je zabranio svako dalje „zaključivanje sporazuma sa vodama potčinjenim Draži Mihailoviću. Na snazi ostaje samo sporazum sa Lukačevićem".[54]

Jedna nemačka lokalna komanda 24. februara upozorava na česte slučajeve da *„četnici nastupajući u velikom broju, razoružavaju pojedine pripadnike nemačkih organizacija i pokušavaju da onesposobe teretna kola. Strpljenje krajskomandanture je iscrpljeno. Ubuduće, u svakom selu koje je najbliže mestu prepada, biće u slučaju svakog napada do 20 kuća do temelja spaljeno. Pogođeno stanovništvo ima da zahvali za ovo četnicima"* [55]

Tako su se ugovori sa Nemcima pokazali kao nepotrebni, jer nisu doneli nikakvu efektivnu korist za JVUO, ali su naneli mnogo štete: bili su idealan materijal za komunističku propagandu o *slugama okupatora i kolaboraciji.* Gotovo nikakva pomoć u oružju nije dobijena, pa je predstojeća prolećna ofanziva snaga NOVJ iz Bosne dočekana bez većih organizacionih i vojničkih priprema, uz hroničan nedostatak osnovnog ratnog materijala. Ali, to je priča za neku drugu priliku.

[50] AVII, ČA, 74-6-34; Izveštaj potporučnika M. Nedeljkovića.
[51] AVII, ČA, 74-6-33; Naređenje od 20. februara 1944.
[52] AVII, ČA, 85-5-39; Naređenje od 24. februara 1944.
[53] Glišić, V., *Teror i zločini,* strana 217.
[54] Tomašević, *J., Četnici...,* str. 300-301.
[55] Narodna biblioteka, *Zbirka plakata,* Inv. broj 184/30.

I nemačka propaganda žestoko je napadala generala Mihailovića i njegove borce. Komandant JVUO označavan je kao „jevrejsko-boljševički sluga, agent Londona" i neprijatelj sopstvenog naroda. Tako je jednom Srbima poručeno: *„Nemačka oružana sila povela je krstaški pohod protiv boljševičke opasnosti sa istoka. Da nije Nemačka u poslednjem času ustala da otkloni tu smrtnu opasnost Evropu bi, a sa njom i Srbiju, odavno već preplavila jevrejsko-komunistička bujica. Srbine, želiš li da budeš uništen radi visokih ciljeva međunarodnog jevrejstva? Da se ne uzdaš, možda, u Dražu Mihailovića? Da nije možda on oslobodio Srbiju od komunista? Da je sreće i pameti, pa da je on poveo borbu protiv zakletih neprijatelja srpskog imena. Umesto toga, zabio je nož u leđa svom rođenom narodu".*[56]

Kada se Mihailović pozivao na *kosovski duh*, Nemci su odgovarali: *„Kad se treba boriti i kosovski poginuti, kao što su to činili vaši preci, onda junak sa Ravne Gore ' napušta drugove i bojište kao Vuk Branković i beži. Može li se nazvati kosovskim herojem takav junak'? Ima li u njemu iole duha Miloša Obilića? Draža Mihailović, kao nesvesno oruđe u rukama neprijatelja Londona, ne igra ulogu junaka sa Kosova, već ulogu izdajnika koji su prouzrokovali teški poraz Srbije i Evrope. Sa kakvim pravom se on uopšte i naziva junakom, kad on junake i njihov duh, smisao njihove borbe i junaštva, kao plaćenik izdaje neprijatelju?"*[51]

Jednom je Ravna Gora upoređena sa Katinskom šumom i izvedena paralela da će srpske nacionaliste zadesiti ista sudbina kao i poljske oficire, kada boljševici u Jugoslaviji dodu na vlast: *„Čudnovato je da Mihailović ne uviđa da ni on, ni Engleska ni Amerika nisu u stanju da se suprotstave boljševizmu. Ili on možda više nije u položaju da bira, već je sebe prepustio englesko-američkoj bujici, koja i njega i srpski narod može da dovede do nove Golgote, do srpskog Katina ",*[58]

Borci JVUO često su pozivani da poštuju okupacioni poredak i polože oružje: *„Zar vi zaista ne osećate i ne uviđate da svojom odmetničkom borbom niste ništa pomogli svome narodu, nego ste ga gurnuli u još veću bedu, haos i propast? Vašim vođama poznata je uloga londonske izbegličke vlade. Oni dobijaju pare i zlato, a vi gubite živote. Vi ste se pune dve godine potucali po gorama kao gladni gorski vuci da bi general Draža opet postao ministar u marionetskoj vladi"* [59]

I početkom 1944. godine, Mihailović je bio *„engleski vazal, zločinac i krvnik sopstvenog naroda na čijoj grešnoj duši leži teret hiljada nevinih žrtava".* Propaganda je isticala da će Nemačka sigurno dobiti rat, pa je svako

[56] AVII, NMA. 64-1-2.
[57] AVII, NMA, 65-5-2/31.
[58] Arhiv Srbije, *Zbirka plakata,* Inv. broj 34/3.
[59] AVII, NMA, 67-4-32/2.

pozivanje na ustanak bilo služenje *„jevrejskom međunarodnom ološu: da li ti je poznato Mihailoviću da Englezi, koji su te odavno izdali i predali boljševicima, sa Srbima, koje si ti zaveo, postupaju kao sa svojim kolonijalnim robljem? Da li ti je poznato da srpski narod hoće da bude član evropske zajednice naroda a ne engleska kolonija? Uzmi ovu poruku na znanje, kukavice i izdajniče Mihailoviću i učini ono što bi svaki čestiti i pošteni Srbin učinio - obračunaj se sa samim sobom, da ne bi srpski narod morao s tobom posle da se obračuna/"*[60]

Nemačka komanda u Srbiji izdala je 26. februara letak u kome je četnicima poručivala da su ih ostavili na cedilu njihovi bivši zapadni saveznici: *„Zato pamet u glavu. Ne borite se dalje uzaludno za izgubljenu stvar. Upamtite, svi vaši bivši tobožnji prijatelji pomažu danas vašeg najkrvavijeg neprijatelja-komunističkog 'maršala' Josipa Broza Tita. Nemačka oružana sila uvidela je vaš položaj i pruža vam priliku da popravite svoju grešku. Ako se predate s oružjem u ruci, garantuje vam se povratak vašem domu i vašoj porodici".* [61]

3.

Poseban deo priče o završetku građanskog rata u Srbiji i ulozi Hermana Nojbahera u tome, posvećen je naporima da JVUO dobije oružje od Nemaca. Kao i u slučajevima pre toga, u pitanju su bila očajnička nastojanja da se vojska naoruža kako bi se oduprla partizanskoj ofanzivi. Računalo se da će Nemci, kao nezainteresovana strana u građanskom ratu, izaći u susret nastojanjima pojedinih komandi JVUO da dođu do oružja. Pokazaće se, međutim, i ovoga puta, da će Nemci četnike tretirati kao neprijatelje Trećeg Rajha.

Krajem juna, predstavnici Komande Mlavskog korpusa pokušaće da na ovaj način dođu do oružja. Čak će se i major Siniša Ocokoljić 30. juna sastati kod Zagubice sa nemačkim oficirima: *„Moglo se odmah videti da Pazarac i njegov ađutant ostavljaju utisak velike utučenosti i deprimiranosti. On se izjasnio na sledeći način: Gorski štab 69 nije do sada imao razloga da se obraća za pomoć nemačkom Vermahtu. Situaciju je bitno promenio prodor komunističkih bandi na prostor Soko Banje koje su zahvaljujući stalnim anglo-američkim vazdušnim isporukama oružja i municije izvrsno opremljene. Pazarac je izjavio da komunisti svoju propagandu u potpunosti vode na osnovu toga da primaju pomoć od Anglo-Amerikanaca i da se vode pregovori između vlade kralja Petra i Tita. Dejstvo ove propagande je tako veliko da seosko stanovništvo puca na četnike u povlačenju. Siniša je naveo da četnici, da ne bi izgubili sav kredit kod stanovništva, moraju po svaku cenu da sa-*

[60] AVII, NMA, 70A-2-32/1.
[61] IMS, *Zbirka plakata,* Inv. broj 4537.

kriju činjenicu da sada mole okupatora za pomoć u oružju, pošto su se tri godine borili protiv njega. Komandant mesta je izjavio da će iznete molbe preneti nadležnim mestima u Beogradu ",[62]

Sredinom jula, pomoć od Nemaca traži kapetan Neško Nedić. U Kruševcu je 14. jula voden razgovor između njega i generala Hansa Felbera, komandanta Jugoistoka. Nedić je naglasio da su četnici izgubili *„svako poverenje u Englesku, pošto su ih Englezi izdali i sada Titovim bandama liferuju naoružanje i municiju, usled čega četnici moraju da krvare i umiru. Pošto su oni sami u borbi protiv komunizma isuviše slabi, uvideli su da moraju tražiti oslonac u nemačkom Vermahtu, kome će se bezuslovno potčiniti sa puno poverenja. Oni su spremni da se bore protiv komunista svuda tamo gde bih ih ja postavio".*[63]

Nemački general tražio je da se kod četnika izvrše temeljne promene, da se obustave svi napadi na nemačku vojsku i neutrališe antinemački duh, posebno u Beogradu: *„Ja sam obećao da ću ispuniti želje. Međutim, brzu odluku ne mogu da donesem, pošto je odnos prema četnicima u velikoj meri politička stvar. Moj lični utisak je da se ovoga puta radi o potpuno ozbiljnoj ponudi koju treba prihvatiti. Ako četnike ponovo odbijemo, teramo ih u logor crvenih"*

Pošto su nemačka obećanja ostala mrtvo slovo na papiru, pomoć se morala tražiti preko generala Nedića, uz Mihailovićevo prisustvo. Nije lako rekonstruisati šta se sve događalo sredinom avgusta 1944. godine. Nije čak ni pouzdano sigurno kada je došlo do susreta dva generala. Stanislav Krakov piše da je neposredan podsticaj za sporazum došao sa Nedićeve strane, koji je predložio i obrazovanje zajedničke vlade u koju bi Mihailović postavio dva svoja čoveka. Mihailović je takav predlog odbio: *„Ma kako uviđam njegovu korisnost za opštu stvar, da se ne bih kompromitovao kod Saveznika ",*[65] Trebalo bi da je Mihailović, ako je verovati Krakovu, ipak prihvatio, na insistiranje Račića i Kalabića, mogućnost snabdevanja oružjem.

[62] AVII, *Mikro-film* (NAW), T-311, R-286, snimci: 556/557.
[63] *Zbornik NOR-a,* XII-4, strana 421 ; Izveštaj generala Felbera od 15. jula 1944.
[64] *Isto,* strana 422.
[65] Krakov, Stanislav, *General Milan Nedić,* II, strana 162.

U razgovoru sa patrijarhom Gavrilom Dožićem. početkom avgusta 1944. godine, M. Nedić je o Mihailovićevom pokretu rekao: *„Mogu da Vas uverim da mi Dražin pokret čini najviše teškoća. Njegovi komandanti svaki na svoj način, izdaju naređenja protiv organa vlasti. Ja sam Draži poručio još 1941. da ide pravo u Bosnu i da tamo zaštiti goloruku srpsku sirotinju koju ustaše uništavaju. A što se Srbije tiče, ja ću nju sačuvati, a kada vreme i sloboda dođe, predati Kralju i njegovoj vladi. On me nije poslušao. Sada ga Radio-London naziva suradnikom okupatora. Kakva laž i neistina! Ako bi general Mihailović to radio, onda njegovi komandanti ne bi napadali nemačke odrede, a naročito ne njihove vojne transporte. Zašto bi onda napadali moje legalne odrede u času kada ja surađujem sa okupatorom? Moja je dužnost da kažem ovde istinu, iako mi Draža i njegovi komandanti, za moje učinjeno dobro, vraćaju rđavim postupcima koji nam svima donose samo nesreću". (Memoari patrijarha srpskog Gavrila,* Pariz, 1974, str. 552-553).

Da u navodima Stanislava Krakova ima istine, tj. da je predsednik srpske vlade zaista želeo sporazum sa četnicima, potvrđuje i trodnevna konferencija koja je u sedištu vlade održana od 30. jula do 1. avgusta, sa svim okružnim načelnicima i komandantima okruga. Na tom sastanku, Nedić je rekao: *„Otadžbina je u opasnosti! Došli smo do pravog srpskog puta koji predstavlja ujedinjeno srpstvo. Sloga i bratstvo svih Srba mora se sprovesti do kraja. Odbijen je moj predlog o učešću dva ministra, naklonjena organizaciji D.M., u moju vladu. Predlog je odbijen od Draže Mihajlovića, ali i to je pravilno gledište s obzirom na današnje prilike. Događaji lete strahovito brzo. Rešavajući momenti su blizu. Istrebljenje Srpstva moramo sprečiti. Sve naše oružane snage moraju se ujediniti sa nacionalnim četnicima. To je vrhovni zakon Otadžbine, jer to hoće ceo srpski narod. Jedna nacionalna snaga u jedinstvenom duhu mora da se ispolji na jednom putu i u jednom pravcu. Krv naše krvi mora da progovori".*[66]

Početkom avgusta, kapetan Predrag Raković dolazi u Beograd i susreće se sa Boškom Kostićem, kako bi se uspostavila veza sa Nedićem: *„Pokazao mi je i pismo đenerala Draže Mihailovića upućeno bivšem ministru spoljnih poslova Aleksandru Cincar - Markoviću u kome ga Draža moli da bude savetnik Rakoviću. Dalje mi Raković reče da je dobio nalog od đenerala Mihailovića da povede D. Ljotića na sastanak sa njim ali su, dodade, juče Kalabić i Račić odveli đenerala Nedića, u čijoj su se pratnji nalazili Nedićev šef kabineta Miodrag Damjanović i upravnik grada Beograda Dragi Jovanović. Oni su se već sastali sa đeneralom Dražom". „Srpska posla* - osmehnuo se Raković - *plašili su se, valjda, da meni ne pripadne slava oko sporazuma! Oni su, naročito Kalabić, u dobrim vezama sa Dragim, pa su sve to na brzinu svršili, čak i pre mog viđenja i donošenja poruke Nediću od Draže".*[61]

I navodi Ljotićevog sekretara su, izgleda, istiniti. Račić, Kalabić i Neško Nedić sastaju se 11. avgusta u Topoli sa nemačkim oficirima. Sastanak je organizovan na insistiranje H. Nojbahera, kako bi se „proučile nove osnove na kojima Draža Mihailović želi sastanak sa jednom odgovornom nemačkom ličnošću". Račić je izjavio da su oni 10. avgusta dobili izričito Mihailovićevo odobrenje za ovaj razgovor: predložio je stvaranje jedinstvenog srpskog nacionalnog fronta, u koji bi ušli SDS, SDK, JVUO i sve nacionalne snage orijentisane protiv komunista, kako bi se formirala srpska nacionalna armija „za uništenje komunizma u Srbiji".[68] Neško Nedić je postavio dva **US-**

[67] Kostić, B., *Za istoriju naših dana,* strana 156.

[68] *Zbornik NOR-a,* XI1-4. str. 1068-1069; Izveštaj Obaveštajnog odeljenja Komande Jugoistoka od 11. avgusta 1944.

lova: da Mihailović lično ostane u ilegali i da se borci JVUO ne oblače u nemačke uniforme. Detalji plana precizirali bi se na sastanku Mihailovića i Nojbahera. Nemačka strana tražila je čvrste garancije da će se obustaviti sve aktivnosti protiv njene vojne administracije.[69]

Do sastanka između Mihailovića i Nedića došlo je, najverovatnije, 15. avgusta 1944. Pisanih tragova o njemu nema, nikakav zapisnik nije vođen, postoje samo iskazi pojedinih učesnika. Tako je sam Nedić o tome 3. februara 1946. rekao svojim islednicima: *„Sastanak je održan noću oko 11 časova u jednoj kućici sela Ražane. Tu sam zatekao, pored Draže, pukovnika Baletića, potpukovnika Lalatovića, majora Račića i majora Kalabića. Sa moje strane, bili smo ja i Dragi Jovanović. Susret, kako između mene i Draže, tako i ostalih oficira, bio je srdačan i prijateljski. Sećam se da sam se sa Kalabićem poljubio, a on mi je rekao: 'Zaštitniče moga jadnog oca'! stavljajući mi glavu na grudi. Draža je tražio od mene da mu izložim opštu situaciju i razvoj budućih događaja. Ja sam mu kazao da Nemci propadaju i da će morati uskoro da se povuku iz zemlje. Predočio sam mu opasnost od komunista koji nadiru sa sviju strana, pa je stoga potrebno da se obrazuje jedan srpski front od mojih odreda i četničkih, pa da ujedinjeni brzo i efikasno spasimo Srpstvo i Srbiju od komunističkih upada. Draža me je saslušao i prihvatio moj predlog. Rekao je da ima vezu direktno sa Londonom i Englezima i da dobija izveštaje o situaciji iz prve ruke. Sporazumeli smo se da oružje i municiju izdejstvujemo preko Nemaca, pošto će na tome raditi i Raković. U pogledu novca, bilo je odlučeno da moja vlada mesečno daje po 100 miliona dinara. Dalje smo se sporazumeli da se sve oružane formacije vlade stave pod komandu Draže Mihailovića radi koordinacije u borbi protiv komunista".*[10]

I general Mihailović je na svom saslušanju, aprila 1946. godine, potvrdio sastanak sa Nedićem: *„U avgustu mesecu 1944. godine, u jednoj usamljenoj kući pored puta između Ražane i Kosjerića. Sastanak je bio glup, nepotreban i kompromitujući".*[11]

[69] Tomašević, J., *Četnici...*, strana 306.
[70] AVII, *Emigrantska vlada*, 269-1/38-39.
[71] *Zapisnik o saslušanju D. Mihailovića*, strana 50.

U istoj situaciji, posle hapšenja. Dragi Jovanović je pričao: *„U avgustu 1944. godine pozvao me Kalabić na sastanak u Selters, kraj Mladenovca. Tu je rekao da sutradan treba da dođem u Topolu, kako bi o važnim stvarima razgovarao sa Račićem i Nedićem. U Topoli ih nisam našao, pa sam se odvezao u Aranđelovac. Tamo, u jednoj kafani, video sam Neška Nedića, Kalabića i Račića: Pozvali smo Vas da organizujete sastanak Milana Nedića sa Dražom. Nastupila su teška i opasna vremena. Moramo da radimo zajedno. Rekao sam da mogu da organizujem taj sastanak i pitao sam da li Draža išta zna o tome. Odgovoreno mi je potvrdno. Na jednoj okuci, kraj starog seljačkog plota, stajao je jedan mitraljez gotovo na samom drumu. Račić i Kalabić su zaustavili kola i pozvali nas da siđemo. Nedića, Damjanovića i mene u jednoj maloj seoskoj kući čekao je Draža Mihailović. Pozdravio se sa Nedićem i Damjanovićem, a ja sam mu se tek tada*

Evidentno je da je ovaj sastanak organizovan mimo Mihailovićeve volje i da su njegovi glavni inicijatori bili oficiri oko Dragoslava Račića, koji je rukovodio svim operacijama u Srbiji. Ako poklonimo poverenje iskazu Dragog Jovanovića, kao i samog Mihailovića, možemo zaključiti da general ponudu o prijemu nemačkog naoružanja nije ni prihvatio ni odbio - ćutao je, svestan greške ako prihvati bilo koju mogućnost. Na drugoj strani, general Nedić je zahtev za naoružanjem veoma brzo prosledio Nemcima.

U Komandi Jugoistoka održan je 17. i 18. avgusta sastanak na kome se razgovaralo o naoružavanju četnika. Zaključeno je da se predlog prihvati iz više razloga: 1) odbijanje bi dovelo do krize vlade u Srbiji i do zaokreta „pojedinih četničkih bandi ka Titu i do apsolutnog neuspeha politike koju smo do sada vodili u Srbiji"; 2) D. Mihailović bi bio prisiljen da traži oslonac na drugoj strani; 3) negativan odgovor predstavljao bi „veliki uspeh Angloamerikanaca koji time u srcu Balkana dolaze u posed jednog antikomunističkog izolacionog sredstva"; 4) moguće je stapanje partizanske vojske sa „četničkim bandama". Predlog je prihvaćen u *načelu.* Trebalo je obećati isporuku i obuku za rukovanje savremenim oružjem.[72]

Herman Nojbaher je istakao da Mihailoviću treba verovati, jer je on toliko antikomunista da je *„uprkos engleskim ponudama dao prednost prosjačenju kod okupatora pred slogom sa crvenom stranom".*[73] Ipak, pošto su to bila pitanja „visoke politike", odluku o tome mogao je da donese samo „glavni stan vode Rajha". O ovom dogovoru Nojbaher je 20. avgusta obavestio Fon Ribentropa: *„Prilikom razgovora sa čitavom srpskom vladom kod vojnog zapovednika Jugoistoka u mom prisustvu, Nedić je posle iscrpnog prikazivanja opasnosti situacije u srpskom, a time i u čitavom jugoistočnom prostoru, davao izjave i u ime D. Mihailovića. Nedić je garantovao da će se pokret D.M. uzdržati od svake neprijateljske akcije protiv Nemaca. Njegova*

predstavio. Ušli smo u seljačku sobu gde je bio jedan krevet, sto i dve klupe gde su, pored Draže, bili još pukovnik Baletić, Lalatović i još jedan oficir, a bili su tu i Račić i Kalabić. Kada smo ušli unutra, mislim da nas je Mihailović ponudio rakijom. Nedić je odbio, a Draža je pitao kojim dobrom dolazimo. Tada je Nedić počeo da govori da je zemlja u opasnosti i da je došao da vidi može li se štogod učiniti za njen spas. Govorio je i na koji način misli da zemlji treba pomoći. Kazao je da treba da prestanu pljačke, a da za izdržavanje ljudstx'a Draži stavlja na raspolaganje 100 miliona dinara. Glavni dogovor bio je oko nabavke oružja: da Nedić kod Nemaca izdejstvuje da se ono dobije. Mihailović je kazao da ima dovoljno ljudi, ali mu nedostaju oružje i municija. Prisutni oficiri tražili su da im se nabavi oko 60.000 pušaka. Na kraju je Nedić izjavio da preuzima obavezu da izdejstvuje kod Nemaca 30.000 pušaka, 500 puškomitraljeza i nešto minobacača: Vi mi garantujete da ovo neće biti upotrebljeno protiv okupatora, a ja garantujem da ću učiniti sve što je potrebno da nam Nemci daju oružje, municiju i odeću. Mihailović je dugo ćutao. Ćutao je i kada je Nedić zatražio da ovaj sastanak ostane u najvećoj tajnosti". (Milovanović, N., *Kroz tajni arhiv Udbe,* str. 167-168).

[72] *Zbornik NOR-a,* XIV-4, str. 1073-1074; Izveštaj Obaveštajnog odeljenja Komande Jugoistoka od 18. avgusta 1944.

[73] too, strana 1076.

vlada preuzima punu odgovornost za bezbednost drumova, železnica, rudnika i ostalih objekata koji interesuju Nemce. Srpski nacionalisti spremni su do krajnosti da vode borbu protiv komunista. Ta mobilizacija srpstva protiv prodora boljševizma, vrši se pod vodstvom ministra predsednika Nedića kojeg pokret D.M. priznaje, kao i njegove vlasti".[14]

Sastanak u Hitlerovom glavnom stanu održan je 22. avgusta. Prisustvovali su: Fon Kajtel, Fon Vajks, Hajnrih Himler, Fon Ribentrop i Nojbaher. Vajks je istakao da će veoma brzo uslediti povlačenje bugarskih trupa, pa će veliki delovi Srbije ostati neposednuti, što će olakšati „Titovo zaposedanje Srbije". Stoga je podržao ponudu Nedića i Mihailovića u njenim glavnim tačkama, ukazujući na neophodnost ujedinjenja srpskih nacionalnih snaga. Hitler je, međutim, odbacio sve predloge o naoružavanju Mihailovićeve vojske. Ukazao je na dva bitna momenta: 1) efkat isporuke oružja četnicima; 2) posledice koje će ostaviti ispunjavanje srpskih zahteva. Smatrao je da su Englezi, u stvari, sugerisali Srbima da traže oružje od Nemaca, koje će kasnije sigurno biti upereno protiv Rajha: *„Ja sam se dosta dugo morao boriti protiv shvatanja da se narodi Istoka mogu sa uspehom angažovati u borbi. Uvek su mi ponovo iznosili da je moguće pouzdati se u njih bez naročitog razmišljanja. Nema pouzdanja u te ljude".*

Još pre početka konferencije Hitler je, međutim, Nojbahera pozdravio sledećim rečima: ,,Da Vam odmah na početku bude jasno, nema ništa od davanja oružja četnicima!" Upoređujući Srbe i Hrvate, Hitler je naglasio da Hrvati *„nemaju nikakvu predstavu o državnosti i neće je nikada ni imati".* Nasuprot njima *„Srbi su narod koji je određen da ima državu i koji je kao narod održan. Njihova ideologija je velikosrpska. U njima postoji bezobzirna otporna snaga. Zbog toga će oni uvek zastupati velikosrpsku ideju. Ono što dolazi iz Beograda, znači opasnost".* Ukoliko bi Srbi sada dobili oružje, oni bi pobedili komunizam, a onda će „velikosrpska ideja ponovo da zaplamti na našu štetu. A to je nepodnošljivo. Srbi se nikada ne bi odrekli velikosrpske ideje". H. Nojbaher je, slično kao i Vajks, isticao neophodnost potrebe da srpske nacionalne snage brane Balkan od „crvene invazije". Predloženo je fireru da za saradnju sa *četnicima* ovlasti komandanta Jugoistoka. Hitler je sve predloge odbio.[75] Čak je Vajksu rekao i sledeće: „Nemačka mora do kraja suzbijati sve planove o Velikoj Srbiji. Ne sme se stvoriti srpska vojska. Prihvatljivija je čak stanovita komunistička opasnost".[76]

[74] Milovanović, Nikola, *Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića,* Beograd. 1983, IV, strana 145.

[75] *Zbornik NOR-a,* XII-4, str. 527-532.

[76] Tomašević. J., *Četnici...,* strana 309.

Tako se još jednom pokazala sva beskorisnost nastojanja da se od Nemaca dobije oružje, makar i u ograničenoj količini. Ni Milan Nedić nije mogao da pomogne. JVUO je nosila žig „velikosrpske vojske" i protiv nje su bili svi. Čak je i za Nemce komunizam bio manje zlo. Osim toga, mnogi oficiri JVUO nisu želeli ni po koju cenu, čak i kada je poraz bio izvestan, da saraduju se Nemcima.[77]

Herman Nojbaher je izuzetno verodostojan u svojim memoarima, mada je veoma teško biti objektivan kada je reč o sopstvenoj ulozi ili odgovornosti u pojedinim prekretnim istorijskim dogadajima. Najznačajnijim nam se čine oni delovi Nojbaherovih memoara koji opisuju ljude i dogadaje na način koji odudara od uvreženih stereotipa, koji još uvek opstojavaju u istorijskoj svesti srpskog naroda. Tu, pre svega, mislimo na generala Milana Nedića i opis njegove posete Berlinu. Iz Nojbaherovog svedočenja vidimo da je Nedić išao u Glavni štab vode Rajha da pokuša da spasi Srbiju. Takode, srpskoj naučnoj i široj javnosti ostali su nepoznati podaci o Nojbaherovim naporima da spase što veći broj civila od nemačkih odmazdi. Izgleda, nekako, da ga je Vojni sud u Beogradu osudio jer se protivio sprovodenju represalija.

Nojbaherovi memoari vrlo ubedljivo razbijaju crno-bele predstave o tragičnim dogadajima iz perioda Drugog svetskog rata, u prvom redu stereotipna znanja o složenim i komplikovanim procesima koji su se ticali odnosa Nemaca i četnika sa jedne strane, i odnosa Zapada prema oba pokreta otpora u Jugoslaviji, sa druge strane. Nojbaherovo delo svakako će pomoći novoj generaciji srpskih istoričara da ovladavanjem znanja o prošlosti izgrade kritičko mišljenje, koje će uspostaviti novi identitet nauke, kako se ona više nikada ne bi doživljavala kao totalitarna propaganda koja služi određenoj ideološkoj matrici. Kritičnost u istoriografiji ne može se dosegnuti jednom zauvek, već se ona stalno iskušava i usavršava na novim pitanjima i problemima. Ne postoje „viši ciljevi" zbog kojih se ta kritičnost može ograničavati, posebno ne politički. Samo tako istoriografija će ostati nauka a ne ideologija.

Istoriografija se i danas nalazi pod uticajem različitih „društvenih sila" od kojih zavisi njen razvoj. Otuda proizlazi i njena nemoć da odluču-

[77] Ilustrativan je primer pukovnika Milutina Radojevića. Sredinom septembra, Nemačka komanda u Nišu predložila je svim nacionalnim snagama da učestvuju u zajedničkim borbama protiv Crvene armije i NOVJ. O tome se raspravljalo 14. septembra u Gadžinom Hanu, na sastanku oficira JVUO i SDS-a. Pukovnik Radojević je izneo stav JVUO: *„Makar svi pogubili glave, a sa nama i ljudstvo, mi ne možemo i nećemo sa Nemcima da vodimo borbu protiv Sovjeta, niti protiv partizana, jer su Nemci naši neprijatelji i okupatori".* (AVII, ČA, 140-9-1/9) Nemački zahtev jednoglasno je odbijen, a odlučeno je da se *stražari* sa teritorije niške oblasti, u periodu od 14. do 16. septembra, priključe odredima JVUO na prostoru Stalać - Boljevac (AVII, ČA, 14b-9-5/9).

juće utiče na ovladavanje racionalnim spoznajama prošlosti. Svakako da u savremenoj srpskoj istoriografiji još uvek važi ona poznata sintagma engleskog istoričara Edvarda Kara da je za poznavanje jednog društva najbolji putokaz upoznavanje sa onim što njegova istoriografija nije napisala.

U tome i jeste vrednost prvog srpskog izdanja Nojbaherovih memoara. Nadamo se da će ovaj izdavački napor dati svoj skroman doprinos prevazilaženju kako istoriografskih, tako i ideoloških podela iz prošlosti.

Dr Košta Nikolić

NAPOMENA UZ PRVO IZDANJE

Vojni sud u Beogradu osudio me je 16. maja 1951. na 20 godina prisilnog rada. Kao osnov moje krivice navedeno je da sam, kao privrednik i diplomata, ojačao ratni potencijal bivšeg Nemačkog rajha i da sam pomogao nemačku armiju u borbi protiv partizana na Balkanu. Ovom laskavom argumentu nisam imao šta da prigovorim. Nisam poricao da sam svoj posao radio što sam bolje mogao. Za ovakvu izjavu više nije bilo potrebno mnogo hrabrosti. Tip ratnog zločinca, kome ja pripadam, već je izašao iz mode.

Nakon sedam i po godina zatvora, vratio sam se 21. novembra 1952. u moju zemlju. Bio je to dug i težak put. Prešao sam ga tako uspešno zahvaljujući spremnosti da preuzmem dobrovoljno na sebe teret odgovornosti za veliko zlo. Zbog toga nisam nepotrebno patio i krvario. Danas vidim još veću dobit iz tog lutanja kroz dolinu potiskivanja i muka. Nikoga ne mrzim. Život uvek počinje ujutro.

Gmunden, jul 1953.

NAPOMENA UZ DRUGO IZDANJE

To što se se pokazalo kao nužno da se pređe na pripremu drugog izdanja ove knjige svega nekoliko meseci posle objavljivanja prvog izdanja (Božić, 1956), može da se smatra uspehom, kada se ima na umu činjenica da je nemačko tržište knjiga preplavila memoarska literatura i daje, kao posledica, publika umorna od nje.

Ova knjiga sećanja primljena je dobro i to ne samo na nemačkom govornom području. Mnogi kritičari posvetili su u svojim prikazima mnogo prostora ovoj knjizi i ličnosti autora. Čak sam čuo i prekor daje ovo štivo suviše kratko i da bi mnogi čitaoci želeli da uskoro dobiju u ruke nastavak ove knjige.

Nadam se da će ove pohvale da koriste knjizi i da će ona doprineti boljem razumevanju tog burnog vremena!

Beč, april 1957. Autor

UVOD

LETEĆI DIPLOMATA

Pročitao sam toliko memoarske literature, da sam rešio da ne pišem sopstvena sećanja. Međutim, osećam se dužnim da budućim generacijama istoričara pružim informacije koje ne može da im pruži nijedan drugi čovek. Ja sam, naime - što se tiče nekih stvari koje zanimaju istoričare - jedini preživeli svedok. Većina vodećih ličnosti, sa kojima sam ja imao posla, umrla je nasilnom smrću. U rešenosti da svedočim, ohrabrila me je i pročitana posleratna litaratura, koja govori o meni. Za čitaoce je od ovog mog motiva mnogo interesantnije to da napišem objektivnu knjigu o svojim balkanskim doživljajima.

Važio sam već 1927. i 1928. godine za čoveka koji je stručnjak za privredne probleme Istočne i Jugoistočne Evrope. Zbog toga me je u januaru 1940. angažovalo Nemačko ministarstvo spoljnih poslova, da u Bukureštu budem specijalni nemački izaslanik. Moj zadatak je bio jednostavan: trebalo je da omogućim nesmetan transport rumunske nafte do Nemačke. Do tada su Zapadne sile blokirale rumunsku naftu. Pre nego što sam prihvatio ovu novu dužnost, bio sam gradonačelnik Beča. Tako je započela moja diplomatska karijera na Jugoistoku, kao „specijalnog izaslanika za ekonomska pitanja pri Nemačkom društvu u Bukureštu".

Krajem 1940. godine okončao sam svoje očevidno loše odnose sa tri gaulajtera.[1] Oni su došli jedan za drugim, dok sam bio gradonačelnik Beča. Neslaganja su bila takva, da mi je preostalo samo da dam ostavku na svoj položaj. Odmah sam bio raspoređen u Ministarstvo spoljnih poslova, kao izaslanik prvog razreda.

[1] Gaulajter je visoka funkcija u hijerarhiji Nacističke stranke i može da se uporedi sa partijskim sekretarom u doba vladavine komunista *(napomena prevodioca).*

Godine 1941, pored zadataka u Rumuniji, dobio sam još jedan poseban zadatak, postao sam opunomoćeni za pitanja nafte na Jugoistoku. Ova služba, koja je sedište takođe imala u Bukureštu, objedinila je dve službe za naftu, koje su radile paralelno, a katkada i haotično, i to u okviru nemačkog četvorogodišnjeg plana za potrebe Ministarstva privrede. Vrhovne komande Vermahta, Vrhovne komande Mornarice i Ministarstva vazduhoplovstva. Ja sam, dakle, bio odgovoran za ispunjenje četvorogodišnjeg plana. Pošto sam primio specijalni zadatak, postao sam takođe i šef delegacije, koja je svaka tri meseca vodila pregovore sa Mađarskom u vezi s naftom.

Krajem januara 1941. obavio sam jedan zadatak u Bugarskoj: pregovarao sam u Sofiji u vezi s zaključenjem tajnog ugovora, koji se odnosio na snabdevanje hranom nemačke armije generala Lista. Ova armija upravo je vršila pripreme da krene u Grčku i to preko Bugarske. Posle tog događaja, boravio sam u više navrata u Bugarskoj, sa zadatkom da se bavim pitanjem prehrane Grčke, pa sam tako proputovao tom zemljom

U obavljanju tih zadataka, došao je oktobar 1942. Tada je grčkoj privredi i valuti zapretio haos i raspad sistema. Dobio sam novi zadatak i postao specijalni izaslanik Rajha za privredna i finansijska pitanja u Grčkoj.

Ne samo da nisam bio oslobođen nijednog od tih zadataka, nego sam dobio i nove. Kada je krajem avgusta 1943. došlo do objedinjavanja Vrhovne vojne komande za Jugoistok pod jedinstvenom komandom armije grupe F general-feldmaršala Frajher fon Vajks (Freiherr von Weichs), bilo mi je povereno još jedno novo zaduženje. Postao sam koordinator za spoljnopolitičke poslove i to za prostor Srbije, Crne Gore, Albanije i Grčke, odnosno, imenovan sam za specijalnog izaslanika Ministarstva spoljnih poslova za Jugoistok sa sedištem u Beogradu. Osim ove dužnosti, dobio sam zadatak da nakon kapitulacije Italije podržim „stvaranje nezavisne Albanije, koja treba da dođe na inicijativu same te zemlje" (11. septembar 1943).

Za obavljanje tih zadataka nisu bili dovoljna uobičajena saobraćajna sredstva. Od oktobra 1942. stavljen mi je na raspolaganje specijalni avion, koji me je neumorno transportovao po Balkanu, u nemački Glavni štab, u Berlin i u Rim. Postao sam „leteći diplomata", koji je te prostore i ljude doživljavao kao kaleidoskop. Od oktobra 1942. do oktobra 1944. obavio sam 215 letova. Kada je moj „hajnkel 111", kojim sam leteo poslednje ratne godine na Balkanu, jednom morao prisilno da se spusti, kao posledicu vazdušne borbe zadobio je časne ožiljke.

Od decembra 1944. vodio sam Službu Ministarstva spoljnih poslova za Srbiju, Crnu Goru, Albaniju i Grčku, sa sedištem u Beču. Neposredno pre ulaska Crvene armije u Beč, sedište Službe prebačeno je u Kicbiel (Kitzbtihe). Moj zadatak se sastojao u tome da se brinem za emigrante iz navedenih zemalja.

Od vlade admirala Denica (Dönitz) dobio sam poslednje zaduženje - spoljnopolitički savetnik general-feldmaršala Keselringa u vezi s pitanjem kapitulacije armije kojom je on komandovao. Ta kapitulacija usledila je 6. maja 1945, dakle, dva dana pre opšte kapitulacije.

Amerikanci su me 12. maja 1945. pozvali u Kufstajn (Kufstein) na razgovor. Kazali su mi da nije potrebno da ponesem stvari, jer ću već uveče da se vratim kući. Ovo nije bilo sasvim tačno, jer sam se, istina, vratio jednog poslepodneva, ali ne sledećeg dana, nego posle sedam i po godina. Pošto sam proveo uobičajeno vreme u američkim logorima za internirane osobe i zatvorima, a na kraju i u palati pravde u Nirnbergu (Nürnberg), gde sam - od marta do aprila 1946 - bio svedok. Dana 29. juna 1946. nastavio sam moju balkansku odiseju. Američke vlasti poslale su me, kao svedoka u procesu protiv Draže Mihailovića, u Beč, gde je trebalo da me sasluša jedna jugoslovenska komisija. To, međutim, nije sasvim odgovaralo istini. Izgleda da je jugoslovenskim vlastima lako pošlo za rukom da Amerikance u Beču ubede da sam im potreban za sudski proces u Beogradu.

Ni ovo, međutim, nije bilo sasvim tačno. U vezi s Dražom Mihailovićem bio sam saslušan odmah po dolasku u Beograd i to u odeljenju za ratne zločince. Time je moja uloga svedoka bila okončana. Prvo su mi kazali da ću morati da prenoćim u zgradi Ministarstva unutrašnjih poslova, jer još „nemaju sobu za mene".

Međutim, ni ovo nije u potpunosti odgovaralo istini. U deset uveče već sam imao sobu, ali je to bila ćelija centralnog zatvora Udbe u „Staroj upravi" u Beogradu.

„Vratićeš se uskoro kući", kazao mi je sredinom jula 1946. jedan oficir Udbe. Ni ovo nije bilo sasvim tačno. Čovek može da raspravlja o značenju reči „skoro" na Istoku i Jugoistoku Evrope. Ovo „skoro" trajalo je šest i po godina.

Tek 16. maja 1951. beogradski Vojni sud potvrdio je presudu od dvadeset godina prisilnog rada - ponavljam: u najučitivijoj formi - gde se ja imenujem kao „ratni zločinac".

Ni ovo nije tačno: nisam bio poslan na prisilan rad, već sam živeo u zatvorskoj ćeliji u Sremskoj Mitrovici. Austrijsko-jugoslovensku granicu prešao sam 21. novembra 1952.

Pravo je čudo da sam još u životu. I to je istina.

Konačni zaključak: „Coveku je svojstveno da bude aktivan, ali ko radi mora i da pati!"

I. BALKAN

Adolf Hitler pitao me je jednom da li smatram da Hrvatska pripada Balkanu. Bio sam začuđen da je on izgubio osećaj za austrougarski prostor. Uopšeno govoreći, postoji sklonost u Zapadnoj Evropi da se Podunavlje odmah iza Beča već računa kao Balkan. Ovakvo shavatanje, po kome je Mađarska balkanska država, već je ogorčilo mnoge Mađare. Da li je, dakle, Dunav ta reka, koja pere i oslobađa te zemlje pripadnosti balkanskom svetu? To nije tačno, jer podunavske države su, takode, Srbija i Bugarska, ali one se ne brane već priznaju svoju pripadnost Balkanu. Rumunija se smatra samo geografski delom Balkana, ali rado to osporava zbog svog romanskog jezika. Ovde se pojavljuje misao da reč „Balkan" ne smemo da posmatramo u geografskom smislu, nego i u kulturno-istorijskom. Iz oba ova razloga Mađarska nije balkanska zemlja, jer pripada Srednjoj Evropi. Već hiljadu godina ona pripada latinskom-zapadnom kulturnom svetu. Zato Hrvatska već vekovima pripada kulturnom krugu Beča i Pešte, te je neodvojivi deo latinskog, katoličkog i habzburškog sveta. Tako je i u toj zemlji nastao društveni sistem koji nosi austrougarski pečat. Ovo se odnosi i na vojno i činovničko plemstvo, koje je verno monarhiji. Zagreb karakteriše jasan bečki uticaj, sa svim institucijama, koje imaju zapadne pečat.

Majka Zagreba zove se Beč (Wien), tetka je Budimpešta, dok su sestre Zagrebu: Grac (Graz) i Ljubljana. Tek nacionalni pokreti koji su razbili Monarhiju, godine 1918, istrgnuli su Zagreb iz državne zajednice sa habzburgovcima, Mađarima i time iz kulturnog kruga, koji je zapadni, latinski, katolički, carsko-nemački, kraljevsko-ugarski i vezali ga za Srbiju, koja, po svom izvoru, pripada istočnorimskom, grčko-pravoslavnom, osmanlijskom svetu. Za Hrvate, koji nose austrougarski pečat, Balkan počinje odmah iza nekadašnje austrougarske Vojne krajine. Kao organizaciono majstorsko delo habzburških careva, Vojna krajina je štitila Monarhiju od novih upada sa prostora Osmanlijskog carstva. Ovo isto se odnosi i na mnoge Srbe sa područja

bivše Kraljevine Ugarske i Hrvatske. Srbi iz Srbije gledaju na ove pomalo sa prezirom, kao na braću koja su se pod uticajem Nemaca i Mađara iskvarila. Jugoslovensko ujedinjenje je nastalo kao rezultat dva svetska rata, ali u kulturnom i civilizacijskom pogledu nije još okončano i to uprkos autoritarnom režimu Komunističke partije Jugoslavije. Srpsko-hrvatske suprotnosti, gledano sa strane, rešene su u okviru federativne Jugoslavije i tako je ta suprotnost postala neka vrsta privatnog pitanja. Te suprotnosti, međutim, raširene su do duboko u redovima Komunističke partije i tako ostaju još uvek problem sa znatnim političkim značenjem. Hrvat ima svest o tome da pripada istoriji koja je kulturno i civilizacijski nadmoćna i u mnogim društvenim odnosima još je uvek živa. Srbin, u poredenju sa Hrvatom, poseduje superiornu državotvornu snagu. Hrvatska ni danas, posle višedecenijske zajedničke države, nije spremna da trpi beogradski centralizam, koji bi nosio srpske crte. Zbog toga je Tito i proglasio ustav koji znači labaviju federaciju jugoslovenske države. Federativni sistem predstavlja do sada najbolji pokušaj da se ojača jugoslovenska zajednica. Jugoslavija, koja bi bila vođena srpski-centralistički, raspala bi se prilikom prvog većeg potresa i to upravo na isti način kao godine 1941. Nakon što se Jugoslavija raspala, usledio je hrvatski osvetnički pohod uništavanja pravoslavnih Srba. Ovaj događaj spada u najužasnija masovna ubistva tokom cele svetske istorije. U pitanju je balkanska osveta protiv omrznutog Balkana.

Jugoslavija kao država još uvek je podeljena kulturnom granicom, a pojam Balkana je sužava i ne može sasvim objasniti.

Međutim, ni taj pojam ne odgovara sasvim realnosti, kada, recimo, krenemo prema jugu. Tako Grčka geografski pripada balkanskom poluostrvu, a istorijski je ta zemlja vekovima bila - kao Srbija i Bugarska - vizantijsko-pravoslavna, osmanlijska. S druge strane, ostrva Egejskog mora, Peloponez, područje oko Atine i prostor Soluna i Trakija pripadaju Mediteranu. Sestre Atine ne zovu se Beograd i Sofija, već Smirna i Aleksandrija. Reč je o svetu Levanta, koji ima korene u slavnoj grčkoj prošlosti i protivrečnostima Vizantije i Venecije.

Ovaj grčki svet oblikovalo je Sredozemlje, koje je Grke udaljilo od kontinentalnog Balkana. Isto se u jednakoj meri odnosi i na slovensku Dalmaciju, koja je formirana pod uticajem rimokatoličke Vencije i Austrije.

To se, međutim, ne odnosi u na Abaniju. Siptari - i pored toga što poseduju jadransku obalu sa pomorskim lukama Skadar, Drač i Valona - nisu moreplovci, pa čak ni uspešni ribari. Albanija je balkanska, brdovita, seljačka zemlja, u kojoj dominira islam. Albanci su prastanovnici Balkana, i to ilirskog porekla. Taj narod poseduje neuništivu snagu, a to se ogleda i u brojnoj emigraciji na području severne Grčke, Atike i Peloponeza. Stanovnici mesta Megara ponosno se nazivaju Grcima, nasuprot okolnih sela, koja su

pretežno nastanjena Albancima. Ovi Albanci, međutim, koji još uvek među sobom govore albanski, u političkom smislu i po osećanju postali su Grci.

Šta je, dakle, pravi Balkan i to u smislu geografske, istorijske i kulturne posebnosti? Reč je uglavnom o području, kojim su nekada vladali Turci: Srbija, Makedonija, Crna Gora (koja nikada nije u potpunosti bila pokorena), Bosna, Hercegovina, Albanija, Bugarska, severni deo Grčke (bez morske obale), evropski deo Turske i Rumunija, koja je i pod Osmanlijama zadržala znatnu autonomiju i zato sačuvala vladajući, bojarski sloj svog društva, dok su, recimo, Srbi, svoj izgubili u Kosovskoj bici, na Kosovu polju, godine 1389. Kod Rumuna je snažno razvijen latinski osećaj i u kulturnom smislu jaka antislovenska crta. Srbi i Bugari su vekovima bili turska raja, bez državnih i građanskih prava, sem ako bi, razume se, prešli na islam. Grci su bili u dosta povoljnom položaju, blagodareći činjenici da su u Osmanlijskom carstvu igrali važnu ulogu kao trgovci i moreplovci.

Ovaj skučen, relativno mali prostor nastanjuju brojni narodi, koji žive jedni pored drugih, i imaju veoma razvijenu individualnost. Tako, Rumuni poseduju rumunsku narodnu svest. Bugari su po svom poreklu delimično Mongoli i zato se često i pozivaju na srodnost sa Mađarima. Srbi su čisti Sloveni. Crnogorci su Srbi koji imaju posebnu samosvest o tome da su upravo oni najbolji Srbi. U odnosu na moral i običaje (gostoprimstvo i krvna osveta), Crnogorci su pod jakim uticajem Albanaca, koje su u VI veku u ovim brdskim krajevima potisnuli Sloveni. Grci su, zahvaljujući seobi naroda, pre svega Slovena, a onda i Albanaca, pomešali svoju krv sa tim narodima. Turci su mongolskog porekla. Istorijski razvoj ovih naroda veoma se razlikuje. Najveće sličnosti na ovom prostoru, u poslednjih pet stotina godina, pokazuju istorijski razvoj Srba i Bugara. Oba suseda imaju, takode, i u socijalnom pogledu seljačko-demokratsku strukturu. Turci su se oslobodili svojih feudalaca, dok su Rumuni, sve do komunističke vladavine, zadržali svoje plemstvo. Ono što je zajedničko Srbima, Bugarima i Rumunima jeste pravoslavlje, koje vuče poreklo iz doba Vizantije, kao i žilavo patrijarhalno društvo. Danas oni pripadaju komunističkom svetu. Izuzetak čine Grčka i evropski deo Turske. Jugoslavija, međutim, danas stoji van sovjetskog bloka. Albanija ovde zauzima neobičan položaj, gde je službena ideologija marksizam-lenjinizam, a ta ideologija, taj duhovni smer ima tako malo veze sa tradicijom tog naroda. Isto je i sa narodima na visokom Kavkazu. Čudno je to da marksisti i lenjinisti, koji se toliko hvale svojom istorijsko-dijalektičkom metodom, ovde primenjuju recept sasvim suprotan logici razvoja tih naroda. Dijalektički odgovor na seriju ubistava vešanjem u Albaniji biće uvek dobro nanišanjeni osvetnički hici, kako je to uvek na Balkanu. „Kamelui gisdi!" („U tom slučaju saviće se prst", alb.) biće pouzdan odgovor.

Još nismo stigli da razmatramo takve pojedinosti. Do sada smo govorili o pojmu Balkana samo sa geografskog i kulturno-istorijskog aspekta.

Balkanu je, međutim, potreban još jedan pojam, kako bi ga bolje pojasnili. Odgovor nikada ne može da bude sasvim zadovoljavajući.

Prosečnom Amerikancu, na primer, iz Kanzasa, koji ima jasnu predstavu o hrišćanstvu i ličnoj slobodi, Balkan bih objasnio na ovaj način:

„Vi smatrate daje Evropa područje gde žive 'troublemakers' ljudi koji stvaraju probleme, nepopravljivi svadljivci koji tokom svake generacije zapale svet? Nije li tako?"

On će to revnosno da potvrdi:

„Vidite, ovi smutljivci, potpaljivači svetskog požara i kako biste Vi još sve nazvali Evropljane, smatraju da je Balkan mesto gde žive proizvođači nemira i potpaljivači svetskih požara. Predstavite, dakle, sebi narode, koji čak i jednom takvom nemirnom području izgledaju kao buntovničko područje!"

„Užasno! Jesu li oni zaista tako opasni?"

„Među njima sam živeo svega trinaest godina. Polovinu toga vremena proveo sam kao ambasador i oponomućeni ministar, imajući posla sa kraljevima, ministrima i velikim banditskim vođama. Drugu polovinu tog vremena proveo sam u njihovim zatvorima i to sa predstavnicima svih slojeva njihovog društva sve do samog dna, do najgorih tipova. Ne želim da dam neki konačan sud, pa ipak, meni oni ne izgledaju tako loše i opasno. Možda su malo divlji, ako mi dozvolite da kažem!"

„Pa, Vi ste ipak ostali živi!"

„To nije ni njihova zasluga, a ni krivica. Tako je Bog odredio."

Bojim se da čoveku iz Kanzasa, koga cenim sa distance, nisam dovoljno dobro objasnio Balkan.

Ja, međutim, ne odustajem. Tokom ovog uvodnog slova, kojim se obraćam mojim čitaocima, hoću da pružim makar jasne karakteristične momente, ako već ne mogu da dam oštre konture, kojih zapravo i nema, jer su narodi, religije, kulture i društevene suprotnosti toliko međusobno isključivi, isprepleteni i zamršeni. Sklonost da se suprotnosti i lična netrpeljivost svih vrsta, do u najsitnije pojedinosti, rešavaju požarom i mačem (danas, prirodno, ručnim modernim oružjem), na Balaknu je uveliko priznata i tradicijom dokazana.

Moj beogradski stan, jun 1944. Prisutni: general Glaize-Horstenau, nemački general Hrvatske (Glaise-Horstenau, Deutscher General Kroatiens) i Peter Antonius Harapi, iguman franjevačkog manastira u Skadru i član Albanskog prestolonaslednićkog saveta.

Glaize: „Kažite mi Vaše preosveštenstvo, kakvo je Vaše mišljenje o krvnoj osveti?

Harapi: „Ona mora da postoji. Imamo samo ovu vrstu ispaštanja i kazne."

Tu sam se i ja umešao u razgovor: „Dragi oče Antonius, da li Vam se ikada zbog krvne osvete ispovedao neki Albanac iz plemena Mirdite?"

„Naravno da nije!"

„A kada je u pitanju i najmanja krađa?"

„Da!"

„Ovo veoma dobro razumem. U zemlji, u kojoj ne postoji državni aparat, bez policije i sudija, kaznu izriče rod ili pleme. Pa ipak, sada Vas pitam kao teologa morala i kao dušebrižnika krvnih osvetnika u plemenu Mirdita, kakvo je Vaše mišljenje o tome?"

„Princip je ispravan. Problematična je primena u praksi!"

Na stranama ove knjige još ćemo sretati ovog divnog franjevca. Godine 1944. postao je mučenik i žrtva sopstvene svešteničke dužnosti i savesti.

Glavno područje na Balkanu gde vlada krvna osveta su: Albanija, Crna Gora i Makedonija. Ona postoji i na Kavkazu. U krvnoj osveti sadržan je, osim principa odmazde, još jedan princip: nastojanje da se gubitak muške glave, dakle, nosioca puške - nadoknadi, izjednači.

Kod nekih plemena - recimo, na Kavkazu - moguće je krvnu osvetu otkupiti i to novcem, ženidbom ili kumstvom, koje kod pravoslavnih ima vrednost kao krvno srodstvo.

Krvna osveta je uvek nezamenljiv pravni sistem u krajevima gde državni aparat ne može da pruži zaštitu pojedincu ili manjim zajednicama. Pošto se uticaj države sve više oseća na Kavkazu i Balkanu, onda možemo da zapazimo da ovaj arhaičan pravni poredak polako i ovde odumire. Albanija je poslednji klasičan slučaj u Evropi gde još vlada tradicionalna krvna osveta sa svojim organizovanim strukturama. Međutim, krvna osveta još uvek postoji i na ostrvu Sardinija. Ovaj fenomen traje veoma dugo.

Nema nikakve sumnje o tome da su Sovjeti započeli borbu protiv krvne osvete u Albaniji zato što je tu reč o ugrožavanju državnog monopola nad izricanjem smrtne kazne. Verovatno će da upotrebe istu metodu, metodu uveravanja, sa kojom su imali uspeha na Kavkazu, dakle, razgovaraće sa najuglednijim ličnostima. Ova metoda nije nova, već na tom području ima dugu tradiciju. Uspeh se postiže u onim slučajevima gde treba da se prekine lanac ubistava zbog krvne osvete, koji traje generacijama. Zakrvljenim porodicama i rodovima obično izvor sukoba više nije ni poznat. Država vešanjem ne bi učinila krvnu osvetu, jer i to vešanje bi stvorilo razlog za nju.

U Albaniji, na Kosmetu (Kosovo-Metohija je autonomna oblast, pripada Republici Srbiji, a većinski narod su Albanci), u Makedoniji i u Crnoj Gori krvna osvete je vekovima, sve do naših dana, smatrana najvišom moralnom dužnošću. Onaj ko bi odbio da izvrši tu dužnost, gubio bi obraz, nije više smatran muškarcem. Čuvari ove tradicije bile su, takode, i žene. One su među svojim muževima i sinovima morale da prepoznaju i izaberu najboljeg nišandžiju, kako bi ubica bio kažnjen. Albanske i crnogorske majke vaspita-

vale su svoje dečake da osvete smrt oca i sa nestrpljenjem čekale da dođe dan kada će sin moći da nosi pušku, kako bi mogao da puca na ubicu. Ako je ubica već umro, onda je morao da bude ubijen njegov brat ili sin. Da bi se iskorenilo ovo shvatanje potrebno je više vremena nego za sa stvaranje pravne države. U ovim zemljama još uvek je česta pojava da ubica, koji je odslužio zatvorsku kaznu, po izlasku na slobodu bude ubijen, jer kod krvne osvete zločin ne zastareva.

Pravni poredak brdovitog Balkana ima i drugu, prijatniju stranu, simpatičnu sestru, što je, takođe, rezultat loših drumova i neprohodnosti kraja: gostoprimstvo. Ono je karakteristično za celo područje jugoistočne Evrope i susrećemo ga posvuda, od Budimpešte do ostrva Krita, pa čak i u zatvorima Beograda i Sremske Mitrovice, gde su srećniji jugoslovenski zatvorenici delili sa mnom svoje pakete. To su činili kao da je reč o nečemu što je samo po sebi razumljivo, premda su njihovi paketi bili najčešće siromašni. Ovi zatvorenici su nacionalisti i staljinisti, ljudi iz svih društvenih slojeva. Znam samo za jedan slučaj, kada je jedan fanatik svoje pakete delio samo sa istomišljenicima. Balkansko gostoprimstvo stoji iznad stranačke politike. Ono je apsolutno i pruža se kao nešto najprirodnije. Što je čovek jednostavniji, ono je izdašnije.

Sto je predeo brdovitiji, neprohodniji (Albanija, Crna Gora), to je dužnost gostoprimstva svetija. Čak i krvni neprijatelj u trenutku kada prekorači prag kuće ima pravo na gostoprimstvo. Reč je o starom, homerskom gostoprimstvu, koje danas još poznaju na Balkanu i na Kavkazu. Engleski obaveštajac iz Intelidžens servisa, general Davis, kretao se veoma spretno po albanskim planinskim selima. Nisu ga izdali ni seljaci, kako ne bi došli u sukob sa domaćinima koji su mu pružili gostoprimstvo. Tek je na početku 1944. godine pao u naše ruke. Mi smo ga neumorno tražili. Jedna albanska banda ga je opkolila, a on se hrabro branio i tek kada je bio teško ranjen, bio je zarobljen.

Ovaj oblik gostoprimstva postepeno će da potiskuju i iskorenjuju: železnica, hoteli i turizam. Na isti način i postepeno nestaće krvna osveta, i to zahvaljujući postojanju opštinskih sudova i policijskih stanica. Tada će i gostoprimstvo da postane puki turistički dekor, kakav postoji u mnogim prijatnim zemljama na Zapadu. Na pravom Balkanu i u Grčkoj ono je i danas daleko više nego običaj, jer se ubraja u kategoriju morala. Zbog toga u islamskoj zemlji kao što je Albanija, postoji ceremonijalano pitanje-odgovor onog ko moli gostoprimstvo i onog ko ga pruža, i to na svetom jeziku Kurana, na arapskom:

„Adoni musafir?" („Da li ti je gost dobrodošao?").

„Buirom!" („Jeste!").

Time je ugovor kojim se gost štiti, zaključen. Takođe, i ceremonijalni pozdrav gostu, da se oseća kao kod kuće, na arapskom jeziku je: „Merhaba!"

Ne postoji mogućnost da se zbog siromaštva gost ne ugosti. Kada sam ušao u kolibu jednog siromašnog čoveka na ostrvu Krit, on mi je svečano, na listu vinove loze, pružio orah. Drugo nije ni imao. Za epskog Crnogorca starog kova priča se da je spreman, nemajući čime da počasti gosta, i da ukrade ovna. Čovek, međutim, ne treba da veruje svim zluradim srpskim anegdotama koje pričaju na račun svoje ponosne brđanske braće.

U planini, na severu Grčke, boravio je tokom rata nemački geolog. Ni posle osam dana nije se vratio sa izleta. Nemačka patrola je krenula da ga traži. Od poslatih nemačkih vojnika, nakon nekoliko dana, u kasarnu se vratio samo jedan pripadnik Vermahta. Šta se dogodilo? Geolog se našao u nekom planinskom selu i čim je naišao na prvog domaćina, ovaj ga je pozvao u svoju kuću. To se brzo pročulo, pa su ga uskoro svi pozivali. Tako je došlo do svađe, jer je svako želeo da ugosti stranca. Sukob je rešen tako što su geologa proglasili za gosta celog sela. Zbog toga je Nemac morao da svaki dan konači kod drugog seljaka. Kada je naišla nemačka patrola, i oni su takođe postali gosti sela. Nemački vojnici samo su javili - red mora da postoji (Ordnung muß sein!) - da još nisu mrtvi pijani. Gostoprimstvo koje obavezuje stoji čak i iznad istorijske činjenice okupacije zemlje.

Skadar 1943. godine: u gradu vlada haos, noću caruju učena i otimačina novca, danju ubistva nasred ulice, u uskim sokacima, na stepenicima i kroz kafanske prozore. U malom društvu Albanaca i Nemaca franjevac Antonius Harapi priča kako su se protekle noći u njegovom katoličkom manastiru pojavila tri ugledna muškarca, pripadnici ilegalne komunističke organizacije. Zatražili su da sa njim vode politički razgovor. Tvrdili su kako se Komunistička partija ne bori protiv Crkve. Komunizam se nalazi u novoj fazi razvoja i sada se bori za nacionalnu slobodu i za pravu demokratiju. Prigovorili su mu šta on, kao član Prestolonasledničkog saveta, ima tamo da traži, jer oni sarađuju sa fašističkim okupatorima zemlje. Prisutni nemački policajac nije mogao da sakrije lovački instinkt:

„Oče Antonius, pa to je veoma zanimljivo. Možete li da nam kažete ko su bila ta tri muškarca?"

Njegovo, kao iz drveta isklesano asketsko lice sa velikim nosom, odjednom se smračilo od uzbuđenja:

„Ne zaboravite da sam ja Albanac!"

Ovo troje ljudi, premda su došli kao nepozvani gosti u njegov stan, ipak imaju pravo na zaštitu gostoprimljivog domaćina.

Takav stav, međutim, komunizam čak ni u Albaniji više ne priznaje. Nakon što su nemačke trupe napustile Albaniju, komunisti su se dočepali oca Antoniusa, premda je uživao zaštitu domaćina, i obesili ga. Među sudijama ili gledaocima bila su, možda, i ona trojica komunista.

Ovo je samo nekoliko od hiljadu primera. Njima je tu mesto. Nastojim da pružim čitaocima sliku, utisak o balkanskom svetu, koji ima mnoga lica i koji može da bude i srdačan i uzašno okrutan.

Osnova ovog sveta je seljačko patrijarhalno društvo. Kako pet stotina godina turske vladavine nisu mogle da slome autoritet srpskog domaćina, tako ni sistematski opšti napad komunizma na sve tradicionalne vrednosti nije uspeo da ga uništi. Akcija stvaranja kolhoza, koju je vodila Komunistička partija Jugoslavije, propala je upravo zbog otpora duboko ukorenjenog u patrijahalnom društvu sela. Uprkos svim statistikama, proces kolektivizacije propao je, kako u moralnom, tako i u ekonomskom pogledu, i u Bugarskoj, premda je tamo komunizmu pošlo za rukom da stvori duboku podelu i jaz. U Bugarskoj je pritisak na selo bio brutalan, a patrijahalno društvo nije bilo tako čvrsto i otporno kao u Srbiji. Bugarska predstavlja tipičnu državu sitnih zemljoposednika. Njeni seljaci su najbolji baštovani Evrope. Oni su rano prešli na intenzivni način obrađivanja zemlje i orijentisali se na tržišnu proizvodnju. Bugari su imali veoma razvijen zadružni i poljoprivredni sistem, koji ih je snabedevao povoljnim kreditima. To je uticalo na to da su bezbolnije prihvatili ideje kolhoza. Rumunski seljak, kod koga je izražen romanski individualizam, pa mu je, dakle, tud zadružni duh, mogao se samo silom uterati u kolhoz. Staje sve, međutim, srpski seljak u stanju da podnese, u pogledu pasivnog otpora, upornosti i lukavosti, daleko prevazilazi snage mekšeg Rumuna. Tokom pet vekova turske vladavine, Srbin je bio prisiljen da gotovo automatski ima jedno svoje lice, a drugo koje pokazuje osmanlijskom gospodaru. Ni u jednoj balkanskoj zemlji kolhoz sovjetskog tipa nije postigao istinske uspehe. Tamo gde je samo površno, na prvi pogled, pobedio, onde je poljoprivredna proizvodnja potpuno propala.

Jednom sam kazao maršalu Antonesku, vođi rumunske države: „Pa Vi ste srećan državnik. Upravljate zemljom u kojoj vlada stalna kriza, ali nikada ne doživljavate katastrofu!" Dogodilo se, međutim, da su i Rumuni naučili šta je to glad, sada, pod komunizmom. To je za svakoga ko poznaje Rumuniju nepojmljivo, kada zna da ta država poseduje toliko plodne zemlje bogate humusom. O tome je jedan mudar rumunski državnik jednom rekao: „Naša zemlja je toliko bogata i, kada bi funkcionisala u tehničkom i organizacionom pogledu, verujte mi, imali bi smo previše!"

Na ćelom Balkanu vlada korupcija. Ona je toliko raširena, da je van svake sumnja, kada je reč o Balkanu. Pa ipak, ova tvrdnja je i suviše površna. Postoji velika razlika u tome kada srednjoevropski činovnik objasni svojoj stranci: „Tamo nedostaju tri hiljade", ili, kada rumunski poreski službenik, prilikom rasprave o plaćanju poreza, uzbuđeno nabraja koliko od toga treba da primi njegov šef, a koliko on. Konačno, i država mora nešto da dobije! U ovim krajevima - koji su vekovima imali posla sa državnim činovnicima Osmanlijskog carstva - postoji tradicija da se u državne prostorije ulazi sa gu-

skom u korpi. Ova tradicija preživela je, bez velikih lomova, nemirne godine XIX veka, kada su se stvarale nove, nacionalne države. Ovo se, takode, odnosi na dva lica Srbina, koja je pokazivao kraljevskom žandaru, a posle i komunističkom komesaru. Primanja državnih službenika oduvek su bila bedna i neizvesna. Korupcija je postala nezamenjivi deo zarade. Kako je, međutim, svima dobro poznato, da svako uzima mito, onda korupcija nema onaj zlokoban karakter, već je sastavni deo socijalnog sistema jednog društva. Čovek, prosto, mora da zna koliko novca treba da izdvoji za mito, da bi postigao željeni cilj. Ako se ponudi suviše malo, tada to može da se tumači kao pokušaj korupcije, jer je time potcenjen nečiji položaj u državnoj hijerarhiji. Sto se toga tiče, ne postoje čvrsta i jasna pravila, jer na Balkanu ljudi ne vole sitničavost. Jednostavno se zna ko koliko može i treba da plati.

Rumunski predsednik vlade Argetoianu, tokom službenog puta vozom, primio je delegaciju na jednoj većoj železnickoj stanici u zemlji, a predvodio ju je šef stanice. Zalili su se da su im plate male. Predsednik vlade je onda upitao šefa železnicke stanice:

„Koliko ste dugo šef?"

„Jedanaest godina, Vaša ekscelencijo."

„Onda ste prilično nesposoban čovek kada do sada niste uspeli da se obogatite!"

Čitava armija turskih činovnika stolećima se bogatila u ovim zemljama, a nacionalni političari, koji su ih nasledili, nastavili su sa tom tradicijom, kao i onaj seljak sa guskom pod pazuhom. Ministri finansija prilikom odmeravanja plate uračunali su tu gusku, svinje i mito. Površno je i nepravedno to, da se javni sistem bakšiša koji vlada na Balkanu, uporeduje sa starim autrougarskim ili pruskim činovništvom i birokratijom. Daleko je pravednije da se postavi sledeće pitanje: da li bi ta slavna administracija, da je bila pod viševekovnom turskom vlašću, mogla tako uspešno da se razvije? U tom bi slučaju naša korupcija bila samo nešto drukčija: preciznija, i svako bi za mito primio važeću priznanicu. To bi se vodilo pod rubrikom „mito" i uračunalo bi se svakom prilikom plaćanja poreza i zahteva za penziju. Rečju, naš bi sistem korupcije bio - dosadan. Balkanska korupcija, međutim, nije dosadna. Kada bi se o tome napisao udžbenik i to u formi sabranih viceva, ta bi se knjiga dobro prodavala. Sebi kao autoru ovog dela, dopuštam da ispričam ponešto iz te zbirke.

Neki niži državni službenik, koji je godinama radio kod predsednika suda za civilne procese, došao je na genijalnu ideju da od obe zavađene stranke uzme predujam i to na ime svog poverljivog položaja. Klijent koji dobije spor obavezuje se da će mu platiti za njegove usluge, a drugoj strani, koja je, dakle, izgubila proces, on se obavezao da će novac vratiti, i za takvo ponašanje imao je sledeće objašnjenje: „Zao mi je što ste izgubili spor. Ja sam se uzalud trudio. Uzmite Vaš novac. Znate, ja imam principe!" Nije ni-

kakvo čudo što su obe zavađene strane, u poverljivim razgovorima, proširile njegovu slavu: pobednik ga je hvalio kao uspešnog saveznika, a onaj što je izgubio proces lepo je govorio o njegovom neverovatnom poštenju. Rezultat je da je taj službenik bio pretrpan ponudama. Kada su konačno uspeli da ga uhvate na delu, ustanovili su da je vlasnik nekoliko kuća. Neko će da kaže, da to može da bude samo Grk! Ne, u ovom slučaju, to zaista nije bio Grk. Ista priča mogla je, takođe, da se odigra i u Beogradu i u Bukureštu, pa je to razlog zbog čega ne želim da otkrijem mesto gde se to stvarno dogodilo. Namera mi je da sprečim čitaoce da u opkladi suviše brzo dođu do nagrade.

U ovom balkanskom svetu, dakle, ne postoji korektan, pošten državni službenik? Njih ima i to nemali broj. Zar nisam već kazao da Balkan treba posmatrati bez predrasuda i sitničavosti. Ukratko, balkanska korupcija, koja je toliko poznata svetu, nije korupcija u evropskom smislu. Reč je prosto, kao i u svim ostalim vidovima života, o nekoj vrsti nadoknade, poravnavanja. Ovog puta Zapad treba da se postroji i da stigne Balkan. I on to i radi.

Nepristupačni Balkan, sa svojom bogatom, divljom, gorskom prirodom, u svim je vremenima nudio - kriminalcima, profesionalnim razbojnicima, ugnjetenima, progonjenima i političkim opozicionarima svake vrste, - idealnu priliku za stvaranje bandita i gerilaca. Grčki klepti, srpski hajduci i četnici, bosanski pobunjenici i tako redom, pravili su nemalo problema turskim, austrougarskim i nemačkim okupatorima. Tito je, međutim, jedini koji je ne samo nastavio tu balkansku tradiciju, već je osnovao u šumi i razvio političku, partizansku armiju. Reč je o događaju koji je nemačkom Glavnom štabu dugo ostao nepoznat. Nemački Glavni štab je mesecima o partizanima negovao sliku kao o tradicionalnim balkanskim banditima. Verovali su da je samo pitanje vremena kada će taj pokret biti likvidiran uz pomoć policije i nemačke armije. Nacionalna oslobodilačka armija, koju su vodili Tito i komunisti, i pored velikih gubitaka, postajala je sve veća. Nemci i Italijani učinili su političku grešku i to već na samom početku, kada su uništili Jugoslaviju, a posle toga, jer su podržavali mađarski revizionizam i velikobugarske zahteve. Oni su prihvatili italijansku aneksiju i politički priznali njenu uticajnu sferu, a sve je krunisano režimom terora Ante Pavelića u Hrvatskoj i represalijama protiv taoca u selima, što je prouzrokovalo to da su ustanici stalno dobijali nove borce, pa je njihov pokret na kraju prerastao u pravu reku, i to u trenutku, kada je postalo jasno da je zvezda nemačke ratne mašinerije na zalasku. Nastajanje takve partizanske armije u šumama Zapadne Evrope nije moguće. Te šume imaju čiste, dobro uređene puteve, gde životinje imaju uredno snabdevanje hranom i pićem, gde su jeleni i srne numerisani. U takvim dobro uređenim, komercijalizovanim šumama ne uspevaju vukodlaci i slične nemani. Kada se ostavi po strani to što su Amerikanci potpuno pogrešno ocenili karakter nemačkog naroda, nisu razumeli ovu činjenicu. Rečju, u nemačkim šumama nisu se pojavili vukodlaci. Nemački otpor nadi-

rućim američkim trupama nije organizovan po šumama, nego u fabrikama, iza prevrnutih autobusa i uličnih barikada. Stambena naselja pretvorena su u tvrđave, gde se odmah iz ugla nalazi restoran sa dobrom kuhinjom i odličnim pivom. A možda može da se dobije i sladoled? Red sprovodi i moć poseduje onaj ko komanduje teškim tenkovima.

Ovi tenkovi, međutim, zatajili su u balkanskim gudurama, gde nema uređenih drumova. Divlju prirodu, te tradiciju gerilske taktike i partizansku strategiju, koja se održala do naših dana, treba imati na umu kada se razmišlja o snazi otpora u srcu Balkana. Ovome treba dodati i sposobnost čoveka sa Balkana da podnese neverovatne napore i da izvrši neopisive brutalnosti. Ovde ne mislim samo na ubijanje. Konačno, balkanske rekorde u ubijanju odavno su potukli drugi. Reč je o posebnim metodama ubijanja. Govorim o partizanskom i građanskom ratu na Balkanu. To su događaji koji čoveka skamene. Sećanja koja potpuno parališu mozak! Čovek zanemi pred tim strahotama. Gde je, međutim, u ovom dvadesetom veku svetio, koje bi Balkanu omogućilo da se uzdigne nad postojećim mrakom i užasom? Na Balkanu i na Istoku Evrope stvar sa surovošću stoji kao i sa korupcijom. Susedne zemlje Zapada su ih stigle. Ne smemo da izgubimo nadu da će ljudskost na kraju ipak da pobedi.

Postoje na lako zapaljivom Balkanu kompleksi mržnje, koji su proizvod istorije. U staroj Zapadnoj Evropi - izuzetak čini odnos Nemaca i Čeha - to je izumrlo. Na Balkanu prevladavaju tri kompleksa ove vrste: mađarsko--rumunski, mađarsko-srpski i italijansko-hrvatski. Od ovih kompleksa, bez sumnje, rekord drži madarsko-rumunski. Trenutno taj sukob miruje, jer je otpor u ovim zemljama usmeren prema istom protivniku, protiv dominacije Sovjeta. O srpsko-hrvatskim suprotnostima već je bilo govora. Sve ovo dokazuje to da stara granica kulturnih i civilizacijskih suprotnosti može da bude daleko snažnije izražena od pripadnosti pojedinim nacijama. Nemački prostor, takode, još i danas sadrži primere koji dele pojedine nemačke regije, a koji su rezultat različitog istorijskog razvoja. Srpsko-bugarske suprotnosti miruju u takozvanim mirnim vremenima, a rasplamsavaju se kada se jedna pojavi u liku agresora. Srpsko-albanski konflikt može. uglavnom, da se vidi na Kosovu i Metohiji, gde su Albanci većina stanovnika. Kosovska Mitrovica, Priština, Peć i Prizren dobijaju tokom Drugog svetskog rata dovoljno municije za nove sukobe. Posle 1945. godine ovo je područje dobilo autonomiju i to u okviru federativnog ustava Jugoslavije. Mora još da se sačeka da bi se videlo koliko je to povoljno rešenje. Taj isti ustav, nema sumnje, otupio je oštricu srpsko-hrvatskog sukoba. Najjači sukob na jugoslovenskom prostoru danas je između komunista i antikomunista. Kompleks mržnje sa dubokim korenima jeste grčko-bugarski. Bugarska okupacija grčkih oblasti tokom Drugog svetskog rata pružila je toj mržnji novu krvavu hranu.

Ovim eksplozivnim nacionalnim htenjima valja pridodati i religiozne suprotnosti između katolika, pravoslavnih i muslimana. Kada sam jednom u Crnoj Gori govorio sa jednim slavnim četničkim vojvodom i tada ga zamolio da ne dira muslimane, on mi je to obećao i održao je reč. U toku razgovora dao mi je sledeći odgovor, koji bi mogao da bude i iz turskih vremena, iz anegdota Marka Miljanova: „Koje te vere, nije više Srbin!"

Recept za provoslavne, koji je primenio ustaški vođa i poglavnik, predsednik Nezavisne Države Hrvatske, Ante Pavelić, podseća na najkrvavije religiozne ratove: „Jedna trećina mora da postane katolička, jedna trećina mora da napusti zemlju, a jedna trećina mora da umre!" Poslednja tačka programa bila je i sprovedena u delo. Kada ustaške vođe pričaju o tome da su zaklali milion pravoslavnih Srba - uključujući bebe, decu, žene i starce to je onda, po meni, preterivanje i samohvalisanje. Na osnovu izveštaja koji su stigli do mene, procenjujem da broj nevinih, nenaoružanih, zaklanih Srba iznosi oko 750 000.

Kada sam, po ko zna koji put, u Glavnom štabu stavio na dnevni red izveštaj o istinski užasnim stvarima koje se odvijaju u Hrvatskoj, Hitler mi je ovako odgovorio:

„I ja sam poglavniku kazao da nije moguće samo tako iskoreniti tu manjinu, jer je ona, jednostavno, prevelika!"

Da, kada bi čovek tačno znao gde je granica uništavanja jednog naroda! Nije li ona pređena i kada se ubije i jedan čovek? Ovakva razmišljanja, međutim, daleko su od naše teme koja se zove Balkan.

Na Balkanu postoji veom živ islamski svet. Minareti džamija daju Skoplju, Sarajevu, Tirani i mnogim drugim gradovima i selima privlačan orijentalni pečat. Islam na Balkanu, kao nasleđe osmanlijskog sveta, predstavlja zajednicu koja je jaka i bogata tradicijom. Sa Bliskim istokom ona je povezana i brojnim porodičnim vezama i rezultat je politike ostarele istanbulske hijerarhije, koja je razumela da može da se podmladi i osveži neistrošenim snagama balkanskog islama. Bosna i Hercegovina, koja je danas savezna republika u okviru Federativne Jugoslavije, je preko jedne trećine muslimanska. Autonomna oblast Kosovo i Metohija i Sandžak pripadaju saveznoj republici Srbiji i većinsko stanovništvo je islamsko. Preko dve trećine Albanije čine muslimani. Islamska manjina živi u Grčkoj, Bugarskoj i Rumuniji. Evropski deo Turske je potpuno islamski. Preko dva miliona ljudi na Balkanu ispovedaju muslimansku veru. Veliki islamski svet - čiji je osećaj pripadnosti toj religiji, posle 1945. postao jasan celokupnom čovečanstvu - prati sa velikim interesom i sudbinu balkanske braće po veri. Takođe, i za islamski Balkan arapski univerzitet El Hazra u Kairu jeste duhovni centar. Bal-

kanski muslimani u veoma malom broju su Turci, a u velikoj većini oni su Srbi, Hrvati i Albanci.

Jednom, povodom žive debate o Balkanu, kada sam Hitleru želeo da predočim značaj Balkana u odnosu na Bliski istok, kazao sam mu sledeće, jer je on voleo slikovite primere: „Kada bijete muslimana iz Sandžaka, student iz Kaira će odmah da protestuje, da se razbesni i da počne bučno da psuje!" Ovo mu se toliko dopalo, daje taj primer voleo da upotrebljava i u kasnijim razgovorima. Za islam je Hitler imao veoma mnogo simpatija: „To je muška religija! Da su Nemci muslimani, u istoriji bi tada postigli mnogo više!", kazao je jednom. Za nevernika kao što je Hitler, to predstavlja veliko priznanje jednoj od postojećih religija. Ipak, on nije zanemario ni fatalizam islamskih ratnika. U svakom slučaju, u odnosu na Balkan, Hitler je zastupao pozitivnu politiku prema muslimanima. Time je nastavio tradicionalnu politiku Beča, a ona je Bosni koju je okupirala Austrougarska bila diktirana preteranim obzirima prema osećajima muslimanskog sveta. Međutim, između novog komunističkog režima u Jugoslaviji i islamske zajednice postojalo je veoma malo problema i trzavica. Odakle toliko nežnosti u odnosu između ta dva toliko različita sistema? Komunisti su morali da uzmu u obzir religioznu solidarnost islama, religije, koja se proteže od Zapadne Afrike do Kine. Hrišćanstvo je izgubilo ovu solidarnost, i to zbog toga jer je bilo suviše hrišćanskih sila i sve su se one međusobno hiljadu godina borile da zauzmu prvo mestu na Zemlji. Ova solidarnost je činjenica u svetskoj politici i doseže do balkanskih gudura.

Pored latinsko-katoličkog i grčko-pravoslavnog sveta, na Balkanu postoji i islam kao predstavnik arapsko-muslimanskog sveta. Islam je bitna karakteristika Balkana i predstavlja element stabilnosti zbog svog čvrstog korena i izdržljivosti.

O jednoj balkanskoj sili nismo još ni govorili. Reč je o Turskoj, nekadašnjem gospodaru čitavog Balkana. Njene paše vladale su, takođe, punih sto pedeset godina i Budimpeštom, a njen evropski deo danas se graniči sa Bugarskom i Grčkom. Na osnovu ovog, malog preostalog dela, koji štiti dostojanstveni Carigrad i Bosfor, Turska ima pravo da se smatra evropskom silom i balkanskom državom. Na ovom malom evropskom prostoru, sabijenom između Mermernog mora i Dardanela, okončano je godine 1913, posle Balkanskih ratova, povlačenje jedne azijatske velesile iz Evrope. Ovo povlačenje počelo je još godine 1683, kada su Osmanlije poražene u bici kod Kalenberga, pošto su prethodno silovito opsedali Beč. Usledio je protivudar bečkog cara i oslobodilačka borba balkanskih naroda. Austrija je bila najvažnija odbrana Zapada od napada Turske 1683. godine, a danas, u no-

vom odnosu snaga između Vašingtona i Moskve, Beč je takode postao važno mesto odbrane Zapada.

Na geografskoj karti balkanski deo Turske ne izgleda nimalo veličanstveno ni impozantno. Međutim, za odbranu ovog malog teritorija je u pripravnosti jedna od najboljih armija sveta. Možda će čitaoca da zanima kako nemačka Glavna komanda ocenjuje vojnu snagu Turske.

Mesto: Obersalcberg (Obersalzberg), vreme: kraj aprila 1944. Prisutni: Adolf Hitler, Ribentrop, ambasador Papen i ja. Papen izveštava o obustavljanju isporuke hroma od Turske. Nemačko ministarstvo spoljnih poslova pripremilo je oštru protestnu notu. Hitler je uzeo naočare i počeo da čita:

„Kako to pišete? Flagrantno kršenje ugovora? Gospodine Ribentrop, to znači da moram da vodim rat protiv Turske! Možete li da mi stavite na raspolaganje pedeset elitnih divizija koje su mi za to potrebne? Nisam li u pravu? Dakle, ne upotrebljavajte reč 'flagrantno!'" i sam je precrtao tu opasnu reč, kao i neke druge. Hitler nije imao sklonost da preteruje u broju vojnika potrebnih za neku operaciju. Dakle, ovde je govorio o minimalnom broju divizija. Ovo citiram zato jer je današnjem svetu mnogo jasnije kada se govori o pedeset nemačkih elitnih divizija, nego o snazi turske armije. Blagodareći turskoj diplomatiji, kojoj čovek treba da se divi, ta zemlja je ostala tokom Drugog svetskog rata neutralna. Toliko o sićušnom uglu teritorije Turske na Balkanu. Reč je o malenom, ali važnom mestu.

„Đavolski zanimljiv kraj!", kazaće moj poznanik iz Kanzasa, i odmah postaviti sledeće pitanje: „Kako, međutim, polazi za rukom tim balkanskim momcima da zapale svet?" Razume se da oni to ne mogu da rade, i to tako dugo, sami. Konačno, na Balkanu ima dosta toga što može da se zapali. Postoje mesta na Balkanu gde je veoma retko da kuće prirodno propadaju, usled dotrajalosti, ili da ljudi umiru usled starosti. I na američkom Divljem zapadu prosečna starost muškarca u prošlosti bila je neverovatno niska. Balkanski narodi nikada, međutim, nisu bili prepušteni sami sebi. Oni su uvek imali „težak brak", odnosno, nalazili su se se u „sferi uticaja" ove ili one sile. Balkanske suprotnosti uvek su pronalazile vatrene navijače: velike sile i moćne susede. Tamo su se susretali Zapadno rimsko i Istočno rimsko carstvo, zatim Vizantija i Venecija, Carigrad i Beč, Osmanlije i Rusi, Beč i Petersburg, Berlin i Pariz, Berlin i London, Berlin i Rim, London i Moskva, Vašington i Moskva. Velike sile nisu se samo poigravale balkanskim protivrečnostima, već su ih unosile i raspirivale. I tako se povlači ta krvavocrvena nit kroz istoriju Balkana: sa jedne strane, tu su strane sile koje pokazuju veliku želju da intervenišu a sa druge strane, narodi na ovom prostoru uporno se brane od te intervencije. Sami unutrašnji problemi Balkana dovoljno su brojni i komplikovani. No, ne može da bude govora o tome da bi među bal-

kanskim narodima vladala idila kada se velike sile ne bi mešale u njihove poslove. Treba imati na umu sklonost ljudi sa ovog prostora da reaguju spontano, emotivna i siledžijski. Isto tako je istina da Balkan ne može sam da prouzrokuje svetski požar, a da za to ne postoji dobra volja velikih sila. Reč je samo o ovome: koji balkanski događaj zainteresovanoj velikoj sili izgleda kao dovoljan povod da upotrebi oružje, da bi tako sačuvala „sopstveno dostojanstvo, slobodu naroda i večna ljudska prava"? Izgleda da je danas sve postalo jednostavnije. Vojna konfrontacija evropskih sila, sa zapaljenim fitiljem na Balkanu, nije više moguća. Balkan je, međutim, opet prepun oružja, ovog puta ruskog i američkog. Situacija je postala preglednija.

Ovaj nov položaj nije više nikakva karakteristika Balkana: Istočni blok ili odbrana Zapada, Sovjetska Rusija ili SAD? To je alternativa naših dana, i opšta norma koja sve određuje. Da li se na taj način Balkan podvrgao evropskim normama ili si se Evropa prilagodila balkanskim, i to tako što je čitava stara Evropa pala pod uticaj dve svetske sile?

Da mi nije ukraden rokovnik, verovatno bih podlegao iskušenju da svoje ratne doživljaje na Balkanu napišem u formi dnevnika: iz dana u dan, od meseca do meseca, od godine do godine. To bi značilo da čitaoca zamaram kaleidoskopom gde se vidi kako putujem i menjam mesta, ali to ne bi bilo zanimljivo. Kako sam već rekao u uvodu, u poslednje dve ratne godine na Balkanu imao sam 215 letova, a od januara 1940. do decembra 1944. bilo je verovatno oko tri stotine putovanja avionom. Samo u vezi s mojim mađarsko-rumunskim zadacima preleteo sam Karpate 60 puta. Sećam se ovakvih dnevnih poslova:

9 časova, Atina: poslednja uputstva u pogledu intervencije zlatnih rezervi na atinskoj berzi,

11 časova, Solun: razgovor sa general-pukovnikom Lerom (Lohr) u vezi s pitanjem finansiranja Nemačke armije, Vermahta, u Grčkoj,

15 časova, Bukurešt: razgovor sa rumunskim ministrom privrede o tome da se razmotri mogućnost povećanja isporuke nafte,

19 časova, Beograd: razgovor sa predsednikom vlade Nedićem, koji ponovo preti da će podneti ostavku.

Poslednje uputstvo pilotu mog aviona: sutra u dva časa posle podne mašina mora da bude spremna: letimo u Tiranu. Posle toga slede: Atina, Beograd, Glavni štab (kod Hitlera), Beograd, Solun, Atina, Rim, Atina, ostrvo Krit, Atina, Bukurešt, Budimpešta, Berlin - i tako u nedogled. Da li ovo još može da se nazove nečijom privrednom misijom? Na osnovu mog iskustva, mogu na ovo pitanje da negativno odgovorim. Uopšteno govoreći, sistem specijalnih misija u Trećem rajhu pokazao se kao efikasan. No, pogrešno je bilo da jedan čovek - kao što je to slučaj sa mnom - koji je obavljao specijalni

zadatak, uvek morao da prihvati novi, a da ga nisu oslobodili obaveze prema prethodnoj misiji. Istina, u avionu je moguće čitati dokumente, ali ja nerado čitam akte kada prelećem preko svetloplavog Egejskog mora ili preko preteče, jedinstvene divljine balkanskih planina, a tokom oluje i nevremena nemam za to nimalo volje. U mom avionu, „hajnkelu 111" („heinkel"), skladište za bombe smo pregradili i pretvorili u prilično ugodnu putničku kabinu za četiri osobe. Pa ipak, kabina aviona ne može da zameni kancelariju. Tako sam ja bio stotine i stotine časova uposlen, pa sam mogao da uživam u posmatranju pejzaža iz ptičje perspektive, odnosno, bio sam leteći diplomata koji se uvek žurio. I gle - na mesto katastrofe stigao sam tačno na vreme, kao što to može da se dogodi i pešaku, ni sekund ranije. Tada su mi pobednici dali sedam i po godina da razmišljam o avanturizmu moga rada. Potrudio sam se da i ovu specijalnu misiju dobro obavim. To, međutim, ne spada u ovu knjigu. Počinjem, dakle, sa svojom pričom.

II. RUMUNIJA

BORBA ZA NAFTU

Decembra 1939. Nemačkom ministarstvu spoljnih poslova i Glavnom štabu bilo ie nedvosmisleno jasno da će zapadne sile nastojati da spreće da dode do realizacije jednog ugovora koji je bio važan za Berlin. U oktobru 1939. potpisan je, naime, trgovinski ugovor sa Rumunijom, koji se odnosio na isporuku nafte Nemačkoj. S druge strane, rumunska vlada (kralj Karol II, predsednik vlade Tataresku), nije se mnogo trudila da ispuni svoje obaveze, koje proizlaze iz potpisanog ugovora, odnosno, da „se pobrine", da količine ugovorene sa naftnim komapanijama budu prodate Nemačkoj. Velike rumunske rafinerije nafte - koje su kontrolisali engleski, holandski, francuski i belgijski kapitali i bez čije dozvole nije bilo moguće isporučiti Nemačkoj ugovorene količine - usprotivile su se tome da robu transportuju u Nemačku. Pošto je reč o firmama koje su registrovane u Rumuniji i zbog toga su dužne da se ponašaju na osnovu rumunskog zakona, Nemačka je od rumunske vlade zahtevala da ispuni svoje trgovinske obaveze. Vlada Karol-Tataresku, međutim, gajila je simpatije prema Francuskoj i Engleskoj, dakle, prema ratnim protivnicima Nemačke. Pariz i London su vršili pritisak na Bukurešt, i Rumunija je prihvatila njihov savet da Nemačkoj ne isporuči naftu. Ovo je bio znak za uzbunu u nemačkom Glavnom štabu, alarm u odnosu na četvorogodišnji plan, uzbuna u Nemačkom ministarstvu spoljnih poslova!

Stanje je zaista bilo veoma ozbiljno. Celokupna nemačka godišnja proizvodnja goriva iznosila je početkom rata oko tri i po miliona tona. Operativne rezerve iznosile su 2,5 miliona tona, a godišnje potrebe Nemačke, u slučaju da dode do rata na Zapadu i na moru, bile su procenjene na deset do dvanaest miliona tona. Ovo se moglo nadoknaditi samo brzim povećanjem nemačke proizvodnje goriva iz uglja i maksimalnim povećanjem isporuka nafte iz Rumunije, i to minimalno tri miliona tona godišnje. Godine 1939. eksploatacija sirove nafte u Rumuniji iznosila je, godišnje, 6,24 miliona tona.

Mađarska i austrijska proizvodnja, što se količine tiče, bila je beznačajna i tek u početnoj fazi. Velika Nemačka, bar u odnosu na pitanje goriva, nije bila spremna da vodi svetski rat.

Prilikom burne konferencije u Karinhalu pala je odluka i nemačka vlada je rešila da se imenuje specijalni ambasador, koji bi se bavio samo problemom goriva.

U to vreme bio sam gradonačelnik Beča. Krajem decembra 1939. Fon Ribentrop me je pozvao u Berlin, na razgovor. Početkom januara zatražio sam da me na godinu dana oslobode dužnosti gradonačelnika Beča. Istovremeno sam se obavezao da radim jednu godinu za Nemačko ministarstvo inostranih poslova i to u Rumuniji, kao specijalni izaslanik za privredna pitanja pri Nemačkoj ambasadi u Bukureštu, a da nosim titulu ambasadora. Prostorije mog biroa nalazile su se u Nemačkoj ambasadi, Ekonomsko odeljenje u Ulici Vilson, zgradi bivše austrijske ambasade. Moj prijatelj, diplomata Klodius i nemački ambasador u Rumuniji, Fabricius, uveli su me u moj novi posao. Tako je borba za naftu mogla da počne. Ja nisam bio po prvi put u Rumuniji.

Veoma brzo došao sam do radosnog otkrića. Biti gradonačelnik Beča je u Bukureštu imalo težinu. Za to je zaslužan najveći gradonačelnik koga je Beč ikada imao, a možda i cela Evropa. Reč je o nezaboravnom dr Karl Luegeru. U doba Austro-Ugarske, on se u više navrata zauzimao i kod samog cara, u Beču, za prava erdeljskih Rumuna, koji su tada pravno pripadali ugarskom delu Carevine. Oni su činili većinu stanovništva Erdelja. Lueger je često kritikovao Mađare da, kao manjina u Erdelju, ugnjetavaju Rumune. Ovo dobročinstvo Rumuni nisu zaboravili. Stari rumunski državnik. Vajda Vojvod, voleo je da mi priča da je on, sa svojim rumunskim kolegama, tokom studija u Beču prisustvovao gotovo svim javnim Luegerovim nastupima. Na tim skupovima Hrišćanskosocijalne stranke, koju je osnovao dr Lueger, često je bilo veoma burno. Kada bi njegovi protivnici počeli da galame i da prete, tada bi mladi rumunski studenti bili neka vrsta garde ovom velikom narodnom vodi i čuvari reda u dvorani. U Bukureštu i u drugim gradovima Rumunije postojale su ulice dr Karla Luegera. Na ovaj način njegova slava pala je delom i na njegove naslednike i epigone, koji su nosili titulu „gradonačelnika Beča", koja je bila svetski poznata u vreme kada ju je nosio dr Karl Lueger.

Na prvi pogled situacija je bila bezizlazna i to iz nekoliko razloga. Velike naftne komapanije odbijale su da naftu isporučuju Nemačkoj. Rumunska vlada na taj način nije ispunjavala obaveze koje je preuzela iz međudržavnog ugovora. Zapadne sile, koje su bile vlasnice velikih naftnih kompanija i uvozile su gorivo, podigle su cenu nafte za 100, pa i 200 procenata. Takvo poskupljenje potpuno je bilo u suprotnosti sa našim dogovorom, po kome smo mi dobijali rumunsku naftu za našu tehničku robu. Kako je mogla Nemačka,

koja vodi rat, da ovu razliku nadoknadi dodatnim isporukama industijske robe? Kupujući naftu u manjim rafinerijama, mogli smo da pokrijemo samo mali deo naših hitnih i neodložnih potreba. Nemačka je vodila mnoge ugodne, ali beskorisne razgovore. Pa, Rumuni su prijatni ljudi! Ali sve to nije mnogo vredelo, jer je rumunska diplomatija bila pod kontrolom neprijatelja, koji je zbog toga bio potpuno siguran u pobedu svoje stvari. Sve je to stajalo na početku moje misije kao neugodan uvod u posao.

Posle Prvog svetskog rata Rumunija je postala Velika Rumunija. Ona je postala član Male antante, a taj savez bio je, pre svega, uperen protiv Nemačke. Rumunija je bila pouzdan partner u novom poretku, koji je stvoren u Versaju, San Zermenu, Trianonu i Neju. Dana 13. aprila 1939, Englezi su dali Rumunima garancije da će ih braniti u slučaju napada neke treće sile. Rečju, iz dobro razumljivih, istorijskih razloga, Bukurešt je bio orijentisan prema Parizu i Londonu. Režim Karola Drugog i Tatareskua bio je u očima Zapada pouzdan. Tataresku je bio dugogodišnji ambasador svoje zemlje u Parizu, a onda je postao predsednik vlade. Zbog toga je Rumunija pokazivala malo razumevanja za nemačke ratne potrebe. Takva je bila politička atmosfera u kojoj je trebalo da počnem da radim, daje preispitam i da pokušam da nađem rešenje za problem nafte. Nama u prilog iznenada je iskrsla jedna odlučujuća činjenica: bez obzira na sve političke sklonosti prema Zapadu i nesimpatije prema Nemačkoj, strah od upada Rusa u Besarabiju predstavljao je politički važan momenat. Naoružanje rumunske armije bilo je bedno i toliko zapušteno, da je to bilo poražavajuće. Nedostajali su protivtenkovsko naoružanje, protivazdušna odbrana, teška artiljerija, avioni, automatsko oružje. Ukratko, Rumunija nije bila spremna za odbranu, čak ni da izdrži dok joj neki snažan saveznik ne pritekne u pomoć. Vesti o koncentraciji sovjetskih trupa na granici prema Besarabiji nisu prestajale. Rusija se nikada nije odrekla Besarabije! Pregovori sa nemačkom ratnom industrijom i sa Nemačkom armijom, Vermahtom (Wehrmacht), Odeljenje za privredu i naoružanja, postajali su za Rumune veoma važna i hitni. Pregovaralo se o kupovini poljskog oružja, koje je, u nedavnom ratu sa Poljacima, palo u ruke Nemaca.

Nisam gubio vreme. Odmah sam preuzeo inicijativu. Mojim sagovornicima potvrdio sam da rumunski monopol na naftu ne dovodim u pitanje. Istovremeno, ovome sam suprotstavio činjenicu da Nemačka ima potpuni monopol u isporuci naoružanja Rumuniji. Na taj način, ponudio sam da dođe do razmene robe i to na osnovu vrednosti od oktobra 1939. Pri tom sam predložio da kao osnovu uzmemo cenu nafte kakva je trenutno u Meksičkom zalivu, i ponudio da Nemačka plaća rumunsku naftu trideset odsto više. Sa ovakvim predlogom izašao sam pred rumunsku vladu i kralja, koji je sa tim problemima bio dobro upoznat. Nije izostao ni stalni pritisak engleske i francuske diplomatije. Opet su se ponavljali bezuspešni i jalovi razgovori sa od-

govornim rumunskim ministrima. Tada sam morao da pokažem da i ja mogu biti ozbiljan. Prekinuo sam sve pregovore koji su se odnosili na rumunsko naoružavanje uz pomoć nemačkih firmi. Ovo se odnosilo i na pregovore koje je Vermaht (Odeljenje za privredu i naoružanje), vodio sa rumunskim Generalštabom i koji su bili u završnoj fazi, a odnosili su se na ratni plen Nemačke u Poljskoj. Na osnovu moje intervencije čak su i predstavnici velikih nemačkih vojnih postrojenja i fabrika odmah spakovali stvari i vratili se kući, u Nemačku. U prvom trenutku, moja šifrovana poruka u vezi s mojim prvim koracima u Rumuniji, primljena je sa negodovanjem Vermahta (Odeljenje za privredu i naoružanje). Avionom sam otputovao u Berlin, gde sam generalu Tomasu (Thomas) objasnio svoju odluku. Za to mi je bilo potrebno deset minuta i stvar je bila potpuno sređena. Rumunski Generalštab, koji je bio duboko razočaran ovakvim razvojem događaja, morao je, milom ili silom, da postane moj saveznik. Nijedna država sveta, sem Nemačke, u to vreme nije mogla da u dovoljnoj količini izvozi oružje. Jednom su moji sagovornici pokušali da me ubede da su i Italijani takode ponudili da Rumuniji isporuče protivtenkovsko oružje. Meni nije bilo teško da dokažem da se i u tom slučaju, zapravo, radi o nemačkim topovima, te da italijanska firma, koja im je to ponudila, ove topove više neće dobijati od Nemačke, kako ih ne bi prodavala nekoj trećoj strani.

Francuski ambasador se pozivao na staru romansku, latinsku solidarnost u borbi protiv varvara. Ovakvim argumentima nije, međutim, bilo moguće da se puca na ruske tenkove. Engleski ambasador napravio je grešku, koja čoveku na Balkanu ne sme da se desi. On je jasno i drsko izjavio da su zapadni saveznici od Rumunije učinili veliku državu, te da isto tako mogu da je opet smanje. Ova izjava bila je primljena sa zaprepašćenjem i zgražanjem. Siromašnom čoveku nije lepo da se kaže da ima rupu na pantalonama. Tada će on da se naljuti jer ima samo te pantalone. Kada se čoveku koji ima dvadeset pari kaže da su mu pantalone poderane, on će to da primi sa smeškom i braniče se da su mu upravo te najmilije.

Marta 1940. godine zaključio sam „oružje za naftu" pakt. Na osnovu tog ugovora, francuska rafinerija „Kolumbija" isporučila je Nemačkoj prve količine takozvanog neprijateljskog goriva. Kako bi bilo lakše za savest i dušu, prilikom transakcije između nas i takozvanih neprijateljskih rafinerija, smo uključili jednu rumunsku firmu kao posrednika. Reč je bila o našoj dobroj volji, i tako smo izašli u susret želji Rumuna. Isporuka goriva Nemačkoj toliko je porasla, da je već posle nekoliko meseci premašila obim koji je bio predviđen ugovorom.

Ovaj ugovor konačno je potpisan maja 1940. On nije sadržavao ništa novo. Jedino je trebalo da se tačno izračuna vrednost robe, jer je to zahtevalo dosta vremena. Već je u oktobru postao jasan karakter ugovora, kojim se

kompenzuje isporuka goriva Nemačkoj za izvoz oružja u Rumuniju, tako da je bila reč o normalnoj, robnoj razmeni, clearingu, dakle, roba za robu.

Politička situacija, u međuvremenu, potpuno se promenila. U julu 1940. na vlast je došla vlada Gigurtua. Dana 6. septembra 1940. abdicirao je rumunski kralj Karol Drugi i to pod pritiskom opšteg i rastućeg nezadovoljstva i usled ogromnih teritorijalnih gubitaka: Sovjetskoj Rusiji pripala je Besarabija i severna Bukovina, Erdelj su uzeli Mađari, a Južna Dobrudža priključena je Bugarskoj. Vlast u zemlji, zajedno sa „gvozdenom gardom" (neki su je zvali i „legija"), preuzeo je general Antonesku. Na ovaj način borba za rumunsku naftu bila je rešena u martu 1940. Borba se produžila na tehničkom nivou. Auto-cisterne i lađe-tankeri na Dunavu pokazali su se kao potpuno nedovoljni za transport goriva iz Rumunije u Nemačku, jer sada više nije postojala nikakva prepreka. Vanrednim i velikim naporima nemačkog proizvodnog aparata ovaj problem je bio rešen u roku od jedne godine. Čak su na obale Dunava u Rumuniji, nemačkim autoputom, prebačene dizalice sa Rajne i Elbe. Godine 1941. porasla je na preko 3,2 miliona tona isporuka rumunskog goriva za potrebe Centralnih sila, odnosno Nemačke i Italije. Time je postignut maksimum u onom što je moglo da se uradi. Ne sme se zaboraviti na to da je osnova rumunske energetske privrede počivala na nafti, a ne na ugljenu. Kasnije su naši napori bili krunisani plodom, kada nam je uspelo da rumunsku privredu (železnica, električne centrale, fabrike), preorijentišemo da pređe sa nafte na ugljen i gas.

Ko nije hteo da prizna poraz? Odgovor: engleska obaveštajna služba. Ona je u aprilu 1940. započela da radi na zaista pustolovnom planu, koji je bio usmeren protiv našeg transporta na Dunavu. Na delti Dunavca kod Suline, na sidrištu, pred lukom, jedna lada istovarivala je teret na dva manja dunavska broda. Dobro organizovana nemačka obaveštajna služba na Dunavu zainteresovano je pratila ovaj događaj. Jednog lučkog radnika je nagovorila da namerno pusti da sa dizalice padne jedan sanduk, kako bi saznali šta ima u njemu. Roba je ličila na sapun. Odmah smo dali da se stvar ispita i utvrdili da ta materija nije uopšte namenjena nezi tela. Ustanovili smo da je reč o eksplozivu odličnog kvaliteta. Jedan motorni brod nemačke obaveštajne službe pratio je ova dva broda tokom vožnje po Dunavu. Znali smo da im je cilj Durdu (Giurgiu), rumunska luka na Dunavu. Čim su stigli do luke, ova dva broda odmah su dobila mesto. Brzo su se našli u klopci, jer su bili okruženi brojnim nemačkim lađama. Za njih nije bilo izlaza i tada je započela borba na diplomatskom nivou. Mi smo zahtevali od rumunske vlade da pregledamo brod, i za to smo imali dovoljno razloga. Rumunska vlada je odbila naš predlog, pozivajući se na međunarodni karakter reke Dunava, koji garantuje slobodan brodski saobraćaj. Mi smo onda zapretili Rumuniji obustavom isporuka vojnog materijala. Nakon toga bilo nam je omogućeno da pregledamo brod i teret. Rezultat je bio iznenađujući: našli smo preko stotinu

engleskih vojnika, mornara, pripadnika pionirskih jedinica i artiljeraca, ogoromne količine eksploziva, tehničke uređaje, oružje, a u utrobi broda našli smo čak i jedan top. Čitava ova fantastična i avanturistička ekspedicija trebalo je da na najužem delu Dunava, na Đerdapu, sa jugoslovenske strane reke, uz pomoć eksploziva, prouzrokuje rušenje brda i tako na duže onemogući nas „mokri" put Dunavom. Rumunska vlada zamolila je na prijateljski način englesku ekspediciju da se vrati.

Druga akcija, koja je ovog puta bila usmerena protiv „suvog" puta, nije bila tako maštovita i pustolovna. Primetili smo da su sve učestaliji požari na vozovima, na cisternama koje transportuju naftu. Naša ispitivanja su pokazala da su za podmazivanje ležišta upotrebljavali prašinu od karbora. Reč je o smesi koja pospešuje da se ležišta na vagonima pregreju. Pošli smo od pretpostavke da se te sabotaže sprovode na zemljištu rafinerije nafte u Ploestiju. Ta pretpostavka se pokazala ispravnom. Nije proteklo mnogo vremena a nama je pošlo za rukom da krivce uhvatimo na delu. U pitanju je bilo nekoliko rumunskih radnika, koje je vodio jedan engleski agent. Vredno je pažnje da je već tada, u vreme kada je u Rumuniji na čelu zemlje stajala prozapadna vlada, nemačka obaveštajna služba sarađivala sa rumunskom obaveštajnom službom (Siguranca), kako bi se zaštitila proizvodnja petroleja. Čak i za ljubav svojih prijatelja sa Zapada, Rumunija nije bila spremna da dozvoli nikakve sabotaže protiv svojih nalazišta nafte.

Kod mene je stigao italijanski ambasador, kako bi dogovorili posao u vezi s transportom goriva u Italiju. Taj posao trebalo je od tada da bude poveren jednoj italijanskoj brodarskoj kompaniji, koja uživa poverenje vlade. On me je upozorio na to kako se u predstavništvu Komapnije „Levante", koja je do sada obavljala taj pošao, nalaze dva Grka. Italija se od oktobra 1940. nalazila u ratu sa Grčkom. Njegov predlog nisam mogao da odbijem. Nova, italijanska brodarska kompanija, nije, međutim, dugo obavljala povereni posao. Italijanski kolega odjednom se predomislio i izjavio kako on, zapravo, nema ništa protiv grčke kompanije „Levante". Doznali smo da ta brodarska kompanija na otvorenom moru, na plavom Egeju, prebacuje na engleske tankere rumunsku naftu po povoljnoj ceni. Reč je o prilično primitivnom događaju, a za njim sledi jedan daleko suptilniji.

Romelovi oficiri, godine 1942, usred pustinje kod El Alameina, pronašli su u jednom engleskom skladištu za gorivo, burad, koja je bila namenjena za ulje za podmazivanje i na kojoj je pisalo ovo: „Nemačka vojna misija (Vermaht) u Rumuniji". Ne čudite se mnogo, tada, u punom jeku pustinjske borbe, Nemačka je propustilo da preispita taj slučaj. Nije bilo vremena. Romelovi oficiri imali su važnija posla. A sada, da ispričam ovu privlačnu priču o buradi u kojoj se nalazilo ulje za podmazivanje.

Jednog dana posetio me je šef predstavništva nemačke firme za transport u Bukureštu Senker (Schenker & Co.). Tom prilikom mi je kazao da

mu pojedini transporti, u kojima učestvuje i njegova firma, i koji prevoze ulje za podmazivanje, izgledaju čudni. Ovo ulje za podmazivanje prevoze rumunske lade na Dunavu u buradima, a odredište je Nemačka vojna misija u Finskoj, dok je adresa pošiljaoca Nemačka vojna misija u Rumuniji. Spomenute rumunske lade imale su odredište Beč. One bi se kod mesta gde počinje mađarski deo Dunava okretale i svoj teret bi istovarile u malenoj bugarskoj luci na Dunavu. Posle toga bi ta burad železnicom bila transportovana u Svilengrad, koji se nalazi nedaleko od bugarsko-turske granice. Kako sam bio uveren da snabdevanje Finske rumunskim gorivom ima male izglede na uspeh ako se odvija morskim putem, preko Gibraltara, predložio sam da se to snabedevanje odvija Dunavom i to preko Beča. Rečju, mobilisao sam nemačku obaveštajnu službu na Dunavu, koja mi je potvrdila da je jedna rumunska lađa na mađarskom delu Dunava promenila smer i da su je bugarske lučke vlasti „kidnapovale". A zapravo su bugarske vlasti dozvolile da rumunska lađa uplovi u njihovu luku i da se teret tamo iskrca. Rumunski admiralitet, imajući na svojoj strani formalno pravo, utvrdio je povredu rumunske zastave, a jedan visoki funkcioner rumunskog Ministarstva spoljnih poslova konstantovao je, pri tome praveći ozbiljnu grimasu, da je tu posredi diplomatski skandal. Sproveli smo istragu i ubrzo utvrdili daje na ovaj način poslednjih nekoliko meseci transportovano ulje za podmazivanje preko Istanbula, ali ne za Finsku, već je to ulje odlazilo Englezima u Severnu Afriku. Reč je o količini ulja za podmazivanje koja odgovara jednomesečnoj potrebi Centralnih sila. Kada smo rezultate naše istrage saopštili rumunskim funkcionerima, koji su do juče tako žustro protestovali, oni su odjednom potonuli u duboko ćutanje. Konci ove originalne akcije vodili su nas čak do Svajcarske. Naše rumunske funkcionere - koji su, inače, kada je u pitanju nafta, veoma spretni i brzi u predlozima i odgovorima - nismo više zamarali neugodnim pitanjima. U takvim slučajevima, a posebno kada je reč o suverenoj zemlji koja nam je saveznik, ne treba se ponašati pedantno i sitničavo. Neki saboter, koga smo uhvatili na delu i koji mora da se pazi, daleko je manje opasan od drugog, novog, nama nepoznatog saboter, koji se zato još oseća sigurno.

Prve količine buradi, u kojima je bilo transportovano ulje za podmazivanje, kupila je divizija generala Lera, a to je bilo zavedeno kao „materijal za otpad". Cak i vratolomne akcije umeju da poprime pomirljiv karakter i to blagodareći elementu humora.

Prvi američki vazdušni napad na Ploešti, avgusta 1943, označio je početak poslednje, ogorčene borbe za rumunsku naftu. 177 američkih bombardera, koji su vežbali u severnoafričkoj pustinji, imajući model rafinerijskih postorojenja i teritorija oko Ploeštija, izvršili su prvi težak napad na Ploešti. Gotovo polovina američkih bombardera bila je uništena od nemačkih lovačkih aviona, protivazdušne odbrane, ili su stradali na povratku u svoje

baze. Naši gubici - koji su bili prouzrokovani požarom na rafineriji i uništavanjem postrojenja - iznosili su oko 50 000 tona goriva. Posle toga nije nastavljen napad sa udaljene afričke baze. Odbrambena snaga „naftne tvrđave Ploešti" pojačana je teškim protivvazdušnim topovima i lovačkim avionima osposobljenim za noćne letove. Protivpožarnu jedinicu i službu za popravke na rafineriji zaista su majstorski organizovale nemačke i rumunske specijalne formacije. Kada su Saveznici osvojili italijanske aerodrome, u aprilu 1944. započela je velika vazdušna bitka za Ploešti. Uvek i uvek iznova pojavljivala se velika i silna flota bombardera „liberator "— a štitio ih je veliki broj moćnih lovaca - i oni su pretvorili velike površine gde su bile rafinerije, u užasnu masu starog gvožđa. Crni dim gorućih tankera rafinerije dizao se hiljadu metara visoko u nebo. Proizvodnja goriva pala je na 30 procenata, na 20 procenata, a onda i ispod toga. Pa ipak, mi smo neumorno pokušavali da osposobimo postrojenje. I tek što je postrojenje počelo kako-tako da funkcioniše - proizvodnja je bivala ispod 50 odsto i onda sve manja i manja - sledio je novi napad. Napori i rezultati nemačko-rumunske organizacije na terenu oko rafinerije Ploešti ubrajaju se u najsjajnija i najveća postignuća Drugog svetskog rata. Ovoj borbi između dve strane, gde jedna uništava a druga popravlja. trebalo bi neko sa spisateljskim darom da podigne spomenik.

Neprijateljska obaveštajna služba bila je odično informisana kako napreduju popravke štete na rafineriji, kao i o premeštanju proizvodnje na području Polestija. Kada sam, posle jednog od najuspešnijih vazdušnih napada, posetio mesto borbe i razaranja, zamolilo me je jedan holandski inženjer firme „Astra Romana", da intervenišem u sledećoj stvari: jednostavno, nije moguće pružati neprestane telefonske informacije raznim službenim licima iz Bukurešta, koja hoće da znaju kako napreduju radovi oko popravke rafinarije. Ne može da se spase od silnih telefonskih poziva! Pita da li je moguće da se te informacije daju sa jednog centralnog mesta. Meni je zastao dah. Pretežna većina ovih telefonskih poziva, razume se. bili su pozivi agenata: „Halo, ovde Ministarstvo za naoružanje, odeljenje to i to. Kažite mi odmah još jednom u svrhu kontrole, koji su Vaše glavne štete na rafineriji!... Danke! Kroz 14 dana koliko ćete biti u stanju da popravite štetu? Dobro, javiću se ponovo!"

Mnogi inženjeri imaju sklonost da sve posmatraju sa tehničke strane, a beskrupulozni obaveštajci prepoznaju se po svojoj drskosti. Velika je nesreća kada se sretnu ovakva dva tipa čoveka! Upadom Crvene armije u Rumuniju, avgusta 1944, bitka za rumunsku naftu bila je okončana.

Veoma moderno postrojenje benzina za avionsko gorivo holandsko-engleske kompanije „Astra Romana" tokom bombardovanja nije stradalo, ali nije preživelo oslobođenje Rumunije. Nemačka je bila prisiljena da postrojenje isporuči (vrednost oko 60 miliona maraka) Sovjetskom Savezu.

Ono je, takode, spadalo u ratni plen. Ukratko: čitavo postrojenje je razmontirano i transportovano na Istok.

Borba za rumunsku naftu našla je mesto i u jugoslovenskoj optužnici, koja je opisala moju biografiju ratnog zločinca:

„...Njegovo imenovanje bila je stvar od najvećeg značaja za nemačku ratnu mašineriju;... Da nije funkcionisala isporuka nafte iz Rumunije.. .Tako što je iskoristio ruski problem, uz pomoć nemačke obaveštajne službe. Nojbaher je potencirao i širio strah pred mogućim sovjetskim napadom na Rumuniju. Ta propagandna akcija je uticala na političko mišljenje u Rumuniji, od kralja pa do najnižih slojeva rumunskog društva. Rumunska armije bila je loše naoružana, a nedostajalo joj je pre svega odbrambeno oružje i ratno vazduhoplovstvo. Nojbaheru je pošlo za rukom da svojom akcijom, godine 1940, rumunskom naftnom monopolu suprotstavi nemački monopol na oružje. Na osnovu toga došlo je do pakta 'oružje - nafta'. Tako su Saveznici izgubili bitku za rumunski petrolej... .Tako je Nojbaher pobedio Saveznike u ekonomskoj bici za naftu, naoružao je Rumune i od Rumuna napravio je saveznike u borbi protiv Sovjetskog Saveza. Time što je iz Rumunije dobijao naftu, koja je bila odlučujuća za nemačku vojnu motorizovanu armiju, pomogao je Hitleru, da u najkraćem vremenu okonča svoje agresivne pripreme..."

Ovo, zapravo, ne zvuči nimalo loše i ja protiv optužbe ove vrste ne mogu ništa da izjavim. Ono što je istina je to, da ovakve rečenice, sve manje mogu da se prepoznaju kao optužnica, što je veći vremenski razmak od epohe gde se svaki podvig Nemca žigoše kao ratni zločin.

U tom vremenu bilo je upravo tako: maj 1947, bunker bez prozora, u jednom beogradskom policijskom zatvoru, a unutra se nalazi jedan srpski seljak koji je osuđen na smrt, i on je u okovima kao i ja.

„Oni će da me obese samo zbog toga što nisam komunista. Ja sam nevin!"

„Pa ubio si dva policajca!"

„Ja sam hteo da pogodim drugu dvojicu kada sam pucao pored prozora kancelarije. Ja sam nevin!"

Hteo sam da ga utešim: „I mene će da srede. A šta ja da kažem? Ja nisam ubio nikoga!"

„Ali ti si Nemac!"

Rajo Iliću, po tebe su došli i obesili te, a ja sam jos živ! Da li se zbog toga ljutiš na mene?

Ja sam u svojstvu specijalnog izaslanika za privredna pitanja u Rumuniji i kao opunomoćeni izaslanik za pitanja nafte na Balkanu vodio bezbrojne razgovore, koji će mi, zbog izvanredne sposobnosti mojih partnera u tim pregovorima, uvek ostati u najboljem sećanju. Predavao sam neku vrstu odlikovanja, koje je uživalo veliki prestiž: Romelova fotografija sa njegovim potpisom. Romela sam poznavao još iz vremena kada sam bio gradonačelnik

Beča, 1938/39 godine, a on je bio komandant Vojne akademije „Marija Terezija" u Bačkom Novom Mestu. Kada je tadašnji general-pukovnik Romei u Africi dostigao legendarnu slavu, zamolio sam ga da mi pokloni slike, koje sam ja onda delio za posebna postignuća i podvige na polju nabavke ulja i nafte (podmornički rat, snabdevanje Romelove armije u Africi). Odlikovanje ima vrednost, čak i tada kada više niko neće da zna ko gaje i zašto primio.

I ja sam sam, međutim, bio predmet neobične pažnje jednog od mojih partnera, koji me je naglašeno svečanim tonom počastio sledećim rečima:

„Vaša Ekscelenijo! U slučaju da iz Rumunije ponesete i poslednju kap benzina, a da imate problema sa svojim upaljačem, predajem Vam praupaljač čovečanstva. Pozdravljam Vas, sa najboljim željama za Vašu dalju budućnost!" Pri tom mi je predao neobrađen komad prirodnog kamena kojim može da se upali vatra, zatim čeličnu peglu sa kremenom, kojim se kreše i fitilj (stenjak). Počeo sam da se sa vatrenom revnošću služim ovom aparaturom kada sam palio cigaretu, a pri tom je oko mene padala kiša žeravica i za kratko vreme sam povredio nekoliko prstiju. Dete u odraslom čoveku insistiralo je na svom pravu da se igra svojom igračkom. Mom saradniku i zameniku, savetniku ambasade dr Henriku Klugkistu, oštrom posmatraču, koji je moje napore da kremenom upalim cigaretu pratio sa dobronamernom pažnjom, pošlo je konačno za rukom da pruži tačnu ocenu i priznanje mom praupaljaču:

„Ovaj upaljač je odličan, ali zahteva jedan dodatak: morate da nabavite odelo od azbesta i kutiju šibica!" Na kraju sam ovaj upaljač stavio među svoju lovačku opremu i to sa tajnom nadom da bi mogao da posluži i da trijumfalno dode do punog izražaja kada se nađem u prašumi Karpata i kada potrošim i poslednju šibicu. Kada sam pušten iz zatvora na slobodu, među mojim stvarima nije bilo ne samo mojih odlikovanja, nego je nedostajala i moja celokupna lovačka oprema, uključujući i praupaljač. Radost zbog ponovo zadobijene slobode pomogla mi je da prebolim ovaj gubitak. Zelja mi je da lopova skupo košta ta krađa (odelo od azbesta).

Kada sam u oktobru 1942. dobio zadatak da idem u Grčku, Glavni štab insistirao je na tome da se i dalje brinem za rumunsku i mađarsku naftu. Naše operativne rezerve, koje su još na početku rata protiv Rusije iznosile preko dva miliona tona, zimski ratni pohod je skoro potpuno potrošio, tako da smo živeli samo od dnevne proizvodnje. Ona je povećana blagodareći brzom porastu proizvodnje nafte u Austriji i Mađarskoj. Ofanzivom na Kavkazu trebalo je Nemačkoj omogućiti da se dokopa naftonosnih polja u Maikopu, Groznom i Bakuu. Neuspeh ove ofanzive značio je, u stvari, kraj našeg ofanzivnog ratovanja. Samo mali broj onih koji su tačno poznavali pravo stanje sa gorivom, mogli su da pretpostave pravu sliku situacije. Pod ovako pretećim uslovima Glavni štab nije hteo da se odrekne mojih usluga na polju ovog važnog vojnoprivrednog područja. Mogao sam da i dalje preuzmem

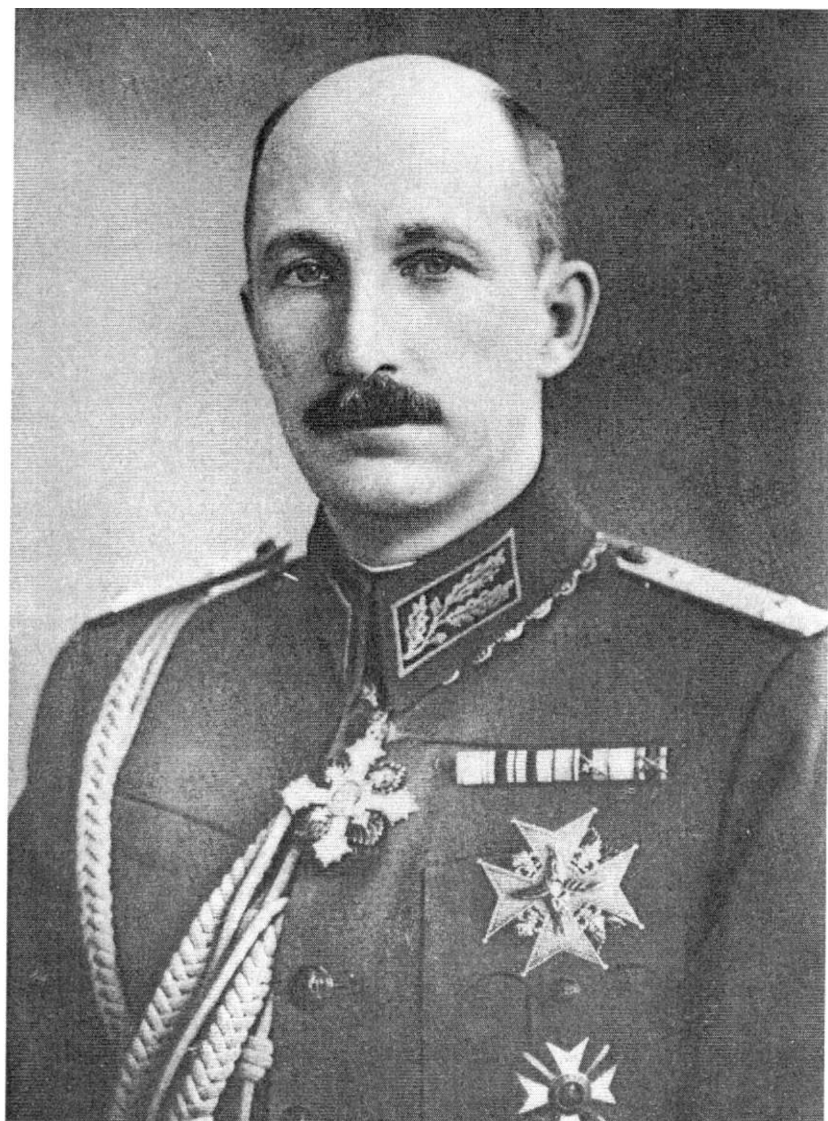
Rumunska naftonosna polja - srce nemačkog snabdevanja gorivom. O njima je bilo reci prilikom stvaranja pakta gorivo-za oružje. Na slici: Naftonosna polja kod Morene

Savez između Antoneskua i Gvozdene garde. Antonesku (levo) i Horia Sima na jednoj pobedničkoj paradi Gvozdene garde u Bukureštu, u oktobru 1940. Obojica nose zelene legionarske košulje. Iznad njih se vidi portret ubijenog Kodreanua

Maršal Antonesku

Kralj Bugarske Boris

odgovornost samo zato jer sam u Bukureštu imao trojicu odličnih saradnika na poslovima u vezi sa naftom: savetnika Nemačke ambasade, dr Klugkista, sekretara Nemačke ambasade, dr Sober i direktora, dr Krenera. Bez njihovog neumornog duha i preciznosti Rumunija ne bi za nemačko vođenje rata nikada postala ono što je uistinu bila: benzinska pumpa, koja je funkcionisala besprekorno kao automat.

Mojim rumunskim partnerima u pregovorima morao sam da odam priznanje da su na najbolji mogući način čuvali interese svoje zemlje. Nisu nikada propustili priliku da izvuku za svoju zemlju male ili velike pogodnosti i koristi. Ova zemlja raspolaže velikim rezervoarom prvorazrednih talenata, odličnih pregovarača, koji umeju da svoju stvar *fortiter in re, suaviter in modo* ostvare. Pri tom poseduju onaj humor, bez koga ni najozbiljnijoj stvari nije moguće da dugoročno funkcioniše. „Koliko ste potrošili para za mito?", pitaće me svaki navodni poznavalac Rumunije. Ni pare!

Rado bih spomenuo imena svih tih Rumuna koje cenim, ali nisu mi poznate njihove sudbine. Ne želim nijednog od njih koji žive iza „gvozdene zavese", pod komunističkim režimom, da kompromitujem time što će da primi pohvalu od diplomate Trećeg rajha.

BARIKADE

Maršal Antonesku i Gvozdena garda

U Rumuniji nisam imao nikakav politički zadatak. Kada je krajem 1940, posle Fabriciusa, trebalo da preuzmem i političke zadatke koji spadaju u nadležnost ambasadora, rajhslajter (Reichsleiter), vođa SS Borman je u posebnoj audijenciji kod Hitiera zahtevao da me odstrani iz diplomatske službe, jer sam „čovek koji neprestano proizvodi partijske konflikte. Sa svakim gaulajterom, pokrajinskim sekretarom Nacističke partije, nalazi se na ratnoj nozi i ne poštuje nacističke partijske organizacije koje deluju u inostranstvu." Ovo se desilo u decembru 1940. Ribbentrop je to shavatio kao napad na sebe i branio se. Petrolej se pokazao kao snažniji od vodstva Nacističke stranke i kriza oko Nojbahera je okončana tako što je politički deo ambasade vodio Fon Kilinger, a on je za Nacističku stranku bio nedodirljiv.

Poslanik Paul Šmit (Schmidt), iz Odeljenja za štampu, bio je u Obersalcbergeru slučajni svedok dela jedne žustre polemike, koja se vodila oko moje ličnosti.

Borman: „A ja Vam kažem, druže Ribentrop, ovaj čovek je partijsko-politički nepouzdan!"

Hitler, svojim najdubljim glasom: „Ja poznajem Nojbahera. Da li je on pouzdan kao čovek partije, to ne znam!"

Ukratko, ostao sam na položaju ambasadora za privredna pitanja u Rumuniji, premda je pitanje moje partijsko-političke pouzdanosti ostalo otvoreno i stavljeno pod sumnju od najviše partijske instance.

Kao dokaz da ovu knjigu ne koristim kako bih se naknadno hvalio u vezi sa mojom nepouzdanošću, izveštavam o sledećem primeru: kada je Fon Kilinger stigao u Bukurešt, preneo mi je Hitlerove pozdrave i dao mi na taj način do znanja da se ne sumnja u moju lojalnost. Ko je tada bio u pravu? Hitler ili Borman? Obojica? Navodim ovaj primer, jer sam primetio koliko je sada ljudi otkrilo da su bili nepouzdani, a ta njihova, navodna, nepouzdanost graniči se čak sa otporom prema Hitleru.

Ja, dakle, sa političkim stvarima u Rumuniji službeno nisam imao ništa, i samo sam u retkim slučajevima zastupao našeg ambasadora, kada je bio odsutan. U praksi, međutim, u politčkoj igri nisam ostao po strani i do toga je došlo na sledeći način.

Tokom prelomnih događaja u Rumuniji, u septembru 1940, nisam poznavao ni generala Antoneskua (Antonescu), a ni vođu Gvozdene garde, koja je delovala ilegalno. General Antonesku stupio je na poseban način u krug mojih poznanika. Bilo je to u maju 1940. godine, kada su se u mojoj kancelariji pojavili, jedan za drugim, prvo general, a onda ministar. I jedan i drugi saopštili su mi svoju najdublju zabrinutost, jer je general Antonesku, po naredbi kralja, uhapšen i interniran u jedan usamljen manastir. Prijatelji generala strahovali su, a za to su imali valjane razloge, da će ovaj ogorčeni protivnik režima Karola Drugog biti ubijen. Sef kraljeve tajne službe Moruzov, u tim je stvarima bio vest. Tako su ubijeni Kodreanu (Codreanu), vođa Gvozdene garde i njegove kolege, njih četrnaest, nakon što su u zatvoru okrutno mučeni. Posle toga su bili prebačeni u autobus. Iza svake žrtve, koja je bila svezana, sedeo je policajac. Na dogovoreni signal, svaki policajac bacio je oko vrata svoje žrtve kanap i udavio je. Leševi su bili bačeni u jamu. U jesen, ovih petnaest pripadnika Gvozdene garde bilo je svečano sahranjeno. Pomenu je prisustvovao i maršal Antonesku, kada je poslednji put nosio zelenu košulju legionara.

Prijateljima Antoneskua izgledalo je da bi službeni demarš nemačkog ambasadora Fabriciusa u korist generala Antoneskua bi teško izvodljiv i ne od velike koristi. Umesto toga pitali su, da li bih ja pristao da privatnim kanalima upotrebim svoj autoritet?

O generalu Antonesku sam znao veoma malo. Jedina pouzdana informacija glasila je da je bio neprijateljski raspoložen prema Nemačkoj. Njegov ugled vojnika iz Prvog svetskog rata bio je veliki. Njegovo ime čuo sam veoma često kako mnogi izgovaraju sa poštovanjem. Znao sam da su general i ministar, koji su se zauzeli za Antoneskua, bili krajnje čestiti i poštovani rumunski patrioti. O tome sam razgovarao sa jednim mojim rumunskim prijateljem, koji je bio u dobrim odnosima sa kraljem i njegovim svemoćnim mi-

nistrom dvora, Urdareanuom. On je bio spreman da ministru saopšti moje mišljenje, da neka „nesreća", koja može da se desi generalu Antoneskuu, u nemačkom Glavnom štabu neće biti dobro primljena. Ali, za nemački Glavni štab general Antonesku bio je politički potpuno nepoznat, pa, prema tome, nije mogao biti ni zabrinut za njegovu sudbinu. Urdareanu je sve to javio kralju, koji se veoma uzbudio jer se izaslanik Nojbaher meša u unutrašnje stvari Rumunije. Rusi su, međutim, već bili u Besarabiji. Tek sam malo pre toga doznao da je i naš ambasador Fabricius bio kod Urdareanua i da je preduzeo neslužbene korake zbog zatočenog generala. Antonesku je uskoro bio oslobođen.

U moru poslova i događaja ovaj sam incident odavno zaboravio, kada mi se, u septembru 1940, telefonski javio general Antonesku i pitao kada bih mogao da ga primim. Bilo je to vreme kada je kralj abdicirao, a Antonesku je preuzeo poslove vlade. Ja sam to odbio i umesto toga sam ponudio da ja njega posetim, jer sam znao da general za sobom ima mnogo neprospavano noći. On je, međutim, odlučno insistirao na tome da on mene poseti. Posle pola časa Antonesku je već bio kod mene i iznenadio me sledećom izjavom:

„Moja poseta Vama predstavlja prvi potez moje vlade. Znam da Vama treba da blagodarim što sam živ i došao sam kako bih Vam se lično zahvalio!"

Odgovorio sam, braneći se, da on moju intervenciju u njegovu korist suviše visoko ceni i da možda preteruje. Kazao sam mu takode, da sam ponosan ako je moj, ma kako neznatan udeo, pomogao čoveku koga celokupna rumunska nacija spominje sa poštovanjem i koji sada, evo, sedi preko puta mene i to kao predsednik vlade svoje države.

Naši lični odnosi postali su veoma srdačni. Na početku je čak želeo, prilikom imenovanja svakog ministra, da prethodno čuje moje mišljenje.

Sukob između starog vojnika, generala, i mladih revolucionara uskoro je buknuo. U više navrata bio sam pozivan da im budem posrednik. I od jedne i od druge strane čuo sam gorke optužbe na račun neistomišljenika.

Savez između Antoneskua i Gvozdene garde mogao je da opstane samo pod sledećim uslovom: ili da se stari general odrekne svog konzervativnog ubedenja ili da Legija odustane od svojih revolucionarnih metoda. I jedno i drugo bilo je isključeno. I tako su sukobi postajali sve češći. Nasilje i diletantski napadi na državne zgrade uprave i privrede ogorčili su starog vojnika. On se osećao kao otac otadžbine i njemu je svaki poremećaj reda i discipline bio nepodnošljiv i užasan. S druge strane, autoritativni, vojni način vladanja šefa vlade razbesneo je legionare, koji su zahtevali revolucionarnu obnovu društva. Prvi veliki sukob izbio je u novembru 1940, kada su legionari počeli da se svete zbog dugogodišnjih krvavih progona. Kao prvi na udaru njihove osvete našao se jedan broj predstavnika starog režima. Medu žrtvama bili su čuveni istoričar Jorga, te Moruzov, koji je. kako sam već spo-

menuo, stajao na čelu progona protiv legionara. Ubijeni voda Legije Kodreanu. bio je od svojih sledbenika poštovan i slavljen kao svetac. Bivši predsednici Vlade, Tataresku i Gigortu, koje su već poveli na egzekuciju, bili su spaseni u poslednjem trenutku pre nego što su zauvek nestali u šumi, nedaleko od Banesa. Ova akcija spasavanja tekla je preko sekretara Gigurtasa, preko nemačkog ambasadora Fabriciusa i mene. Sef policije, pukovnik Riosanu. jedva ih je spasao. General Antonesku je pobesneo. Veoma čudno je da se Antonesku bojao da će ga ovi teroristički akti kompromitovati u očima vode nemačkog Rajha. To se, međutim, nije dogodilo.

Posle ovog događaja sledili su novi sukobi. Mihai Antonesku, koji je tada bio državni sekretar Ministarstva pravde, a nalazio se tek na početku karijere, samo je dolivao ulje na vatru. Voleo je da ga smatraju bliskim rođakom predsednika vlade, sa kojim, zapravo, uopšte nije bio ni u kakvom srodstvu. U pitanju je čovek koji je bio užašno ambiciozan i voleo je intrige, te je predstavljao zao duh u vladi maršala Antoneskua. Sa svojim prezimenjakom general je došao u kontakt tako što gaje ovaj, kao nepoznati advokat, sa grupom drugih advokata branio u procesu. Kralj je rešio da se otarasi omrznutog protivnika, popularnog generala. General Antonesku bio je optužen za bigamiju, jer se oženio ženom koja još nije bila pravno razvedena od svog prvog muža. General je dobio proces u trećoj instanci. Tako je Mihai Antonesku postao pristalica popularnog generala i kada je došlo do velikih promena u Rumuniji, u septembru 1940, on je postao državni sekretar u Kabinetu nove vlade. Postao je član legionarskog kluba, gnezda (cuib), kome je pripadao i sam voda Legije Horia Sima. Ubrzo je shvatio da se legionari prema njemu odnose sa krajnjim nepoverenjem i da se suprotstavljaju njegovim ambicioznim planovima. Dan i noć se nalazio u blizini državnog vode, kontrolisao je i uticao na sve odluke i poteze svoga šefa, predsednika vlade Antoneskua, i znatno je doprineo tome da politički prestiž maršala polako izbledi. U sukobu između maršala i Legije (Gvozdene garde), Mihai Antonesku se zalagao da dođe do konačnog raskida. Legionari su svojim nedisciplinovanim akcijama ogorčili vodu (Conducator statului) i time onemogućili da dođe do kompromisa. Dana 20. januara 1941. medu njima je izbio otvoreni sukob. Maršal je naredio da policija zauzme prefekture (opštinske zgrade), koje su držali legionari (Gvozdena garda). Ova akcija izazvala je oružani otpor Gvozdene garde, koja je u Bukureštu podigla barikade. Tako je došlo do trodnevnih krvavih uličnih borbi između legionara i državnog vode, generala Antoneskua. Čak je i zgradu vlade opsela Gvozdene garde, a kratko vreme je čak bila delom i u njihovim rukama. Maršal je sve vreme ostao u zgradi. Komunisti, u najboljem maniru neutralnih posmatrača, sa krovova kuća pucali su u obe zaraćene strane.

I kao što to uvek biva, jahači apokalipse i ovog puta navalili su da ubijaju i pljačkaju. Otimačina, požari i ubijanje Jevreja besneli su, pored ovih

uličnih borbi, u kojima su se jedni borili za revoluciju, a drugi, u odbrani reda i poretka, na kocku stavljali svoje živote. Svaka revolucija i svaka kontrarevolucija su krive, jer kao posledica njihovih akcija dolaze na scenu pljačkaši i ubice. Da unište bandite, da parazitima ne dozvole da udu u organe vlasti, a da se oslobode diletanata, ostaje zadatak svih revolucija koje hoće da se održe na vlasti.

Iskušenje da nastavim sa ovom temom je veliko. Ja sam, međutim, pripovedač, memoarista, pa zato moram da mu se oduprem.

U to vreme tekle su pripreme armije generala Lista za upad u Grčku. Bio sam svedok neobičnog prizora: u glavnoj ulici Bukurešta, gde se pucalo na sve strane, pojavilo se iz jedne sporedne ulice odred nemačke artiljerije. Ukazala im se sledeća slika: barikade, leševi, pucanje iz mitraljeza i pušaka, ljudi beže da bi spasli živote, zbunjenost i vrisak. Nemačka jedinica nije se ni za trenutak zaustavila, već je produžila, kao na paradi, da maršira dalje. Samo se čulo nekoliko nemačkih zapovesti, zvuk oružja koje je spremno da dejstvuje u slučaju napada, pogledi upereni pravo na barikade, prozore i krovove nisu pokazivali nikakvo uzbuđenje. Ova nemačka jedinica pokazala je šta je to snaga i disciplina. Marširali su ovi savršeni ratnici kroz haos, kao da ih se sve to nimalo ne tiče i samo se čulo klepetanje njihove gvozdene artiljerije. Borbe između zaraćenih rumunskih strana odjednom su prestale i oružje je zanemelo. Kao na nekoj fudbalskoj utakmici, zavađeni Rumuni pozdravljali su nemačke vojnike i aplaudirali im. Kako je i došao, odred nemačke artiljerije izgubio se ponovo u jednoj sporednoj ulici i borba medu zaraćenim rumunskim stranama ponovo je nastavljena, a prasak puščanih metaka nastavio je da odzvanja ulicom.

U oba svetska rata tragičan zadatak nemačkih vojnika bio je da godinama ulažu nadljudske vojničke napore kako bi zamaglili golu činjenicu da je borba izgubljena.

Mudar rumunski državnik, koga sam već jednom citirao, na ovom mestu bi kazao: ,,Kada bi Vaša, nemačka nacije, posedovala i političkog dara, verujte mi, to bi bilo previše, Vi biste bili suviše jaki."

Kada sam drugog dana uličnih borbi posetio zgradu predsednika vlade, kako bih se informisao o situaciji, zatekao sam maršala Antoneskua koji je delovao pouzdano i čvrsto kao čelik, sa kojim je bio Mihai Antonesku, koji je bio potpuno slomljen. Maršal je bio pravi vojnik. Konačno mu se pružila prilika da rešava ne političko pitanje, nego vojni problem: ugušivanje pobune. Tehnička pitanja ovih zadataka držala su ga danonoćno budnim. Tu je on bio u svom elementu i nije pokazivao znakove umora. Mihai, koga sam posetio posle maršala, doživeo je moralni slom. On je voleo intrige, da se igra vatrom ispred barikada. Grčio se od plača, suze su mu tekle po crnom kaputu, a pri tom nije prestajao da optužuje sam sebe: „Za sve sam ja kriv. Ja sam maršala savetovao da izazove legionare. Verovao sam da će Gvozdena

garda da popusti i prihvatiti moje ultimativne zahteve, a sada imamo građanski rat! Gospode Bože! Moram da se ubijem!"

Bio sam zgađen ovakvom scenom i odgovorio sam mu hladno, da njegovo samoubistvo neće okončati ulične borbe pa zbog toga ne bi bilo ni od kakve koristi. Takođe sam izjavio da sam spreman da se lično angažujem i da razgovaram sa vodstvom legionara i da ih nagovorim da prekinu ulične borbe, jer je njihov otpor besmislen. Mihai Antonesku preterano mi se zahvaljivao.

Nikada mi nije oprostio to što sam bio svedok njegovog moralnog sloma i njegovih samooptužbi. Brzo se oporavio kada su ulične borbe prestale. Postao je zamenik predsednika vlade i ministar spoljnih poslova. Poveo je osvetnički rat protiv legionara, a mene je mrzeo iz dna duše.

Dana 23. januara 1941, u ranu zoru, tačno u 04.30, našao sam se - uz pomoć nemačke obaveštajne službe, posle vožnje pune avantura, prolazeći kroz ulične barikade legionara - u glavnom štabu Horia Sime i njegovih drugova. Horii Simi kazo sam sledeće: „Vaša borba potpuno je beznadežna. Policija i armija stoje, diciplinovano i lojalno, uz maršala. Ako polažete nade u generale koji bi bili prijateljski raspoloženi prema legionarima ili u mlade oficire, sve je to čista iluzija. Isto je tako besmislena svaka nada Gvozdene garde u nemačku armiju, u Vermaht. Takode su sasvim nerealna očekivanja legionara, ako računaju sa moralnom podrškom nemačkog Glavnog štaba. Vodstvo Nemačkog rajha vidi u osobi maršala Antoneskua pouzdanog garanta za red i poredak u zemlji, koja je od najvećeg značaja za nemačku ratnu privredu. Nemačka uvozi gorivo iz Vaše zemlje i ne može da trpi nikakav nered i prekid transporta nafte zbog ustanka i građanskog rata u Rumuniji. Sem toga, Vaša je država, kao što sami dobro znate, poprište koncentracije nemačke armije, odakle namerava da krene u dalje ofanzive. Pod ovakvim okolnostima ne možete ni časa više da, ako imate osećaj odgovornosti, nastavite sa besmislenim, bratoubilačkim uličnim borbama. Zahtevam od Vas da odmah uklonite barikade sa ulica Bukurešta i da započnete da razgovarate sa maršalom. Još juče on je bio spreman na taj korak."

Posle moje izjave nije usledila nikakva debata. Diktirao sam proglas ljudima koji su bili na barikadama i naredio da se obustavi vatra. Horia Sima je ovaj proglas potpisao. Odmah sam otišao u Nemačku ambasadu, obavestio sam ambasadora o svojim koracima i telefonirao sam maršalu, koji me je zamolio da ga odmah posetim. Prvi pokušaj da dođem do zgrade predsednika vlade nije uspeo, jer su me mašinkama zaustavili branitelji zgrade predsednika vlade. Sa mnom je bio Fon Bolšving (von Bolschwing), iz Odeljenja za inostranu špijunažu. On je te noći bio moj vozač i vodič. Parkirali smo kola u jednoj sporednoj ulici i zamolio sam, telefonski, maršala, da svojim vojnicima zabrani da me ubiju. Posle toga, iz zgrade je izašla delegacija viših oficira, pošla mi u susret i odvela me u tvrđavu šefa države.

Antonesku je za sobom imao tri neprospavane noći, a ja samo dve, i to sa daleko manjim teretom odgovornosti. Pozvao je jednog potpukovnika iz svog štaba s ciljem da se napravi protokol, radi večnog sećanja i blagodario mi veoma svečano u ime rumunske države i nacije zbog moje intervencije, a onda dodao:

„A sada ću da obesim celokupno vodstvo legionara!"

„To nije moguće gospodine maršale!", odgovorio sam.

„Nemoguće? Ja ću to, razume se, da uradim! To su kriminalci. Svi će da vise na banderi!", ostao je uporan maršal

„Ja Vam još jednom kažem, da to tako ne ide, jer su time dovedeni u pitanje moja čast i moj obraz kao posrednika!", odvratio sam.

„Hoćete da štitite zločince?", upitao je.

„Nije moja stvar da o ovom slučaju razmišljam sa pravnog gledišta. U pitanju je prosta činjenica da sam ja sa tim ljudima pregovarao na njihovim barikada i to kao privatna osoba, bez službenog naloga. Da sam znao da će oni da budu obešeni, tada, razume se, ne bih to uradio. Ispod moje lične časti je da ljude isporučim na vešala!" ostao sam uporan.

Protokol večnog pomena i blagodarnosti prema meni ovog puta nije nastavljen. Plahovita i napeta diskusija između generala Antoneskua i mene trajala je skoro dva časa. U međuvremenu, sklanjanje barikada sa ulica i puščanih gnezda sa krovova kuća dobro je napredovalo. Na nekoliko mesta došlo je, zbog nesporazuma, do pucnjave, koja je uglavnom legionarima donela velike žrtve. Vodstvo legionara pobeglo je u Nemačku, gde su bili internirani. Na taj način bezgranično ogorčen maršal nije trebalo više da se muči o pitanju njihovog vešanja. Oko podne, 23. januara 1941, u Bukureštu je bio ponovo uspostavljen mir. Za mene, međutim, radno vreme još nije bilo završeno. U dva posle podne, krenuo sam na put avionom, sa jednom delegacijom iz Bukurešta u Sofiju, gde je trebalo da vodim pregovore u vezi sa snabdevanjem armije generala Lista, kada krene u ofanzivu iz pravca Bugarske i prodre u Grčku. Već istog dana imao sam jednoipočasovni razgovor sa bugarskim kraljem Borisom, koji mi je uglavnom govorio o svom privatnom životu. Nakon susreta sa kraljem, sreo sam se sa bugarskim predsednikom vlade, Filovim, sa ministrom spoljnih poslova, sa vojnim ministrom, sa ministrom finansija i trgovine. Oko ponoći zaspao sam kao zaklan. Ugovor je potpisan 1. februara 1941.

Od državnika koji su tog dana vrednog spomena, 23. januara 1941, bili moji sagovornici, niko više nije živ. Svi su streljani. Nova poglavlja u istoriji počinju, kao i uvek, ljudskim žrtvama.

Kada Fon Hasel (von Hassel) u svom dnevniku zapisuje informaciju da su me mrzela oba Antoneskua, onda se to odnosi samo na Mihaia. Maršal Antonesku sigurno nije nikada zaboravio našu mučnu diskusiju, mi smo se, međutim, međusobno poštovali. Mihai je uvek nastojao da nepoverenje

maršala prema meni obnovi i raspiruje. Naš poslanik, Fon Kilinger, koji je do kraja ostao pod uticajem Mihai Antoneskua, nije se ni malo potrudio da protiv toga nešto preduzme.

Maršal Antonesku napravio je i velike greške. Jedna od najvećih odnosila se na loš odnos prema kraljevskoj porodici. Mladi kralj bio je gotovo sasvim isključen iz javnog života zemlje. Njegova uloga bila je ograničena na retke, prazne i bezsadržajne reprezentativne zadatke. Madam Antonesku konkurisala je Heleni, kraljici-majki, jednoj od najšarmantnijih žena koju sam imao čast za sretnem, za titulu prve dame države. Čuo sam ne jednom maršala kako daje oštre, antidinastičke izjave. Rumunski narod, međutim, u ogromnoj većini, bio je za monarhiju i za dinastiju. Da se režim maršala Anoneskua produži i to preko državnog vođe (Conducator Statului), koji bi se zvao Mihai Antonesku, vodilo bi do kratkoročne tragikomedije.

SUSRETI

U Rumuniji sam stekao više prijatelja nego u bilo kojoj drugoj stranoj zemlji. Ne znam koliko je njih preživelo velike promene u godinama posle Drugog svetskog rata i, ako su preživeli, gde se sada nalaze. Zbog toga moram da se odreknem namere da imenujem te ljude, o kojim mislim sa poštovanjem i prijateljskom lojalnošću, kada god se setim ove lepe zemlje.

O maršalu sam dovoljno pričao, barem koliko je bilo moguće u uskim okvirima ove knjige. Pokušaj da se objektivno vrednuje i oceni njegova ličnost, posao je koji stoji pred istoričarima. Hitler je osećao poštovanje prema tom čoveku. General Antonesku je kazao Hitleru: „Sa mnom ne bi ste mogli da vežbate i ponavljate bečku presudu, a nacionalisti Vašeg ranga ne treba da naglašavam da ja takvu presudu neću nikada priznati!"

Reč je o bečkoj presudi, kada je, 30. avgusta 1940, Rumunija izgubila najveći deo Erdelja (Transilvanije), koji je pripao Mađarskoj.

Pred sudijama nove, komunističke Rumunije, i pred puškama streljačkog voda, maršal Antonesku je stajao kao što je stajao celog svog života: časno i hrabro. Mihai Antonesku pred streljanje je plakao i cmizdrio, a sam je, izgleda, zaboravio da je nemali broj ljudi osudio na smrt. Medu ubijenim našao se i jedini poznati pripadnik Legije (Gvozdene garde), koga sam upoznao pre septembarske revolucije 1940, generala Antoneskua i Gvozdene garde. Kasnije je on postao rumunski ambasador u Berlinu. Reč je o inženjeru Grekeanuu. On pripada neugodnim, nepodobnim ljudima, protiv kojih je akciju progona političkih protivnika sprovodio Mihai Antonesku. Politički protivnici slati su na front, sa tajnim uputstvima za komandante da se stalno šalju u prve linije, te da im nije dozvoljeno da koriste vojnički odmor. Jednog dana kazao mi je Mihai, sa upadljivo preteranom, neiskrenom ljubaznošću:

„Vi ste Grekeanov prijatelj, a sa njegovom ženom još uvek imate kontakt? Sigurno će Vam predstavljati zadovoljstvo da joj saopštite da je njenom mužu odobren odmor!"

Mihai je veoma dobro znao da je njen muž pre dvadeset i četiri časa poginuo na frontu. Ja sam mogao da proverim ovu činjenicu.

Ma kako da se trudim da se držim one izreke ,,o mrtvima sve najbolje", ipak Mihai Antoneskuu ne mogu da napravim bolji i lepši spomenik. Sto je bio moj neprijatelj, to mu ne zameram. Ja sam ga prezirao. I njegova mržnja prema meni i moj prezir ubrajaju se u tipične emocionalne, lične crte aktera tih ratnih vremena.

Kada je general Antonesku, septembra 1940, formirao svoju vladu, u njegov kabinet ušlo je i nekoliko pripadnika Legije (Gvozdene garde). Horia Sima, na primer, postao je zamenik predsednika vlade, a njemu je tada bilo 32 godine. Predavao je predmet logiku u gimnaziji. Bio je odličan „ilegalni radnik". Za sobom je već imao zatvor i mučenje, ali, razume se, nije imao pojma o državnoj upravi i ekonomiji. On je tada bio ideolog a ne političar. Njegovo pravo na vodstvo bilo je neprikosnoveno i proizlazilo je iz hijerarhijskih zakona Legije, a potvrdio ih je sam voda i mučenik, Kodreanu. Horia Sima zauzimao je na toj lestvici dvanaesto mesto, od ukupno 24 lidera Gvozdene garde. Dvadeset i tri je ubila država i to bez sudskog procesa. Narod je njihov pokret uporedio sa krompirom: glavni plod, krtola, nalazio se ispod zemlje. Kada su pripadnici Legije, uglavnom veoma mladi ljudi, počeli kao komesari da diletantski vode privredu - a nisu imali nikakav ekonomski plan - više puta sam upozorio Horia Simu, koji je bio dobroćudan čovek sa kojim se moglo razgovarati: „ako ovako nastavite, imaćete uskoro više komesara i akcionara, nego samih legionara!" On nije mnogo znao o problemima državne uprave i privrede, a nije uz sebe imao ljude koji bi mu mogli pružiti kompetentne savete, pa nije bio dorastao dinamici revolucionarne obnove. Godinama je bio interniran u Nemačkoj. Jednom mu je uspelo da pobegne u Italiju, ali je odmah bio vraćen u Nemačku. Pred kraj Drugog svetskog rata, Treći rajh ga je zloupotrebio i imenovao za predsednika rumunske vlade u egzilu. Video sam ga nakratko pre sloma Nemačke u Beču, u hotelu „Imperijal". Pitao sam ga: „Kako ste?", a odgovorio mi je ovim rečima: „U međuvremenu sam nešto i ja naučio!" i naši su se putovi razišli. Moj put je bio teži.

Udarna snaga Gvozdene garde oslanjala se na fanatizovanu omladinu, koja je verovala u pravednost svoje stvari i bila spremna na svaku žrtvu. Rumunskom omladinom vladao je religiozni duh žrtve, kojoj je primer bio voda Kodreanu. Ti mladi ljudi, međutim, koji su sve hteli, znali su tako malo. A to je uvek tako bilo i biće uvek tako. Jedan stari rumunski seljak odgovorio je na pitanje šta misli o novoj vladi, u kojoj ima i pripadnika Gvozdene garde, sledećim rečima: „Nikada nisam pio jagnjeće mleko!"

Kralj Karol, maršal Antonesku i komunistička služba bezbednosti nisu propustili priliku da izađu susret i zadovolje duh žrtvovanja ovih mladih ljudi. Potpuno je pogrešno da se na Gvozdenu gardu gleda samo kao na jednu od podvrsta italijanskog fašizma ili nemačkog nacionalsocijalizma. Ovaj revolucionarni pokret obnove je potpuno autohton, i proistekao je iz rumunske tradicije i iz novije rumunske istorije.

Sa kraljem Karolom Drugim imao sam samo dva susreta. Prvi put sam sa njim razgovarao u februaru 1940, kada sam rumunskom monopolu na naftu suprotstavio nemački monopol na oružje. Taj susret pripada predistoriji naftnog pakta. Moj drugi razgovor sa njim voden je u vreme rumunskog prihvatanja sovjetskog ultimatuma, kada su sovjetske trupe već počele da marširaju u rumunsku Besarabiju.

U Bukurešt su stizale glasine da su, uoči upada Crvene armije, teroristički napadi Rusa na nemačku manjinu u Besarabiji svakodnevni. Ove glasine pokazale su se malo kasnije kao netačne. Prema nemačkoj manjini u Besarabiji Crvena armija ponela se korektno, pa je čak i žustro intervenisala protiv besarabijskih terorističkih grupa. Ova nemačka manjina uskoro je na osnovu sovjetsko-nemačkog dogovora preseljena na teritorij Trećeg rajha. Naša zabrinutost, međutim, bila je tada velika i u tu sam svrhu ja zamolio naš Glavni štab, kako bih zaštitio nemačku manjinu, da otputujem u Besarabiju, u mesto Tarotino. Za ovaj zadatak dobio sam potrebno odobrenje i, posle odgovarajućih organizacionih priprema, avionom sam otputovao u Galac. Pratili su me sekretar nemačke ambasade u Rumuniji, dr Klugkist i De Saperuž (De Chapeaurouge). Obojica su bili uvereni u važnost zadatka, te su bili nestrpljivi da dožive pravu avanturu. U Galacu je trebalo da čekamo na Molotovljevu dozvolu, kako bismo mogli da otputujemo u Besarabiju. Pred moj let, kralj Karol, koji je saznao za moju ekspediciju, zamolio me je da ga posetim. Zatekao sam ga u stanju duboke potištenosti. Apelovao je na nemačku misiju odbrane civilizacije Zapada i na hrišćansku solidarnost Evrope, kao i na to da ja ne treba da mislim samo na ugroženu nemačku manjinu u Besarabiji, nego i na Rumune, koji su sada, posle sovjetskog upada, ostavljeni na milost i nemilost Sovjetima. Nisam mogao da odgovorim na njegova pitanja koja su se odnosila na dalji razvitak događaja. I ja sam tek nakon moskovskog ultimatuma saznao da je Nemačka, na osnovu Moskovskog ugovora od avgusta 1939, priznala pravo sovjetske Rusije na Besarabiju. Kada sam, još pre samo nekoliko meseci, koristeći rusku pretnju Besarabiji, vodio pregovore o naftnom paktu sa Rumunijom, verovao sam da će nemačka isporuka oružja poslužiti odbrani rumunskih istočnih granica. Tada sam osećao da sam na području „visoke politike" sasvim kod kuće. To je bila greška. „Visoka politika" već je bila rešila sudbinu Besarabije, kada sam ja ponudio oružje da se Besarabija odbrani. Da li sam, znajući ove činjenice, doprineo tome da brže dode do naftnog ugovora sa Rumunijom? Ovde moram da dam za pravo

gospodinu Fon Ribentropu - koji je moje zahteve da umiri Rumune time što će jasno i javno da izjavi kakav je nemački stav o pitanju Besarabije u više navrata odbio a da za to nije dao nikakva podrobnija objašnjenja. Posle razgovora sa kraljem osećao sam se nelagodno, jer mu nisam mogao pružiti nikakav jasan odgovor. U Galacu, u kome je sve vrilo kao u košnici, vladali nemir i divlja pucnjava, uzaludno sam čekao da mi iz Moskve stigne dozvola za posetu Besarabiji. Nemački ambasador u Moskvi, Fon der Sulenburg (von der Schulenburg), dobio je ponovljenu informaciju da garanciju za moju bezbednost mogu da dobijem tek onda kada Sovjeti izvrše potpunu okupaciju Besarabije. U Besarabiji, međutim, brzo se raširila vest da je stigao nemački ministar. Tu vest širili su Nemci iz Besarabije, koji su preko Galaca žurili da posete svoju ugroženu rodbinu. Mnogi su stajali na brežuljku i gledali u nebo, ne bi li videli moj avion. Moralni uspeh moje misije bio je veliki, jer je time zabrinuta nemačka manjina bila ohrabrena. To nije bila neka moja zasluga, nego je bio slučajni rezultat mog izleta. U Galacu su Rumuni prestali da streljaju Jevreje, koji su činili polovinu stanovništva, koje se nalazilo u revolucionarnom vrenju. Uskoro je osnovan Nemački biro (Volksdeutsche Mittelstelle), čiji je zadatak bio da pripremi iseljavanje Nemaca iz Besarabije.

Dana 13. novembra 1940, u Berlinu, kada sam u hotelu „Kajzerhof" („Kaiserhof') bio predstavljen Molotovu, on se setio, smešeći se, žustrih intervencija ambasadora Fon der Sulenberga, u vezi sa mojom posetom Besarabiji. Tada je bio priređen svečani ručak i Fon Ribentrop je nazdravio u čast vode sovjetskih republika, Josifa Staljina. Preko puta mene sedeo je Hajdrih (Heydrich) i on je u tu čast ispraznio čašu šampanjca. Potom je ustao Molotov, zajedno sa svojim brojnim pratiocima, i pio je u čast vođe Velikog nemačkog rajha, Adolfa Hitlera. Kada je 22. juna 1941. Nemačka napala Sovjetski Savez, gostima na ovom svečanom ručku izgovorene zdravice bile su sigurno tog dana veoma žive i prisutne u sećanju.

Tako me je moj poslednji razgovor sa kraljem Karolom, zaobilazno preko Galaca, doveo do Molotovog banketa, u Berlin. Opet se vraćam na Balkan.

Maršal Antonesku mladom rumunskom kralju Mihailu nije pružio priliku da proveri koliko je spreman da obavlja kraljevske poslove. Tako sam ja mladog Mihaila mogao da upoznam samo kao oduševljenog ljubitelja automobila i odličnog nišandžiju ratnog vazduhoplovstva. Prilikom jednog lova, ispred lovačkog šatora, demonstrirao je preda mnom, sa primernom ljubaznošću, svoje umeće, time što je vozeći velikom brzinom, upotrebljavajući kočnicu i volan, okrenuo svoj auto za 180 stepeni. Vreme je bilo kišovito, a tlo klizavo. Za to treba imati veštine. Vozeći svoja nemačka safari-kola osvojio je prekrasne karpatske vrhove planina. Na drumu, brzina ispod sto kilometara na čas nije ga nimalo uzbuđivala i veselila.

Godinama je morao da čeka da učini prvi državnički korak kao suveren. Naredio je da se uhapsi maršal Antonesku, posle dramatičnog razgovor sa njim, u audijenciji u odajama kraljevskog dvorca. U Rumuniju je već umarširala Crvena armija. Stvarni naslednik „Conducator Statului" („državnog vode"), međutim, zvao se Visinski, a on nije nimalo držao do monarhije.

Oktobra 1942. dobio sam novi zadatak u Grčkoj, pa sam od tada morao radno vreme da podelim između Bukurešta i Atine. Godinu dana docnije, ili preciznije, u augustu 1943, prihvatio sam još jedan posao: postao sam specijalni opunomoćeni ambasador Nemačkog ministarstva spoljnih poslova za Jugoistok (Srbija, Crna Gora, Albanija i Grčka). Posle toga je moje prisustvo u Bukureštu postajalo sve rede i kraće, a te posete Bukureštu imale su za cilj samo jedno: da utvrdim kako moji sjajni saradnici sve mogu da urade i bez mene. Tako sam se polako rastajao od svog posla u Rumuniji, čije ću prirodne lepote i ljudsku atmosferu uvek da zadržim u lepoj uspomeni. „Da. A šta je sa novom Rumunijom?", često me pitaju. Na to odgovaram: da li su Karpatske i Fogaraske planine pretvorene u ravnicu? Zar više ne postoji delta Dunava? Da li je zemlja u Vlaškoj postala neplodna? Jesu li Rumuni napustili Rumuniju? O svemu tome nisam ništa čuo. Prema tome, sigurno još uvek postoji stara Rumunija. Dekreti ne menjaju ni pejzaž, ni ljude.

III. BUGARSKA

U Bugarskoj nisam nikada imao posao koji bi me na duže vezao za tu zemlju. Pa ipak, ja sam tu zemlju često posećivao, a jednom, nedugo posle vojne ofanzive protiv Grčke, na poziv bugarske vlade napravio sam kružno putovanje po zemlji i po grčkoj Trakiji, koju su okupirale bugarske trupe. Na osnovu mojih utisaka, Trakija ima potpuno grčki karakter, a to zapažanje je kasnije imalo nemale posledice. Pisaću o toj temi u sledećem poglavlju. Moji pregovori u Sofiji vođeni su od 23. januara do 1. februara 1941. Glavna tema pregovora odnosila se na snabdevanje armije generala Lista, kao i nemačkog civilnog aparata, koji treba da dođe posle prodora Vermahta u Grčku. O ovome sam već govorio ranije, kada sam opisivao ustanak legionara, u poglavlju o maršalu Antoneskuu i Gvozdenoj gardi. Kasnije sam još češće dolazio u Sofiju, kada je bila reč o snabdevanju Grčke namirnicama. Imao sam priliku da upoznam širi krug bugarskih političara, a pre svega, članove vlade. Od tih ljudi niko više nije u životu. Svi su oni, bez izuzetka, osuđeni na smrt i streljani, i to odmah posle Drugog svetskog rata, kada su izrečene prve smrtne presude protiv „kolaboratera", „klasnih neprijatelja", i „agenata monopolističkog kapitalizma".

Bugarska je u Nemačkoj uvek uživala posebne simpatije. Za ovo postoji nekoliko razloga: nemačka dinastija Koburg (Coburg) koja je dala Bugarskoj kralja, čistoća centra grada Sofije, koji ima karakter provincijskog nemačkog glavnog grada neke pokrajine, zajednička sudbina tokom Prvog svetskog rata i posle, dobro organizovana poljoprivreda, dobar sistem školstva, dobri trgovinski i politički odnosi sa Nemačkom. Sve ovo, kada se sabere, doprinelo je tome da Bugarska zauzima posebno mesto u srcima Nemaca. Nemačko srce, međutim, voli da stvari vrednuje sa nulom ili sa sto poena i tako potpuno zapostavlja vrednosti koje se kreću oko brojke 50, koja najbolje i najrealnije predstavlja sam život. I tako se desilo da ta zemlja bude

smatrana kao „uvek veran nemački saveznik" i „uredna Bugarska". Pored ove idilične slike Bugarske, koju su Prusi rado nazivali „Prusijom Balkana", stoji slika Srbije kao „osinjeg gnezda", u kome žive „srpski atentatori i bombaši". Prusi su, međutim, pre postali slavni blagodareći svojoj državotvornoj snazi i vojničkim vrlinama, a ne odličnom školskom sistemu obrazovanja. Zbog toga bi, takođe, bilo ispravno da titula „Prusi Balkana" pripadne i Srbima. Za ovu titulu, međutim, trenutno se niko ne takmiči.

Takvu Bugarsku je vodstvo Velikog nemačkog rajha, godine 1941, bogato nagradilo. Njoj su pripale srpske teritorije (u srpskoj Makedoniji), a bilo joj je dozvoljeno da vojno zauzme veliko područje ostatka Srbije i da tim područjima upravlja. Bugarskoj je, takode, pripojena grčka Makedonija, a zaposela je i bogatu grčku Trakiju, koja joj je bila obećana kao konačan i večan posed. Kasnije je Bugarska okupirala i teritorije oko Soluna. Bila je teška i ozbiljna politička greška što se Bugarskoj dopustilo da deluje kao okupator na srpskom i grčkom tlu, sa jasnom namerom da se tako rasterete nemačke trupe. To je bio očigledan znak daje takva odluka u potpunosti ignorisala kompleksnost balkanskih odnosa, a, pre svega, mržnju koja vlada na tim prostorima. Sve je to doprinelo tome da se pogorša opšta politička situacija na tom prostoru, a iznad svega da se još više oslabi prestiž vlada Srbije i Grčke, koje su išle tvrdim i teškim putem kolaboracije, kako bi za svoje narode spasili ono što se još moglo spasti. Ovo se odnosi kako na grčku vladu Calakoglua, Logothtopoulosa i Ralisa, tako i na vladu Nedića u Srbiji.

SUSRETI

Poznajem samo jednog čoveka koji je ostao pri svom ubeđenju da je kralj Boris otrovan: Hitlera. Pretpostavka, u koju većina na Balkanu veruje, da je Nemačka otrovala kralja, jeste potpuno neosnovana i apsurdna. Hitlerova teza o otrovu nije ostala bez posledice. Ribentrop, koji se spremao da otputuje u Sofiju, na sahranu kralju, dobio je od Hitlera strogo uputstvo da u Sofiji ne jede ništa sem kuvanih jela, koja će mu spremati ljudi iz sopstvene pratnje. Kralj je bio bolestan. Pozlilo mu je u Cankuriji, jednom planinskom odmaralištu nedaleko od Sofije, a potrebni lekovi nisu bili pri ruci, pa je kralj Boris umro 28. avgusta 1943.

Sa njim sam vodio duge razgovore i tako sam mogao da ga bolje upoznam. On me je uvek pažljivo slušao. Tek u vreme narodnog suda, sudskog procesa koji se vodio protiv Sevova i Lulceva, saznao sam da me se kralj Boris bojao. Bio je čvrsto ubeđen da posedujem tajnu punomoć za ceo Balkan, da sam stajao iza prevrata Legionara (Gvozdene garde) u Rumuniji, a da pripremam desničarsku revoluciju u Bugarskoj. Do toga daje Sevov uopšte go-

vorio o kralju Borisu i njegovom stavu prema mojoj ličnosti došlo je tako, što je predsednik Narodnog suda u Sofiji zatražio od Sevova da navede primer koji bi govorio o kraljevim kompleksima. Meni je do tada taj kraljev kompleks bio nepoznat. Ja sam, međutim, znao za neke druge njegove komplekse: njegovu zavisnost od tajnih savetnika, arhitekte Sevova i Danova, koji je bio osnivač jedne sekte i njen prorok. Tako je Danov, taj čudan čovek, prorokovao da će Hitler pobediti u ratu i time je, nema sumnje, uticao na politiku kralja Borisa.

Kralju je dugo polazilo za rukom da osvaja nove teritorije, a da stvarno ne vodi rat. U septembru 1940. Bugarska je od Rumunije otela Južnu Dobrudžu. U martu 1941. Bugarska je pristupila Trojnom paktu. Nemački brzi vojni pohod i pobeda Jugoslavije i Grčke, „blickrig", doneo je Bugarskoj nova teritorijalna proširenja. Bugarskoj su pripojena srpska i grčka područja, a takode i široko obalno područje uz Egejsko more. Dana 12. decembra 1941. Bugarska je objavila rat Engleskoj i Sjedinjenim Državama, ali ne i sovjetskoj Rusiji, premda je 25. novembra 1941. pristupila paktu Antikominterne. Dana 26. avgusta 1944, godinu posle smrti kralja Borisa, Bugarska nudi zapadnim saveznicima mir, a nedelju dana kasnije dolazi do promena u kabinetu bugarske vlade i prvi korak je bio da izađe iz pakta Antikominterne. Ali, tada je sovjetska Rusija objavila rat Bugarskoj, a ubrzo posle toga Bugarska je objavila rat Nemačkoj. Bugarsku je okupirala Crvena armija, i sve teritorije koje je zbog pomoći Nemačkoj dobila na tako lak način, ponovo su bile izgubljene. Jedini izuzetak jeste Dobrudža.

Kralj Boris je bio popularan u narodu. On je to dobro znao. Svest o sopstvenoj popularnosti zavela ga je tako da je potcenio komunističku opasnost. Jednom sam mu kazao da su u Plovdivu izložene Lenjinove i Staljinove slike i da je to ostavilo na mene veliki utisak. „Nemojte da uzimate ovakve stvari tako ozbiljno. To će već da se reši!", glasio je njegov vedar odgovor. Na kraju, sve se i rešava, ali iz - Moskve.

Boris je poznavao više stranih jezika i bio dobar govornik. Sa mnom je govorio dijalektom bečkog predgrađa. Isto tako, vladao je nemačkim kojim govore oficiri Potsdama (pored Berlina), kada se zabavljaju u kazinu. Njegova strast da upravlja lokomotivom bila je svima poznata. Jednom zgodom, kralj Boris je bio dobro raspoložen i njegovoj priči nisam video kraja. Istovremeno, brzi voz je čekao na železničkoj stanici na moj dolazak i zbog mene je kasnio već petnaest minuta. Rešio sam, teška srca, da prekinem kraljevo izlaganje i to ovim rečima: „Vaše kraljevsko visočanstvo, apelujem na Vas kao mašinovođu: jedan Vaš kolega sedi i svojoj lokomotivi i čeka na mene već punih petnaest minuta!" Tako sam mogao da odem.

Dugogodišnji blizak savetnik kralja, stvarni predsednik bugarske vlade, bio je arhitekta Zevov. Zevov je pripadao onoj vrsti ljudi čija je velika strast bila u tome da poseduju moć i da potajno vladaju. Izvesno je vreme imao i u Ankari jak uticaj na Kamal Ataturka, a u Bugarskoj je imao stvarnu vlast. Sem titule „dvorskog arhitekte", on nikada nije imao neku drugu titulu ili javnu, političku funkciju. Godine 1941. Zevov je tražio da sa mnom uspostavi kontakt. Radio je u jednom neuglednom arhitektonskom birou. Nije prisustvovao službenim prijemima i svečanostima. Kada je kralj Boris posetio Nemačku i bio primljen u Glavnom štabu Hitlera, niko tamo nije znao da kurpni Zevov, koji se nalazi u kraljevoj pratnji a nosi uniformu kapetana, jeste, zapravo, stvarni pregovarač sa Nemcima. U junu 1941. obavio sam, sa ministrom trgovine Zagorovim, kružno putovanje po Bugarskoj. U našem društvu nalazio se i Zevov. Verovatno je sam Zevov pogrešno informisao kralja, verujući da sam ja čovek od koga sve zavisi, kada je reč o političkoj sudbini Bugarske. Godine 1945. njega je narodni sudi u Bugarskoj osudio na smrt i bio je streljan.

Ribentrop se zaista ljutio na mene kada sam predavao neki nepovoljan izveštaj o Bugarskoj, ili čak i kad sam upozoravao na razvoj situacije u Bugarskoj, jer se ta zemlja politički mene nije nimalo ticala.

Ribentrop: „Ovo firer (Hitler) ne voli da čuje!"

Ja: „Ali, on to mora da čuje! Postoji opasnos da bi naši najmoderniji tenkovi „tigar" i „panter", koje još uvek isporučujemo Bugarskoj - a to je bilo u leto 1944! - jednog dana mogli da pucaju na nas!".

„Mi imamo druge informacije!", dobio sam odgovor

Ja: „Ja sam, međutim, siguran, da u trenutku, kada se Crvena armija još više približi Sofiji, Bugari neće hteti da se žrtvuju za naš i da herojski ginu!"

Krajem avgusta 1944. čuo sam prve kritičke primedbe Hitlera na račun Bugarske:

„Biću srećan ako nam oni ne objave rat!"

Bugarske trupe napale su, u septembru 1944, u okviru ofanzive Crvene armije, nemački front u istočnoj Srbiji i to potpuno novim nemačkim tenkovima „tigar" i „panter". Naše položaje branio je mali broj vojnika. Nemačke granate imale su mnogo posla dok nisu uspele da unište ove kvalitetne nemačke proizvode.

Kada neko izabere slabijeg od sebe da mu bude saveznik, treba jedno da zna: motiv slabijeg da potraži saveznika leži u njegovoj veri da mu je saveznik snažan i jak. U onom trenutku kada taj saveznik prestaje da bude snažan, ne treba se čuditi što slabiji prijatelj pokušava da spasava ono što može da se spase. Ni Rumunija, a ni Bugarska i Finska, nisu bile u stanju, u

momentu kada se nemačka armija povukla, da se samoubilački suprotstave Crvenoj armiji. Rumunija i Bugarska bile su prisiljene da se bore protiv nas, i to uglavnom nemačkim oružjem. To, naravno, nije bilo lepo. Lepo i ružno, međutim, jesu kategorije estetike, a ne politike. Politika jeste „umeće mogućeg" i to u neprestanoj borbi za korist. Reč je o koristi, kako smo je mi, pravilno ili pogrešno, procenili.

„A dobro i zlo?" To su kategorije morala.

„U politici, dakle, ne postoji etika?"

Politička praksa takve je prirode, da je opšteprihvaćeno verovanje da je dobro ono što je korisno. Sa druge strane, tok istorije uvek nam ponovo dokazuje to da pravda ipak postoji, premda ona dolazi često veoma kasno, dakle, da nije dobro ono što je korisno, već je dobro samo po sebi korisno.

„Ali i to je samo vera!"

Sigurno. Reč je o veri.

IV. GRČKA

SPECIJALNA EKONOMSKA INTERVENCIJA 1942/44

Moj privredni angažman u Grčkoj započeo je cigaretom („papastratos I"). Cigaretu mije ponudio moj prijatelj, ambasador Riter (Ritter). Bilo je to sredinom oktobra 1942. Posetio sam ga, kao i obično, prilikom mog boravka u Berlinu, u Ulici Vilhelm, kako bi mogli nesmetano, daleko od očiju i protokola, da razgovaramo o opštoj situaciji. Pohvalio sam kvalitet cigareta, a Riter mi je tužno odgovorio, da je to jedina radosna vest koja dolazi iz Grčke. Privreda i valuta zemlje nalaze se u očajnom stanju. Grčkoj preti opšti haos. Gradsko stanovništvo polako ali sigurno počinje da gladuje. U Glavnom štabu Hitlera vlada velika zabrinutost i nervoza zbog takvog stanja, jer je reč o zemlji koja nam služi kao most za snabdevanje naše armije u Severnoj Africi. Nemačko ministarstva privrede i finansija, kao i državna banka, Rajhsbank (Reichsbank), izjavili su da nemaju na raspolaganju nijedno stručno lice koje bi moglo da popravi loše stanje i Grčku dovede u red. Izneo sam svoje mišljenje o privrednom položaju Grčke. Naglasio sam, kao prvo, da je u toj zemlji, uz to, pod ovakvim okolnostima, potpuno pogrešno propisati nemački recept regulisanja tržišta. Drugo, snabdevanje hranom nemačkih i italijanskih okupacionih trupa sa grčke pijace treba da se svede na minimum. S druge strane, da se maksimalno poveća snabdevanje okupacionih nemačkih trupa u Grčkoj hranom iz Nemačke. I kao treće, da spekulacije na grčkom tržištu ne mogu da suzbiju određivanjem maksimalnih cena za hranu i donošenjem kaznenih mera, već jedino robom, dakle životnim namirnicama, kojih bezuslovno mora da bude dovoljno. Zato je potrebno sprovesti finansijsko-tehničke mere. Nedostatak hrane na tržištu ima za posledicu da nema dovoljno novca u opticaju. I tek onda možemo da dozvolimo da tržište samo formira cene. Najviše što možemo da postignemo nije stabilnost grčke valute drahme, nego to da drahma stvarno zadrži vrednost i karakter novca, a to

ćemo postići time što ćemo usporiti inflaciju. Posle mog izlaganja, sledio je ovakav komentar ambasadora Ritera:

„Dobro. Pa onda ste Vi, dakle, čovek, koji se razume u te stvari! Da li biste prihvatili taj zadatak?"

„Da!"

Posle toga sledio je telefonski razgovor sa Glavnim štabom. Sledećeg dana poleteo sam i našao se u Glavnom štabu, kod firera. Ovde sam 16. oktobra 1942. primio dužnost i bio imenovan kao specijalni izaslanik Nemačkog rajha za privredna i finansijska pitanja u Grčkoj. Dobio sam zadatak da preduzmem sve potrebne mere, kako bih sprečio da privreda i valuta u Grčkoj dožive poptpuni slom i da zemlju spasem od haosa. Istovremeno je trebalo da obezbedim finansiranje nemačkih okupacionih snaga u Grčkoj. Na kraju sam vodio završne razgovore sa ministrom spoljnih poslova, Fon Ribentropom, koji mi je preporučio ovaj recept:

„Najvažnije je da odmah obesite desetak velikih špekulanata!"

Ja: „Do takvih mera ja ne držim mnogo. Donekle poznajem tu zemlju. Dosadašnje drakonske kaznene mere samo su povećale glad, jer se rizik sa crnim tržištem isplati zbog povoljnih cena. Ja ću, međutim, pokušati da uradim nešto drugo: da stvorim takvu situaciju, u kojoj će veliki špekulanti biti dovedeni do toga da se sami obese!"

Sa Musolinijem je bilo dogovoreno to da i Italija imenuje čoveka, koji bi imao istu punomoć kao i ja. Konačno, Grčka je bila zemlja, koju je Nemačka priznavala kao italijansku zonu uticaja. Zbog razloga koje sam već spomenuo, moja ranija zaduženja morao sam i dalje da obavljam. Iz Hitlerovog štaba vratio sam se avionom u Berlin, gde sam vodio kratke i pozitivne razgovore sa ministrima Funkom i Sverin Krosikom (Schwerin-Krosigk). Nakon toga, avionom sam otputovao u Rim. Leteo sam u lepom avionu nemačkog ministra spoljnih poslova. Taj avion stajao mi je godinu dana na raspolaganju, a dobio sam i Ribentropovog pilota. Taj čovek je bio pravi profesor pilot. Civina (Ziwina) je imao za sobom dva miliona kilometara leta. Bio je majstor svog zanata. U toku jedne godine sa njim sam sigurno leteo sto puta. Kada je vazdušni prostor nad Balkanom postao prilično neugodan i opasan, onda je ovaj putnički avion bio zamenjen i dobio sam na raspolaganje vojni avion tipa „hajnkel 111".

U Rimu se upravo održavala konferencija posvećena Grčkoj. Nemački ambasador dr Klodius (Clodius), vodio je pregovore s italijanskim ambasadorom Daninijem (Giannini). Ovim razgovorima su, takode, prisustvovali grčki ministar finansija i privrede Gocamanis, kao i izaslanik Nemačkog ministarstva spoljnih poslova u Atini, poslanik dr Altenburg. Tada sam upoznao i italijanskog kolegu Dagostinija (D'Agostino), koji je bio odličan bankarski stručnjak. Dagostino je bio generalni direktor Komercijalne banke („Banca

Comerciale") i radio je na saniranju jedne banke („Banca di Lavoro"). Veoma brzo sam se sporazumeo sa Dagostinom u vezi s najhitnijim stvarima koje se odnose na naše zadatke u Grčkoj. Rešili smo da napustimo konferenciju, koja je još bila u toku, jer za naše zadatke ona nije mogla da nam bude naročito korisna. Pre nego što smo krenuli na put, primio nas je italijanski ministar spoljnih poslova, grof Cano (Ciano). U svom dnevniku o ovoj temi je zapisao sledeće:

„30. avgust 1942. Kidi (Chigi) je poslao SOS iz Grčke...11. okotbar 1942. Ako nastavimo dosadašnjim putem, u Grčkoj će doći do potpunog finansijskog sloma... 17. oktobar 1942. Telefonirao Ribentrop, da u Rim šalje Nojbahera, koji ima nove predloge u vezi s rešavanjem grčke privredne krize.... 19. oktobar 1942. Nojbaher stigao u Rim. Njemu će se, sa naše strane pridružiti komesar, koji će imati ista ovlaštenja. Predložio sam Dagostina, koji poseduje sve potrebne kvalitete. Duče je pokazao spremnost da se problem tako reši. To će nam pomoći da konačno pronađemo pravu nit u grčkom zapetljanom klupku....21. oktobar 1942. Sastanak u mom kabinetu u vezi s privrednim pitanjima u Grčkoj. Prisutni: Makenzen (Mackensen), Nojbaher, Dagostino, Kiđi i Gocamanis. Samo je Nojbaher ubeden da mogu da se postignu krupni rezultati, a svi ostali su prilično skeptični i nepoverljivi, a posebno Gocamanis, koji, nema sumnje, nabolje poznaje svoju zemlju, kao i odnose i mogućnosti Grčke. Ja sam se, manje ili više, sa njim složio, ali se, prirodno, pazim, da to i otvoreno kažem."

Iz Atine su stizale katastrofalne vesti. Jedna „oka" (grčka mera za 1,3 kg) maslinovog ulja skočila je na 30 000 drahmi, a engleska zlatna funta staje 300 000 drahmi. Pijaca je potpuno opustela i zjapila je prazna. Mesečna zarada radnika ili službenika iznosila je 30 000 drahmi i plate su zamrznute. Zamrznute cene, međutim, nisu postojale. Poslednje nedelje oktobra 1942. moj avion se sigurno spustio na aerodrom Tatoi, pored Atine. Dagostino je, takode, trebalo uskoro da stigne u Grčku.

Situacija koju sam zatekao u Grčkoj izgledala je ovako: ništa nije funkcionisalo. Sve je bilo u nekom nekontrolisanom procesu, koji se kretao u pravcu potpune anarhije. U ovoj knjizi nema mesta za podrobnu privrednu analizu. Zadovoljiću se sa nekoliko kratkih primedbi, kako bih grčku krizu mogao da učinim razumljivom i za ljude koji nisu ekonomski eksperti.

Grčka je, istina, izvoznik visokokvalitetnih poljoprivrednih proizvoda, kao što su duvan, vino, maslinovo ulje, suvo grožđe, pomorandže i limun, ali ipak nije u stanju da, sa svojim kamenitim, krševitim tlom, prehrani svoje stanovništvo. Ona je, dakle, čak i u takozvanim normalnim vremenima, prisiljena da uvozi, pored sirovina i industrijskih produkata, i velike količine prehrambenih proizvoda. Povoljna za Grčku je činjenica da poseduje prilično deviza dobijenih iz spoljne trgovine, iz jake trgovačke pomorske flote, iz turizma, kao i iz privatnih novčanih uputnica, koje šalje brojna grčka emi-

gracija svojim rođacima u otadžbini. Kako su došli rat i blokada, ovi devizni izvori odjednom su presušili. Grčku zapadni saveznici nisu potpuno izolovali pomorskom blokadom. Jednosmerne železničke pruge, međutim, koje povezuju zemlju s Evropom, zbog vojnih transporta su postale preopterećene. U zemlji su se odjednom našle dve okupacione armije, koje su, istina, za novac, brzo potrošile poljoprivredne proizvode Grčke. Okupacione snage nisu plaćale direktno novcem, nego kreditima, koji su predviđeni za snabdevanje tih stranih trupa, a oni su se dobijali tako što ih je grčka nacionalna banka štampala i to radeći u tri smene dnevno.

Već je količina novca porasla od šest milijardi drahmi na 18 milijardi u aprilu 1941. Krajem oktobra 1942, kada je započeta akcija saniranja grčke privrede, količina novca porasla je na 180 milijardi drahmi i nezaustavivo se kretala prema bilionu. Kreditna potraživanja obe okupacione armije - a ona su se koristila uglavnom za velike radove u svrhu odbrane - iznosila su za mesec oktobar 1942. oko 50 milijardi drahmi. A otprilike toliko je bilo potrebno i grčkoj vladi za vođenje i održavanje državne administracije. Grčka je morala da se brine o velikom broju izbeglica koji su proterani ili pobegli iz bugarske okupacione zone. Prihodi dobijeni iz poreza nisu mogli da budu znatni, privreda je uništena, a ono malo što je moglo da se dobije, kapalo je u državnu kasu polako i odavno ga je „na putu" pojela galopirajuća inflacija.

Gradsko stanovništvo je gladovalo. U zimu 1941/42 godine moglo je da se vide na ulicama Atine mnogo gladnih ljudi, koji su izgledali kao kosturi, kako padaju od slabosti i umiru. Ništa nisu pomogle kazne predviđene protiv špekulanata, dakle, propisi po nemačkom receptu. Hrana se i dalje prodavala po oprobanom receptu crnog tržišta: hranu dobija onaj ko ponudi najvišu cenu, i tako se se polako praznila pijaca sa prehrambenim proizvodima do poslednje glavice kupusa. Da tržište samo reguliše cene bilo je dobro zamišljeno. Ali, u postojećim grčkim uslovima ovo nije moglo da funkcioniše. Gde je u Grčkoj bio egzistencijalni minimum u vezi s prehrambenim proizvodima? Kada se tačno zna odgovor na to pitanje, onda imamo osnovu za regulisanje tržišta. Toga, međutim, u Grčkoj nije bilo, kao što nije postojao ni saobraćaj, ni trgovina za civilne potrebe. Gde je u Grčkoj bila vlada koja uživa autoritet, gde precizan upravni aparat, gde mehanička disciplina nemačkog stanovništva. Ovakva mehanička primena recepta, i to za zemlju koja se nalazi pod sasvim drugim privrednim, administrativnim i psihološkim okolnostima, u Grčkoj je uzdrmala i one najbolje snage i prednosti koje će ta zemlja uvek posedovati: začuđujuću, fantastičnu privatnu inicijativu i spretnost pojedinaca da se snađu i u najtežim situacijama. U zemlji je postojala samo jedna privredna firma koja je radila punom parom: štamparija novca. Zlatno pokriće grčke valute, međutim, bilo je pod kontrolom saveznika, u Americi.

Složio sam se sa kolegom Dagostinom da primenimo recept ratne privrede koji nije bio nimalo uobičajan i popularan: da stvorimo slobodno tržište u Grčkoj. Razume se da to nije bilo moguće sprovesti samo prostom objavom. „Oktobarsko čudo", kako su kasnije prozvali naš recept, teklo je ovako kako ću sada da opišem.

Sa prijateljem, poslanikom dr Altenburgom, već sam prvih dana svog boravka u Grčkoj posetio atinskog mitropolita Damaskinosa. On mi je otvoreno rekao, kao što je ta samosvesna ličnost i kasnije uvek govorila i delovala:

„Mnoga obećanja smo mi već čuli i nijedno do sada nije bilo ispunjeno. Vi ćete me zbog toga izviniti, ali ja i Vašoj izjavi da će uskoro da bude bolje, ne mogu da verujem. Verujem samo u Vašu dobru i poštenu volju!"

„Videćemo se, ako Vam to odgovara, kroz četrnaest dana. Verujem čvrsto da će tada Vaše visokopreosveštenstvo da opozove svoje nepoverenje!", odgovorio sam kratko.

On je to doista i uradio, i mojoj je porodici za Božić poslao svoj episkopski blagoslov.

Prvi rezultat najavljenih vanrednih ekonomskih mera koje treba da sprovedu dvojica privrednih eksperata Sila osovina, bio je povoljan. Spekulacija - neverovatna, proždrljiva, levantinska - zaustavila je u trenutku rast cena prehrambenih proizvoda, koje su, u međuvremenu, dostigle nivo, koji je bio daleko viši od kursa zlata. Kao daje i špekulantima ponestalo vazduha, pa su i oni hteli da malo predahnu. Drugi, za nas povoljan moment, bio je u činjenici daje upravo bila u toku humanitarna akcija Međunarodnog crvenog krsta. Sve zaraćene strane odobrile su da Međunarodni crveni krst može bezbedno da transportuje žito u Grčku. Treći povoljan trenutak: poraz Romela (Rommel) u Severnoj Africi. Ovde treba pružiti dodatno objašnjenje. Grčko stanovništvo, koje je mnogo patilo zbog nedostatka hrane, polagalo je sve nade u brzi kraj okupacije i pobedu saveznika. Svaki nemački ratni uspeh značio je za njih produžetak rata, njihove agonije, okupacije i time smanjivanje izgleda da se stabilizuje njihova valuta. Uspeh Nemaca prouzrokovao je porast cena zlata i robe, a ovo je, opet, imalo za posledicu da je porasla vrednost zlatne engleske funte. S druge strane, svaki uspeh saveznika značio je da se bliži kraj okupacije i da će se privreda uskoro normalizovati i to je slabilo zlatnu funtu. Tako, pobeda Engleza kod El Alameina označila je slabljenje funte. Sva ova tri momenta, međutim, bila su kratkoročna u odnosu na pozitivne rezultate za grčku privredu i zato je bilo potrebno aktivno delovati i odmah preduzeti neke korake.

Prvo što se dogodilo, bio je udar protiv špekulanata. Oni su bili teško pogođeni finansijsko-tehničkim merama koje sam ja preduzeo. Istovremeno sam osigurao da se velike količine hrane - iz Nemačke, iz protektorata Češke

i iz poljoprivrednih balkanskih zemalja, sa kojim je Nemačka zaključila trgovinske ugovore - isporuče u Grčku. U pogledu hrane, siromašnija Italija je takođe obećala da će poslati u Grčku manje količine prehrambenih proizvoda i sumpor, kako bi se uništile štetočine koje napadaju maslinu. Da bi preko potrebna hrana stigla u Grčku, zbog problema sa transportom, trebalo je da prođe mnogo vremena. Zahvaljujući poverljivim ljudima, koji su dobro poznavali prilike u Grčkoj, uverio sam se da u Atini i čitavoj Grčkoj ima znatnih količina maslinovog ulja, pasulja i šećera, a drže se na tajnim mestima. Moji poverljivi ljudi otkrili su ova skrovita mesta, pećine i zazidane podrume, gde su vlasnici sakrivali ove prehrambene proizvode, kako bi izbegli da ih prodaju, pa makar i po najvišim cenama, za bezvredni papirnati novac. Imena vlasnika i mesta gde skrivaju hranu me uopšte nisu interesovali. Oštre i odlučne mere protiv špekulacije, prisilile su vlasnike hrane da je ponude tržištu. Finansijsko-tehničke mere sastojale su se u glavnim crtama u ovome:

1) odmah smo uveli zabranu da se grčkim snabdevačima hrane isplaćuje u novcu za potrebe okupacione nemačke i italijanske armije. Za liferante ove mere su značile da će biti plaćeni za isporuke koji su upravo u toku, a isplata može da se izvrši samo u ratama do kraja godine. Na osnovu mera, koje nisu u potpunosti poznate, a koje su preduzeli Nojbaher i Dagostino, s ciljem da se drahma stabilizuje, odjednom se na tržištu pojavio manjak drahmi. Isto tako, uvedena je zabrana isplate novca preko javnih, državnih instituacija, kao banaka i pošte. Uzbuđenje koje su ove mere prouzrokovale bilo je veliko. Sada su liferanti navalili na banke, kako bi dobili kredite. Tu ih je dočekalo sledeće neugodno iznenađenje;

2) potpuna zabrana isplate kredita za trgovinske firme i privatna lica. Krediti za industriju su i dalje bili odobravani i to tek onda kada je to odobrio kontrolni organ. Nesreća za špekulante ovime nije bila iscrpljena;

3) banke su dobile uputstva da krenu naveliko sa ukidanjem kredita onim osobama kojima je već bio odobren. Time su bili pogođeni, pre svega, špekulanti. Obustavljanje isplata za prehrambene proizvode imalo je za cilj da se spreči da špekulanti prodaju hranu koji su sakrili u tajna skloništa, sa namerom da tom robom špekulišu. Ovime je sprečeno da ljudi koji se bave kriminalnim radnjama za to budu još i nagrađeni;

4) ponovo je uspostavljeno poverenje u normalne isplatne čekove koji su, iz porezno-tehničkih razloga, podložni dugoj administrativnoj proceduri. Ovaj korak imao je kao trenutnu, pozitivnu posledicu, to da je odmah nestala velika razlika između plaćanja čekom (disađo), i gotovinom (a ona iznosi 20%), koja se, naravno, nadoknadi na taj način, što se povisi cena robe). Sećam se i sada radosti bankara Dagostina, kada je sa uspehom ponovo uspostavljen platni promet normalnim čekovima. To je bila njegova ideja;

5) sve maksimalne cene su ukinute.

Ove mere bile su efikasne i sledile su brzo, jedna za drugom, i bez velike buke i propagande. Sa svega nekoliko rečenica govorile su o predstojećim transportima prehrambenih proizvoda, o zabrani da se hrana izvozi iz Grčke. Poput munje, brzo se proširila ova novost, koja je predstavljala veliku blagodet za Grčku. Ovaj dogadaj je kasnije nazvao „čudo u oktobru". Njegovi pozitivni rezultati daleko su prevazišli i najoptimističnija očekivanja Dagostinija i mene.

Za svega nekoliko dana Grčka nije mogla da se prepozna. Pijace i izlozi bili su ispunjeni ogromnim količinama hrane i robe. Na pijaci, gde se prodaje povrće, riba i meso, sve je vrvilo od bučnih trgovaca i kupaca. U roku od 14 dana cene su pale za 80%. Sve se to dogodilo u vreme kada je danonoćno bila povećavana masa papirnatog novca.

Sredinom oktobra, kako je javljeno, tri špekulanta prehrambenim artiklima izvršila su samoubistvo.

Ovaj uspeh mogao je da se održi samo pod uslovom da se brzo poboljša transport, koji je bio u očajnom stanju. Uspeo sam da kod firera isposlujem naredbu na osnovu koje železnica ima da poveća kapacitet prevoza robe za pedeset odsto. Ovo je postignuto tako što su pojedine deonice na železničkoj pruzi tehnički poboljšane, da bi se omogućio efikasniji popravak lokomotiva koje su delom bile oštećene, i poboljša snabdevanje vodom. Takode se ubrzano pristupilo čišćenju atinske luke Pirej od potopljenih brodova, kao i popravaku obale, keja u Pireju. Vojni deo pomorske luke bio je evakuisan, kako bi što brže tekao istovar robe koji se odvija pomorskim putem, sa trgovačkim lađama. Iz nemačkih pomorskih (hanzeatskih) gradova stigli su u luku Pirej stručnjaci za lučki transport i doprineli oživljavanju te grčke luke. Nemačke i italijanske okupacione trupe u Grčkoj su od hrane kupovale samo povrće i voće, a iz Nemačke su nabavljale sve ostalo. Posebno je bio tražen tehnički materijal svih vrsta, koji je bio potreban armiji, a u prvom redu mašine za remont brodova za potrebe vojne mornarice, koje su do tada morali da plaćaju Grcima i čije su cene bile astronomske.

Da bih dokazao da mislim veoma ozbiljno kada je u pitanju pružanje pomoći Grčkoj u prehrambenim proizvodima, u Solunu sam naredio da se konfiskuje šest stotina tona maslinovog ulja. To ulje je jedna nemačka firma sa ostrva Mitileni kupila i htela da uveze u Nemačku. Umesto u Nemačku, tih 600 tona maslinovog ulja poslao sam u Atinu i naredio da se proda po ceni koja je tog dana bila na snazi. Već sama činjenica zaplene maslinovog ulja imala je veliki psihološki efekt. Za čoveka iz Zapadne Evrope je neshavatljivo kakvu važnu ulogu imaju u svetu Levanta glasine i šaputanja. Vesti o zapleni maslinovog ulja proširile su se neverovatnom brzinom po celoj Grčkoj. Takav način komunikacije je daleko efikasniji od bilo kakve propagande. Nemačko ministarstvo za prehranu bilo je veoma besno na mene, što sam na svoju ruku sprečio izvoz šest stotina tona maslinovog ulja iz Grčke u

Nemačku. Međutim, posle kratkog razgovora sa državnim sekretarom Bakeom (Backe) i njegovim najbližim saradnicima, pošlo mi je za rukom da stvar brzo izgladim.

Ekonomske mere koje smo preduzeli, blagodareći početnim uspesima, postale su popularne. Sve je veći bio broj ljudi koji su bili spremni da nam pomognu. Kurs zlata je u Atini pao, a tome su doprineli i sami Grci, koji su počeli da prodaju zlato. Ljudi su, prosto, govorili: „Ovde nešto funkcioniše, pa hajde da i mi doprinesemo oporavku privrede!"

Drahma je bila proglašena nekonvertibilnom valutom na čitavom prostoru Velikonemačkog rajha. Nemačka državna banka (Rajhsbanka) htela je, zbog principijelnih, evropskih obzira, da se drži fiktivnog kursa šezdeset grčkih drahmi za jednu nemačku rajhsmarku. Pošto je drahma neprestano gubila vrednost, bilo je veoma teško da se sprovodi stalna revizija dnevnog kursa marke prema drahmi. Razume se da je takav kurs, koji se izračunavao na osnovu robne razmene, vodio do grotesknih poslovnih sporazuma. Grčki izvoznici su, zbog inflacije drahme, pretrpeli velike gubitke od trenutka kada je posao zaključen, pa do isporuke na ruke. Grčki uvoznici, s druge strane, napravili su odlične poslove i zaradili fantastično mnogo novaca. Navodim primer za koji sam direktno saznao: jedan Grk kupio je mašinu u Nemačkoj i platio je pošteno na osnovu kursa koji je u tom trenutku bio na snazi, dakle, za 1.000 nemačkih rajhsmarki platio je 60 000 drahmi, izračunato na osnovu robne razmene. Čim je primio traženu mašinu, odmah je to prodao nemačkoj armiji, i to za 25 000 000 drahmi. Primljeni novac odmah je upotrebio za kupovinu zlata i druge unosne robe. Drahma se u koferima krijumčarila u Nemačku. Grčki studenti živeli su u Beču, praktično, besplatno, koristeći se pogodnostima inflacije drahme, koje su oni mogli da zamene po službenom kursu. Stanovali su u najboljim pansionima, i kako su bili bogati, zaboravili su da odlaze na predavanja i da studiraju. Nemci koji su živeli u Grčkoj slali su drahme u Nemačku i postali milioneri, a da za to nisu imali pokrića u stvarnoj vrednosti grčke valute. Prevare bez kraja i konca!

Odeljenje za kulturu pri Nemačkoj ambasadi bilo je posebno ponosno zbog neverovatnog, pobedničkog pohoda nemačke knjige. Nemačka knjižara bila je prepuna ljudi. Obični Grci, koji ne razumeju ni reč nemačkog, kupovali su Getea, Kanta, Sopenhauera i važna naučna dela. Ukratko, u svom oduševljenju za nemačku knjigu kupovali su, prosto, sve. Ovo ponosno priznanje našeg atašea za kulturu slušao sam pažljivo i sa dubokim nepoverenjem. Sve mi je to izgledalo suviše neobično, pa sam krenuo da i sam pobliže istražim celu stvar i došao do ovog rezultata: većina tih, navodnih, grčkih ljubitelja nemačke knjige, koju mnogi Nemci nisu mogli da nabave, čim bi te knjige kupili, nekoliko stotina metara dalje prodavali su ih, prema težini, kao staru hartiju. Posao je bio sjajan, jer je kurs nemačke marke službeno iznosio 60 grčkih drahmi.

Jedan Grk koji se dugo bavio tim poslom - dok nisam zaustavio ,,pobednički pohod nemačke knjige" - kazao mi je jednom iskreno, iz dubine duše: „Nemci ne mogu da dobiju ovaj rat. Oni su za taj posao suviše glupi!" Međutim, moj cenjeni kolega Dagostino, takođe je došao do istog otkrića. Neki veliki italijanski izdavač hvalio se pred njim „pobedničkim pohodom italijanskih novina i časopisa". Ali, i oni su završili nepročitani, bez dubljeg kulturno-političkog uticaja, kod trgovca starim papirom.

Grk koji ne vidi razliku između stvarne cene robe i moguće zarade, nije Grk. A u Grčkoj živi veoma mnogo - Grka!

Pod ovakvim okolnostima, bilo je logično da Nemačko-grčko udruženje za spoljnu trgovinu prestane s aktivnostima. Zbog toga je Nemačko ministarstvo privrede predložilo jednu zanimljivu i novu ideju u vezi s osnivanjem budućeg društva, koje se poklapalo sa mojom akcijom normalizovanja grčke ekonomije. Firma se zvala „Degriges" (Deutsch-griechische Handelsgesellscahft), nemačko-grčko trgovinsko udruženje, koje će nastaviti da deluje i u vreme privredne krize. Predsednik ovog društva postao je Oto Braun. Njegova firma „Transdanubia" postala je poznata i pre rata po svom uspešnom poslovanju na Balkanu. Zadatak koji se postavio pred novo udruženje bio je ovaj: kako trgovati ako zadržimo fiktivan kurs jedna marka za 60 drahmi? Ili, da pokušamo da izračunamo stvaran odnos vrednosti marke - drahme? Kako voditi spoljnotrgovinske odnose kada jedan partner poseduje valutu koja je izložena velikoj inflaciji a da, istovremeno, nijedan od partnera u tim poslovima ne bude oštećen?

Kako je, dakle, funkcionisala „Degriges" firma uprkos postojećih problema? Vraćam se mom trgovcu maslinama. On je, kao i do sada, za 1.000 maraka uplaćivao u kasu državne banke 60 000 drahmi. On je mašinu, koju smo već pominjali, mogao, međutim, da primi tek onda kada je komitet „Degriges" firme izračunao, na osnovu stvarne tržišne vrednosti, koliko trgovac mora još da doplati da bi mašina bila njegova. Razume se, da su ove mere ražalostile pomenutog trgovca, koji je u prošlosti navikao na visoke zarade. Sada je njegov profit iznosio od 20 do 50 odsto. Pa ipak, on je to morao da prihvati i nastavio je da trguje. Ova doplata robe služila je u sledeće svrhe: tri petine novca odlazilo je na kupovinu grčke robe i to po cenama slobodnog tržišta. I u tom slučaju izračunavalo se po klirinškom kursu, dakle, jedna nemačka marka stajala je 60 grčkih drahmi. Razlika koja je postojala u cenama na slobodnom tržištu isplaćivala se grčkim liferantima preko firme „Degriges". Dve petine novca odlazile su na pokrivanje troškova okupacione vojske. Ovo su, međutim, pojedinosti koje ne zanimaju svakog čitaoca.

Slično udruženje osnovali su i Italijani, a zvalo se „SACIG" (Società Anonima Commerciale Italiana-Greca). U poslovnom odboru bile su zastupljene nemačka i italijanska firma, kao i predstavnici grčkog Ministarstva trgovine. Odbor je rešavao i o pitanju procenta na dodatak klirinške cene. Po-

slednja, najviša instanca za sva ekonomska pitanja bili smo Dagostino i ja. Tadašnji viši vladin savetnik dr Šulte (Schulte), koji je zauzimao mesto komesara za određivanje cena u Nemačkoj, godine 1940. bio je dodeljen mome štabu u Bukureštu. On je bio taj koji je komplikovano pitanje cena i piata u Grčkoj rešavao sa samostalnošću koja je bila karakteristična za moje sjajne saradnike i meni donela veliko preimućstvo.

U džungli koja je bila prouzrokovana inflacijom, i sa spoljnotrgovinskim problemima nastalim zbog toga, čije neugodne tragove iz 1941. godine smo ne samo nasledili, nego smo mogli i da ih doživimo, borio se sa vestfalskom upornošću naš ataše za trgovinu, Helmut Hefinghof (Hellmuth Höfinghoff). On je već godinama radio u Atini. Jednom je stigla neka duga depeša i Hefinghof mi je doneo na moj sto, da je potpišem. U pitanju je bio jedan veoma komplikovan posao sa duvanom. Ja, jednostavno, nisam razumeo taj komplikovani problem i morao sam sebi besno da kažem, da za temeljno ispitivanje ove stvari ne raspolažem sa dovoljno vremena. Jedino mi je zaključak izgledao logičan i razumljiv. Depešu sam ipak potpisao, ali sa nekom gorčinom. Da to nisam uradio, u mojoj radnoj sobi Hefinghof bi morao da prenoći. Tek kada sam doznao da ni u berlinskoj centrali, koje se, zapravo, ovaj slučaj najviše i ticao, nisu razumeli ništa iz te depeše, osim, kao i ja, zaključak, onda sam se donekle utešio.

Pri sprovodenju naših akcija već od prvog dana mog rada usko smo sarađivali sa vodstvom Međunarodnog crvenog krsta, koje je vodilo akciju humanitarne pomoći Grčkoj. Pomoć se, pre svega, odnosila na isporuku brašna i mleka za decu. Ova pomoć je imala prvorazredni značaj za prehranu gradskog stanovništva u Grčkoj. Dagostino i ja, kao specijalni izaslanici, odmah na početku te akcije razradili smo plan, zajedno sa šefovima humanitarne akcije, koliko kalorija minimalno treba da prime građani po glavi stanovnika. Sile osovine bile su na taj način u stanju da izračunaju koliko hrane je potrebno da se isporuči ugroženom stanovništvu. Nemačko ministarstvo prehrane poklonilo je grčkom civilnom stanovništvu 60 000 tona hrane (30 000 tona krompira, 18 000 tona leće, pasulja i boranije i 12 000 tona šećera). Italija je obećala da će isporučiti Grčkoj testenine, kao i sumpor za borbu protiv štetočina koje napadaju maslinu. Naročito važan i težak zadatak bio je problem nabavke maslinovog ulja. Grčka ga dovoljno proizvodi, a trebalo ga je nabaviti za grčko gradsko stanovništvo. Grčka vlada preuzela je obavezu da maslinovo ulje otkupi od seljaka sa Peloponeza, dok je Međunarodni crveni krst stavio sebi u zadatak da ga nabavi sa ostrva Krfa. Ostrvo Mitiline nalazilo se pod nemačkom upravom, a Italijani su držali ostrvo Krit. Isporuka maslinovog ulja sa ostrva Krf, Mitiline i Krit ostvarena je tako što su seljaci u zamenu za maslinovo ulje primili, na osnovu dogovora, odgovarajuće količine brašna, pasulja, mahuna i šećera.

Nažalost, na ostrvu Kritu došlo je do skandala, jer je vodstvo firme „SACIG" proigralo poverenje i tu zamenu izvršilo nekorektno i nenamenski. Zbog toga je uskoro bilo smenjeno. Ta firma je posudila od grčke vlade brašno i šećer za koje je od seljaka, u zamenu, kako je bilo dogovoreno, primila maslinovo ulje. Međutim, umesto da to maslinovo ulje isporuči gradskom stanovništvu u Grčkoj, „SACIG" je ulje izvezao na ostrvo Rodos i u Italiju, što je kršilo odredbe koje smo Dagostino i ja doneli. Posle ovog skandala, italijanska armije morala je da od grčke vlade posuđuje i maslinovo ulje. Ovim nisu nabrojana sva „junačka dela" firme „SACIG". Zbog toga sam ubrzo rešio da njenu imovinu predam na raspolaganje Grčkom ministarstvu finansija.

Humanitarnom akcijom Međunarodnog crvenog krsta u svrhu pomoći Grčkoj rukovodile su Švedska i Švajcarska. Poslanik Alard, koji je tada rukovodio švedskim poslovima u Sofiji, i član državnog saveta pri ministarstvu pravde Švedske, dr Sandstrem (Sandstroem), koji je danas predsednik Švedskog i Međunarodnog crvenog krsta, bili su - prvo jedan, pa drugi - na čelu ove, hvale vredne, humanitarne akcije. Pomoć je bila namenjena Grcima, narodu koji se našao između čekića i nakovnja velikih sila. Velike sile su na „korektan" način odlučile da humanitarni problem, i to na prostoru gde se odvijaju ratne operacije, treba da rešava neko drugi. Tako je ta briga prešla na Međunarodni crveni krst. Veliki i glomazni grčki birokratski aparat odmah je postao, što je prirodno, pogodno mesto za delovanje neprijateljskih obaveštajnih službi. Engleski I. S. (Intelligence Service) i grčki komunistički pokret otpora „Elas" iskoristili su oberučke za svoje interese ovu humanitarnu akciju, koja im je pružala slobodu kretanja i delovanja. Mom glavnom štabu prećutao sam mnoga svoja zapažanja i neugodna saznanja i nekoliko puta sam uspeo da sprečim da se dogovor sa neprijateljem humanitarne akcije ne poništi. Tako, među šoferima koji su u toj akciji bili angažovani i radili za Međunarodni crveni krst, nlazili su se mnogi pripadnici „Elasa". U hrani deklarisanoj kao humanitarna pomoć, naša obaveštajna služba često je nalazila i eksploziv. Desilo se da je auto natovaren humanitarnom pomoći, tokom vožnje „izgubio orijentaciju" i „greškom" hranu isporučio u neku partizansku bazu. Ovo je, možda, služilo na čast nižim činovnicima u Vermahtu, jer su se pokazali velikodušnim i dokazali da u pogledu humanitarne pomoći stoje iznad partijskih interesa. Meni, međutim, kao nemačkom specijalnom oponomućenom izaslaniku za Jugoistok, donelo je neugodnosti. Moja logika u vezi s ovakvim slučajevima bila je veoma prosta: neprijateljske sile mogu i bez međunarodne humanitarne akcije da u Grčkoj nadu agenata, koliko god im srce želi. Snabdevanje grčkog civilnog stanovništva hlebom i mir na tom prostoru, međutim, bili su neuporedivo važniji za nas, nego sigurno nepoželjne, ali, sve u svemu, beznačajne aktivnosti neprijateljskih obaveštajnih službi. Ovde moram da naglasim da samo vodstvo ove akcije Međunarodnog

crvenog krsta nije imalo nikakve veze sa špijunažom i njihov jedini motiv bila je želja da se ljudima u nevolji pomogne. Isporuka brašna, koje je bilo transportovano švedskim trgovačkim lađama, tokom godine 1944. povećala se na 26 000 tona mesečno. Ovde je zaista reč o pravom podvigu. Pomoć se odvijala u vremenu i svetu gde su se ljudi nemilosrdno klali i ubijali. Nekoliko puta sam bio pozvan da kao gost ručam na jednom od tih švedskih čistih brodova i mogao sam da uživam u ukusnom izboru predjela. To je zaista bio doživljaj. Jedino ne bih preporučio da u sparini grčkog leta pijete švedsku rakiju „Akvavit".

Godine 1944. događaji su se po nas loše odvijali, pa je ceo pomorski saobraćaj, praktično, prestao da postoji, jer je Englezima pošlo za rukom da nam potope skoro sve lade. U ovako teškoj situaciji, švedski diplomata Alard predložio mi je da se u vezi s problemom transporta hrane započnu pregovori sa Englezima. Švedski brod bi, natovaren nemačkom hranom, isplovio iz Trsta ili Venecije, uz pratnju i zaštitu engleskih ratnih brodova skoro do same grčke obale i onda bi, nesmetano, uplovio u grčku luku Pirej. Ova pomorska ruta trebalo bi nesmetano da funkcioniše, nezavisno od vojnih operacija. Ja sam ovaj neobičan predlog podržao i o svemu obavestio Glavni štab. Hitler je predlog odobrio, pa je švedski diplomata Alard mogao da započne pregovore sa engleskim ambasadorom u Štokholmu.

Englezu su postavili sledeće pitanje: „Ko im daje garancije da ova hrana neće dospeti u ruke i nemačkih okupacionih vojnika u Grčkoj?".

Nemačka je bila spremna da garantuje da će se dogovor ispoštovati. Ovo Englezi nisu prihvatili jer su se nalazili u ratu sa Rajhom. Alard je kao garanciju predložio džentlmenski dogovor, koji bi bio potpisan između njega i mene. Engleski diplomata zatražio je vremena kako bi mogao da se posavetuje sa Londonom i odgovor je ubrzo stigao: „Vlada Njenog kraljevskog visočanstva prihvata ovu garanciju!".

Švedska lađa „Hallaren" (4 500 tona nosivosti) preuzela je svoju redovnu liniju. Hrana je bila deljena - ovo su zahtevali Englezi, a to je bila i naša dosadašnja praksa - civilnom stanovništvu, po niskim cenama humanitarne pomoći. Mi smo te ugovore neprestano obnavljali sa vodstvom Međunarodnog crvenog krsta. General-pukovnik Ler, vrhovni komandant Grupe armija E, sa komandom u Solunu, dao mi je posebno do znanja da je upoznat sa čitavim problemom. Da bih olakšao kontrolu i svoju odgovornost, pojednostavio sam celu stvar i to tako što sam u luci Pirej, čim je stigao švedski brod, lično nemačku hranu odmah predao na raspolaganje Međunarodnom crvenom krstu, koji ju je onda, umesto nas, prodavao stanovništvu. Novac od te prodaje služio je za pokrivanje našeg bankovnog računa i plaćanje našeg duga u drahmima. Naš konto nalazio se u Grčkom ministarstvu finansija.

Sabotaža velikog železničkog mosta u severnoj Grčkoj, koju su izvršili grčki partizani pod vodstvom engleskih komandosa u novembru 1942, bila je prvi težak udarac akciji oporavka grčke privrede. Grci su počeli da sumnjaju da će Nemci biti sada u stanju da brzo isporuče nemačku hranu za gladno grčko stanovništvo. Sok je postojao još dugo posle te sabotaže. Pa ipak, uspeli smo da stabilizujemo cene i to prostim metodama slobodnog tržišta. Cene su umereno rasle do marta/aprila 1943. Nade specijalnih izaslanika u Grčkoj, Dagostinija i mene, da će vojne operacije biti okončane do kraja oktobra 1943, a time i da će prestati štamapnje novca koji nema stvarnog pokrića, nisu se ostvarile. Uvek iznova stizale su nove zapovesti iz Glavnog štaba (od Hitlera), i odnosile su se na dodatne radove u vezi s izgradnjom odbrambenih objekata. Pojednostavljenim rečima, to je značilo da je Glavni štab zahtevao od mene i od grčke vlade, da se uz pomoć kredita investira u sledeće: poboljšaju stari drumovi i grade novi, proširuju aerodromi, pojača obalna baterija, modernizuju podmorničke luke, a ostrvo Krit, koje je dugo 266 km a široko 52, treba tako izgraditi, da postane snažna, neosvojiva pomorska tvrđava Sredozemnog mora! Ovi veliki radovi prouzrokovali su inflaciju grčke drahme. To nismo više mogli da krijemo. Grci su ponovo počeli da računaju. Cene su nanovo počele da skaču i nismo ih mogli zaustaviti ni uz pomoć isporuka dovoljno velikih količina robe. Uskoro su cene bile veće nego u oktobru 1942, a u novembru 1943. jedna zlatna engleska funta vredela je čak dva miliona drahmi. To je bilo zastrašujuće.

Moj italijanski kolega Dagostino, sa kojim sam odlično sarađivao, početkom 1943. dao je ostavku na položaj. Njega je nasledio industrijalac Vinćenco Faduoli (Vincenzo Faggiuoli). Ja sam, međutim, dobio još jednu, novu dužnost. Bio sam imenovan kao specijalni opomućeni poslanik Ministarstva spoljnih poslova za Jugoistok (Sonderbevollmächtigtigten des Auswertigten Amtes für den Südosten), a nisam istovremeno bio oslobođen ranijih obaveza i zadataka. Nakon kapitulacije Italije septembra 1943, ova nova dužnost uključivala je Srbiju, Crnu Goru, Albaniju i Grčku. Moj prijatelj, dr Altenburg, bio je opozvan iz Grčke i primio je novu dužnost u Glavnom štabu. Generalni konzul Nemačke u Grčkoj, Fon Grevenic (von Graevenitz), postao je nemački ambasador i moj stalni zamenik u Atini.

Ujesen 1943. sve je izgledalo užasno. Postojala je samo jedna vrsta robe za koju problem prevoza uopšte nije postojao. Reč je o robi koja, od kako postoji pisana istorija, najviše pieni ljudsku maštu: zlato. Početkom novembra 1943. putovao sam avionom u Berlin, kako bih nabavio tu robu. Desilo se čudo. Posle kratke konferencije - koju sam imao sa ministrom privrede Funkom, ministrom finansija Fon Sverin-Krosigom, potpredsednikom Nemačke banke Pulom (Puhl), kao i sa nekoliko drugih zastupnika pojedinih ministarskih resora - primio sam milion zlatnih engleskih funti, kako bih odbranio vrednost grčke drahme. Prilikom povratka u Grčku, u svom avionu

„hajnkel 111" poneo sam prilično veliki deo tog zlata, koje mi je odobreno u Berlinu. Sredinom novembra 1943. na atinskoj berzi započeo sam sa ulaganjem u akcije koje su imale zlatnu podlogu. Ovaj korak služio je kao poslednja kočnica da ne dode do totalnog raspada novčanog sistema u Grčkoj i doprineo je da se drahma, i pored visoke inflacije, održala kao valuta i to sve do našeg povlačenja iz Grčke.

Ovakvim razvojem Grci su bili veoma iznenađeni. Niko nije smatrao mogućim da će Nemačka na tržište baciti zlato. Prodaja 20 000 zlatnih funti u toku jednog berzovnog prepodneva bila je dovoljna da se popravi kurs i da cena jedne zlatne funte padne sa 2 000 000 drahmi na 900 000. Kao rekacija na ovaj moj potez, odmah se javila još jedna zainteresovana strana, koja je takođe ponudila prodaju zlata na atinskoj berzi. Sva Atina bila je uzbuđena, kao što je bila i ujesen 1942, kada sam započeo sa radom u toj zemlji. Kafić, koji se nalazi preko puta hotela „Gran Bretanj" („Grand Bretagnje"), gde su se nalazili moj štab i moja radna soba, bio je odjednom ispunjen do poslednjeg mesta. Tu su sedeli ljudi koji su pažljivo posmatrali ko je sve dolazio kod mene, kako bi na osnovu tih poseta mogli da zaključe kako će teći budući događaji. Konkretno: da li da zlato kupuju ili prodaju? Koliko zlata imam na raspolaganju? Možda će mi uskoro ponestati daha? Izraz moga lica bio je predmet pažljivih ispitivanja posetilaca kafića i osoblja hotela, i izgleda da je to bila najvažnija lektira dana. Sve to sam ja dobro znao. Kada bih izlazio iz kola, moje lice bi poprimilo izraz pouzdanosti i radosti. Potrudio sam se da uvek imam savršeno držanje i brze, žive pokrete. I ljudi koji su imali zadatak da me svaki dan posmatraju, zaključili bi: ,,0n je dobro raspoložen. Da se kladimo da će se sutra opet nešto značajno dogoditi!".

Da li će se sledećeg dan zaista nešto značajno događati na berzi zlata, o tome su, međutim, bili upoznati samo moji najbliži saradnici, a pre svih Paul Han (Paul Hahn), direktor Nemačke nacionalne banke (Rajhsbanke), zatim šef Privrednog odeljenja mog biroa u Atini, u čijim rukama su se nalazili ključevi za tehničko izvođenje intervencija sa zlatom. Ovde ubrajam i jednog Grka, Cironikosa, koji je bio ministar finansija i privrede. Mogao sam se potpuno pouzdati u njega. Cironikos je umeo da čuva tajnu.

Jednog dana, kada su oko ponoći Han i Cironikos napustili moju hotelsku sobu, došao je keiner da pokupi čaše i flaše i, pomalo uzbuđeno, kazao:

„Vaša ekscelencijo, ja sam se preračunao!"

„Kako to mislite", upitao sam ga.

„Pa, danas sam kupio jednu zlatnu funtu!"

„Pa šta?", začudio sam se.

„Kako šta! Kod Vas su upravo bili gospodin Han i gospodin ministar Cironikos. To, dakle, znači, da će sutra vrednost zlatne funte da padne!"

Smisao akcije u vezi sa zlatnom funtom na berzi u Atini bio je sledeći: novac dobijen prodajom novca koji ima zlatnu podlogu, treba da se upotrebi za pokrivanje troškova okupacije. Time sam rasteretio grčku drahmu od pritiska i nestala je potreba da se štampa novac koji nema pokrića. Neprestana ponuda zlata na atinskoj berzi u zamenu za grčku drahmu delovala je kao kočnica protiv nekontrolisanog, vrtoglavog gubitka vrednosti drahme. Na taj način, berzovni špekulanti nikada nisu mogli da budu sigurni da će njihova računica biti ispravna ako počnu da prodaju drahmu i kupuju zlato, i zato su se čuvali da u svojim špekulacijama ne preteraju i ne preračunaju se. Grčko tržište je veoma živo, a to je uvek ponovo vodilo do stvaranja grupe špekulanata, koji su, kada je pritisak na drahmu rastao, tržištu odmah nudili zlato. Tako je drahma - koja je stvarno bila samo komad hartije - uprkos neverovatno velike inflacije ipak bila novac. Plate su neprestano bile obračunavane na osnovu stvarne vrednosti hrane i prilagodavane realnim životnim troškovima.

Često su me pitali zašto Vermahtu jednostavno ne dam zlato, kako bi njime mogli da plate svoje potebe u Grčkoj. Da sam to uradio, drahma kao novčanica odjednom bi prestala da postoji, jer bi tada svi trgovci cenu svoje robe preračunavali u zlatu. Zlato koje bih dobio od Rajhsbanke brzo bih potrošio. Našom metodom, međutim, uvek nam je uspevalo da svega nekoliko desetina hiljada zlatnika, izabravši pravi trenutak, bacimo na atinsko tržište i na taj način zaštitimo ogromnu masu papirnatog grčkog novca koji je bilo u opticaju. Ili, da to jednostavnije i bolje kažem: ovime smo usporili pad kupovne moći drahme.

Dva puta sam lično intervenisao na atinskoj berzi, u maju i avgustu 1944, kako bih demonstrirao ozbiljnost svojih koraka u pravcu sprečavanja eksplozivne inflacije drahme. Inflacija i napetost na tržištu dostigle su vrhunac. U ringu sam se našao sa profesionalnim berzovnim špekulantima i svi oni su hteli od mene da doznaju samo ovo: koliko zlata mi je još ostalo u džepu? Bitka na berzi je nemilosrdno besnela. Bez reči, samo pogledima i klimanjem glave, sporazumevao sam se tokom boravka na atinskoj berzi - jer je svaki razgovor, zbog užasne buke, bio nemoguć - sa mojim najbližim saradnicima, Hanom i Cironikosom, o našim novim akcijama. Tako je to išlo, dok nije došlo do kolapsa kursa zlata. Čovek koji nije doživeo atinsku berzu ne može da poveruje da se ova neprestana vika i galama, zapravo, odnosi na poslovne bilanse. koji se nervozno upisuju na komadiće hartije. Na kraju radnog vremena berze zaključuju se poslovi, koji sadrže savršeno precizne podatke. Na atinskoj berzi radili su i poslovni agenti čije žile na čelu bi toliko nabrekle, oči bi im iskočile iz očne duplje, a svoje poslovne partnere hvatali bi za gušu. U prostoru određenom za javnost, gurali su se posmatrači i radoznali ljudi. Sve je to bilo praćeno metežom koji su stvarali berzanski kuriri, probijajući se kroz gužvu do ulice, kako bi javili svojim nalogodavcima

najnovije stanje akcija. Cela Atina učestvovala je u ovoj igri. Kada bi vodeći funkcioner berze suvereno bacio pogled na ovo bojno polje, a onda udarcem udario o gong, bitka je bila okončana. Kupajući se u znoju i potpuno iscrpljeni, berzanski ratnici počeli bi odmah da napuštaju poprište borbe. Gomila ljudi koja je poput grozdova, tokom rada berze, opsedala glavni ulaz, po udarcu gonga bi se rasipala i kao poplašeni roj pčela nastavila još neko vreme da zuji ulicama Atine.

Veoma je karakterištično i govori u prilog neverovatne pokretnosti i poletne spremnosti Grka za rizik i špekulaciju, da je, recimo, bio dovoljan dolazak mog aviona „hajnkel 111" na atinski aerodrom Tatoi, pa da kurs zlata padne za 10 ili 20 odsto. Ovako su Grci, puni respekta, dočekivali i pozdravljali čoveka koji poseduje zlato. Onda su berzijanski špekulanti čekali na ono što je morala da se dogodi. A i ja sam čekao, kako bih pratio posledice svog dolaska, koji je delovao poput šoka. Dakle, sa minimalnim sredstvima uspeo sam da za neko vreme postignem mnogo. Ovo, razume se, nije moglo da traje večno. Spekulacije na berzi reagovale su sve nervoznije, pa je vrednost zlatne funte počela da raste sve brže i brže i uskoro premašila najvišu granicu koja je postojala pre mog dolasak. I upravo u trenutku kada je cena zlata počela vrtoglavo da raste, preduzimao bih, s vremena na vreme, veliku akciju na berzi: prodao bih izvesnu količinu zlata, a istovremeno bih usporio štampanje grčkih drahmi i naredio bih obustavu piata za Vermaht i grčke državne službenike. Grci su, razume se, bili suviše lukavi da bi usporavanje štampanja novčanica shvatili previše ozbiljno. Pa ipak, u igru sam uveo još jedan motiv. Grci su strastveni špekulatni, a moj, premda već izlizani recept, ipak me nije nikada izdao i uvek je izazavao efekt koji sam ja očekivao.

Ne treba smatrati da bi se u nekoj drugoj zemlji, u kojoj bi postojale iste ekonomske prilike, mogle primeniti iste metode. Ja sam imao posla sa Grcima. Prosečan Evropljanin još nije traženu robu ni primio, a Grk ju je već kupio, ponovo prodao i već je spremio odgovor, žaleći se, da isporučena roba nije imala očekivani kvalitet. Oni su brzi, inteligentni ljudi. Ja im se divim.

O pokušaju da se zaustavi inflacija, razume se, nije moglo biti ni govora. Problem koji je trebalo rešavati bio je uvek isti: da grčka valuta drahma sačuva karakter novca i ne dozvoliti da se pretvori u bezvrednu hartiju, osigurati minimum hrane za gradsko stanovništvo Grčke i to uz pomoć kontrolisane inflacije. Kako je u septembru 1943. Italija kapitulirala, ostao sam potpuno sam da rešavam ova pitanja. Sva briga je pala na mene. Celu akciju, da budem razumljiv, mogao bih da uporedim sa akcijom gradnje mosta. Na raspolaganju imam materijal za gradnju mosta do druge obale, koja je tako daleko da je ne mogu videti. Takva konstrukcija mosta, logično, morala je da bude sve „tanja" i sve manje bezbedna. Ovu nevidljivu obalu moglo je da predstavlja samo jedno - kraj okupacije Grčke. Do druge obale smo, kada je

potrošen sav matrijal za gradnju mosta, stigli onda kada je počela evakuacija nemačkih trupa iz Grčke.

Krajem avgusta 1944. u Nemačkom glavnom štabu došlo je do razgovora o Balkanu. Putovao sam avionom sa maršalom Fon Vajksom (Feldmarschall von Weichs) do Hitlerovog glavnog štaba „Volfšance" („Wolfsschanze"), koji je bio smešten kod Rastenburga, u istočnoj Pruskoj. Prisutan je bio i general-pukovnik Ler, komandant naše armije, sa sedištem u Solunu. Prisutni su bili: Hitler, Fon Ribentrop, Himler, Kajtl (Keitel), Jodl, Varlimon (Warlimont), Šper (Speer) i drugi vodeći ljudi Rajha. Prostorija je bila puna ljudi. Na dnevnom redu nalazila se evakuacija naše vojske iz Grčke. Hitler je uzeo reč: „Ostrva su ispunila svoj zadatak!" i izdao je naredbu da nemačke trupe napuste egejska ostrva i Krit. Dan posle toga došlo je do prevrata u Bukureštu, a uskoro i u Bugarskoj. Tako smo sa teme „evakuacija Grčke" stigli do pitanja „evakuacije Balkana". Još jednom ću da se vratim na ovu konferenciju. Kada je bilo govora o stanju u Grčkoj, Hitler mi je kazao sledeće:

„Da Vam odmah na početku jasno kažem, ne pada mi na pamet da Grčkoj ponovo stavim na raspolaganje zlato!"

Ja: „Ali, nama je još potrebno zlato, jer će, u suprotnom, drahma jednostavno da nestane!"

Hitler: „Pretvorite drahmu u kartice penzijskog osiguranja ili nešto slično! Štampajte novac, na kome stoji da drahma ima zlatnu podlogu!"

Ja: „Ova mera vredeće petnaest minuta, dakle, onoliko dugo dok prvi Grk ne uđe u banku i pokuša, uzaludno, da novčanicu zameni za zlato."

Hitler: „Ja sam svojevremeno podržao i nemačke marke penzijskog osiguranja i znam da je funkcionisalo!"

Ja: „Moj fireru, u Grčkoj, međutim, iza markice grčke drahme penzijskog osiguranja stoji gospodin Ralis!"

Ovaj razgovor nastavili smo i posle konferencije. Ribentrop mi je kazao sledeće: „Vi sada morate da ipak pretvorite drahmu u kartice penzijskog osiguranja!"

„Ovo neću da uradim, jer takav predlog nema nikakvih izgleda na uspeh!", odgovrio sam odlučno.

Ribentrop: „Ali, Hilter to zahteva od Vas, kao što se i sami čuli!"

Ja: „Moj zadatak se ne sastoji samo u tome da čuvam svoj prestiž, nego i da pazim na ugled Nemačkog rajha. Ne mogu da se bavim stvarima koje bi nas osramotile. Ja Vam. međutim, dajem kompromisni predlog: o ovome ću u Berlinu razgovarati sa Funkom i Sverin-Krosikom i tada ćemo, zajednički, da dođemo do zaključka kako je ta ideja neizvodljiva."

Ribentrop: „Dobro. Uradite tako."

Do mog razgovora sa Funkom i Sverin-Krosikom nije nikada ni došlo, a naše povlačenje iz Grčke učinilo je da su sve debate o toj temi postale nepotrebne.

Specijalne ekonomske mere - koje su trajale pune dve godine i bile ispunjene brigama i velikim trudom - bile su okončane. Englezi i Amerikanci, koji su nas nasledili u Grčkoj, nastavili su da se bore sa problemima koje smo i mi imali: partizanski rat i borba za ozdravljenje drahme, i to pod daleko povoljnijim okolnostima. Sprovodenje specijalnih privrednih mera, a to je bio moj zadatak u Grčkoj oktobra 1942, kao i moja politička dužnost (specijalni izaslanik Ministarstva spoljnih poslova za Jugoistok) na Balkanu, koju sam preuzeo avgusta 1943, vodile su me trideset i pet puta u Atinu. Tako sam ja, kada ovome dodam letove Tirana-Atina, kao i letove do grčkih ostrva, oko sedamdeset puta preleteo Egejsko more. Ovo more pokazalo mi je sve svoje nijanse i izraze: od spokojne širine morskog plavetnila, koje po svojoj lepoti ne može nisačim da se uporedi, pa sve do zapenušane mase podivljalih crnih talasa, dok istovremeno nebom tutnji orkanski vetar koji preti da proguta naš avion, koji je poskakivao kao orahova ljuska u olujnom okeanu. U mom sećanju ostaje nezaboravljen i snegom pokriven vrh planine Olimpa, koji se nadvio nad morem homerovskih junaka. Jednom smo leteli blizu Olimpa: ispod nas videlo se svetlucavo, plavo more i skoro prozirno plavo nebo iznad nas, a pred nama, iz pravca juga, dolazila nam je u susret oluja, na čijem rubu smo mogli da vidimo dugu i to takve lepote, kakvu još niko nikada nije video.

U vezi s opasnim letovima iznad Egejskog mora, jedan mi je posebno ostao urezan u pamćenju. U avionu je do mene sedeo švedski novinar Jederlund (Jöderlund), koji je bio moj gost. Tokom leta on je crtao karte, pravio crtani roman, na kojima su se nalazili likovi Draže Mihailovića, Tita i mene. Na kraju, konačno se saznalo koje koga ubo nožem. I dok smo se tako zabavljali, avion je ušao u zlokobni orkanski vrtlog. Kroz okno našeg aviona mogli smo da vidimo samo gustu masu hladnih, sivih, olujnih oblaka i osetili smo kako nas trese snažan vetar. Sa aerodroma u Solunu, osim mog aviona, poletela su još dva. Oba je orkan bacio u more i niko nije bio spasen. Mi smo, međutim, u poslednjem trenu izbegli sudar sa snegom i stenama visoke planine, gde se naša mašina izgubila. Pilot našeg aviona odustao je od sletanja na naše odredište, u Atiku, pa se vratio i srećno, uz velike napore, ponovo sletio na solunski aerodrom. Tokom leta, kada je opasnost postajala sve vidljivija, moja sekretarica, gospođica Lizel Ličen (Liesel Lützen), izvadila je iz svoje putne torbe jednu knjigu, a onda ju je ponovo, brzo, vratila u torbu. Naslov knjige glasio je *To je bio kraj priče,* roman Bruna Brema (Brehm).

O drugim dogodovštinama za vreme mojih putovanja avionom - koje nemaju nikakve veze sa meteorologijom, ali zato itekako s obaveštajnom službom i vođenjem rata - biće govora u jednom od sledećih poglavlja ove knjige.

O specijalnim privrednim merama u Grčkoj pisaće istoričari nove knjige, kada jednog dana budu dostupni arhivi i dokumenti. Pod tim, recimo,

mislim, na izveštaje i depeše koje sam telegrafski slao Ministarstvu spoljnih poslova u Berlin, jer oni govore o jedinstvenosti i dubini grčke ekonomske krize. Teškoće koje su mi stajale na putu izgledaju svakom ko nije nosio breme odgovornosti, neverovatne i nepojmljive. A i iz redova same nemačke vojske, iz Vermahta, na moju adresu stigle su mnoge gorke kritike. Odmah na početku, u prvim mesecima kada sam preuzeo dužnost, bilo je nemoguće zadovoljiti brzo i u potpunosti sva novčana potraživanja velikog broja činovnika iz redova kopnene vojske, ratne mornarice i ratnog vazduhoplovstva. Da sam to uradio, grčka privreda doživela bi kolaps, a ovo bi imalo za posledicu samo jedno: glad bi porasla, a partizanske aktivnosti bi se udeseterostručile. S obzirom na činjenicu da je Vermaht sprovodio velike odbrambene radove u Grčkoj, bili smo prisiljeni da nadoknadu vojnicima, zbog inflacije u Grčkoj, obustavimo na duži rok. To je otišlo tako daleko, da je, recimo, nemački general za svoju mesečnu platu mogao sebi da priušti samo ručak u dobrom restoranu. Tako su živeli pobednici i osvajači u Grčkoj! Stigli smo dotle, da je Komanda nemačke armije E, sa sedištem u Solunu, krajem 1942. javila Glavnom štabu (Hitleru), da ja sprečavam sprovodenje operativnih akcija, koje su potrebne za vojsku. Nedelju dana kasnije, međutim, pošlo mi je za rukom da obezbedim za sledeća tri meseca sredstva za finansiranje troškova naše okupacione armije u Grčkoj. Ovo sam postigao ne prisilom, već za pregovaračkim stolom sa mojim grčkim partnerima. Zbog ovog uspeha, general Kajtel održao je u januaru 1943. besedu u moju čast, u Glavnom štabu, gde je pohvalno govorio o mom radu u Grčkoj.

S Geringom (Göring) sam imao ozbiljan sukob. U julu 1943. javila mi je sekretarica, dok sam bio na sednici u mom biro u Atini, da imam hitan telefonski poziv iz Berlina i da me na vezi čeka maršal Rajha, Gering. Podigao sam slušalicu i upitao:

„Sa kime razgovaram?"

S druge strane žice javio se besan glas: „Ovde Gering, maršal Rajha!"

Ja: „Kako mogu da Vam budem na usluzi, gospodine maršalu Rajha?"

Gering: „Moji generali upravo su mi javili, da Vi, zbog podrške koju dajete Vašoj prokletoj drahmi, sabotirate radove koje na ostrvu Kritu izvodi ratno vazduhoplovstvo (Luftvafe)!"

Ja: „Gospodine maršale Rajha, ja Vas obaveštavam, da tu prokletu valutu štitim po naredbi firera (čarobna reč!). A štitiću drahmu tako dugo dok je firerova naredba (čarobna reč!) na snazi. Uostalom, stvar je same Komande Vermahta u Grčkoj kako će da podeli finansijska sredstva koja su dobili na raspolaganje!"

Na horizontu se čula grmljavina koja je najavljivala daje oluja prošla: „Moji generali ne lažu!", besneo je Gering.

Ja: „Ne lažem ni ja i protestujem...", i ovde je veza bila prekinuta.

Odmah sam poslao telegram ministru spoljnih poslova. Protestovao sam zbog Geringove kritike i zahtevao da mi se izvini. U protivnom, izjavio sam, ne vidim mogućnost da dalje obavljam ovu odgovornu i tešku dužnost.

Ribentrop - koji je važio za prvu ličnost u Rajhu kada je trebalo posredovati u konfliktnim situacijama u vezi s pitanjem kompetencije - odmah mi je odgovorio. Kazao je kako pretpostavlja da sam u svojoj žalbi očevidno zaboravio da spomenem to da sam gospodinu Geringu, pre svega, objasnio kako mogu da primam instrukcije samo od ministra spoljnih poslova.

Ponovo sam mu telegrafisao (svi su se smejali, samo je ministar spoljnih poslova ostao ozbiljan), da je, razume se, moja namera bila, da gospodinu Geringu skrenem pažnju na tu činjenicu. Ja sam, međutim, zbog prekida na vezi koji je, pretpostavljam, bio prouzrokovan time što je gospodin Gering spustio telefonsku slušalicu, bio sprečen da ovu nameru sprovedem u delo.

Ribentrop: „Pa, dobro, on je imao nameru..."

Sukob se završio tako što sam jednu minutu, slušao kako se na na ministarskoj konferenciji u Berlinu govori pohvalno o mome radu. Vidljivo je bilo da su u tim pohvalama bili suzdržani predstavnici četvorogodišnjeg plana i ratnog vazduhoplovstva. Ubrzo posle konferencije, u mojoj hotelskoj sobi pojavio se savetnik Ministarstva, gospodin Kadgin (Kadgien). On mi je, u ime državnog sekretara Kernera (Körner), koji je bio sprečen da lično dode, predao Geringov rođendanski poklon, Geringovu uramljenu fotografiju. Moj rođendan, međutim, bio je pre šest nedelja.

„Gospodine savetniče ministra, imam ozbiljne rezerve da ovaj poklon primim. Vama je, verovatno, poznato da je između gospodina maršala Rajha i mene došlo do neugodnog sukoba. Bojim se da je Gering u međuvremenu promenio mišljenje u vezi s mojim rođendanom", kazao sam Kadginu.

Kadgin: „Gospodine ministre, sasvim je moguće da upravo predaja ove slike ima veze sa tim konfliktom!"

Ja: „Molim Vas, da gospodinu rajhsmaršalu prenesete moju najiskreniju zahvalnost!"

Onoliko dugo dok događaji iz rata budu predmet propagande a ne stvar ozbiljnog istorijskog istraživanja, toliko ni grčka javnost neće moći da sazna kakve su velike i čestite napore uložili mnogo Nemci tokom Drugog svetskog rata, da bi ublažili glad i savladali haos koji je vladao u zemlji. Grci, koji su bili ponosni zato što su u okviru ove nemačke akcije igrali sporednu ulogu, danas sebi pripisuju zasluge koje ja nikada nisam imao zadovoljstva da primetim. Istovremeno, oni u potpunosti ignorišu odlučujuću ulogu „ratnih zločinaca", Grka i Nemaca, sa kojima oni, razume se, danas ne žele da imaju bilo šta zajedničko. Svi sada žele da se proglase „borcima otpora". Oni su, izgleda, tokom rata tako majstorski savladali ulogu konspirativnog rada, da ih mi, Nemci, uopšte nismo ni primetili.

Možda se to meni samo čini. Konačno, ja takođe nisam znao da je nemački narod na celokupnoj svojoj teritoriji sakrivao brojne konspirativne ge-

nije, koji su godinama, potpuno nezapaženi, pružali otpor Hitleru i njegovoj vlasti. Tek kada je došlo do pada režima, ti ljudi dobili su priliku da s eksplozivnom energijom i žustrinom govore o svojim političkim uverenjima i zaslugama. Ovaj teatar je bio tako impresivan, da su oni koji su bili toliko neoprezni da su stvarno pružali otpor Hitleru i to pre konačnog sloma njegovog režima i time stavili na kocku svoju slobodu i svoje živote, posle rata skoro pali u zaborav.

Gradonačelnik Atine pokazao mi je u leto 1943. tabelu statističkog prikaza razvoja smrtnosti u Atini i Pireju. Iz te tabele se jasno vidi da je u leto 1943. bio ponovo uspostavljen prirodan porast stanovništva. U Pireju je čak premašio predratni natalitet. Ova značajna činjenica može da se objasni time, što je u vreme gladi, u zimu 1941/42, smrt pokosila uglavnom stare, bolesne i fizički slabe ljude i time je sprečeno da oni umru prirodnom smrću, dakle, postepeno i polako. Posle katastrofalnih brojki iz vremena privrednog kolapsa i gladi, statistika gospodina gradonačelnika bila je potpuni, valjani dokaz, da je užasna kriza u ishrani iz godine 1941/42 bila uspešno savladana. Taj uspeh je rezultat saradnje specijalne privredne akcije, na čijem čelu smo stajali Dagostino i ja, i humanitarne akcije Međunarodnog crvenog krsta. Sve se to događalo u Grčkoj, dakle, u zemlji čije stanovništvo ima fantastičnu sposobnost da se održi i u najtežim životnim situacijama. Dugoročno gledajući, nikome neće uspeti da ospori ove istorijske činjenice. Govoriće najbolje sami dokumenti i činjenice.

Jedna, očevidno nenamerna potvrda mojih zasluga u akciji spasavanja grčkog civilnog stanovništva od gladi, koje su do danas uglavnom ostale nepoznate, stoji u jugoslovenskoj optužnici:

„Krajem 1942. Nojbaher je, zajedno sa italijanskim ekspertom Dagostinijem, učestovao - na osnovu naredbe Nemačkog ministarstva spoljnih poslova - u sređivanju monetarnog i privrednog kolapsa u Grčkoj, koji je pretio da grčki operacioni prostor pretvori u potpuni haos. I ovaj zadatak koji mu je Hitler poverio, Nojbaher je uspešno rešio."

I ovo je, razume se, imalo da posluži kao argument tužbe: optuženi je sproveo u delo Hitlerove naredbe. Ali, ovaj hitac je promašio cilj. Sa velikim zadovoljstvom i ja mogu da se pozovem na ovakvu ocenu svog rada, jer ona govori veoma povoljno o mojoj ličnosti.

Prvi, nezaboravni paket koji sam primio na Božić 1949, posle četiri i po godine zatvora u Beogradu (Đušina), stigao je od dr Emila Sandstrema, predsednika Švedskog i Međunarodnog crvenog krsta. Ovaj savršeni džentlmen nije zaboravio našu saradnju u Grčkoj i to mi je dokazao svojom prijateljskom pažnjom sve do mog oslobođenja. Mišljenje pravog džentlmena ima daleko veću težinu i značaj nego vagon ispunjen lošom literaturom ili lađa natovarena propagandnim materijalom.

I pored toga što sam otvrdnuo i postao imun na laži koje propaganda širi - a ovo se odnosi na sve zaraćene sile - ipak sam u jednom slučaju bio

malo pogođen: bilo je to u jesen 1943, kada sam slušao neku propagandnu radio-stanicu:

„Poznati eksponent nemačkog lobija za vojnu industriju, izaslanik Nojbaher, koji se već godinama bavi privrednom pljačkom balkanskih država i koji snosi punu i najveću odgovornost za grčku katastrofalnu glad, bio je odlikovan Viteškim krstom zbog svojih vojničkih zasluga."

I ovom prilikom postalo mi je jasno da ubijanja i laži postaju u potpunosti svesni samo oni koji su ih u punom obimu doživeli izbliza i koji su direktno pogođeni, a to su ubijeni i oklevetani. Zbog toga su ubijanje i laž tako dugovečni. Kada sam nastavio da ispitujem sopstvenu savest, došao sam do zaključka da bih i ja, takode, verovao da neki engleski diplomata može da doživi sličan preobražaj.

Sta čovek da radi sa ljudima koji se bave propagandom! Jednog će se dana sve staviti na vagu.

Sredinom avgusta 1944. bio sam još jednom na ostrvu Krit. Vazdušni prostor odavno je pripadao engleskom ratnom vazduhoplovstvu. Bilo je, međutim, časova, kada je čovek sa velikom sigurnošću mogao da računa na to da ih neće susresti. Ovo mora da ima veze sa hvalevrednim životnim navikama Engleza. Oni, očevidno, ne lete neobrijani i da pre toga obilno ne doručkuju. Najsigurnije vreme leta do Krita bilo je pre izlaska sunca. Aerodrom Malemnes imao je oblik uskog oštrog trougla, pa je preporučeno da je najpovoljnije da se na taj aerodrom sleće u ranu zoru. Moja poslednja poseta lOitu. Sa ostrva smo poleteli 17. avgusta 1944. Sa mnom u avionu nalazili su se: moja sekretarica, gospođa Ličen, dr Šulte (Schulte), moj adutant Knapik (Knappick) i udovica jednog pomorskog oficira, koja je posetila grob svoga muža na Kritu. To je bio moj poslednji let u toku rata preko Egejskog mora. Nalazili smo se veoma blizu, severno od Soluna. Leteli smo na visini od tri i po hiljade metara, iznad svetlećih oblaka, a nedaleko od jedne planine. Odjednom smo zapali u vazdušni vrtlog i avion je počeo da se trese. Desni propeler je stao, a iz mašine mu je izlazio gusti dim. Desni motor je goreo. Kapetan aviona Hojzler (Häusler) sunovratio se avionom prema zemlji. Projurili smo kroz gusti sloj oblaka i počeli strmoglavo spuštanje prema Solunu. S vremena na vreme pilot je uključivao levi motor, opet ga isključivao, pa bismo leteli kao jedrilica. Ovo su bile beskrajno duge minute. Svakog trenutka smo očekivali da kao goruća buktinja tresnemo o zemlju. Pilot je uključio signal za opasnost, da se sprema na prizemljenje. Ovo je mobilisalo naš personal sa solunskog aerodroma. Kada se Hojzler majstorski spustio na jednu usku livadu pored aerodroma, nedaleko od Soluna, odmah su dojurila vatrogasna kola i desni motor prekrili su protivpožarnom penom. Bili smo spaseni. To je bilo fantastično! Iz našeg aviona odmah smo izvadili nekoliko flaša toplog šampanjca i popili ih.

Tokom povlačenja nemačkih trupa Atina je, blagodareći mojoj brzoj reakciji, bila proglašena za otvoren, neutralan grad. Evo kako je došlo do toga.

Gradonačelnik Atine upotrebio je mnogo energije za vreme mog poslednjeg boravka u tom gradu, u avgustu 1944, da bi preko mene isposlovao da se grčka metropola proglasi za otvoren grad. Sve se to dogadalo u trenutku kada su se nemačke trupe još uvek nalazile na Peloponezu, pa takav plan nije bio izvodiv. Kada se, međutim, počelo sa evakuacijom Atike, u Beogradu me je posetio ministar Cironikos, kako bi, između ostalog, sa mnom razgovarao i o proglašenju Atine za otvoren grad. Ovu molbu prosledio sam Glavnom štabu. U tom momentu sam se setio mog nezaboravnog učitelja grčkog jezika i prijatelja, starešine manastira, oca Robert Huemera, koji mije predavao u gimanziji (Kremsminster). Pamtim kada je najednom divnom Homerovom stihu od uzbuđenja zastao. Nekoliko dana je proteklo, a ja nisam primio nikakav odgovor. Komanda armije F, koja se nalazila u Beogradu, razgovarala je o tome i izjavila da o tom pitanju ima pozitivan stav. Nisam gubio vreme, već sam odmah poslao poruku našem generalnom konzulu u Atinu, Fon Grevenicu, u kome ga obaveštavam da je Atina otvoren grad. Preporučio sam mu da zbog novonastale situacije, kao i mera koje treba preduzeti, stupi u kontakt sa komandantom Atike, generalom Felmijem.

Sve se odigralo brzo i efikasno i još je samo preostalo da se sa Akropolisa spusti ratna zastava Nemačkog rajha, da se položi venac na Grob neznanog vojnika, koji se nalazio pred kraljevskim dvorcem, i da se povuku i poslednji pripadnici nemačke armije. U tom trenutku primio sam šifrovanu poruku iz Nemačkog ministarstva spoljnih poslova da je firer moju molbu odbio. Ovo nije bila nimalo ugodna situacija za mene. Nisam reagovao. Ostao sam nem. Ovo mije pomoglo. Događaji na ostalim frontovima bili su dovoljno dramatični da moju grešku prekriju i zataškaju. Zao mije što ovaj pokušaj, koji sam učinio iz nestrpljenja i pogrešne procene situacije, ne mogu da upišem sebi kao zaslugu. Pa ipak, moja dobra volja bila je očevidna.

SUSRETI

Najsnažnija politička ličnost koju sam sreo u Grčkoj bio je mitropolit atinski, Damaskinos. O svom prvom razgovoru sa njim već sam pisao. Ali, mi smo se i posle našeg prvog susreta često viđali. On je bio u dobrim odnosima kako sa našim ambasadorom Altenburgom, tako i sa mnom i nikada nije propustio da ove dobre odnose iskoristi u korist svoje otadžbine. Damaskinos je intervenisao u vezi sa pitanjima humanitarne akcije, obasipao nas je molbama da prestanemo sa streljanjima taoca, posredovao je prilikom socijalnih sukoba, borio se u korist sveštenika koji su gladovali, i protiv nemačke balkanske politike. Jednom mi je kazao sa neverovatno samosvesnom otvorenošću:

„Da sam znao daje Trakija bila obećana Bugarima, otišao bih u šumu i sa partizanima bih pucao na vas!"

Snažna izjava za svešteno lice broj jedan u grčkoj crkvi. Odgovorio sam mu:

„Vaše preosveštenstvo, da sam na Vašem mestu, ja bih to isto uradio!"

I sama njegova fizička pojava bila je impozantna: bio je visok, plećat, sa gustom, dugom sedom bradom, koja mu je dosezala do pojasa. Njegovo muško lice govorilo je da poseduje duh, hrabrost i rešenost. Ispred sobe u kojoj je primao goste, uvek je bilo mnogo ljudi. Dolazili su mu u goste Grci svih političkih ubeđenja, pa čak i emisari „Elasa", koji su bili pod komunističkim uticajem. „Elas" je vodio krvavi partizanski rat protiv okupacione sile. U decembru 1944. primio je dužnost privremenog šefa države i to je shavatio kao unutrašnja nužnost. On se ubraja u malobrojne državnike koje sam ja upoznao, koji su umrli prirodnom smrću.

U ove malobrojne državnike spadaju predsednik vlade Colakoglu i Ralis. Colakoglu je bio uspravan, čestit general, koji je predvodio grčku vojsku u borbi sa Italijanima i Nemcima. S obzirom na to da je postalo očigledno da pružanje daljeg otpora nemačkoj ofanzivi nema nikakvih izgleda na uspeh, iako su se Grci hrabro borili, Colakoglu je u beznadežnoj situaciji, 21. aprila 1941, kapitulirao. Za hrabrog vojnika to predstavlja gorku odluku. Malo pre toga, Grci su - pošto su se svojim nedovoljnim i slabim naoružanjem uspešno suprotstavili italijanskom napadu - iznenadili svet svojim vojničkim podvigom. Grci su sjajni, primerni patrioti. Oni će teritoriju svoje države uvek hrabro da brane, premda nerado plaćaju porez. Colakoglu se našao u sličnoj istorijskoj situaciji kao Hindenburg kod Nemaca, ili Peten (Pétain) kod Francuza, da se u času nacionalne nesreće stavi u službu zemlje i preuzme kormilo države i da pri tom uradi najbolje moguće u postojećim okolnostima. Neslaganje između Colakoglua i Gocamanisa, koji je bio ministar finansija, privrede i prehrane, bilo je tako duboko i potpuno, da je grčka vlada bila potpuno blokirana i nije mogla da donosi odluke. U decembru 1942. Colakoglua je na mestu predsednika grčke vlade zamenio profesor, ginekolog, Logothetopoulos. Ova vlada opstala je do marta 1943, kada je na čelo došao Ralis. Ralis je bio stari političar, a zvanje ministra pripadalo je tradiciji njegove porodice. Ralis je bio predsednik grčke vlade od marta 1943, pa do kraja okupacije. Protiv sve trojice bila je podignuta optužnica. Colakoglu i Ralis umrli su tokom vođenja procesa, a Logothetopoulos je već odavno na slobodi. Ovi ljudi imali su sreću što posle povlačenja nemačke vojske vlast u državi nisu preuzeli ratni revolucionarni profiteri. Englezi i Amerikanci su bili prisiljeni, bez obzira na to da li im je to bilo po volji ili ne, da nastave borbu protiv „Elasa" - sa kojima su prethodno i Nemci vodili rat - s ciljem da spreče da vlast preuzmu komunisti, koji predstavljaju manjinu grčkog stanovništva. Ovo je bilo nešto što pokazuje kako je put do istine kra-

tak i komplikovan: borba Engleza i Amerikanaca bila je identična sa borbom „kvislinga", koji su bili na istoj liniji s saveznicima, jer su se borili protiv komunističke opasnosti i zato su saradivali sa okupatorima. Ovo je bilo glavno poprište borbe. To je bio i glavni razlog zbog koga su aktivnosti nacionalističkog vođe, Napoleona Zervasa, u borbi sa nemačkim i italijanskim okupatorom u Grčkoj bili umrtvljeni i blokirani, kao što je to bio slučaj i sa Dražom Mihailovićem u Jugoslaviji. Za obojicu je okupator predstavljao samo neprijatelja broj dva, koji će jednog dana, pre ili kasnije, da napusti zemlju, a komunisti su bili glavni neprijatelj, jer oni ostaju u zemlji i žele da zauvek osvoje vlast. Vreme okupacije bilo je puno patnji. Međutim, kako je posle toga došao dugogodišnji surovi građanski rat, onda je veoma teško povući jasnu liniju i reći šta je bilo gore.

Hektor Cironikos bio je od decembra 1942. član grčke vlade. Prvo u svojstvu ministra za prehranu, a kasnije je postao i ministar finansija i privrede. Decenijama je živeo u inostranstvu. Bio je veliki industrijalac, vlasnik fabrika i bankar u carskoj Rusiji. Kasnije je bio vlasnik jedne finansijske agancije, a takođe i trgovinsko-politički savetnik Grčke ambasade u Briselu. Tek kada je buknuo rat, on se vratio u Grčku, u Atinu. Pošto nije bio upetljan u međupartijske svađe, nije pripadao nijednoj političkoj stranci i kliki, bio je najpogodnija ličnost da vodi Ministarstvo privrede. Posle sloma Nemačke, bio je neko vreme interniran od Amerikanaca i onda se vratio u Grčku. Bio je uhapšen, osuđen na smrt, onda pomilovan, a godine 1952. oslobođen. Kao ekonomski stručnjak sa velikim iskustvom, a lično krajnje korektan čovek, tokom okupacije uradio je sve što je mogao za dobrobit svoje zemlje. U poslednjoj fazi okupacije pokušao je da što više političkih koristi izvuče za svoju otadžbinu.

Tako, Grčka nije ubila nijednog od svojih državnika, „kvislinga", koji su tokom okupacije pokušali da za svoj narod urade toliko koliko je bilo moguće. Život ide dalje, čak i u vreme nesreće. Čovek uvek mora da vodi računa o životu, pa i u vreme okupacije. Da li treba da prepusti stranim vojnicima da u potpunosti vode državne poslove? Da li je ispravnije da se zauzme stav junačke „nesaradnje" i da se time zagovara kolektivno samoubistvo cele nacije? Verujem da zadatak politike ostaje to da po svaku cenu i u svim okolnostima vodi računa o životu jednog naroda, a ne o njegovom umiranju. Izgleda da je inteligencija Grka, koja je veoma privržena životu, bila presudna i zato su odbili da ubijaju svoje „kvislinge" na osnovu propagandističkih fraza.

U poslednjoj godini okupacije ja sam bio i prva nemačka politička ličnost u Grčkoj. Nemačka ambasada u Atini preimenovana je u „službeno mesto Atina" („Dienststelle Athen") i to za mene, odnosno za specijalnog opunomoćenog izaslanika Ministarstva spoljnih poslova za Balkan. Generalni konzul Fon Grevenic bio je moj stalni zamenik i čovek koji je dobro

poznavao prilike u Grčkoj. Naša politika, rečju, sastojala se od dve stvari: zlata i hrane. Ali, i to je politika. Kada vlada haos i glad, to može da pomogne onima koji bi iskoristili očajanje koje trenutno vlada, da sutra osvoje vlast. Grevenic se isticao svojom velikom energijom i temperamentom. Kada je ćutao, uvek sam imao utisak da razmišlja o nekom novom, boljem planu za Grčku. On je na tom polju bio majstor. Atinu je napustio kao poslednji nemački civil, a to sam i očekivao od čoveka koji je tako dugo živeo u Atini i kome je taj grad postao drugi zavičaj.

Nemom prekoru poslednjeg atašea naše ambasade za kulturu, da sam zapostavio njegov resor, moram da dam za pravo. Ali, meni je još uvek bila u živom sećanju priča o „fantastičnom uspehu nemačke knjige u Atini", koja se, istina, dogodila pre njegovog stupanja na dužnost.

Naš ambasador, dr Ginter Altenburg, koji je na toj dužnosti bio od 1941. do 1943, obavljao je teške zadatke sa najvećim umećem i uspehom. Do septembra 1943, dakle, do kapitulacije Italije, u Grčkoj je postojala veoma komplikovana situacija, jer smo imali: dva vrhovna zapovednika, dva politička oponumoćenika, od oktobra 1942. još dvojicu privrednih specijalnih izaslanika. Stanje je dodatno bilo posebno zamršeno zbog činjenice da je Grčka pripadala italijanskoj uticajnoj sferi, koju je Nemačka u potpunosti priznala i prihvatila. S druge strane, Velika Nemačka je bila u Grčkoj kako vojno tako i privredno jači partner. Tako su nemački partneri morali da poštuju prvenstvo Italije, a italijanske kolege morala su da prihvate stvarnu nadmoć Nemačke. Svi su se trudili, i Nemci i Italijani, da u ličnim kontaktima i sukobima nastoje da budu tolerantni, kako bi mogli da u takvoj komplikovanoj situaciji izvrše postavljeni zadatak.

Bio bi neoprostiv propust sa moje strane - kada već govorim o potezima koja sam sprovodio zajedno sa Altenburgom, a naše prijateljstvo nikada nije bilo ničim pomućeno - ako ne bih opisao jednu zajedničku akciju, koja je imala ozbiljne i teške posledice. Reč je o Grcima iz Trakije. Bugarska je uspela da od Glavnog štaba, od Hitlera, dobije odobrenje da sprovede plebiscit u Trakiji: za ili protiv pripadnosti Bugarskoj. Ovaj plebiscit već je jednom bio odložen. Konačno je trebalo da se održi i to u februaru 1942. Dosadašnji dogadaji u Trakiji, koju su Bugari okupirali, kao i alarmantne informacije koje su stizale do grčke vlade i do nas, Nemaca, govorile su o tome da se Grcima u Trakiji ne sprema ništa dobro. Postojala je bojazan da bi ovaj referendum mogao da znači početak opšteg terora protiv trakijskih Grka: masovnih ubistava i masovnih progona. Bilo nam je jasno da ovaj plebiscit, kada bi se održavao pod korektnim i pravednim uslovima, Bugarska nije imala nikakvih izgleda da dobije. Još u junu 1941, kada sam putovao sa Zagorovim i Zevovim, dobio sam jasnu i nedvosmislenu sliku o tome da Trakija ima potpuno grčki karakter, jer Grci čine ogromnu većinu stanovništva. Altenburg i ja uputili samo oštar protest preko Nemačkog ministarstva spoljnih poslova

zbog bugarskog referenduma u Trakiji. Naši argumenti su bili veoma obrazloženi i usklađeni. Dok je Altenburg govorio o težini političkih argumenata, ja sam upozorio na nemoguću situaciju koja će nastati kada iz Trakije poteče reka izbeglica u pravcu Grčke, koja je pod kontrolom Nemaca. Svi naši privredni uspesi u Grčkoj, koje smo postigli uz velike napore, biće time uništeni. U grčkom prostoru, kao posledica bugarskog plebescita, nastaće opšti haos. Pošlo nam je za rukom da anuliramo dozvolu koju je Bugarska prethodno primila od Hitlera za održavanje referenduma.

Prepuštam mašti poznavaoca Balkana da zamisle koje je značenje imala ova akcija za živote i imovinu hiljade i hiljade Grka u Trakiji.

Moja aktivnost u Grčkoj pružila mi je, takode, priliku da se sretnem sa Musolinijem. Bilo je to novembra 1942, u palati „Venecija", u Rimu. Musolini se čak interesovao za konkretne finansisko-tehničke probleme i hteo je da zna i precizne brojke i materijal sa kojim radimo. Naš razgovor uglavnom je tekao tako što je on, iz pristojnosti, govorio nemački, a ja italijanski. On je bio veoma lepo vaspitan i ugodan sagovornik i gotovo je svakog posetioca uspeo da šarmira. I pored njegovog upečatljivog, snažnog pogleda, ja sam ipak stekao utisak da razgovaram sa bolesnim čovekom. Tokom razgovora, desilo se da se na njegovom licu pojavila bolna grimasa, koja je govorila o tome da pati od jakih bolova, verovatno u predelu stomaka. Svoje utiske o Musolinijevom zdravstvenom stanju saopštio sam nemačkom ministru spoljnih poslova. Ribentrop mi je odgovorio ovako: „To ne možemo da kažemo fireru (Führer)! Nemojte da zaboravite šta sve duče znači za Hitlera!" O tom pitanju sam imao sasvim drugo mišljenje. Zbog toga sam ponovo skrenuo pažnju Ribentropu na tu činjenicu i to na osnovu pouzdanih informacija, koje sam primio u maju i junu 1943. godine. Ovog puta Ribentrop je morao da prosledi moju zabrinutost u vezi s razvojem političkog stanja u Italiji do Hitlera. Ribentrop je imao pravo. Hitler je bio ljut na mene, jer nije verovao u moju priču. Posle konferencije u Feltri, koja je održana 19. juna 1943, i razgovora između dučea i firera, nemačkom ambasadoru u Italiji Hevelu Hitler je kazao sledeće:

„Ja ne znam šta Nojbaher želi! Malopre sam razgovarao puna tri časa sa dučeom. Čovek odlično izgleda!"

Hevel mu je odgovorio: „Moj fireru, tokom tri časa susreta sa Musolinijem jedino ste Vi govorili. Duče je jedva uspeo da kaže nekoliko reči!"

To više nije bio onaj stari Musolini, kada je na istorijskoj sednici od 25. jula 1943. izgubio kontrolu nad Vrhovnim fašističkim savetom. Na toj sednici Musolini je bio smenjen, a kralj je upao u jeftinu klopku. Posle povlačenja Nemaca iz Pariza, kralj je želeo da sebi pribavi legitimaciju pobednika i to je bila njegova velika greška.

V. ALBANIJA

STVARANJE JEDNE DRŽAVE

U avgustu 1943. našao sam se u firerovom Glavnom štabu, gde sam primio dužnost specijanog izaslanika Ministarstva spoljnih poslova za Balkan. U to vreme o Albaniji se nije mnogo govorilo. Tamo je još uvek na čelu države bio italijanski kralj Vitorio Emanuele (Vittorio Emanuele), a u njegovo ime vladao je Albanijom njegov guverner. U Tirani se nalazio nemački generalni konzulat, koga je vodio gospodin Slip (Schliep). General Ajzenhauer (Eisenhower) 8. septembra 1943. poptisao je primirje sa Italijom i time je Italija prestala da ratuje. Posle ovog događaja, Albanija je, zbog svog geografskog položaja, odjednom postala važna. Na ovaj uski prostor na Otrantu, gde se sa druge strane albanske obale nalaze koncentrisane neprijateljske snage, sada se, naravno, zbog ovako izmenjene situacije, moralo da računa. Novu dužnost, sa sedištem u Beogradu, mogao sam da preuzmem tek u oktobru 1943. godine. Ovu dužnost obavljao je do tada poslanik Bencler (Benzler). Na osnovu novonastale situacije, Albanija je u tom trenutku za mene bila važnija od Srbije i Crne Gore, premda je to bilo u suprotnosti sa formalnim redosledom obaveza.

Moj zadatak u Albaniji bio je, zaista, neobičan, zbog svoje jasnoće i lakonske kratkoće. Evo kako je do njega došlo. Nalazio sam se u Beogradu, kada mi je telefonirao Ribentrop. Kazao mi je kratko: „Firer zahteva da se osnuje 'nezavisna Albanija i to na osnovu sopstvene, albanske inicijative'". Moj zadatak bio je sledeći: sutra, 11. septembra 1943, treba da poletim za Albaniju, do Elbasana, gde se nalazi jedna nemačka divizija. Specijalnim avionom doputovaće u Albaniju naš čovek, koji govori albanski i poznaje zemlju. On će biti moj referent i tokom mog boravka u Albaniji uvek će biti uz mene, da mi pomogne u poslu. Moja dužnost je da sa tom nemačkom divizijom umarširam u Tiranu i sprovedem u delo firerovu naredbu.

Pre tri nedelje, dok sam boravio u Glavnom štabu (kod Hitlera), površno sam se upoznao sa političkom situacijom u Albaniji. Do tada sam upoznao svega dva albanska političara i njih dvojica, čim je Italija kapitulirala, odmah su krenuli u Beograd, kako bi sa mnom stupili u kontakt. Reč je u Džafaru Devi i Vehbi Frašeri. Deva je u bivšem srpskom Kosovu već imao političku ulogu, a Vehbi Frašeri bio je sin Mehdi beg Frašerija, koji je bio predsednik Prestonaslednučkog saveta Albanije. Mehdi je u to vreme živeo u Rimu, sa svojom kćerkom Medihom, te su ga Saveznici internirali u jednom rimskom hotelu.

Bilo je već kasno veče u Beogradu kada sam saznao da u Elbasanu ne postoji nikakav aerodrom. Da krenem sa svojom pratnjom, sa nemačkim vojnicima u autokoloni iz Beograda, u pravcu Albanije, izgledalo mi je komplikovano, jer bih suviše kasno stigao do odredišta. Rešio sam, ne savetujući se sa Glavnim štabom, da sutra, 11. septembra 1943, poletim iz Beograda direktno do Tirane. Grad se još nalazio u rukama italijanskih trupa. Jedan vod nemačkih padobranaca poleteo je nešto pre nas, kako bi iskočili u albanskoj luci Drač, jer se neprijatelj nalazio veoma blizu, sa druge strane jadranske obale. Svega nekoliko minuta pre mog aviona „hajnkel 111", spustila su se tri transportna vojna aviona „ju 52", u kojima se nalazilo šezdeset padobranca, koji pripadaju diviziji „Brandenburg" (odbrana II), kao privremena vojna sila na aerodromu Tirana. Džafaru Devi sam, u Kosovskoj Mitrovici, stavio na raspolaganje mali avion tipa „roda" („Storch"). Kućno je njegov veliki politički trenutak.

Posle predivnog leta iznad veličanstvenih, divljih planinskih visova, na vidiku se pojavila Tirana, čiji položaj je lep. Iz aviona sam video mnoge minarete kako svetlucaju, a okolina grada je dopadljiva: vidi se zelena dolina i reka Daiti. Nisam znao kakvo je stanje na ovom aerodromu, koji je još bio u italijanskim rukama. Jednostavno sam izdao naređenje da se naš avion zaustavi pred glavnom zgradom aerodroma. I kada smo počeli da izlazimo iz aviona, odmah su nas opkolili uzbuđeni italijanski oficiri i vojnici. Njihov položaj bio je vredan sažaljenja: nisu imali nikakav transport, pa su tako bili potpuno odsečeni od otadžbine, a prema Nemcima, svojim dojučerašnjim saveznicima, našli su se u beznadežnoj situaciji. Zato je njihova smetenost bila i razumljiva. Kada sam obučen u crnu diplomatsku uniformu izašao iz aviona i stao ispred italijanskih vojnika, za njih sam bio pojava koju su teško mogli da shvate i da definišu šta ja tu tražim. Pošto je moja kapa imala mnogo zlatnih resa, moja dugmad na kaputu bila su zlatna, a pantalone su bile perfektno ispeglane, sve to im je govorilo da imaju posla sa osobom visokog ranga. Jedino nisu znali kome rodu vojske pripadam. Na moje pitanje, pokazali su mi na malu baraku na levom kraju aerodroma. U toj baraci je bio smešten nemački personal aerodorma. Otišli smo do nje. Mladi vojnici bili su dobro raspoloženi, obučeni u kratke pantalone, veoma su se obradovali

Mladi kralj Rumunije Mihael

Rat u Grčkoj: položaj nemačkog protivavionskog topa nedaleko od Akropolisa

Damaskinos, mitropolit atinski, najsnažnija politička ličnost koju sam upoznao u Grčkoj

Predsednik vlade Colakoglu - u vreme narodne nesreće stajao je na čelu države

našoj poseti. Naš generalni konzul u Tirani, Šlip, uskoro je došao kolima po mene.

Kakav prizor! Po ulicama i trgovima Tirane lutalo je hiljade naoružanih italijanskih vojnika, u grupama koje su živo i uzbuđeno razgovarale. Šta da se radi? Njihov položaj nije bio nimalo zavidan. Našli su se u Albaniji, u zemlji koja je prema njima bila neprijateljski raspoložena. Da se suprotstave nemačkim vojnicima, koji su do juče bili njihovi saveznici, to nije imalo nikakvih izgleda na uspeh. Svakog časa moglo je da se očekuje da Nemci umarširaju u Tiranu. Borba? Da polože oružje? Zarobljeništvo? A s druge strane, Italija, njihova otadžbina bila je tako blizu, a ipak za njih nedostižna! Jedino što čoveku preostaje jeste da ove italijanske vojnike u Albaniji iskreno žali. Događaji su se odvijali tako, da su oni ostavljeni na cedilu i prepušteni na milost i nemilost zloj sudbini. Kada se naš auto kretao ulicama Tirane, italijanski vojnici su nas veoma ljubazno propuštali da prođemo. Zbog moje kape, koja je bila puna zlatnih značaka, italijanski vojnici iskazivali su nam počast vojničkim pozdravom. Polako smo se probijali kroz ovu gužvu do našeg generalnog konzulata u Tirani.

Razmotrio sam situaciju u Albaniji sa gospodinom Slipom i gospodinom Fon Sajgerom (von Scheiger), koji je^ovorio albanski i poznavao zemlju. Njega su mi poslali iz Glavnog štaba. Sajger je u Prvom svetskom ratu bio austrougarski oficir i radio je u Generalštabu. Posle Prvog svetskog rata živeo je dvadeset godina u Albaniji i zbog toga bio živa enciklopedija što se tiče delikatnih pitanja rodovskih, plemenskih i porodičnih odnosa medu Albancima. Politički položaj nije bio tako komplikovan. Južna Albanija nalazila se delimično u rukama komunističkih partizana protiv kojih su Italijani dugo vodili borbu, u kojoj nisu imali mnogo uspeha. Zbog toga je tamo, pre italijanske kapitulacije, u Elbasanu, bila stacionirana jedna nemačka divizija. Ovi partizani predstavljali su našeg sigurnog gerilskog protivnika, sa kojim ćemo morati da se „sutra" obračunamo. Osim partizana, tu su još postojale i nacionalističke snage, koji su se, takode, borile protiv italijanske okupacije. I oni su otišli u šumu. Oni („Bali combetar" - „Nacionalni front") nam nisu mogli biti ni neprijatelj broj jedan, a ni opasan protivnik. U njihovim očima neprijatelj broj jedan, slično kao u Grčkoj i Jugoslaviji, bili su komunisti. Albanci su veoma dobro znali da smo mi umarširali u Albaniju zato što nas je na to prisilio opšti razvoj na evropskom ratištu, kako bi se zaštitili, jer je postojala ozbiljna pretnja da nas Saveznici napadnu sa boka, sa italijanskog Otrantskog tesnaca. Ne mogu da se setim nijednog neprijateljskog postupka albanskog stanovništva prema nemačkoj vojsci. Ovoj činjenici treba dodati i sledeće: Nemačka uživa u Albaniji veliki ugled. On je, istina, bio malo poljuljan kada su 7. aprila 1939. Italijani napali Albaniju, a Nemačka je sve to mirno posmatrala. Sada, međutim, Nemci su opet bili dobri, jer su razoružavali italijanske vojnike. U toj akciji učestvovali su i Albanci, pa su tako

mogli da povećaju arsenal kućnog naoružanja. Sem toga, Albanci po dobru pamte austrougarsku okuapciju tokom Prvog svetskog rata, koja je primenjivala krajnje spretne i u mudre metode. Sve to je doprinelo tome da upad nemačkih trupa u Albaniju bude dobro primljen. Slika jedne disciplinovane, elitne divizije, koja se prema stanovništvu odnosila prijateljski, sve je to delovalo na ovaj ponosan brdski naoružan narod, da sa simpatijama gleda na Nemce. „Bali combetar" nisu se nikada borili protiv naših trupa. Oni su se borili samo sa partizanima, koji su se nalazili na jugu zemlje. Jedino je Abas Kupi, koji se smatrao zastupnikom kralja Ahmeda Zogua, ostao i dalje u šumi, sa, navodno, hiljadu svojih pristalica i to na prostoru između Tirane i Skadra. U njegovoj jedinici nalazila se i jedna engleska vojna misija. Mi ga nismo dirali, a ni on nije nas uznemiravao. Kupi je uživao ugled u svojoj zemlji. U oktobru 1943. održano je konstitutivno nacionalno zasedanje i tada je svečano Kupiju poslat pozdrav u šumu. Nas to nije nimalo zabrinjavalo. Najzad, to nije bila nikakva demonstracija protiv Nemaca, nego priznanje u oslobodilačkoj borbi protiv Italijana, koji su Albaniju anektirali i kojom su vladali.

Zadovoljavam se ovim kratkim opisom političke pozadine događaja koji će se odigravati sledećih dana. Vraćam se mom zadatku. Od mene je Glavni štab očekivao da pomognem stvaranju nezavisne Albanije i to uz pomoć i inicajtivu samih Albanaca.

Ova odluka osećala se u vazduhu, ali vazduh je bio težak. Iz časa u čas vredni agenti širili su glasine, koje su govorile da engleska invazija albanske obale samo što nije započela. Ja sam odmah zaključio da do te invazije neće doći. Albanci su još od vremena starih Rimljana razvili istorijsku praksu i taktiku kako treba postupati sa osvajačima. Kada je osvajač snažan, onda od njega valja da se traži zlato i oružje. Kada je osvajač oslabio i počeo da se povlači, onda treba od njega oteti i zlato i oružje. Ovo je tradicija malog ratničkog brdskog naroda, koji nije hteo da ga zgaze veliki osvajači i razbojnici. U svojim brdima uspeli su da se održe hiljadu godina. Sada je, međutim, bilo neizvesno ko će da ostane u zemlji: Italijani su bili potučeni i Šiptari su vredno i revnosno učestvovali u razoružavanju italijanskih vojnika. Kakav je to bio blagoslov za mnoge albanske kuće, gde se to italijansko oružje našlo kao ratni plen. Pitanje je bilo: da li će Nemci uspeti da se održe na tom prostoru, kada se zna da je u Italiji skoncentrisana ogromna anglo—američka armija? Da li će oni da potisnu Nemce na sever? Da li treba već sada, kada su Nemci u zemlji, proglasiti nezavisnu Veliku Albaniju? Ili, da se prvo sačeka najavljena invazija Saveznika i ishod borbe sa Nemcima?

Dva Albanca, na početku svako za sebe, potrudili su se da se stvori reprezentativan nacionalni komitet, koji bi imao legitimitet da proglasi nezavisnost Albnije i da privremena vlada preuzme vlast. Prvi je bio Albanac iz Albanije, Ibrahim-beg Bičaku, iz Elbasana, a drugi Džafar Deva iz Kosovske

Mitrovice. Pregovori su se vodili danonoćno. Ja sam se strogo držao zadatka da se stvori albanska vlada „iz sopstvene inicijative", pa sam se zato u tim burnim pregovorima između raznih albanskih stranaka držao po strani. Strpljivo sam čekao, dok se ti razgovori ne završe. Učinio sam još jedan korak: 12. septembra 1943. uveče vratio sam se avionom u Beograd, kako bih izbegao svaki mogući prigovor da sam vršio pritisak na ma koju albansku partiju. Sledećeg dana, 13. septembra, ponovo sam bio u Tirani i čekao. Do mene su neprestano stizale informacije o rezultatima sastanaka i o formiranju Nacionalnog komiteta. Našim albanskim prijateljima uvek sam naglašavao samo jednu stvar: da je nužno i od navećeg interesa za Albaniju, da ima takvu nacionalnu vladu koja je sposobna da vodi razgovore sa nemačkom armijom i diplomatijom. U suprotnom, Nemačka će biti prisiljena da se meša u poslove uprave i privrede Albanije. Stvar može da ide čak tako daleko, da Nemačka može da dođe u situaciju - što nikako ne želi - da sama formira vladu, ukoliko se na čelu vlade nađu ljudi koji nisu dovoljno odgovorni i ozbiljni da sudbinu nacije uzmu u svoje ruke.

Dana 14. septembra 1943. došlo je do ujedinjenja ove dve političke struje, a kao vođa Komiteta izabran je Ibrahim-beg. U Komitetu se našlo preko dvadeset ljudi, čija imena su uživala ugled u zemlji. U Albaniji političke stranke nemaju veliki značaj. Delagaciju Komiteta sam primio u zgradi Nemačkog konzulata. Glavnu reč je vodio profesor Calaris, koji je savršeno vladao nemačkim jezikom. On mi je saopštio veoma temperamentno i u uglađenoj, diplomatskoj formi, da je formiran Nacionalni komitet, koji je proklamovao nezavisnost Albanije. Od Velikonemačkog rajha Nacionalni komitet očekuje da prizna nezavisnost jedne jedine Velike Albanije. Bila mi je čista savest kada sam mogao da im obećam da će ova želja Nacionalnog komiteta, koja znači ispunjenje mog zadatka, biti odmah saopštena nemačkoj vladi. Ovaj akt, premda improvizovan, bio je veoma svečan. Žena domaćina, našeg generalnog konzula u Tirani, gospođa Slip, kako bi uzbuđenje koje je očevidno zahvatilo sve učesnike - kako to često biva u takvim istorijskim trenucima - ponovo svela na prirodnu meru, odnosno, da bi se naši albanski gosti malo opustili, pozvala je goste na malu zakusku. Svima je ovo osveženje, posle napornih pregovora, dobrodošlo.

Još istog dana uzvratio sam posetu Nacionalnom komitetu, koji je zasedao u zgradi predsednika vlade. Sledećeg dana vratio sam se u Beograd. Nakon kratkog boravka u Beogradu, otputovao sam avionom u Glavni štab, da podnesem podroban izveštaj. Hitler, koji je prema Albaniji, poslednjem romantičnom kraju Evrope, gajio velike simpatije, bio je veoma zadovoljan razvojem stvari u ovoj zemlji.

Uskoro sam se ponovo našao u Albaniji. Poslove privremene vlade preuzeo je Nacionalni komitet, na čijem je čelu stajao Ibrahim-beg Bičaku. Džafar Deva postao je ministar unutrašnjih poslova. Sve što je do juče bilo u

rukama Italijana, dakle, celokupna vlast nad teritorijem Albanije, nije više postojalo. Državna administracija, sudstvo, policija, žandarmerija, vojska, odnosno svi atributi državnosti, sve je to nestalo posle italijanske kapitulacije u septembru 1943. Jedino što je Albanija posedovala u tom trenutku bili su tradicionalni oblici njenog društva: porodice, klanovi i plemena. U njima vladaju sopstveni zakoni, koji su čvrsti i imaju duboke korene. Nemački vojnici predstavljali su ideju reda i državnosti, premda su bili samo prolazni gosti.

Da. Nemački vojnici bili su samo gosti. Kada je Vrhovna komanda Vermahta (OKW) u Albaniju poslala jednog vojnog komandanta, ja sam protestovao kod Nemačkog ministarstva spoljnih poslova zbog ovakve pogrešne odluke. Ukazao sam na činjenicu da smo mi želeli i priznali suverenitet nove Albanije, pa zato tu nema mesta i za kompetencije nemačke administracije i sudstva. Moj protest imao je uspeha. „Vojni zapovednik nad Albanijom" zamenjeno je titulom „Nemački general Albanije". Njegov se zadatak sastojao u tome, da pri albanskoj vladi zastupa interese nemačke armije. Odnos između nemačkog generala i albanske vlade, između nemačkih trupa i albanskog stanovništva, ostao je do kraja odličan.

Prva briga privremene albanske vlade bila je da sazove staru Nacionalnu skupštinu, čiji bi zadatak bio formiranje vlade i to na osnovama starog ustava iz vremena kralja Zogua. Parlamenat je zasedao u oktobru 1943, u kraljevskom dvorcu. Nemačko priznavanje albanske nezavisnosti ja sam još jednom potvrdio u pismu upućenom privremenoj vladi Albanije. Ovom prilikom bio sam počašćen time što sam nemačko priznanje poslao predsedniku Nacionalnog komiteta, Ibrahim-beg Bičakuu. Moja sekretarica, gospođica Ličen, koja je bila svesna da ovaj dokumenat ima istorijsko značenje, pronašla je finu hartiju, kao od pergamenta. I ovaj papir, međutim, delovao je za naš ukus nedovoljno svečano i dostojanstveno. Trebalo je pronaći i pečat sa voskom i ukrasiti ga lepim vrpcama. Nisam posedovao nikakav službeni pečat, ali sam ipak našao rešenje: u fusnosti sam napisao da se prepis ovog dokumenta nalazi u arhivi Nemačkog generalnog konzulata u Tirani i to sam onda ukrasio masivnim pečatom nemačkog generalnog konzulata. Sada je dokumenat ulivao poštovanje. Ovim sam zadovoljio sva pravila diplomatije i lepog ponašanja, o kojima više zna i bolje ih razume Istok nego Zapad. Kada sam predavao ovaj važan dokumenat, u moju čast bila je improvizovana jedna počasna četa, koja se sastojala od, otprilike, deset Albanaca, koji su izgledali ratnički, što među dinarcima nije uopšte teško pronaći. Koraknuo sam preko stepenica u salu, gde se bio okupio Nacionalni komitet. U takvim prilikama ne treba hodati svakodnevnim korakom, nego valja da se svečano maršira. U tu čast održani su brojni govori. Neki čvrst protokol nije postojao. Jedino smo suverenitet Albanije proslavili sa malo vina. Bio je to lep doživljaj.

Tokom prvih dana moga boravka u zemlji Šiptara, raspitivao sam se da bih doznao koja ličnost u zemlji uživa najveći ugled. Nije trajalo dugo da pronađem čoveka koji uživa najveće i opšte poštovanje. To je bio Mehdi-beg Frašeri. Nikakve primamljive ponude a ni pretnje Itaiijana nisu mogle da utiču na starog carskog, osmanlijskog visokog državnog činovnika, da se pomiri s italijanskom aneksijom svoje zemlje. Njegov ugled bio je toliko velik da su Italijani bili prisiljeni da ga dovedu u Rim. Tu je živeo, u jednom lepom hotelu, sa svojom kćerkom Medihom, u nekoj vrsti luksuznog izgnanstva, odnosno kućnog pritvora. Kada je došlo do preokreta i kapitulacije Italije, stavio sam mu na raspolaganje jedan avion marke „hajnkel 111" i on je tim avionom stigao u Tiranu. U istom avionu stigao je i albanski novac, devizne rezerve Albanije, koji je bio konfiskovan u italijanskoj državnoj banci, Banca d'Italia. Sada je trebalo da posluži za potrebe Albanske nacionalne banke. Ova Albanska nacionalna banka posedovala je sasvim pristojnu organizaciju, koju su podigli italijanski eksperti. Stručno osoblje bilo je solidno osposobljeno za taj posao.

Mehdi-beg Frašeri, koji je tada imao 74 godine, bio je veoma ugledna ličnost. On potiče iz jedne od vodećih feudalnih, begovskih porodica Albanije. Svoju karijeru započeo je još u vreme Osmanlijskog carstva, na turskom Balkanu, kao državni činovnik, a docnije je postao paša u Libanu i Egiptu. Delovao je kao živi spomenik iz osmanlijskog doba. Žena mu je bila Turkinja, šarmantna i dostojanstvena. Mehdi-beg je govorio najmanje osam jezika. Mi smo uglavnom razgovarali na italijanskom, jer on nije znao nemački. Novi politički razvoj posmatrao je sa velikom opreznošću. Kada je shvatio da italijansku okupaciju nije smenila nemačka, njegova rezervisanost je nestala i on se revnosno angažovao u političkom životu zemlje. Strastvene i vatrene apele, su mu uputili poslanici tokom zasedanja narodne skupštine, da prihvati patriotsku dužnost i da postane prvi predsednik Krunskog saveta. Ovom savetu su još pripadali jedan pravoslavni ijedan katolički predstavnik. Bilo je dogovoreno da se ova trojica smenjuju na mestu predsednika Saveta. Mehdi je, međutim, ostao stalni predsednik Krunskog saveta. Pravoslavni član Saveta se utopio, a katolički predstavnik, franjevački starešina iz Skadra, otac Antonius Harapi, odbio je da postane predsednik Saveta, jer, kako je objasnio, on kao katolički sveštenik ne može da vrši nikakvu političku funkciju, koja bi ga mogla dovesti u situaciju da mora, recimo, potvrditi smrtnu presudu. Mehdiju, starom paši, bilo je po volji da bude stalni predsednik Saveta.

Konsitutivna narodna skupština i Krunski savet, koji je izabrala skupština, imenovali su vladu i njen prvi predsednik bio je Redžep Mitrovica, Albanac sa Kosova. Džafar Deva postao je ministar unutrašnjih poslova, a Vehbi Frašeri imenovan je za državnog sekretara koji vodi spoljnje poslove. Ustav iz vremena kralja Zogs bio je prihvaćen kao važeći. Namesto

kralja zemljom je upravljao Krunski savet. Narodna skupština je prekinula sve veze sa Italijom, a ugovor sa Silama osovine je proglašen ništavim. Sve se to odvijalo glatko, po zakonu, ali ne i bez buke: jedna drska partizanska grupa, koja se mora spomenuti, uspela je da dovuče italijanski brdski top do Tirane i počela je da gada kraljevski dvorac, gde je upravo zasedala Narodna skupština. Te artiljerce brzo su rasterali nemački vojnici, koji su osiguravali red. U ovoj kratkoj avanturi niko nije bio povreden. Ceo dogadaj, izgleda mi, odlično govori o lokalnim prilikama. Albanci pripadaju soju ljudi koji veoma rado upotrebljava oružje i tu su u samom svetskom vrhu. Puška nije instrument, već je deo tela svakog Šiptara. I gostu, kada napušta kuću i kada se udaljio od nje na pristojnu distancu, domaćin odaje počast pucnjavom iz puške. Moderni, automatski pištolji i puške ne mogu nikada da pruže i zamene tu vrstu učtivosti koja se postiže starim karabinom. Albanci vole oružje i zato mi ova mala pustolovina sa artiljerijskom pucnjavom iz brdskog topa izgleda kao nešto što je sasvim u redu i savršena zamena za protokolarni ceremonijal.

Mehdi-beg Frašeri, ako mogu pravilno da prosudim, je izumitelj nove kategorije u međunarodnom pravu. On mi je predložio da Nemačka prizna neutralnost Albanije. Ovde je reč o „relativnoj neutralnosti". Albanija je gledala na nemačku vojsku, Vermaht, kao na gosta koji je bio prisiljen da zbog vojne situacije na evropskim ratištima uđe u Albaniju, te da to nije naškodilo neutralnosti zemlje. Albanska vlada boriće se protiv inostranih agenata koji deluju u zemlji i ugrožavaju njen unutrašnji mir. Međutim, ako nemački protivnici nastupe protiv Vermahta vojnom silom i tako započnu borbe na teritoriju Albanije, u tom slučaju albanska vlada ponašaće se neutralno.

Ako mene pitate, ja sam albanski suverenitet definisao kao „relativni suverenitet". Nemačka vojska, kao prijatelj albanskog naroda, sa pravom očekuje i zahteva da uživa gostoprimstvo u zemlji u koju je došla samo zato što ih je ratna situacija na to primorala. Nemačka priznaje suverenitet albanske vlade sa jednom primedbom: ako se pojavi albanska vlada koja bi podržavala naše ratne protivnike, moraćemo da joj se suprotstavimo. Suverenitet Albanije je „relativan" jer zavisi od odnosa Albanije prema bezbednosti naših trupa.

Mi smo se sporazumeli o ovoj formuli i Glavni štab primio je na znanje da Albanija ima status „realtivnog neutraliteta".

U Nemačkom glavnom štabu, kada se govorilo o albanskim prilikama, nisam imao većih problema. Niko od tamo zaposlenih nije imao pojma o tom neobičnom, malom delu Evrope. Zato mi nije bilo nimalo teško da ih ubedim da prihvate moje predloge i da mi daju za pravo. Ovome treba dodati i činjenicu daje u Nemačkoj simpatija za ovu nepoznatu zemlju bila opšta i veoma raširena. Ovde ne mogu a da ne spomenem legendarnu vojničku slavu albanskog nacionalnog junaka Skender-bega, koji je živeo u 15. veku. Da Nemci

sa simpatijama gledaju na tu zemlju, velike zasluge ima i Karl Maj sa svojom knjigom *U zemlji Šiptara.* On je najčitaniji nemački pisac za mlade (čitaju ga mladi od desete do osamdesete godine).

Ova mala brdska zemlja dala je mnoge rimske legionare, careve, trupe vizantijskih plaćenika i generala, velikih vezira i egipatskih dostojanstvenika, a papa je Skender-begu dao titulu „mač hrišćanstva". O svemu tome na Zapadu veoma malo znaju čak i obrazovani ljudi. Jedan Albanac bio je još pod sultanom Abdul Hamidom veliki vezir.

Nemačkoj vojsci, koja u Albaniji nikada nije imala više od dve divizije, trebao je novac, kako bi mogla da finansira izgradnju puteva, odbrambenih objekata, da plati za svoje potrebe, za stvari koje se proizvode u zemlji. Za prve potrebe Vermahta novac je osiguran od albanskog ministarstva finansija, i to uz pomoć pozajmica. U ovoj maloj zemlji, to je, međutim, bilo moguće samo u okviru veoma uskih i ograničenih sredstava. Novac u opticaju imao je mali opseg. Da se novac štampa, na sreću, nije bilo moguće, jer su glavne mašine za štamapanje albanskog novca izgubljene negde u Italiji. Nije nam preostalo drugo nego da naše troškove u Italiji plaćamo zlatom i hranom. Zlato, koje mi je bilo odobreno za potrebe Grčke i koje mi je još preostalo, prodao sam, takođe, i u Albaniji na slobodnom tržištu i zemlji sam stavio na raspolaganje novčanice Vermahta. Kako sam albanskom tržištu neprestano nudio zlato, to je imalo za posledicu da sam ojačao albansku valutu, koja je do kraja rata ostala stabilna.

Najpopularniji zlatnik u Italiji je napoleon od 20 zlatnih franaka. U odnosu na zlatni franak, napoleon, određuje se cena svih ostalih, pa i kovanog zlatnika engleske funte, koji pri razmeni sa francuskim gubi nekoliko procenata. U Grčkoj je obrnuto. Tamo je zlatnik engleske funte merilo svih vrednosti. Ovo nema nikakve veze sa sadržajem zlata. I engleska zlatna funta i francuski zlatni franak imaju isti, kvalitetan sadržaj zlata. Vrednost zlatnika ovde se određuje na osnovu psihološkog momenta, odnosno, napoleon je, jednostavno, najpopularniji u Albaniji. Posle francuskog zlatnika, roba koja se u Albaniji najviše traži je automatska puška. Ko poseduje i ko može da deli i jedno i drugo u dovoljnim količinama, taj uživa glas uglednog gosta.

Veze sa našom pozadinom štitile su, takođe, i albanske bande, koje su se ponašale u skladu sa zakonima klana i plemena. Ovo albansko obezbeđenje štitilo nas je uglavnom od partizanskih prepada, koji su bivali sve češći kako je ratna sreća na frontovima okretala leđa Nemcima. S vremena na vreme, imali smo, prirodno, neugodnosti i sa našim dobrovoljnim albanskim pomagačima. Tako smo jednog takvog junaka, brđanina, i njegove ljude bogato snabdeli kamionima, oružjem i zlatnim napoleonima. Iza njega je ostao samo oblak prašine kamiona i - nikada ga više nismo videli. General SS i policije, Fictum (Fitzthum), koji je stigao u Albaniju kao tehnički savetnik pri pri formiranja albanska policija, izvestio me je sa ogorčenjem o ovom do-

gađaju. Kada je završio sa pričom, počeo sam glasno da se smejem. Moje ponašanje ga je jako pogodilo. Ja sam sebi, jednostavno, živo predstavio celu scenu: do zuba naoružan junak sa brda stigao je do Fictuma, koji ima romantičnu predstavu o Albancima, o kojima je čitao kod Karl Maja. I kada su Fictum i brđanin ugovorili posao, mogu da zamislim kako se Albanac herojskim pogledima i pokretima oprašta od Fictuma. Covek mora da doživi i vidi ove divne ličnosti. Kakvi su to simpatični razbojnici!

Međutim, ovi brđani imaju časnu reč koju poštuju, „besu" („vera"). Pored krvne osvete i gostoprimstva postoji i besa, koja obavezuje svakoga i predstavlja jednu od osnova patrijahalnog pravnog poretka kod Šiptara. Ko besu prekrši, gubi obraz i nikada više niko sa njim ne može da sklapa poslove i da ga shvata ozbiljno. Besa se ne nudi tako lako, a i ne prihvata odmah, ali, kada se jednom da, onda je poštuju. Kada je u pitanju život ili smrt, čovek mora da od ljudi, kojima je poverio svoju bezbednost, zatraži besu. Ova časna reč predstavlja jednu od stvari po kojima su Albanci poznati. Prodiranje civilizacije Zapada u Albaniju moglo bi da naškodi besi.

Kada sam preuzeo dužnost u Albaniji, na području Kosova nalazile su se pristalice muslimanske SS divizije „Handžar" (SS-Division „Handschar"), koja je bila oformljena u Bosni.

Uz pomoć Kaltenbrunera (Kaltenbrunner) uspeo sam da Himler (Himmler) odustane od namere da regrutuje Albance sa Kosova s ciljem formiranja SS divizije, kao što je to već urađeno u Bosni. Ovo se protivi našoj politici neutralnosti prema Albaniji. Ali, šef SS, rajhsfirer (Reichsführer-SS) Himler, koji je mnogo čuo o bosansko-hercegovačkoj elitnoj regimenti iz vremena Austro-Ugarske, ipak je ostvario svoj cilj. Himleru je pošlo za rukom da od Hitlera dobije dozvolu da formira SS brdsku diviziju „Skender-beg", čiji je glavni zadatak bio da suzbije lokalnu partizansku aktivnost i to u granicama Albanije. „Skender-beg" divizija, već na samom početku, kada je tek bila formirana i obuka naših instruktora još nije bila završena, preduzela je na partizanskom području akciju veoma traljavo i loše vođenu, i doživela poraz i veoma velike gubitke. Ja nisam uopšte bio oduševljen osnivanjem ove divizije. Albanska vlada, međutim, nije se tome protivila, jer se nadala da će formiranje ovakve, dobro obučene i izvežbane divizije docnije moći da posluži kao temelj za buduću albansku nacionalnu armiju i žandarmeriju. Prizren je bio određen kao centar ove divizije. Da se „Skender-beg" divizija premesti u Kosovsku Mitrovicu, koja je ostala u sastavu Nedićeve Srbije, sam ja sprečio. Bojao sam se da ta divizija ne započne sa terorom protiv srpskog stanovništva. Srbi i Šiptari se ne vole.

Nakon razbijanja Jugoslavije, u julu 1941. područje Kosova i Metohija bilo je pripojeno italijanskoj Kraljevini Albaniji. To područje je većinski nastanjeno Albancima. Šiptari su požurili da proteraju što je moguće više Srba.

Nije bilo dovoljno što su ih proterali, već su Albanci pri tom od Srba još zahtevali da im plate u zlatu dozvolu da napuste Kosovo. Očevidno su to naučili od nemačkih poreskih vlasti, koje su, takode, od proteranih nemačkih državljana zahtevale da plate dozvolu za odlazak iz Rajha. Kada se general Nedić meni obratio sa gorkim tužbama i molbama, albanskoj vladi sam hitno preporučio da prestane sa proterivanjem Srba. Čim sam video da moje intervencije nemaju uspeha, zapretio sam da ću dati ostavku na dužnost u Albaniji. Neka se onda neko drugi bavi zadatkom kako da zaštiti albanski teritorij od bugarskih pretenzija. Džafar Deva, koji je na Kosovu bio uticajan, obećao mi je da će intervenisati kako bi progoni protiv Srba prestali. On je u tome imao uspeha. Pa ipak je od godine 1941. bilo urađeno mnogo zla.

Bugari su se neprestano žalili na to da Albanci ubijaju Bugare u istočnoj Albaniji, premda tamo gotovo da i nema Bugara. Ovo su govorili kako bi od Nemačke izdejstvovali da ova područja dobiju na upravu. Poslao sam pukovnika Kohouteka, koji je radio u mom štabu u Beogradu, da ispita stvar. On se našao na području severno od Ohridskog jezera. Zadatak mu je bio da ubistva koja su se dogodila poslednjih meseci politički prouči. Pukovnik Kohoutek analizirao je s pedantnom preciznošću i temeljnošću preko četrdeset ubistava. Nijedan ubijeni nije bio Bugarin. Svi zločini prouzrokovani su krvnom osvetom, neprijteljstvom između pojedinih albanskih klanova i plemena, ubistvima prilikom žustre rasprave. Jedan komunista ubio je jednu komunistkinju. Nekoliko ubistava Kohoutek nije mogao da rasvetli. Posle ovako pedantne Kohutekove analize činjenica, postalo je jasno da ne postoji razlog da bugarske trupe okupiraju albansku teritoriju. Ovaj nalaz imao je za posledicu da moj ugled u velikobugarskim krugovima bude veoma mali. U tim istim krugovima dobio sam već i ranije lošu ocenu, jer sam učestvovao u sprečavanju sprovođenja referenduma u Trakiji.

U junu 1944. ministar Redžep Mitrovica, zbog plućne bolesti, podneo je ostavku. Ovaj bolešljivi čovek nije nikada mogao da radi punom snagom. Političke suprotnosti ostale su odredene protivurečnostima između stare, prave Albanije, koju je predstavljao Mehdi-beg Frašeri i nove Albanije (Kosovo), sa Džafarom Devom. I Džafar Deva je u junu 1944, zbog bolesti, podneo ostavku. Otišao je u Nemačku da se leči. A posle lečenja nameravao je da se potpuno posveti Kosovu i da tamo učvrsti svoj položaj.

Pune tri nedelje bio sam svedok albanske krize vlade. To mi je ostalo u neizbrisivom sećanju. Mi smo bili dosledni u rešenosti da ne preporučimo nijednog kandidata. Svakodnevno su se pojavljivale nove političke kombinacije, informacije i protivinformacije. Uticaji i protivuticaji. Politika je plovila na velikim talasima koji su zapljuskivali moju udobnu daću, koja mi je u Tirani služila kao uzbudljiv i prijatan smeštaj. U lepom hotelu „Daiti", koga su izgradili Italijani, skupljali su se elegantni gosti, koji su se spustili sa brda

sa svojim telohraniteljima, kako ne bi ništa propustili kada novi ministar finansija preuzme dužnost. Dobro podmazane puške, karabini i automatski pištolji brojnih telohranitelja uvaženih gostiju, dali su hotelu i skupu, ratničku atmosferu. .

Na kraju sam se ponašao kao da sam izgubio svaku nadu da bi moglo da dođe do skorog rešenja. Otputovao sam svojim avionom, ne pozdravljajući se. Ne znam da li je moj korak zaista uticao na razvoj događaja. Činjenica je da je brzo posle mog bega najzad došlo do rešenja. Izabran je novi predsednik vlade: Fidri (Fiqri) Dino, iz Debra. Dino je bio u dobrim odnosima sa Abdas Kupijem, kod koga se nalazila engleska vojna misija. Već na samom početku kandidature Dino mi je saopštio da može da preuzme poslove vlade samo pod uslovom da Nemačka obeća da će isporučiti i naoružanje za dve brdske divizije i tenkove. I danas još verujem da ovaj zahtev potiče, zapravo, od Abdas Kupija i da se on očigledno savetovao sa svojim engleskim oficirima kako da se dokopa oružja i to pre povlačenja nemačke vojske, a taj dan nije više daleko. Na ovaj način mogli bi da se uspešno suprotstave crvenim partizanima. Za ovakvo svoje mišljenje našao sam dodatnu potvrdu kada je poslednji šef engleske obaveštajne službe Intelidžens servisa u Albaniji pokušao da sa nama pregovara, s obzirom na predstojeću evakuaciju Vermahta s Balkana. Engleska pozicija bila je ova: rat je za Nemačku izgubljen, pa zato neka nemačke trupe ostanu u Albaniji da drže svoje pozicije i da stanovništvu ne dele oružje. Nemački vojnici neka ostanu u Albaniji tako dugo dok ne budu „sa svim znakovima punog poštovanja i časti" transportovani iz Albanije kao ratni zarobljenici. Slični predloži preko obaveštajne službe stigli su našoj diviziji, koja je bila stacionirana u severnoj Grčkoj, a nalazila se pod komandom generala Lanca. Ne treba zaboraviti na to daje Albanija, zbog prisustva Saveznika i njene vojne sile u Italiji, bila za Moskvu blokirana i nedostižna. Englezi su se bojali da bi u Albaniji na vlast, pučem, mogli da dođu komunisti. A to se nije dalo izbeći.

Pri engleskim pokušajima sa postavljanjem ovakvih zahteva, izgledalo mi je da su Englezi znatno prešli granicu koju humor dozvoljava.

SUSRETI

O Mehdi-beg Frašeriju već sam govorio. Kada su se nemački vojnici povukli iz Albanije, on je takođe, sa svojom porodičom i s izvesnim brojem poznatih ličnosti, napustio zemlju. Njegov sin Vehbi mogao je da ode u Beč i da se predstavlja kao rođeni Bečlija, tako je, naime, dobro govorio nemački jezik. Njegov drugi sin je bio anglofil, potpuno usmeren ka Engleskoj i u tome je išao tako daleko da je pokušavao da izgleda kao Englez. Mehdi, glava porodice, bio je veliki albanski patriota i stari protivnik Italijana, dok su oni bili u njegovoj zemlji okupatori. On nije bio ni germanofil, a ni anglo-

fil. Njegova prošlost, bio je visoki činovnik jednog velikog carstva čiju propast je doživeo, ostavila je traga na njegovom licu. Posedovao je rutinu i dostojanstvo čoveka koji je ceo život nosio teret velikih odgovornosti. Bio je naš gost u Beču i Kicbilu, sa svojim zemljacima. Pre ulaska američkih trupa u Tirol on je, kao i svi Albanci, napustio Austriju, praćen mojim najboljim željama, i krenuo u pravcu tromeđe Italije i Svajcarske.

Mehdijev politički protivnik u vladi bio je ministar unutrašnjih poslova, Džafar Deva. On je na listi kominista bio zapisan kao neprijatelj broj jedan. Izbegao je atentat, u kome je poginuo njegov adutant. Zapravo je Džafar Deva, koji je rodom iz Kosovske Mitrovice, ostao srpski državljanin. Posle Drugog svetskog rata Kosovska Mitrovica je ostala u Srbiji. Na ovu činjenicu, pomalo ljutito, ukazao mi je srpski predsednik vlade, general Nedić. Džafar Deva krenuo je, nakon što je ponovo formirana nezavisna Albanija, sa oko hiljadu svojih pristalica iz Kosovske Mitrovice, preko Peći, Prištine i Prizrena u Tiranu. Njihova parola glasila je: terorom protiv terora. Komunistima je hteo da pokaže zube i to je, kako nalažu običaji zemlje, i uradio. U Skadru se zabarikadirala grupa komunista u kući papskog predstavnika. Deva je sa svojim ljudim opkolio kuću i onda je uništio. Džafar Deva nameravao je da posle odlaska nemačkih trupa ostane u zemlji i da nastavi da vodi gerilski rat. Nemačka strana propustila je da mu pruži neophodnu tehničku opremu, pa mu nije preostalo drugo nego da napusti svoj rodni kraj. Veoma kasno krenuo je preko hrvatskog teritorija, a u decembru 1944. stigao je u Beč. Ja sam ga pozdravio u Kicbilu, u Tirolu. Nije mi poznato koliko je Albanaca, koji su tokom našeg boravka u Albaniji zauzimali istaknuta mesta, palo u ruke komunistima. Informisan sam da su trojica uhapšena: starešina franjevaca iz Skadra, otac Antonius Harapi, poslednji predsednik vlade Ibrahim-beg Bičaku - koji je zamenio Fiđri Dinoa - i profesor Calaris, koji je bio potpredsednik parlamenta. Calaris je savršeno vladao nemačkim jezikom i dobro je poznavao nemačku filozofiju i literaturu. Ne znam zašto je on ostao u Albaniji. Pretpostavljam da je to osećao kao svoju moralnu dužnost.

Ibrahim-beg Bičaku potiče iz ugledne porodice iz Elbasana. Kako je mnogo godina proveo u Beču, gde je studirao, bio je blisko vezan za nemačku kulturu. On je bio, gotovo se može reći stidljiv, izbegavao je veliko društvo, bio je skroman i veoma simpatičan čovek. Bio je predsednik Nacionalnog komiteta. Taj komitet je 14. septembra 1943. preuzeo poslove privremene vlade. Kada su se nemačke trupe povukle iz Albanije, on je vršio dužnost poslednjeg predsednika vlade, dakle, na početku i na kraju jedne uzbudljive faze u albanskoj istoriji. Neki albanski izbeglica iz Drača pričao mi je, dok sam bio u ćeliji beogradskog zatvora, da je Bičaku postao žrtva sopstvene strasti prema gramafonskim pločama. On je neprestano spremao i sređivao svoju veliku zbirku gramofonskih ploča. Ove ploče nameravao je da

ponese u izbeglištvo i nikako se nije mogao rastati od njih, a onda, kad je konačno hteo da krene, bilo je već kasno da beži.

Isti izbeglica pričao mi je kako je okončao život franjevac Antonius Harapi. Ali, pre nego što dam reč tom izbeglici, da ispričam sledeće: kada je započelo nemačko povlačenje iz Albanije, ja sam od oca Antoniusa zatražio da hitno napusti zemlju. Ponudio sam mu moj avion. On se zahvalio na mojoj ponudi i odgovorio da je njega na to mesto postavio Bog, a ako je Božja volja, onda na tom mestu mora i da umre, jer je tu vezan svojom svešteničkom dužnošću.

Čovek iz Drača mi je ispričao da su ga prijatelji sakrili. Komunisti su ga tražili posvuda i konačno ušli u kuću u kojoj se sakrivao. Sve su pretražili i nisu mogli da ga nadu. Kada su već odlazili, u čaši vode videli su protezu za zube i počeli su da ispituju ko je vlasnik te proteze. Počeli su da prete i zlostavljaju ukućane. Odjednom je iz svog skrovišta ispuzao otac Harapi i predao se dželatima. Izbeglica mi je pričao da je na vešala pošao vedro i spokojno. Otac Antonius Harapi potiče iz Severne Albanije. Srednju školu pohađao je u manastirskoj školi u Meranu i Halu, u Tirolu, a u Rimu je studirao teologiju. Pre nego što je bio ubijen, još je jednom, pred sam kraj rata, posetio mesta svoje rane mladosti i školovanja. Njegov tadašnji odlazak iz Tirane je vredan pomena.

Vreme: kraj juna 1944. Bio sam iznerviran krizom vlade u Albaniji i napustio sam Tiranu. Zato što su engleski lovci bili blizu - Otrantski morski prolaz nije daleko - moj avion mogao je samo noću da poleti. Mašina se upravo spremala za let, svetla aviona su već bila upaljena, kada je osoblje aerodroma galamom i bukom uspelo da zaustavi avion. „Šta se dogodilo? Dolazi još jedan putnik? Ko je to?", pitali smo se u čudu. Odgovor iz mraka: „Otac Harapi!" I već je sitni franjevac počeo da puzeći ulazi u mašinu, da bi već u sledećem trenutku, smejući se, sedeo sa nama u maloj putničkoj kabini.

„Ne mogu više da izdržim! Politika mi se popela na glavu. Letim sa Vama!", kazao mi je veselo.

Moj avion „hajnkel 111" konačno se, pred zoru, otisnuo od zemlje, podigao se iznad doline i planinskih lanaca i leteo je iznad divlje prirode, a stene planina dobile su crvenu boju od izlazećeg sunca. Otac Antonius, koji je u franjevačkoj uniformi sedeo preko puta mene, izvadio je iz torbe, svog jedinog prtljaga, molitvenik i počeo da se moli. Nekoliko dana bio je moj gost u Beogradu. I sada vidim jasno sitno, asketsko telo, sa smeđim licem, koje kao da je istesano iz drveta, iz koga štrči veseo, veliki nos. Gledam ga kako šeta, sa molitvenikom u ruci, u mojoj bašti punoj cveća. Nakon Beograda otac Antonius otputovao je u Beč i Tirol. Posle nekoliko nedelja vratio se u Albaniju, gde ga je čekala smrt.

Ne postoji revolucija koja može da izbriše sećanje na takvog čoveka. Večno svetio, kome je on služio, još uvek mu svetli.

VI. JUGOSLAVIJA

KRATAK PREGLED

Moja knjiga je izveštaj o mojim doživljajima. Prema tome, ovo štivo ne treba i ne može da se posmatra kao istorija Balkana od 1940. do 1945. godine. Sa političkim problemima Jugoslavije ja sam se se upoznao kasno. Mom čitaocu, a posebno onom ko je geografski udaljen od te zemlje, dužan sam da pružim neki vrstu uvoda, kako ga ne bih iznenada bacio u taj veoma komplikovani svet. Tek s jeseni 1943. došao sam u te krajeve, i tako obogatio svoje balkanske doživljaje, kako sam ih prethodno opisao. Za čoveka iz Srednje Evrope Balkan nije lako razumljiv, a šta tek da kažem za čitaoca, na primer, iz Kanzasa. Ja ću, dakle, pokušati - nakon što sam čitaocu pružio kratak pregled jugoslovenske katastrofe-da opišem nemačko-jugoslovenske odnose i to pre izbijanja sukoba u martu/aprilu 1941. Nastojaću da objasnim iznenadnost ovog sukoba. Govoriću i o problemu represalija i bandita. Pokušaću da približim predstavu o divljem svetu, koji je toliko zamršen da se strancu nije lako snaći, o svetu u koji me je doveo moj balkanski zadatak.

Moram da podsetim na to da poglavlja ove knjige, odnosno, zemlje nisam doživeo po redu, nego kako je vreme odmicalo, gotovo istovremeno. Politički zadatak na Balkanu, koji me je doveo u Beograd, odnosio se istovremeno na Srbiju, Crnu Goru, Albaniju i Grčku. Moja dužnost u Rumuniji, punomoć koju sam imao u vezi sa pitanjem goriva na Balkanu i moj privredni zadatak u Grčkoj, i dalje su bili na snazi. Moje stare obaveze prihvatanjem novih dužnosti nisu prestala. Kako sam već u u predgovoru ove knjige opisao, ja sam postao leteći diplomata. Mesta odigravanja moje delatnosti menjala su se vrtoglavom brzinom, često i u toku samo jednog dana. Na aerodrom Zemun sam sleteo, možda, i dvadeset puta. Kada se zbroje svi moji boravci u Beogradu, onda ispada da u tom gradu nisam boravio više od tri meseca godišnje. Ovom mogu da se dodaju i mnoge nedelje koje sam proveo u Glavnom štabu, zbog problema u vezi s Srbijom i Crnom Gorom.

Moja delatnost na jugoslovenskom tlu stajala me je, posle jednogodišnje internacije u američkim logorima, dodatnih šest i po godina zatvora u Jugoslaviji. Tu zemlju sam napustio 21. novembra 1952, bez osećaja mržnje i želje za osvetom. Moji zaista mučni doživljaji u jugoslovenskom zatvoru neće moći da utiču na moje nastojanje da govorim objektivno o toj zemlji. Možda bi sve bilo drugačije da su me u zatvoru maltretirali i vredali. Imao sam teške trenutke, ali nisam bio ni zlostavljan, a ni ponižavan.

Kada sam se, krajem avgusta 1943, prihvatio zadatka koji sam primio u firerovom Glavnom štabu, da budem specijalni opunomoćeni izaslanik Ministarstva spoljnih poslova u Srbiji, Crnoj Gori i Grčkoj, Jugoslavija je već odavno prestala da postoji. Albanija je tek kapitulacijom Italije takode ušla u moju nadležnost. Jugoslavija je vojnički uništena posle „blickriga", koji je trajao od 6. do 17. aprila 1941. Proklamacijom Sila osovine od 8. jula 1941, ona je prestala da postoji. Osnovana je Hrvatska, pod nazivom „Nezavisna Hrvatska" i to kao kraljevina, uz pomoć i milost Italije, a zauzimala je pored Hrvatske, jos Bosnu i Hercegovinu, deo Dalmacije i čisto srpska područja u Krajini. Hrvatski kralj, italijanski vojvoda Aimode de Spalato, držao se mudro, rezervisano, i nikada nije stupio na tlo Hrvatske. Crnu Goru je okupirala Italija i tim teritorijem je upravljala kao nekom vrstom kolonije. Delovi Dalmacije su pripali Italiji. Slovenija je bila podeljena između Italije i Nemačke. Mađarska je dobila Baranju, područje između Drave i Dunava, kao i Bačku, dakle, teritorije koje je izgubila nakon Prvog svetskog rata, na osnovu mirovnog ugovora u Trianonu. Mađarska, međutim, nije uspela da dobije i Banat, premda joj je Nemačka to obećala. Kako je došlo do toga, o tome ću odmah da govorim. Srpsku Makedoniju je okupirala Bugarska. Područje srpskog Kosova i Metohija, gde uglavnom žive Albanci, pripojeno je Kraljevini Albaniji. Ostatak Jugoslavije se zvao Srbija. Srbija je morala da podnese moralni teret da je naslednica države Jugoslavije, koja je bila neprijatelj Nemačke.

To da Mađari nisu mogli da okupiraju Banat, dogodilo se na sledeći način: uveče, 5. aprila 1941, nalazio sam se u Bukureštu. Naš ambasador u Rumuniji, Kilinger, koji je bio odgovoran za politička pitanja, nalazio se tog dana u Nemačkoj, tako da sam gaja zamenjivao. Iz našeg ministarstva spoljnih poslova primio sam šifrovanu poruku, u kojoj je stajalo da još istog dana moram da odem kod maršala Antoneskua i da mu saopštim da je Nemačka od 6. aprila 1941, od pet časova izjutra, u ratu sa Jugoslavijom. Odmah sam krenuo prema Karpatima, ka mestu Predeal, gde je Antonesku boravio u svojoj vili, i tako sam izvršio zadatak. Antonesku, koji je raspolagao odličnom obaveštajnom službom i u Jugoslaviji imao svoje ljude, kada sam mu saopštio ovu poverljivu poruku, nije izgledao nimalo iznenađen. Njegova obaveštajna služba znala je unapred da će 27. marta 1941. doći do puča u Beogradu i bila je tačno obaveštena o svim daljim događajima u Beogradu. Antonesku

mi je objasnio da je Rumunija sa Jugoslavijom uvek imala dobrosusedske odnose i da prema Jugoslaviji nema nikakvih teritorijalnih pretenzija. U ovom sukobu Rumunija će se. dakle, držati po strani i biće neutralna. Rumunski maršal izgleda daje imao dobru obaveštajnu službu i u Budimpešti. Postavio mi je sledeće pitanje:

„Molim Vas da mi kažete ko će da okupira jugoslovenski Banat!"

Ja: „U vezi s ovim pitanjem nisam primio nikakve instrukcije. Zaista ne znam odgovor."

Antonesku: „U tom slučaju molim Vas da fireru odmah saopštite sledeće: ako Mađari umarširaju u Banat, ja ću, takode, odmah da umarširam u Banat i moraće da vode bitku sa nama!"

Mom vozaču sam ovog puta dozvolio da brzo vozi do Bukurešta, kako bih iz naše ambasade mogao da pošaljem šifrovanu poruku, koja bi nosila oznaku „najhitnije". Mađarski upad u Banat bio je u poslednjem trenutku sprečen, premda su u mađarskim selima Banata već bili priredili trijumfalni doček za mađarske vojnike. U jugoslovenskom Banatu živela je srpska većina, koju je sačinjavalo nešto preko pedeset odsto stanovništva. Pored Srba, na tom području živela je znatna nemačka, mađarska i rumunska manjina. Banat su na kraju okupirale nemačke trupe, koje su do kraja rata, do evakuacije nemačkih trupa, ostale u Banatu, koji je uživao specijalni status.

Hitler je u svom glavnom štabu, pre 6. aprila 1941, lično obećao mađarskom ministru Barti da će Banat pripasti Mađarskoj i ovo obećanje nije nikada povukao.

Da maršal Antonesku ne bi popustio i to bez obzira koliko jak bio nemački pritisak, to za mene ostaje činjenica. Ovo je bilo jasno i Hitleru, koji je lično poznavao Antoneskua.

Kada sam preuzeo novu dužnost, Beograd se nalazio u očajnom stanju, bio je sav u ruševinama. Novi specijalni zadatak bio je rezultat nastojanja da se na Balkanu objedini komandna stuktura. Postojala je Grupa armija E, sa sedištem u Solunu, a bila je pod komandom general-pukovnika Lera. Od leta 1943. armija koja se nalazila pod komandom Lera bila je podređena Grupi armija F, čije je sediste u Beogradu, a nalazila se pod komandom general-feldmaršala Fon Vajksa (von Weichs). Kako je došlo do promene u vojnim struktukrama, bilo je logično da te promene prati i diplomatija, kako bi mogla da koordiniše svoj rad sa Grupom armija E. Time se želelo izbeći da o jednom pitanju predstavnik Ministarstva spoljnih poslova Rajha ima različit, pa i suprotan stav od predstavnika Vermahta.

Staro je iskustvo da diplomate imaju sklonost da se solidarišu sa stranom zemljom u kojoj deluju i koja im često postane veoma bliska. Ovo je veoma razumljivo i sasvim ljudski. Sa diplomatama se, po pravilu, postupa sa puno pažnje i uvažavanja i tako se stvaraju prijateljski, ljudski kontakti. Dimplomati u stranoj zemlju uživaju privilegije, njih privlače nepoznati,

novi predeli i ljudi i raduju se tome što ih polako upoznaju. Rezultat svega je to da diplomate skoro uvek imaju pozitivno mišljenje o stranoj zemlji u kojoj treba da provedu i provode deo života. Život diplomata, pod takozvanim normalnim okolnostima, ima svojih draži i pogodnosti, te je redovno i zanimljiv. Zbog toga se diplomatska služba ubraja u zanimanja koja izazivaju mnogo zavisti i zato je to posao koji je najviše izložen kritici. Postoji mišljenje, koje se često navodi, da diplomati nisu ništa drugo nego elegantne neznalice. Ovo mišljenje neretko ima koren u nesvesnoj želji kritičara da zauzme mesto takvog ignoranta, kako bi mogao da služi najvišim interesima otadžbine.

Ako je na nekom prostoru bila nužna koordinacija spoljne politike, onda je to tokom rata sigurno bio slučaj sa Balkanom. Povučene su nove državne granice, a one nisu dovele do homogenizacije i povezivanja nacionalnog prostora. Stara neprijateljstva su oživela i dobila su novu, krvavu hranu. Pored postojećih nacionalnih problema na Balkanu, sada se pojavio i jedan novi: problem strane okupacije. Ovde je moj zadatak imao sasvim zdrave osnove i logiku. Moja zaduženja, međutim, nisu bila tako sveobuhvatna ni kompetencije tako velike, kao što govori titula „specijalni izaslanik za Balkan". Nisam imao, recimo, pravo da se mešam u unutrašnje stvari Hrvatske i Bugarske. Prema tome, nisam imao nikakav direktan uticaj na događaje u Hrvatskoj, a to je teško opterećivalo moje političko delovanje u Srbiji. Isto tako, imao sam male mogućnosti da u Sofiji direktno utičem na metode okupacije Bugara na srpskom tlu. Mogao sam indirektno da pokušam da utičem u tim zemljama i to preko nemačkih ambasadora u Bugarskoj i Hrvatskoj, koji su se uglavnom „solidarisali" sa ovim zemljama. Isti prigovor, dakle, da sam se solidarisao sa Srbijom, dolazio je od ustaških krugova u Zagrebu i velikobugarskih krugova u Sofiji. Rečju, u njihovim očima ja sam važio za pouzdanog prijatelja Srba. Opasnost da pokažem solidarnost prema Srbiji u mom je slučaju bila manja - nego što je to čest slučaj sa diplomatima -jer ja sam istovremeno morao da razgovaram sa Mađarima, Rumunima, Srbima, Crnogorcima, Albancima i Grcima. Ono što je istina je da sam se ja zaista uporno borio da dođe do promene nemačke politike u odnosu prema Srbima. Srbi su postali divljač za odstrel, svako je mogao da ih nekažnjeno progoni i ubija. Ovo samo po sebi ne bi mogao da bude politički argumenat. Ja sam video da bismo, kad bi se prema Srbima postupalo razumnije, ojačali ovaj prostor i time dobili jednu od najjačih pozicija protiv boljševizacije Balkana. Pritisak na Srbe hrvatskih i bugarskih suseda od samog je početka predstavljao težak balast i prepreku mojoj misiji u Srbiji.

Kao osnovna smernica za Balkan služila je ova Hitlerova rečenica: „Vrhovni komandant za Jugoistok i specijalni izaslanik Ministarstva spoljnih poslova za Jugoistok moraju da najuže prijateljski sarađuju, i to je njihova dužnost." General-feldmaršal Fon Vajks bio je savršeni aristokrata. Ova

dužnost, koju sam obavljao radeći u drugarskoj atmosferi sa Fon Vajksom - u neveselom i tmurnom svetu partizanskog i građanskog rata, u kome sam morao da živim i radim - predstavljala je za mene zadovoljstvo, koga se i danas rado prisećam. Pored stalnih, ličnih kontakata sa general-feldmaršalom, takođe, sam imao uzorne oficire za vezu, koji su radili u štabu Fon Vajksa. Spominjem sekretara Nemačkog poslanstva Ostermana, a posle njega i savetnika ambasade, dr Ebergarda Ritera.

U uvodu sam govorio o razbijanju Jugoslavije od Sila osovine. Ovde ću malo ispraviti ovu formulaciju. Naime, da Jugoslavija nije bila vojnički uništena, ona bi se pre ili kasnije sama raspala. Beogradski centralizam, koji je vladao Jugoslavijom posle Prvog svetskog rata, nije shvatao da je to potrebno i nije bio sposoban da Slovence i Hrvate, na osnovu unutrašnje potrebe i kohezije, veže za novu državu. U predgovoru knjige sam nešto govorio o tom problemu i to u vezi s definicijom pojma „Balkan". Govorio sam o istorijskoj problematici srpsko-hrvatskih suprotnosti, te sam upozorio na važnost novog federativnog ustava nove Jugoslavije. Nikakvom propagandom ne može da se porekne činjenica da su nemački vojnici u Sloveniji i Hrvatskoj bili prijateljski dočekani, pa čak i sa oduševljenjem pozdravljeni. Jugoslovenska vojska se odmah raspala. Slovenci i Hrvati nisu se borili za državu koju su osećali kao prisilnu zajednicu. Loša politika Sila osovina je odgovorna što je ovaj kapital brzo potrošen i ova prednost brzo prokockana. Tito je, međutim, iz šume, sa „dijalektičkom" sigurnošću proklamovao jugoslovensku federaciju. Time je izabrao srednji put i stvorio sintezu između velikosrpskih teza, koje su zatajile, i antiteze, koja vodi rušenju Jugoslavije. Ova sinteza delovala je kao otrežnjenje i imala je propagandnu snagu. Značenje ovog događaja Glavni štab je potcenio.

Moram da spomenem to da je razbijanje Jugoslavije bio stari cilj italijanske politike: Jadran je „naše more" („mare nostro"). Taj cilj, međutim, nije nikada bio i cilj nemačke spoljne politike. I prepiska između Hitlera i Musolinija govori potpuno jasno u prilog ovog mišljenja. Jugoslavija je bila sposoban i važan trgovinski partner, koji je za nemačku ratnu privredu bio od najveće vrednosti: pšenica, kukuruz, meso, mast, uljarice, hmelj, drvo, boksit, bakar, olovo, antimon, molibden, i tako redom. Sve je to bila roba koja je bila veoma vredna za našu ratnu privredu i koju je Jugoslavija mogla da nam ponudi u zamenu za našu industrijsku robu. Na osnovu nemačkog četvorogodišnjeg plana razvijeni su veoma dobri i pozitivni planovi za izgradnju metalurgije, jer je ova zemlja bogata rudnim bogatstvom. U Jugoslaviji su nemački stručnjaci otkrili i nalazišta nafte. Svi ovi planovi poklapali su se sa trgovinsko-političkom linijom da se izgradi i unapredi privredna saradnja industrijski razvijene Srednje Evrope sa komplementarnom privredom Istočne i Jugoistočne Evrope, koja nudi poljoprivredne proizvode i sirovine. Ovaj

sistem predstavljao je prirodnu povezanost privrednih prostora, koji se međusobno nadopunjuju. Posle Prvog svetskog rata, ta prirodna povezanost ovog prostora je razbijena. Pobednici su stvorili novi, veštački, neprirodni sistem, koji je imao temelj u ovome: da stvori takav politički i vojni sistem koji bi države Istočne i Jugoistočne Evrope vezao za Francusku, a bio je usmeren protiv Nemačke. Ovaj novi poredak u Evropi - koji je stvoren na osnovu mirovnih ugovora i diktata u Versaju (Versailles), San Zermenu (St. Germain), Trianonu i Neju (Neuilly) - imao je zadatak, da se održi i da dugo traje. Jugoslavija je bila država koja je bila ekonomski sposobna i moćna. Njeno razbijanje nikada nije moglo da bude u interesu Nemačke, koja je bila njen ubedljivo najveći trgovinski partner.

Ovom treba dodati i sledeću činjenicu: u uticajnim nemačkim krugovima Jugoslavija je uživala jasne i nepodeljene simpatije. Sa Slovenijom, Hrvatskom i Dalmacijom postojale su vekovima kulturne veze, koje potiču iz doba Habzburške monarhije, jer su se te zemlje nalazile u sastavu Austrougarske. Tokom Prvog svetskog rata, Srbi su stekli glas hrabrih vojnika. Jedan od uticajnih zagovornika prijateljskih odnosa sa Jugoslavijom bio je Gering. On je bio odgovoran za četvorogodišnji plan i u njegovim okvirima pridavao je veliku važnost i Jugoslaviji, jer je ona trebalo da snabdeva Nemačku sirovinama.

Za sve one kojima je to bilo poznato, predstavljalo je veliko iznenađenje kada je odjednom došlo do promene odnosa između Nemačke i Jugoslavije. Uzrok za ovu promenu valja tražiti u nedostatku takta i nespremnosti da se pravi kompromis, bez čega život nije ni moguć. Ovo sve govori o karakteru naroda koji nije u dovoljnoj meri politički obdaren, a kome i ja sam pripadam. S druge strane, krivicu snosi i druga strana, u čijim zavereničkim krugovima uvek postoji spremnost da se izvrši državni udar, a koja karakteriše Beograd i Srbe. Hitler je od ministra spoljnih poslova Ribentropa zahtevao da on potpiše ugovor o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu i to da se tačno zna kog dana, kako bi nesmetano mogao da umaršira u Grčku. Grčka je morala biti okupirana, jer je tamo bilo stacionirano englesko ratno vazduhoplovstvo, a ono je predstavljalo opasnu pretnju za rumunske rafinerije nafte. Zbog toga je valjalo osigurati ovo važno područje, odnosno desno krilo. Jugoslovenska javnost, međutim, nije ni na koji način bila pripremljena na ovako iznenadnu promenu političkog kursa. To se, pre svega, odnosi na vodeću srpsku političku elitu. Stare beogradske simpatije prema Parizu nisu mogle da nestanu ni posle vojničkog poraza Francuske. Isto tako, delovanje Engleza, koji su u to vreme bili potpuno izolovani, bilo je u Beogradu veoma živo i efikasno. Pučistima, uz pomoć engleske obaveštajne službe, nije bilo teško da mobilišu masu da izađe na ulicu i protestuje protiv pakta od 25. marta 1941, koji je potpisan u Beču, u hotelu „Belvedere". Još pre nego što

su 25. marta 1941. potpisali Bečki pakt Cvetković i Cincar-Marković, rumunska tajna služba predvidela je taj državni udar kao sigurnu reakciju na pristupanje Jugoslavije Silama osovine. Pokušaj nove vlade pod Simovićem da nemački bes izbegne time što je 5. aprila 1941. potpisala pakt o prijateljstvu i o nenapadanju sa Sovjetskim Savezom, nije mogao da bude od koristi. Hitler, koji je bio neizmerno ogorčen i besan na „osinje gnezdo Beograd" i na „srpske bombaše", naredio je, dan posle potpisivanja pakta sa Sovjetskim Savezom, da se bombarduje Beograd i da nemačka vojska umaršira u Jugoslaviju. Došlo je do nagle i neočekivane promene vojnih operacija, a ovo je izazvalo nemalo uzbuđenje i glavobolju kod Generalštaba i generala Lista, koji je komandovao armijom koja je trebalo da nastupi protiv Grčke.

Ceo ovaj razvoj događaja bio je tako nenadan i prenagljen, da čak ni ja - koji sam kao specijalni poslanik bio zadužen za privredna pitanja u Rumuniji - nisam dobio ni upute u vezi s transportom preko Dunava. Moram da upozorim na činjenicu da je Nemačka, neposredno pre rata sa Jugoslavijom, kupila većinske akcije rudnika bakra u Boru od francuske firme. I to govori u prilog činjenice da Nemačka nije ni očekivala, a ni nameravala da dođe do oružanog sukoba sa Jugoslavijom. Bilo bi besmisleno učiniti takav korak, da je već unapred postojala namera da se napadne Jugoslavija. Nemačko političko vodstvo moralo je da zna da će ovaj rudnik - koji je toliko važan za ratnu industriju - u slučaju da mu se nemačka armija približi i napadne zemlju, uništiti sami Jugosloveni, što se i dogodilo. Takode je znalo, da će posle okupacije i osvajanja Jugoslavije biti daleko jeftinije da se domogne postrojenja u Boru.

Za svakog onog kome je ovo poznato van svake je sumnje da pre 27. marta 1941. Hitler nije uopšte pomišljao ni na kakav napad protiv Jugoslavije. Moje iznenađenje nije bilo malo, kada sam u optužnici protiv mene pročitao da sam učestvovao u pripremama napada Trećeg rajha na Jugoslaviju i da sam zato kriv. Istina je, međutim, da sam u to vreme potpuno bio zauzet rumunskom naftom.

U jugoslovenskoj optužnici protiv mene stoji sledeće: „Nojbaher je bio specijalni izaslanik Ministarstva spoljnih poslova fašističke Nemačke...kao specijalni opunomoćenik Hitlera, najvećeg ratnog zločinca u istoriji, Nojbaher se složio sa svim planovima pomenutog zločinca u odnosu na porobljavanje Jugoslavije i na uništavanje i iskorenjavanje njenih naroda. Nojbaher je te planove i ostvario..."

Ova optužba očevidno nije bila ozbiljna, jer sam, posle svega, ipak živ. Predsednik vojnog suda tokom same sudske rasprave više nije spominjao ove optužbe, koje su teške stotinak kilograma, a ni vojni tužilac nije se više vraćao na njih.

Ipak, na sreću, ja nisam bio optužen za neugodnosti koje je priredio nemački car Barbarosa, kada je sa krstašima prolazio kroz zemlju srpskog kralja Nemanje. Zašto da ne postoje i zakonske kazne za delikt mišljenja, koji ne može da zastare, kada u našem vremenu već postoje i zakonske kazne za dela koja bi trebalo da su zastarela? Da nema zastarevanja kazne u oba slučaja, jasno je jedno uslovljeno drugim. Vreme je da uvedemo i princip uzročnosti u modernu pravnu nauku i to tako da uvedemo zlu nameru kao pravni pojam. Tako bi mogli da osudimo čoveka i zato što je imao zle namere.

Rat protiv Jugoslavije nije nikada bio sastavni deo velikog nemačkog osvajačkog plana. Isto tako, razbijanje Jugoslavije nije bilo u nemačkom interesu. Sasvim drugačije stajale su stvari sa našim italijanskim saveznikom. Nova politička karta Balkana u potpunosti je zadovoljila zahteve italijanske mediteranske i jadranske politike („mare nostro"). Hrvatska je postala kraljevina, a kralj je postao jedan pripadnik savojske dinastije. Hrvatska je teritorijalno bila bogato nagrađena i zaokružena. Veliki delovi Dalmacije, međutim, uključujući i važna ostrva, kao i vojno-pomorsku luku u Kotorskom zalivu, priključeni su Italiji. Sandžak, koji je pre bio u sastavu Srbije, sada je priključen Crnoj Gori, koju je Italija okupirala. Lovćen se preteći nadvio nad Kotorskim zalivom. Od aprila 1939. Albanija je postala Kraljevina italijanskog kralja i bila je uvećana područjem Kosova, koje je bilo u sastavu Srbije, a u kome pretežno žive Albanci. Nemačka i Italija okupirale su Grčku. Politički je Grčka pripala italijanskoj uticajnoj sferi. Van svake sumnje je da je nemački glavni motiv i cilj u novom poretku na Balkanu bio sledeći: da se u potpunosti zadovolje italijanske ambicije. S obzirom na činjenicu da Balkan ima veliko privredno značenje za Nemačku, Hitlerova velikodušnost prema Italiji može da se objasni samo time, da je verovao da će sve moći da nadoknadi tako što će Nemačkoj trajno pripasti Ukrajina. Hitler je bio opsednut idejom da razbije Versajski sistem, koji je nastao posle Prvog svetskog rata. Ovo je dobrodošlo nemačkim prijateljima iz Prvog svetskog rata. Mađarskoj i Bugarskoj, koje su bile bogato nagrađene novim teritorijama. Glavni profiter nemačkog „blickriga" i njenih vojnih osvajanja bila je italijanska mediteranska i „mare nostro" politika, zatim mađarska revizionistička politika i velikobugarska politika zadovoljenja njenih želja i teritorijalnih zahteva. Ako ostavimo po strani nemačku aneksiju dela Slovenije i strateških prednosti koje je Nemačka imala tokom rata na Balkanu, onda je upravo Nemačka nosila na svojim leđima najveći deo tereta koji je proizašao iz tog novog poretka na Balkanu, a on se sastojao iz sledećeg: rasplamsavanje partizanskog rata zajedno sa negativnim posledicama uništenja jedinstvene privredno sposobne Jugoslavije. To je postalo savršeno jasno već u jesen 1943, kada sam preuzeo svoju novu dužnost na Balkanu. Koja je politika bila ispravna i to u situaciji koju sam ja našao u Srbiji, ne mogu da odgovorim. Mogu samo da

saopštim kakvu politiku sam ja smatrao ispravnom zatim, mogu da govorim 0 tome koliko su moji uspesi bili neznatni, a kako veliki su biii moji neuspesi 1 to uprkos napora i nastojanja da ostvarim svoje ideje.

Kada govorim o tim stvarima, potpuno mi je jasno da izjave, kao. recimo, ove moje, poseduju manju težinu i ubedljivost kada govore o dubini neke katastrofe kao stoje srpska, koja zasenjuje sve ostalo, ma šta daje pobedeni pokušao da uradi. Ovim hoću da kažem samo to, da će komandantu topovnjače sa pobedničkog bojnog broda pripasti venac slave, a ne njegovom kolegi i protivniku, koji se nalazio na potopljenom brodu. O mojoj veštini, premda mi je lada potopljena, pozitivnu ocenu daće sudije čija je objektivnost van svake sumnje. O mojim promašajima će se već neko nekada naći da govori, čak i ako ja säm u tome ne budem uspeo. Pojedincu koji je ovakvu katastrofu doživeo, pri tom je zauzimao odgovoran položaj, a našao se na poraženoj strani, ne preostaje drugo - ma kako da to zvuči trivijalno - već da to reši kao pravi sportista: da bude, dakle, sposoban da podnese poraz i to bez „ako bi" i „daje".

Kada sam preuzeo dužnost, Hitler mi je u Glavnom štabu kazao ovo:

„Kada sprovodite ovaj zadatak, setite se da ste Austrijanac!...Sto se više bavim politikom bečkih careva, sve više moram da im se divim. Habzburgovci su imali potpuno pravo kada su sprovodili svoju politiku dinastijskog prava i sile: samo su tako mogli da izađu na kraj sa nemačkim vojvodama i knezovima!"

Ova misao nije imala praktičnog uticaja i značaja za našu balkansku politiku. Citiram je jer sadrži pozitivnu ocenu i ceni doprinos Habzburške monarhije. Ovo predstavlja potpuno suprotno mišljenje onom, koje je Hitler imao na početku karijere.

U trenutku kada sam stupio na novu dužnost (krajem avgusta 1943), tačan datum Nedićeve posete Hitleru u Nemačkom glavnom štabu već je bio ugovoren. Srpski predsednik vlade, general-pukovnik Nedić, krenuo je početkom septembra 1943. u Nemački glavni štab, a pratio ga je moj prethodnik, nemački poslanik u Beogradu Bender (Benzler). Nedića sam sreo već tokom moje posete u Beogradu krajem avgusta 1943, kada je trebalo da se upoznam sa novim zadatkom. Iz Bukurešta sam krenuo avionom u Glavni štab, kako bih bio prisutan prilikom Nedićevog prijema, jer je uskoro trebalo da postanem šef Političkog odeljenja za Jugoistok, sa sedištem u Beogradu.

Nedić je na ovu posetu čekao od 1941. godine. Na put je krenuo sa velikim nadama da bi moglo doći do pozitivne promene nemačke politike prema Srbiji. Ove nade su izneverene. Nedić je bio razočaran. Ribentrop je pozvao Benderà i mene da se pridružimo susretu, tek kada su razgovori dospeli na siepi kolosek. Nedić je na hrabar i dostojanstven način pokušao da govori o nepravdi koja je učinjena Srbima. Postavio je čitav niz zahteva da se ove nepravde isprave kako bi se poboljšao položaj Srba, a time i ojačao i po-

boljšao njegov sopstveni položaj kao predsednika vlade. Nedićeve žalbe Ribentrop nije primio previše prijateljski i sa simpatijama. Nedić je osećao da ga Nemci zloupotrebljavaju. Kada je počeo da zahteva promenu sadašnjih, provizornih granica Srbije, reakcija Ribentropa bila je žustra i on se razbesneo. Nedić je tražio da se neke teritorije daju Srbiji, i to u prvom redu čista srpska područja u Bosni i Hercegovini, koja sada pripadaju NDH, jer Hrvatska nema etničke i prirodne granice. Takode, tražio je da Kosovo pripadne Srbiji, jer je ono junačko groblje svih Srba, gde se odigrala istorijska bitka, a sada pripada Velikoj Albaniji. Ribentrop je odgovorio da čak ni jedna Francuska ne može da postigne da dode do revizije njenih granica, pa je zato i srpski zahtev, dok traje rat, neprihvatljiv. O tome se u ovom trenutku ne može diskutovati. Posle ovakvog razvoja razgovora, Nedić je bio veoma deprimiran i odbio je da potpiše tekst koji je trebalo da bude službeni komunike ovih razgovora. Nije više postojala mogućnost da se razgovor nastavi. Neuspeh ovog susreta bio je potpun, kako sa političkog gledišta, tako i sa ljudskog aspekta.

Zamolio sam ministra spoljnih poslova Ribentropa za razgovor. Našli smo se sami u prostoriji koja se nalazila pored salona-vagona, gde se vodio glavni razgovor. Rekao sam mu da je ovakav rezultat razgovora, s obzirom na situaciju u Srbiji, potpuno neprihvatljiv i neodrživ. Pa i Hitler očekuje da dode do ma kakvog pozitivnog rezultata. Zastupao sam mišljenje da iz ove siepe ulice postoji samo jedan izlaz: da predsednika vlade Srbije, koji je potpuno deprimiran, odmah primi Hitler. Ribentrop je prihvatio moj predlog i podneo je molbu Hitleru. Nedić je u tome, da ga na kraju posete primi Hitler video uspeh, jer je time njegov poljuljani prestiž donekle povraćen. Hitler je umeo da bude šarmantan i ljubazan kada je vodio razgovore sa svojim posetiocima. Tako je delovao i na Nedića, koji se ponovo donekle umirio. Hitler je pružio Nediću opšta uveravanja, koja ga ničim ne obavezuju, a imala su za cilj da daju podršku teškoj misiji srpskog predsednika vlade. Kada je reč o konkretnim nemačkim koncesijama, one su bile sasvim neznatne. Nedić je dobio pravo da osnuje „državnu stražu" (žandarmeriju), koja treba da bude pod njegovom komandom. Posle arogantnog dočeka od nemačkog ministra spoljnih poslova, za Nedića su u ljudskom pogledu prijem kod Hitlera i njegove prijateljske reči značile dosta.

Ali, Nedićeva poseta Nemačkom glavnom štabu bila je i to ostaje - neuspeh. I „državna straža", kojom je Nedić trebalo da komanduje, u praksi je ostala samo na papiru. Nemačke vojne vlasti htele su da zadrže pravo da odreduju kada Nedićeva žandarmerija može da krene u akciju. Tako je Nedić i dalje ostao šef vlade koji nije imao nikakvu izvršnu vlast. Ovo nije bilo njegovo poslednje razočarenje.

Krajem avgusta 1944. u firerovom glavnom štabu održavala se Balkanska konferencija. Tada sam pred Hitlerom branio Nedića i njegov karak-

ter. Hitler se rugao Nedićevom orijentalnom ponašanju, kada se duboko poklonio pred firerom prilikom posete Glavnom štabu.

Hitler: „U tom pogledu Stojadinović je bio sasvim drugačiji čovek!"

Upozorio sam Hitlera da postoji velika karakterna razlika između ove dvojice ljudi.

Ja: „Nedić je konzervativan Srbin, starog kova, neka vrsta srpskog junkera (pruskog plemića), ako baš želite. Njegova ljubaznost počiva na sasvim drugoj tradiciji nego što je slučaj sa Stojadinovićem, koji ima zapadnjačko vaspitanje. Stojadinović je studirao u Minhenu i imao je praksu u Bavarskoj kao državni službenik, savršeno je naučio kako treba da se pije pivo i zbog toga on može da se u Nemačkoj ponaša kao pravi Nemac!"

Hitler se na to nasmejao. Tragična ličnost general-pukovnika Nedića, međutim, krajem avgusta 1944, više nije bila ozbiljna politička tema. Već dva meseca kasnije Vermaht je napustio Srbiju.

REPRESALIJE

U svom kratkom pregledu razvoja problema otišao sam, međutim, suviše daleko, pa se sada vraćam u Beograd, ujesen 1943. godine. Zbog moje albanske avanture, novu dužnost u Beogradu mogao sam da preuzmem tek u oktobru 1943. Do tada sam posećivao Beograd, boravio svega nekoliko dana i opet odlazio. Te kratke posete imale su za cilj da pokušam da dobijem što verniju sliku stvarnog stanja u Srbiji. Već moj prvi utisak, kada sam došao da se upoznam sa svojim novim poslom - a to je bilo, kako sam kazao, krajem avgusta 1943, kratko pre Nedićeve posete Glavnom štabu - bio je poražavajući i dobio sam jezivu sliku. Iz jednog privatnog razgovora sam saznao da predstoji streljanje 850 srpskih taoca. Visoki SS-funkcioner i šef policije za Srbiju podneo je ovu molbu i prosledio je vojnom komandantu za Srbiju. Reč je bila o kaznenoj meri zbog toga što je ubijeno 17 policajaca. Tri sela, odakle potiču počinioci zločina, trebalo je da budu spaljena. Taoci treba da budu politički zatvorenici. Mnogi od tih ljudi već se nalaze u zatvorima, a stalno se hapse i novi ljudi, jer su delovali protiv interesa okupatorskih vlasti, što je zabranjeno. Zahtev visokog SS-funkcionera i vođe policije za Srbiju, generala Majsnera (Meissner), u potpunosti je odgovarao naredbi vrhovnog komandanta u vezi sa sprovođenjem kaznenih mera: za svako ubistvo ima da se strelja 50 taoca i to u slučaju da ne može da se nađe krivac.

Princip kolektivne krivice nije bio nikakvo nemačko otkriće ili monopol Nemaca. Ovo je bilo i dokazano tokom suđenja ratnim zločincima u Nirnbergu. Cilj ove knjige ne može da bude da se podrobno bavi problematikom i principima na kojima počiva kolektivna krivica. Svaka sila koja vodi rat uvek se suočava sa pitanjem: kako u okupiranim područjima braniti svoju armiju i osigurati da ne bude žrtva atentata, sabotaža, ustanka, pljačke, ge-

rilskih bandi. Ovo se pogotovu odnosi na Istok i Balkan. Specifična konfiguracija tla, nasledna obdarenost naroda za konspirativne delatnosti i njihova sklonost da nezadovoljstvo rešavaju upotrebom oružja, sve je to pogodovalo tome da dode do ovih oblika otpora. Svemu navedenom treba dodati i često prisutnu anarhičnu individualnost, koja je savršeno ravnodušna prema aktu kapitulacije koji je potpisala njihova legitimna vlast, a koji je i deo međunarodnog prava. Ne treba zaboraviti ni revolucionarne ideologije, jer za njih otpor predstavlja put da se dokopaju vlasti. Kada u takvom svetu ljudi prime podršku, instrukcije i naoružanje sa strane, onda dobijemo pakao na zemlji. Ubistva smenjuju represalije, pa su opet na dnevnom redu ubistva, zatim represalije, i tako redom. Pozornica takvih jezivih sukoba bila je Srbija od godine 1941.

Zadovoljiću se samo time da odmah na početku utvrdim jednu stvar. Ja sam beskompromisni protivnik primene principa kolektivne odgovornosti, dakle, protivim se ubijanju ljudi, taoca, koji nisu učestvovali i nemaju veze sa počinjenim zločinom. Ovome moram dodati i sledeće: streljanje 850 ljudi i to u trenutku kada je trebalo da preuzmem novu dužnost u Beogradu i pre moje posete Nediću, predstavljalo je, politički gledano, nešto što ne sme da se prihvati. Stoga sam čvrsto rešio da sprečim sprovodenje ove odmazde, kao i da odmah započnem sa borbom da se prekine s ovom praksom. Ovo je za mene, ujedno, značilo i probu, da odmah na početku vidim kakve su mogućnosti da rešavam zadatke i to na način, koji ja smatram ispravnim i poželjnim.

Kada sam postavio to pitanje, odgovoreno mi je da firerova naredba znači da je izričito zabranjeno svim ostalim službama, koje nemaju veze sa represalijama i koje nisu direktno pogođene, da se mešaju u pitanje represalija, koje sprovodi vojska. U firerovoj naredbi stoji da se ova zabrana posebno odnosi i na službe Ministarstva spoljnih poslova. Ja sam se, međutim, osećao pogođenim i smatrao sam da te mere imaju veze i sa mnom, te sam zato odmah otišao do vojnog zapovednika u Srbiji, generala Felbera. On mi je potvrdio da je zahtev šefa policije Majsnera opravdan i da je u skladu sa postojećim naredbama, te da on mora da sprovede ovu odmazdu. Ali, general Felber, kome je ova monstruozna stvar očevidno bila neprijatna i tištila ga, odmah je pozitivno reagovao kada sam mu predložio da spomenutu represaliju odgodi dok se ja ne vratim iz Glavnog štaba. Zastupao sam mišljenje da je ovako masovno streljanje taoca, u trenutku kada je na dnevnom redu poseta Nedića Glavnom štabu, spoljnopolitički gledano neprihvatljivo. Obećao sam da ću o čelom slučaju razgovarati sa ministrom spoljnih poslova Rajha.

To sam i uradio. Ribentrop je moje spoljnopolitičke argumente, koje sam jasno i čvrsto zastupao, bez sumnje, intimno, prihvatio. On je, međutim,

imao iskustva, a Hitlerova naredba za njega je predstavljala nešto neprikosnoveno, o čemu ne može da se raspravlja.

„Nemojte da čeprkate po tim stvarima! To je u nadležnosti Vermahta! Ne želim da mi se prigovori da Ministarstvo spoljnih poslova sabotira firerove naredbe, te da u okupiranim područjima ugrožava bezbednost nemačkih vojnika," završio je Ribentrop svoje izlaganje.

Kasnije, međutim, kada sam sprovodio svoje planove, koji njemu nisu mogli biti nepoznati, nije me nikada sprečavao.

Sa ovakvim odgovorom vratio sam se u Beograd, i saopštio sam vojnom komandantu u Srbiji, da sam u Glavnom štabu razgovarao o problemu odmazde. A to je bila istina. Rekao sam da je i posle Nedićeve posete Hitleru, spoljnopolitički gledano neodrživo, da se izvrši spomenuta represalija. Samo po sebi, i to je bilo tačno. Ukoliko dođe do sukoba sa Glavnim štabom, dao sam Felberu reč da ću ja na sebe preuzeti odgovornost, jer sam sprečio da se izvrši odmazda. General se složio sa mojim predlogom i pri tome očevidno, osetio je olakšanje. On je, takode, preuzeo deo odgovornosti, jer je odbio da ubije srpske taoce. Obojica smo posle ove odluke spavali dobro i imali čistu savest.

Ja, lično, sam, odustao da o tom slučaju Ribentropu pošaljem izveštaj. Ako je smatrao da je moja akcija politički ispravna, za njega bi bilo veoma teško daje odbrani. Na kraju, njegovo uputstvo da se ne mešam u vojne stvari, nisam poptuno korektno izvršio.

Ali, pogledajmo na drugu stranu barikade. Visokom nemačkom SS-funkcioneru i šefu policije u Srbiji, Majsneru, nekoliko nedelja kasnije ponovo je ubijeno šest srpskih policajaca, koji su bili dodeljeni nemačkim policijskim snagama kao ispomoć. Majsner je ponovo postavio zahtev za odmazdu, sa logičkim argumentom, da mora da ubuduće zaštiti svoje ljude. Trebalo je streljati 30 talaca. Računica je jednostavna: za jednog ubijenog pedeset talaca, a za šest ubijenih treba streljati tri stotine talaca. Ponovo sam kratko razgovarao sa generalom Felberom i pošlo mi je za rukom da se ni ovog puta ne izvrši odmazda nad nevinim civilima. S druge strane, moram da kažem i ovo: hteo bih da upoznam tog generala ili šefa policije, koji ne bi bio ogorčen da neko ubija njegove ljude i da to ostane nekažnjeno. Ovom se mora dodati da se Majsner strogo držao postojećih naredbi. Ako se stvar bude, međutim, dalje ovako odvijala, on je morao da strahuje da će njegovu službu da napuste svi srpski policajci. Majsner je postao veliki protivnik moje nove politike u odnosu na represalije, ali više nije slao molbe da se taoci streljaju. Ja sam se čvrsto držao svoje politike i imao sam sreću, jer meseci su protekli, a nisu se događala nikakva ubistva, pa tako nije postojala potreba ni za odmazdom.

Svaki čovek nađe one koji će ga braniti. Nesreća leži u principu kolektivne odgovornosti. U vezi s ovim pitanjem postoje nepomirljiva shvatanja. Veoma je, naime, teško da se dođe do neke brojke, i to na osnovu slobodne procene ili pomoću nekog dogovora, kada se dobro zna da te brojke označavaju leševe. I najteža kazna za dželate ili za njihove jatake, koji su bez sumnje uradili nešto što je kažnjivo i zabranjeno, daleko je lakša, nego kada je reč o ubijanju nevinih ljudi. Ovo može da predstavlja samo jedno mišljenje, ali to je, eto, moj stav. Jasno sam se izjasnio da sam protiv odmazde i to je, zasigurno, jedan od razloga što sam još živ, a to je zaista neobična činjenica.

Moje dosadašnje mešanje u vojne stvari bilo je ilegalno i bilo je u suprotnosti kako sa firerovom naredbom tako i sa smernicama, koje sam primio od ministra spoljnih poslova Ribentropa. Ja sam, jednostavno, morao da pokušam da odglumim, kako sam, navodno, dobio pravo da se mešam. Moji sagovornici iz vojske i policije jednostavno su mi verovali i to na osnovu moje visoke funkcije. I u tom pokušaju sam stvarno i uspeo i to nakon višenedeljnih diskusija, koje su se vodile u Glavnom štabu. Ovde sam dobio podršku od ambasadora Ritera. To je bilo krajem oktobra 1943. Ribentrop mi je, međutim, u prisustvu Hitlera, kazao da imam pravo da se mešam samo onda kada za to postoje posebni politički razlozi, ali da mi nije dopušteno da se mešam u sistem vojnog komandovanja. Ja sam, međutim, postao već odavno ekspert za pitanja tumačenja uputstava i instrukcija. Ovo mora da bude zadatak svakog diplomate koji se nađe u tuđem, belom svetu, a zauzima visok položaj. Ukratko, ja sam se lako i brzo složio sa vrhovnim komandantom Nemačke armije za Balkan, general-feldmaršalom, plemenitim vitezom Fon Vajksom (Freiherr von Weichs), i našli smo zajednički jezik kada su u pitanju dosadašnje represalije. Složili smo se da su takve kaznene mere neodržive i da treba ukinuti dve opasne naredbe: za jednog ubijenog Nemca ili saveznika streljati pedeset talaca, sada obavezujući karakter odmazde. Obe ove obaveze, koje odgovornom vojnom komandantu nisu ostavljale nikakav slobodni prostor, sada su nestale kao kaznene mere. Ovo mi je 23. decembra 1943. lično pokazao šef štaba Grupe armija F, general Fere (Foertsch). Prilikom razgovora, koji sam tog dana vodio sa generalom Fercom, dogovorili smo se da o pitanju kaznenih mera promenimo tekst i tako ublažimo jos nekoliko odredbi, koje su do tada bile veoma stroge. Ove promene u tekstu bile su delimično usvojene. Taj dan ostao mi je u sećanju samo zato, jer sam taj uspeh sledećeg dana, na Badnje veče, proslavio u krugu porodice. Ovo je za mene bio poklon posebne vrste. Nakon Božičnih praznika, avionom sam otputovao u Grčku, zatim u Albaniju i Crnu Goru. U Beograd sam se vratio u februaru 1944. Doživeo sam šok kada su mi u Nemačkoj vojnoj komandi predočili da je u Srbiji na snazi odredba o represalijama i posebno naglasili, da je to sprovedeno u dogovoru sa mnom! Sa mnom je dogovoreno da se ublaže dosadašnje mere odmazde u Srbiji, a nikako da se izg-

lasa odredba u vezi s represalijama! 0 tome sam prvo razgovarao sa generalom Felberom. On me je umirio, jer mi je objasnio da nova naredba nemačke vojske za Srbiju znači, po njegovom mišljenju, da time praktično prestaju streljanja talaca. Ovo me je smirilo i ja sam nakon toga odustao od rada na promeni tog teksta. Ovde sam pogrešio. Da se kajem zbog tog propusta, za to sam imao dovoljno vremena kada sam u beogradskim zatvorima čekao pet godina na suđenje. Ova greška koštala bi me života, da se tokom petogodišnjeg zatvora i postupka u Beogradu, kao i Nirnberškog procesa, nije istinski videla moja uloga u pitanju odmazde. Ova moja uloga veoma jasno i nedvosmisleno je objašnjena kako u Nirnberškom procesu protiv nemačkih generala koji su ratovali na Balkanu, tako i u optužnici jugoslovenskog vojnog suda. Reč je o svedočanstvima koja su povoljno govorila o mojoj ličnosti. Ti iskazi bili su objektivni i istiniti, jer nisu imali nikakvih privatnih interesa da govore u moju korist.

Kako je vreme prolazilo, ja se više nisam zadovoljavao metodom direktne intervencije kod nemačkih vojnih vlasti u Srbiji. Kada sam, daleko od Beograda, pred najvišim nemačkim vojnim ličnostima i štabovima, govorio o političkoj situaciji, nikada nisam izostavio da spomenem i problem talaca. Nisam mogao, razume se, da direktno napadnem firera, koji je lično izdao naredbu u vezi s represalijama, jer bi u tom slučaju brzo došao kraj mojoj delatnosti. Pa ipak, u svakoj sam prilici skretao pažnju na to da ove metode ne mogu posvuda da imaju isti efekt: tvrdi, žilavi narodi, kao što su na Balkanu, veoma su ravnodušni prema kaznenim merama odmazde koje se vrše nad nedužnim ljudima. Na osnovu balkanske tradicije, najsigurniji odgovor na streljanje talaca jeste krvna osveta, a nikako nije predaja. Ne bi bilo dobro za Nemačku, ako bi sve balkanske zemlje pretvorila u neku vrstu „udruženja krvne osvete". Na osnovu tog saznanja, potrebno je, da Hitlerovu naredbu prilagodimo lokalnim uslovima zemlje gde se nalaze naše trupe. Otišao sam još korak napred. Jednom sam pustio lažnu vest da sam lično od Glavnog štaba primio informaciju u vezi s pitanjem represalija, odnosno, pošto u rešavanju tog problema predstoje radikalne promene, treba biti veoma oprezan, kada se razmatraju ti slučajevi.

Posle toga mi je uspelo da u pogledu represalija unesem jednu tačku u tekst Grupe armija F za Srbiju i Grčku, koja ima za cilj da štiti civilno stanovništvo: sela gde su konačile naoružane bande koje su silom naterale seljake da im čine usluge, neće se tretirati kao partizanska, jer stanovnici nisu ni imali druge mogućnosti, na primer, da odbiju da pruže prenoćište i usluge naoružanim ljudima. Položaj ovih jadnih seljaka posebno je u Grčkoj bio bezizlazan. Okupacione trupe, nemačke i italijanske, pretili su im najtežim kaznama ako pruže gostoprimstvo partizanima. S druge strane, partizani su takođe pretili tim istim seljacima, da će biti strogo kažnjeni ako prime na konak Nemce. Kao krajnji rezultat ovog beznadežnog stanja, hiljade seljaka tu-

maralo je i glavinjalo kao izbeglice drumovima i šumama, gde su se vodile borbe između Nemaca i partizana. Na osnovu nove definicije - da je „partizansko selo" ono gde su, dakle, svi naoružani i bore se rame uz rame sa partizanima - zahtevao sam od vrhovnog komandanta nemačkih trupa na Balkanu, bilo je to u maju 1944, da se kazne pred vojnim sudom oni nemački vojnici koji su izveli krvavu akciju odmazde protiv sela Klisura, u Severnoj Grčkoj. O tom slučaju poslao sam Ribentropu u Glavni štab podroban šifrovan izveštaj. Izveštaj je u Glavnom štabu izazvao veliku buru i pometnju. Moji prijatelji veoma su se zabrinuli za moju bezbednost. U toj depeši kazao sam i ovo:

„Politički efekt ovakvih nemilih događaja je katastrofalan. Čisto ludilo je ubijati bebe, decu, žene i starce samo zato jer su do zuba naoružani crveni banditi silom ušli u njihove kuće i tu prespavali jednu noć, a nedaleko od ovog sela su, i to treba kazati, tog dana ubijena dva nemačka vojnika. Politički efekt ovog besmislenog krvoprolića koje smo počinili, nema sumnje, svojom težinom preti da upropasti sve propagandne napore koje činimo u našoj borbi protiv komunizma.

Bez obzira na to kakav će biti konačan rezultat istrage u vezi s oružanim ustankom u tom selu, ništa neće moći da promeni činjenicu da akcija protiv sela Klisura predstavlja tešku povredu postojećih pravila komandovanja u nemačkoj vojsci. Sjajan rezultat ovog 'junačkog dela' jeste, istina taj, da su bebe ubijene i mrtve, ali partizani su i dalji živi i aktivni, te će nastaviti da odlaze u sela, naoružani automatima, i da zahtevaju od golorukih seljaka da ih nahrane i prime na konak. Nadalje, isto tako ostaje neosporna činjenica, da je daleko lakše da se pobiju potpuno bezopasne i nevine žene, deca i starci, nego da kao pravi muškarci, vođeni željom za osvetom, krenemo u potragu za naoružanim banditima i da ih jurimo tako dugo, dok ne ubijemo i poslednjeg teroristu. Sem toga, kada primenjujemo ovakve metode krvave odmazde, one nužno demorališu borbeni duh nemačkih vojnika."

Sličnu depešu poslao sam i komandantu nemačkih snaga za Balkan. On se potpuno složio sa mojim stavom. U toj depeši postavio sam i ovo pitanje: šta treba da postane od naših mladih vojnika, koji izbliza upoznaju metodu odmazde, gde se zločini kažnjavaju na takav način da se ubijaju nedužni ljudi, dok, istovremeno, stvarne krivce niko ne goni, slobodni su i mogu mirno da okreću jagnjad na ražnju.

Ali, ima i takvih slučajeva gde je čovek nemoćan. Kada, recimo, regularna vojska, koja juri gerilce, ne samo da ima gubitke, nego naiđe na tela svojih drugova koji ne samo da su ubijeni, već su i užasno unakaženi: ekserima zakovani za neku bukvu, nabijeni na kolac ili živi stavljeni na ražanj, tada, u prvom trenutku postoji samo zaprepašćenost i bes. U takvim prilikama teško je zaustaviti osvetu. Ko može da mirno prosuđuje, kada nađe svog druga od koga nije ostalo ništa drugo, osim krvavih komada mesa, jer

su ih banditi osudili na „laganu smrt"? Ovakva smrt bila je izvedena na sledeći način: žrtvu su prvo oslepili, a onda su u kratkim vremenskim razmacima rezali sa nje delove tela, a cela umetnost sastojala se u tome da žrtva živi što je moguće duže, kako bi što više patila. Žrtva je bila živa i do pet dana. Suočeni s ovakvim užasom i svirepošću, u očima drugova te žrtve, odnosno, za nemačke vojnike izgledaće krivi svi koji se nadu u blizini tog mesta zločina. Dželata, koji će posle mnogo godina biti pronađen i stavljen pred lice pravde - te će imati prilike da sedi u prostoriji suda, koja je čista i prozračna, a greje ga blagosloveno sunce - mogu samo da pitam: „Da li ste i Vi bili prisutni?"

U optužnici koju je zastupao vojni tužilac pred Beogradskim vojnim sudom, našli su se citati koji govore o mom pozitivnom stavu u pogledu odmazdi, za koje je bio odgovoran vrhovni komandant za Balkan, kao i o mojoj borbi protiv dosadašnje metode represalija. Protivrečnost je očigledna, ali i razumljiva, kada se ima uvid u same dokumente. U optužnici, naime, stoji i ovo:

„Nojbaher je bio inicijator naredbe vrhovnog komandanta za Balkan, naredba broj 296 od 22. decembra 1943, u kojoj stoji da oslobodioce treba streljati, vešati, a njihove domove uništiti. Na osnovu ove zapovesti stotine patriota bilo je streljano."

Malo dalje, međutim, kazano je i ovo:

„Osnovna linija Nojbaherove politike sastojala se u sledećem: da oslabi partizanski pokret i to uz pomoć Nedića i da sprovodi politiku Velike Srbije. Za to je nastojao da pridobije za saradnike ove izdajice: Dražu Mihailovića i Ljotića. Prema Srbiji vodio je politiku represalija, koja je trebalo da bude sprovodena na novi način i to tako, da promeni stare naredbe, koje su bile politički pogrešne i štetne po interese fašističke Nemačke."

I dalje:

„Nojbaheru je pošlo za rukom da ukloni iz Beograda Majsnera, koji je po Nojbaherovom uverenju, svojom 'tvrdom linijom' terao ljude u šumu i tako stvorio Nemačkoj političke protivnike. Uz pomoć vrhovnog komandanta za Jugoistok, feldmaršala Fon Vajksa, koji je prihvatio njegove predloge, Nojbaher je uspeo da promeni uputstva koja se odnose na mere odmazde protiv stanovništva i streljanja talaca.

Optuženi naglašava da je on spasao živote hiljadama ljudi i da je posle njegovog dolaska u Srbiji prestalo ubijanje taoca. Njegova odbrana, međutim, mora ovu tvrdnju da iz sledećeg razloga odbaci: on je ove korake, protiv, očevidno, pogrešne dotadašnje politike svoje zemlje, preduzeo u prvom redu jer su imale štetne posledice po interese Rajha, a ne da bi zaštitio civilno stanovništvo. On je uspeo da promeni nemačku politiku o tom pitanju i zato, jer je time nameravao da se efikasnije i uspešnije bori protiv Narodnooslobodilačke borbe."

Optužnica skreće pažnju na to da se sa streljanjem nastavilo i u godini 1944. Verujem daje to tačno. Ali, ja sam mogao nešto da preduzmem samo u slučajevima kada sam blagovremeno doznao da se sprema odmazda. Neosporna činjenica je da je broj streljanih taoca u Srbiji od dana kada sam preuzeo dužnost u Beogradu, rapidno opao.

Svaki „ratni zločinac" uvek ima ogromnih problema, ali nekad nije lako biti ni državni tužilac. Njemu ništa ne zameram. Ni on, a ni ja nismo podneli žalbu na moju presudu, koja je glasila: dvadeset godina robije. Ovim je slučaj Nojbaher u Jugoslaviji bio formalno okončan. Protiv obrazloženja presude zaista nisam mogao ništa da dodam: „optuženi je kao ekonomista i diplomata ojačao vojni potencijal nekadašnjeg Nemačkog rajha i podržao je Vermaht u borbi protiv balkanskih partizana". Ova presuda je izrečena u gruboj, negradanskoj i revolucionarnoj atmosferi, a istovremeno, kada se ima na umu značaj koji sam ja imao u hijerarhiji Rajha, onda ne mogu da se otmem utisku da su, donoseći je, prema meni, bivšem protivniku, bili čak i ljubazni. Da je došlo do suđenja nekoliko godina ranije, recimo već 1945. godine, nema sumnje da bi se stvari po mene završile sa potpuno drugim ishodom.

Visoki funkcioner SS i šef policije za Srbiju, general policije i pripadnik formacije SS Majsner - da se zadržim kod ovog slučaja, jer on ima principijelno značenje - bio je iskreno ubeđen da politika koju ja zastupam stvara još goru situaciju, jer podstiče i ohrabruje zločinačke akcije bandita i zbog toga ugrožava našu bezbednost na čitavom prostoru okupirane Srbije. Moj stav o pitanju represalija, međutim, bio je bitan sastavni deo moje političke koncepcije i odnosio se na široki prostor od Beograda do ostrva Krit. Zato je sukob sa Majsnerom bio neizbežan. Početkom godine 1944. vodili smo tešku i ozbiljnu diskusiju. On mije doneo dugu listu nemilih događaja: pljačke, otmice i krađe (ali ne i ubistva) i objasnio je da su ti događaji direktna posledica moje nove politike. Ovo me je pogodilo i naljutilo. Zatražio sam od Majsnera da sa svojim policajcima pronađe krivce i pri tom sam mu skrenuo pažnju daje to zadatak policije, dakle, da pronađe prestupnike, a ne da traži taoce. Majsner je razgovor sa mnom napustio ozlojeđen i ogorčen. Posle toga, počinio je jednu nesmotrenost, jer je počeo da kritikuje moju politiku tako glasno i otvoreno, da su „informisani" srpski krugovi počeli da govore o tome kako besni otvoreni sukob između Nojbahera i Majsnera. Moji izgledi u tom dvoboju sa omraženim čovekom, koga su se mnogi bojali, ocenjeni su kao neznatni. Iskoristio sam jak uticaj i veze koje sam stekao kao nemački diplomata na Balkanu, te sam krenuo u protivnapad. Utvrdio sam daje Majsner svojom bučnom kritikom moje politike povredio pravila discipline Rajha. Moji napori urodili su plodom. Uz pomoć Kaltenbrunera, Himler ga je opozvao iz Beograda. Video sam ga još jednom, kroz ključaonicu moje ćelije, kada je prolazio hodnikom našeg zajedničkog zatvora u Beogradu. On je bio obešen u decembru 1946, zajedno sa brojnim nemačkim zatvorenicima.

U očima Srba Majsnera je bio glas krvavog dželata. On je bio bezobziran kada je trebalo tumačiti postojeće firerovo uputstvo u pogledu mera odmazde. Za izdavanje naredbe u vezi s represalijama bili su nadležni vojni zapovednici ili komandanti trupa na području gde se vode borbe. Ali, kao vodeći policijski funkcioner, Majsner je imao mogućnost da zahteva primenu ovakvih kaznenih mera. Isto tako, policija je isporučivala kandidate za streljanje koji bi trebalo da budu ubijeni kao taoci, a nalazili su se u zatvorima, koji su bili u nadležnosti policije. Izuzetak su bili slučajevi kada je nemačka vojska vodila borbe sa ustanicima i tada su vojni komandanti mogli odmah, na licu mesta, da sami intervenišu i uzmu za taoce lica sa područja gde se upravo vode borbe.

Majsner je bio čvrsto ubeden da je na Balkanu samo ova metoda ispravna. On je verovao da je to u interesu bezbednosti naših vojnika i policajaca i da samo tako možemo imati uspeh. Same naredbe, uz čiju pomoć je on ostvarivao svoje surove i grozne ideje, nisu bile njegove. Pa ipak, on ne spada u kategoriju onih sadista koji se tako često i sigurno pojavljuju u vremenima kada vlada revolucija i vanredno stanje, kada njihovi niski i podli instinkti najbolje mogu da dodu do izražaja. Ja sam se suprotstavio Majsneru i uspeo sam da bude „oboren" i povučen iz Beograda. To su činjenice. Pa ipak, osećam dug prema njemu da posle ove kritike i ogovaranja kažem još nešto. On je to platio svojom glavom. Svi ljudi koji su na taj način „platili svoje dugove", nalaze se u povoljnijem moralnom položaju nego što je to slučaj sa brojnim ubicama, koji su dobrovoljno, bez komandne prisile postali ubice. Njima niko ne sudi i niko im nije ispostavio račun za ta zlodela i to zato, jer su, na primer, žrtve tih ubica bili - samo Nemci.

Ujesen 1943. u Srbiji sam zatekao sledeću situaciju: komunistički ustanak je 1941. godine ugušio Vermaht. Susedne zemlje kao NDH (a posebno Bosna) i Crna Gora postala su područja gde su Tito i njegovi partizani vodili glavne borbe. Veliki deo teritorija u Srbiji, pre svega sela, kontrolisali su četnici Draže Mihailovića. I u samom Beogradu Dražine pristalice bile su brojnije nego Titove. Titovi ljudi, međutim, bili su bolje organizovani i disciplinovani. Za četnike su komunistički partizani odavno postali neprijatelj broj jedan. Znali su da im posle odlaska okupatora predstoji borba sa Titom za budućnost Jugoslavije. Ovaj neizbežan i fatalan razvoj, gde je došlo do sukoba između nacionalističkih i komunističkih pokreta otpora, nije karakterističan samo za Srbe, već, je, takođe, zabeležen u Grčkoj i Albaniji. To je dovelo do toga da su nacionalistički gerilci morali da odustanu od aktivne borbe protiv okupatora. Članovi Engleske vojne misije pokušali su da ubede obe grupe da se ujedine u borbi protiv okupatora. Njihovi napori ostali su bez rezultata. Engleski obaveštajci ozbiljno su se trudili da na jugoslovenskom teritoriju dođe do tog ujedinjenja, dok su daleko manje napora ulagali u Grčkoj i Albaniji. Za Englesku, imajući pred očima najkraći put za Indiju, nije bilo

svejedno da li će severni deo Balkana ili Egejsko more biti u rukama boljševika. Takode, ni Otrantski tesnac, koji deli italijansku i albansku obalu i koji kontroliše prilaz Jadranu, nije imao veliki značaj za englesku mediteransku flotu. Zbog toga i nije došlo do sukoba između vode nacionalnih grčkih bandita Napoleona Zervasa i njegovog pokreta „Edes" sa engleskim prijateljima. Ovo se, takođe, odnosi na zogistu Abas Kupija u Albaniji. I Kupi i Zervas bili su pasivni prema okupatoru. Sa Dražom Mihailovićem, međutim, stvar je stajala drugačije. On je bio ogorčen time što su Englezi počeli da izdašno pružaju pomoć Titu i njegovim partizanima. Ovaj sukob je bio prisutan i pre nego što sam ja preuzeo dužnost u Beogradu, a uskoro, u novembru 1943, došlo je do otvorenog prekida odnosa. Oficiri engleske vojne misije napustili su štabove četnika Draže Mihailovića. Kasnije je, međutim, i kralj Petar II, pod pritiskom Engleza, morao da prizna Tita kao vrhovnog vodu Narodnooslobodilačke armije. Amerikanci su tako ostali poslednja nada Draže Mihailovića. I stvarno, na upražnjeno mesto Engleza stigla je jedna američka vojna misija, koju je predvodio pukovnik Mekdovel (McDowell), inače profesor balkanskih studija sa Univerziteta u Bostonu. Ali, ova misija imala je za cilj uglavnom moralnu podršku, a nisu im poslali nikakvu materijalnu pomoć, jer je takav bio dogovor između najviših predstavnika Amerikanaca i Engleza.

Već i pre mog dolaska se dešavalo da su se neke četničke jedinice u Srbiji, Bosni i Hercegovini, u Crnoj Gori i Dalmaciji, povremeno zajedno sa italijanskim i nemačkim trupama borile protiv partizanskih snaga. Ova saradnja, kojom su se naročito Italijani mnogo koristili, bila je Nemačkom glavnom štabu nepoželjna, a zapravo i zabranjena. Pa ipak, i pored zabrane Hitlera, Nemci i četnici su i dalje, s vremena na vreme, saradivali. Balkanski klanci i gudure su mračne a Glavni štab je bio daleko. Dešavalo se da se usamljeni komandant neke manje nemačke vojne formacije našao u teškoj situaciji i, odjednom, stigla mu je neočekivana i dobrodošla pomoć od neke četničke jedinice; on ju je, razume se, prihvatio. Komunisti su bili zajednički neprijatelji i četnicima i Nemcima. Hitler säm, međutim, bio je strogo protiv takve saradnje, a to se dobro vidi i iz njegove prepiske sa Musolinijem. Firer nije ni kasnije dozvolio, kada je Tito već postao ime i sila, da se saraduje sa četnicima. Dopustio je i gledao kroz prste samo na povremenu lokalnu saradnja sa četnicima. Čak je i takve dozvole davao veoma nerado. Hitler je pripadao onoj vrsti Austrijanaca, koja polako izumire, a koja od godine 1914. ima antisrpski kompleks i to zbog ubistva prestolonaslednika u Sarajevu i izbijanja Prvog svetskog rata. Srbi su za njega: bombaši, ubice kraljeva, zaverenici, pučisti i krivci za svetske požare i evropske ratove. Ovo su bile uobičajne titule koje su Srbi stekli u austrougarskim krugovima. Činjenica je, da je Srbija tek u 19. veku stupila u noviju evropsku istoriju, posle pet stotina godina turske vladavine. I za to kratko vreme Srbija nije baš predstavljala

mesto političke stabilnosti. Udela i krivice za ovako loše stanje ima i politika velikih sila.

S obzirom na zamršene političke odnose, dolazilo je u naoružanim jedinicama pokreta otpora do takvih incidenata, koji su nekom dalekom i stranom posmatraču morali da izgledaju kao zbunjujuća i nerazrešiva tajna. Četnici su se borili sami, ili zajedno sa nemačkim ili italijanskim jedinicama protiv Titovih partizana. Voda četnika bio je general Draža Mihailović, vojni ministar u izbegličkoj jugoslovenskoj vladi kralja Petra II. U Dražinom glavnom štabu, kao i u štabovima njegovih lokalnih jedinica, boravili su engleski oficiri. U Titovom glavnom štabu takođe su se nalazili engleski obaveštajni oficiri. Kasnije su se borili četnici sa partizanima: u Glavnom štabu četnika bili su američki oficiri, a u Glavnom štabu partizana nalazili su se engleski oficiri. U jesen 1944. Dražu su partizani proterali iz Srbije, pa je prešao Drinu i zauzeo borbene pozicije u Bosni. U to vreme umalo da Dražin glavni štab nisu zarobili partizani i to zajedno sa Američkom vojnom misijom, koja je boravila kod četnika. Jedan četnički voda upravo je primio vest daje dobio odlikovanje za hrabrost od kralja i to zbog zasluga u borbi protiv okupatora. Kada je primio tu vest, baš je boravio kao gost kod italijanskog komandanta sa kojim je u to vreme saradivao u borbi protiv crvenih partizana. Četnici su međutim, bili prijatelji sa Saveznicima, a formalno su bili pod komandom kralja Petra II. Kada je italijanski komandant doznao da je četnički vojvoda primio visoko priznanje od kralja, nije propustio da mu čestita, a šljivovica, koja je uvek prisutna na jugoslovenskom tlu, pobrinula se za dobro i svečano raspoloženje.

Zaista je bilo malo stranaca koji su poznavali ovaj balkanski svet.

U vreme kada sam preuzeo misiju u Beogradu, Srbija je bila zemlja gde su komunisti imali najslabije pozicije na Balkanu i u kojoj je komunizam imao najmanje pristalica. Srbija ima pretežno agrarni karakter. Preko osamdeset odsto stanovništva čine seljaci. Komunisti imaju izgleda samo u industrijskim sredinama, a njih nema mnogo u Srbiji. Beograd je izuzetak. Glavna baza Komunističke partije u Srbiji postao je Beogradski univerzitet. Seljaštvo ove zemlje je vaspitano u patrijarhalnom duhu, a prema svemu novom odnosi se sa dubokim nepoverenjem. Kako su vekovima bili turski podanici, naučili su do savrsenstva lekciju o pružanju otpora i to na lukav i uporan način. U srpskom seljaku video sam jednu od najjačih poluga protiv boljševizacije Balkana. Upravo zato, stavio sam u središte mog političkog planiranja okončanje dosadašnje nemačke politike prema Srbiji, po kojoj je Srbija bila dežurni krivac za sve probleme na Balkanu. Ovo je, međutim, značilo ništa manje nego širu reviziju nemačke politike na Balkanu. Srbi, najzad, ako pogledamo geografsku kartu, zauzimaju, ključno mesto na Balkanu.

Ja sam pokušao da se izborim da u Nemačkom glavnom štabu dođe do preokreta u vezi sa ovim problemom. Ime sledećeg poglavlja govori jasno o tome kakav je bio glavni rezultat ovog mog pokušaja.

NA IZGUBLJENOM POLOŽAJU

Tek pošto su u Albaniji donete važne odluke, kada je na osnovu sopstvene inicijative stvorena nezavisna Albanija, mogao sam da se više posvetim srpsko-crnogorskom prostoru. U prethodnom poglavlju pokušao sam da pružim kratak pregled srpskih problema, a oni su, na osnovu nacionalne pripadnosti, takođe i crnogorski problemi. Ali, nije baš tako, da se Crnogorac - pa čak i onaj, koji oseća i razmišlja velikosrpski - jednostavno identifikuje sa običnim Srpstvom. Ovi stanovnici brda imaju sopstvenu istoriju, specifičnu, izrazitu samosvest i poseban način življenja. Na svoju srpsku braću, koja žive na planinama srednje visine i u Panonskoj ravnici, gledaju sa mirnim, samouverenim nepoštovanjem. S druge strane, Crnogorci su kod Srba predmet brojnih viceva i anegdota. Nije, međutim, nikakav vic, da je ova sićušna knjaževina objavila rat Napoleonu, kada je Francuska napala prijateljsku Rusiju. „Nas i Rusa zajedno sto i pedeset miliona!", kazao je pre više decenija jedan Crnogorac, kada zemlja nije imala ni tri stotine hiljada stanovnika. Kada je u Prvom balkanskom ratu, godine 1912, kralj Nikola objavio mobilizaciju, dva Crnogorca, koja su se našla u Grčkoj, poslali su na Cetinje telegrafsku poruku sledeće sadržine: „Da li da odmah krenemo na Cetinje, ili da udarimo na Turke sa boka?" Onome ko hoće da bolje upozna dušu ovih brđana, preporučujem da čita sjajne anegdote i priče jednog njihovog pravog junaka iz 19. veka, koji se zove Marko Miljanov.

Veliki ponos Crnogorci nalaze u činjenici da svemoćnim Turcima nije nikada pošlo za rukom da potpuno ovladaju njihovom malom zemljom. Vekovima su vodili hrabar hajdučki mali rat, a to je opisao u istinski klasičnoj epskoj pesmi njihov vladar i episkop Petar Petrović Njegoš (1813-1851) i time postavio trajni literarni spomenik toj borbi sa Turcima. Reč je o *Gorskom vijencu.* Jednom sam nekom uglednom Crnogorcu u šali kazao sledeće: „Moguće da Turci i nisu bili toliko zapeli da osvoje taj komadić kamene pustinje, koja se zove Crna Gora?". On to uopšte nije razumeo kao šalu, već se naljutio. Drugom Crnogorcu sam rekao sledeće: „Vi, Crnogorci, ste neka vrsta srpskih Tirolaca. Ono što u očima Nemaca predstavljaju Tirolci, to su Crnogorci za Srbe!" Ja sam pri tome, naravno, mislio da dam kompliment Crnogorcima, jer se svako seća Andreasa Hofera, koji se borio protiv Napoleona i francuske okupacije. Crnogorac mi je na to mirno ovako odgovorio: „Bolje da kažete: Crnogorci su srpski Prusi"! Oni jednostavno ne žele da ih čovek drugačije vidi, sem u velikim, svetskim okvirima.

U oktobru 1943. putovao sam avionom u Podgoricu. Nalazio sam se u društvu dr Fezenmajera (Vesenmeyer), koji je kasnije postao nemački ambasador u Budimpešti. Sa aerodroma, krenuli smo kolima putem koji je bio u prilično dobrom stanju, u pravcu Cetinja. Oko nas su se videla pusta brda i kamena pustinja. Cetinje ima šest hiljada stanovnika. Čim je Italija kapitulirala, naše su trupe odmah zauzele Crnu Goru. Nameravao sam da u Crnoj Gori stvorim nacionalni odbor, koji bi mi služio kao veza između nemačke armije i stanovništva. Taj odbor imao bi u nadležnosti brojne administrativne zadatke, koji su nam izgledali neophodni. Situacija je bila krajnje zapetljana. Na tako malom teritoriju delovali su Titovi partizani i četnici, koji su između sebe vodili građanski rat. Događali su se krvavi obračuni i klanja, mnoga sela su zapaljena. Bilo je crnogorskih dobrovoljaca koji su dolazili kod Nemaca i zahtevali da im se da oružje. U zemlji su se još nalazile i italijanske trupe, koje su dobile samoubilačku zapovest da sada treba da se bore protiv nemačkih vojnika, a da nisu primile ni hranu ni municiju, jer im je veza sa Italijom bila prekinuta. Rečju, po Crnoj Gori se pušilo, pucalo i dimilo, kao u najlepšim turskim vremenima.

Moj prvi pokušaj je propao. Dve crnogorske stranke - velikosrpski „bjelaši" sa jedne strane, i „zelenaši", koji su se zalagali za autonomiju - nisu nikako mogle da se dogovore. U očima „zelenaša", „bjelaši" su bili veoma bliski crvenim komunistima. „Bjelaši" su bili daleko brojnija i jača grupa, pa su zato hteli da sami imaju vlast u rukama. Ali, ja sam bio uporan da treba da dođe do koalicije između „bjelaša" i „zelenaša". Bojao sam se da pored crvenih, sada ne proizvedem još jednu opoziciju, koja bi mogla da nastane ako bi pritisak „bjelaša" protiv „zelenaša" bio toliki da bi „zelenaši" možda mogli da traže utočište i zaštitu kod partizana. „Bjelaše" je vodio advokat Ljubomir Vuksanović, iz Andrijevice. To je bio čovek džinovskog rasta, snažan kao konj. Njegov uži zavičaj je slavno pleme Vasojevići. A ovi su se, opet, takmičili sa jednako slavnim plemenima: Piperi, Bjelopavlići, Drekalovići, Cuci, i kako se sve ne zovu ta ponosna plemena. Svi su se oni borili za lovorov venac, kome pripada najplemenitije i najveće junaštvo i čojstvo.

„Ovako to ne ide dalje, gospodine ministre!", odgovorio mi je ogorčeno i Ijutito ljudeskara Vuksanović, kada sam govorio o zahtevima „zelenaša" i nastavio: „Vi još dobro ne poznajete našu zemlju! Kazaću Vam kako se to radi. Treba da obesite njih nekoliko! Mi nemamo toliko stabala, kao što imaju neki drugi, ali od ovo malo drveća što tu vidite, nema nijednog na kome neko već nije bio obešen!", i pri tom mi je pokazao svojom snažnom rukom na pusti krš i golet, koji naš okružuju.

Rešio sam da ne poslušam savet, znajući veoma dobro da ću time znatno da izgubim na ugledu. Nisam osećao nimalo sklonosti da vešam ljude, a nisam imao ni punomoć da to radim.

Umesto toga, odgovorio sam mirno: „Ako se ne dogovorite, štetne posledice snosiće svi Crnogorci. U životno važnim situacijama stanovništvo valja da ima sposobne predstavnike koji će umeti da vode i štite interese Crnogoraca. Dovidenja, ako ste tako daleko dogurali! Ne mogu toliko dugo da čekam!"

Nastavio sam let do Tirane, gde me je očekivao Mehdi-beg Frašeri da mi govori o svom otkriću „relativne neutralnosti".

„Bjelaši" i „zelenaši" dogovorili su se u novembru 1943. i tako osnovali „narodnu upravu", na čijem čelu je stajao džin Vuksanović. U jesen 1944. Ljubomir Vuksanović je zajedno sa našim trupama napustio svoju Crnu Goru. Uspeo je da stigne sa grupom svojih zemljaka do pokrajine Koruške, u Austriji. Saveznički avioni napali su iznenada voz. Putnici su se razbežali iz vagona i potražili sklonište u obližnjoj šumi. Vuksanović, divovskog rasta, bio je ili suviše spor, ili nije hteo da beži. Tako je grob našao u Austriji.

Morao sam da ispričam ovu kratku epizodu, jer je tu nastao moj plan da predložim vodstvu Rajha, da se stvori Velikosrpska federacija u koju, pored Srbije, treba da udu Sandžak i Crna Gora. Ovaj predlog predstavljao je srž i središte mojih revizionističkih planova.

Ovako sam ocenio situaciju i na osnovu toga sam sačinio svoje prve predloge.

Najjače tkivo, najsnažniji narod na okupiranom Balkanu je srpski, a on je najgore prošao. Od 1941. godine Srbe su Nemaci tretirali kao poražene neprijatelje, kao glavne krivce zbog izbijanja nemačko-jugoslovenskog rata. Zbog toga su Srbi zaslužili da se sa njima tako strogo postupa. Srbi su toliko krivi, da ma kako se sa njima nemilosrdno postupa, zaslužili su još goru sudbinu. Teritorij gde žive Srbi bio je potpuno pocepan i unakažen. U ostatku Srbije, pored nemačkih okupacionih trupa, nalazile su se i bugarske.

Ali, u toj Srbiji komunisti su imali najslabije pozicije i najmanje pristalica. Glavne ratne operacije Titovih partizana, od kraja godine 1941, nalazile su se na drugoj obali Drine, u Bosni, koji je tada pripadala hrvatskoj teritoriji, te u Crnoj Gori. U Hrvatskoj, a njoj su tada pripadale Bosna i Hercegovina i delovi Dalamcije, teroristički režim Ante Pavelića terao je pravoslavne Srbe koji su bili ugroženi u šumu, da potpuno nestanu. Ali i Hrvati su takođe masovno dezertirali i prelazili u Titov tabor. U šumi je postepeno izrasla partizanska armija, koja je kontrolisala velike delove zemlje. Ustaška vlast u NDH svojom antisrpskom politikom pružila je Titu daleko najveću podršku.

Položaj Srba bio je sledeći: u Hrvatskoj smo bili svedoci uništavanja Srba; u srpskim krajevima koji su bili okupirani, imali smo streljanja talaca i paljenje sela; na Kosovu i Metohiji na dnevnom redu bila su proterivanja Srba; u delovima Srbije koje su okupirale bugarske trupe, svakodnevno su ubijali i silovali Srbe, a ubijanja Srba događala su se i u krajevima koji su pri-

pali Mađarskoj. Šta je u toj situaciji mogao da uradi Nedić? Godine 1941, kada je buknuo komunistički ustanak, Nedić je po nagovoru svojih prijatelja i Nemaca, pristao da postane predsednik srpske vlade i bio prisiljen da krene mučnim putem kolaboracije. U tom pokušaju da spase srpski narod, Nedić je neprestano doživljavao razočarenja i gubitak ugleda. U takvom stanju zatekao sam Nedića u septembru 1943. Čak ni prijem u Glavnom štabu nije mu doneo nikakav opipljiv uspeh.

U Crnoj Gori, gde je besneo okrutan, građanski rat, partizani su postajali sve jači. Polako su bivale vidljive namere balkanskih partizana, iz kojih je proizlazilo da su imali jedinstvenu strategiju: da organizjuju crveni ustanak od Slovenije pa do Peloponeza. Crna Gora je dobila ulogu mosta ka Albaniji. Partizani na jugu Albanije već su bili povezani sa grčkim partizanima „Elas", u Epiru, u Severnoj Grčkoj. Od 1943. godine partizane su izdašno pomagale zapadne sile. Naročito na području Hrvatske i u Crnoj Gori, nakon kapitulacije Italije, partizani su se dočepali teškog naoružanja. Na ovaj način balkanski partizani su postali ratujuća sila, pa je nekoliko nemačkih divizija bilo prisiljeno da bude stacionirano na Jugoistoku Evrope. Da se partizani drže pod kontrolom nije bio samo vojni problem, kako su pogrešno verovali u Nemačkom glavnom štabu. To je, pre svega, bio politički problem. Partizanski pokret, koji su vodili komunisti, postao je značajan i veliki zahvaljujući greškama nemačke i italijanske politike na Balkanu. Partizani su tačno znali šta im je cilj: da pod plaštom i zastavom nacionalnooslobodilačke borbe protiv okupatora utabaju put koji će im doneti vlast. Na tom putu pobili su onoliko nacionalističkih boraca, koliko je to bilo moguće. Jer za komuniste, sadašnji i budući neprijatelj broj jedan bili su nacionalisti. Nacionalisti su na taj način bili gurani u ruke okupatora, protiv koga su godine 1941. digli ustanak i otišli u šumu. Tako je okupator za nacionaliste postao neprijatelj broj dva. Plan nacionalista bio je sledeći: dokle god su nemački i italijanski okupatori u zemlji, da se od njih na ovaj ili onaj način dobije što je moguće više oružja. To je bio jedini razlog zbog koga su četnici, povremeno, saradivali sa okupatorom. Niko od nacionalista nije imao nikakve simpatije za ratne ciljeve okupatora i niko od četnika nije bio spreman da se bori za ratne ciljeve Nemačke ili Italije.

Ovo se, pre svega, u potpunosti odnosi na srpskog vodu četnika, bivšeg pukovnika Generalštaba, Dražu Mihailovića. Politika ovog srpskog nacionaliste može da se razume i objasni samo iz tog, ratnog okvira, kada u zemlji besni građanski rat. Kada sam stigao u Beograd, njegov razlaz i prekid veza sa Englezima već je bio u toku. Ovo je za mene bio veliki politički izazov.

Odigralo se još nešto što me je učvrstilo u ubedenju da se zauzmem za stvaranje Velikosrpske federacije. Jugoslovenska ideja bila je očevidno kompromitovana. Za široke slojeve srpskog društva ideja budućeg zajed-

ničkog življenja sa „hrvatskom braćom" - posle užasnih, okrutnih zločina koje je ustaški režim izvršio nad stotinama hiljada pravoslavnih Srba - nije više izgledala izvediva i moguća. U pravcu Srbije kretala se nepregledna reka srpskih izbeglica, koji su bežali iz NDH. Ti ljudi su ili uspeli da se spasu od hrvatske akcije masovnog ubijanja Srba, ili nisu hteli više da čekaju da i na njih dode red za klanje. Usled tih užasnih stradanja Srba, Nedić je postao velikosrbin. On je najbolje rešenje za svoj narod video samo u nacionalnoj državi, koja bi jedina mogla da osigura Srbima budućnost. Čak je i Draža Mihailović - koji se borio za jugoslovensku monarhiju koju bi vodili Srbi - počeo da sumnja da Jugoslavija, posle svega što se odigralo između Srba i Hrvata, može ponovo da vaskrsne. Ko je glavni neprijatelj? Ovo pitanje odnosi se, takode, i na takozvane ljotićeve dobrovoljce, koji su se stavili u službu Nedića i nemačkih trupa, kako bi se borili protiv komunista. Ljotić je bio politički veoma angažovan čovek i ideolog, koji je osnovao pokret „Zbor", a njegovi sledbenici zvali su se „zboraši". Pre 1941. godine liberalna, prozapadna vlada bila je protiv „zboraša", koji su pred sam početak rata znatno ojačali i postali prilično popularni. „Zbor" je bio srpski nacionalni pokret obnove i imao je korene u srpskoj tradiciji. Imao je neke sličnosti sa Gvozdenom gardom u Rumuniji, jer su i „zboraši" tražili inspiraciju u religiji. Ljotić je svojim pristalicama propovedao spremnost na podnošenje lične žrtve, kako bi došlo do moralnog preporoda srpskog naroda i to u veku i vremenu koji su se udaljili od Boga, u kome smo doživeli uništenje starih vrednosti uz pomoć ateizma, materijalizma i liberalizma. U ovome je Ljotić video našu nesreću. Bio je protivnik urbane civilizacije, koja razara tradiciju sela, kritikovao je korumpiranost formalne demokratije i zalagao se za autoritarni sistem vlasti, koji bi ponovo trebalo da oživi patrijahalne vrednosti društvenog poretka. Selo je u njegovim očima bilo izvor i riznica istinskih vrednosti. Ateistički boljševizam kakav je na snazi u Rusiji, za Ljotićaje predstavljao delo satanskih sila, koje su se uvukle u hrišćanski svet. On je bio u punoj meri srpski nacionalista, ali kao antikomunista razmišljao je šire, u evropskim dimenzijama. Ovakav stav doveo gaje do saradnje sa Nedićem i Nemcima u borbi protiv komunizma. Ljutić, međutim, nije bio spreman da se odrekne ni pedlja jugoslovenske teritorije. Njegove pristalice su ga obožavale. No, van svog pokreta je bio veoma nepopularan, jer je svoje stavove zastupao sa nepomirljivom krutošču. Njegovi dobrovoljci, koji su od godine 1941. do kraja rata vodili mnoge borbe sa partizanima i pri tom pretrpeli velike gubitke, nisu nikada brojali više od devet hiljada boraca. Na početku rata oni su se borili i protiv četnika. Većinom su to bili mladi ljudi, a medu njima nalazio se visok procenat studenata i inteligencije. Posle Nedićeve posete Glavnom štabu, Hitler je dozvolio da „zboraši" regrutuju do 15 000 boraca. Regretuacija, međutim, nije uspela, jer su se četnici Draže Mihailovića tome usprotivili. Da je Nedić u daljem razvoju događaja zabeležio unutrašnje i

spoljne uspehe, verovatno bi i ta regrutacija uspela. Ali, svi su znali da Tito sada predstavlja ozbiljnu opasnost za Srbiju, pa zato nije moglo ništa da bude od „zboraša" i njihovih vojnih jedinica snage od 15 000 vojnika. U istoriji, međutim, ne znači mnogo „kad bi" i „da je", nego ostaje zapisano samo ono što se stvarno i dogodilo, a ne ono što je moglo da se dogodi.

Zaključio sam da pod ovim istorijskim okolnostima mi, Nemci, treba da opet izgradimo srpsku poziciju, koja je prirodno najjača jugoslovenska i balkanska pozicija. Ukratko, predložio sam da igramo na srpsku kartu. Ali, moje ubedenje bilo je u potpunoj suprotnosti sa dosadašnjim namerama i akcijama nemačkog vodstva. Kada sam krenuo u ovu borbu, očevidno sam bio suviše veliki optimista.

U oktobru 1943. ministru spoljnih poslova Ribentropu predao sam svoje prve predloge u vezi s promenama naše politike prema Srbiji. Srž mojih predloga bila je sadržana u sledećem: Srbe bi trebalo ohrabriti, a položaj Nedića mora da se ojača. U tom smislu sam predložio čitav niz mera:

1) stvaranje Velikosrpske federacije, koja bi se sastojala iz Srbije, Crne Gore i Sandžaka, koji je pretežno naseljen muslimanima, a koji je nakon raspada Jugoslavije 1941. godine, pripao Crnoj Gori. U stvarnosti, Sandžak i Crna Gora ne čine celinu, jer ih deli partizanski front;

2) predsednik ove federacije biće general-pukovnik Nedić;

3) sastavni delovi federacije čine privredni i novčani savez, zadržavaju administrativnu autonomiju, posebno u nadležnostima policije i kulture;

4) savezna vlada imaće stvarnu vlast nad izvršnim organima (žandarmerija, dobrovoljci);

5) dosadašnja cenzura i zabrana nacionalnih kulturnih institucija biće ukinuta, a Beogradski univerzitet ponovo otvoren;

6) nemačka vojna uprava biće ograničena i delovaće samo kao kontrolna instanca, a njen činovnički aparat radikalno će biti smanjen.

Ovo su bili moji glavni predloži u pogledu unutrašnjeg novog poretka srpskog etničkog teritorija. Istovremeno sam započeo borbu, kako sam već opisao, protiv dotadašnjih metoda represalija i kaznenih mera, ali o tim mojim koracima nisam ništa govorio kada sam boravio u Glavnom štabu. U dogovoru sa Nedićem, podneo sam molbu da se oslobode vrhovni poglavar autokefalne Srpske pravoslavne crkve, patrijarh Gavrilo, kao i čuveni teolog pravoslavne crkve, episkop Nikolaj Velimirović, koji je postao poznat u Engleskoj i Americi. Obojica su bila internirana u jednom manastiru u Banatu.

Borbu protiv proganjanja Srba u ustaškoj Hrvatskoj već sam počeo u avgustu 1943, kada sam bio kod Ribentropa i Hitlera, a povodom preuzimanja nove dužnosti. Ova bitka, koja je bila otvoreno protiv režima Ante Pavelića u Hrvatskoj i koja nije ostala skrivena vladinim krugovima u Zagrebu, veoma brzo mi je podarila titulu „hrvatskog državnog neprijatelja broj jedan". S obzirom na činjenicu da su Bugari uživali posebne privilegije

najvišeg nemačkog državnog vodstva, odložio sam svoje zahteve da Bugari prestanu da budu okupaciona sila na srpskom teritoriju i umesto toga, rešio sam da čekam na povoljan trenutak. Ali sam zato odmah krenuo sa akcijom prikupljanja podataka o stanju bugarskih trupa i došao sam do zaključka da je uticaj komunista porastao, što slabi borbeni moral armije. U vezi sa pitanjem povlačenja bugarskih okupacionih trupa sa tla Srbije, očekivao sam da ću naići na otpor Vermahta, jer nemačka armija je i na ovo političko pitanje gledala sa prostog aspekta da time štedi sopstvene snage. Moj srpski program sadržavao je kao spoljni okvir i sledeće: Nemačka mora da prekine sa dosadašnjom politikom bezuslovnog izlaženja u susret i ispunjavanja svih želja mađarskom revizionizmu i velikobugarskim ekspanzionističkim zahtevima. Ja sam zastupao mišljenje da Srbima novom politikom treba već sada izaći u susret, tako što će im se obećati da će kasnije doći do ispravke granica Srbije. Hrvatska je dobila područja koja su čisto srpska i time se ne poštuju prirodne, etničke granice, kao što pokazuje primer područja oko reke Drine. Reč je o čistoj samovolji. Čak mi je i Pavelić u decembru 1944. godine rekao - kada je moj plan, zbog novonastale situacije, postao nezanimljiv - da je vraćanje ovih teritorija Srbiji u interesu popuštanja napetosti u srpsko-hrvatskim odnosima.

Nadao sam se da će od moje nove politike Nemačka imati koristi, a to znači da će se srpski etnički prostor u najvećoj meri „umiriti", odnosno, da će na toj teritoriji gotovo u potpunosti prestati aktivnosti neregularnih vojnih snaga. Takođe sam od ove nove politike očekivao da ću iz Crne Gore moći da istisnem Titove partizane i to uglavnom uz pomoć nacionalističkih, četničkih jedinica i time bih mogao da stvorim antikomunistički blok, koji bi se sastojao od Velikosrpske federacije i Albanije. Tako bih mogao da izolujem komuniste koji deluju u NDH i Grčkoj i prekinem njihovu povezanost. Na ovaj način bih razbio strategiju balkanskih partizana, koji su planirali da povežu ceo prostor, od Slovenije pa do Peloponeza.

Iznad svega sam očekivao da ću takvom politikom da ojačam položaj predsednika vlade Nedića. Spoljni i unutrašnji uspesi morali bi mu kod stanovništva doneti veću popularnost i znatno bi mu povećali broj pristalica u odnosu na njegovog protivnika Dražu Mihailovića. Pred očima sam imao sledeće događaje: sukob vođe četnika sa engleskim obaveštajnim oficirima, nagli zaokret Čerčila (Churchills) ka Titu, i najzad, priznanje Tita od kralja Petra II i smenjivanje Draže Mihailovića sa položaja ministra rata u jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu. Verovao sam da ću posle svega ovoga moći da pomirim i zbližim Dražu Mihailovića sa Nedićem, čije bi pozicije, ako mi plan uspe, bile znatno jače. Konačno, obojica su imala zajednički cilj, a to je jugoslovenska monarhija i bili su protiv toga da se komunisti domognu vlasti.

Sve ovo zvuči veoma logično, posebno za onoga ko stoji po strani, daleko od ovih dogadaja. Za sve one, međutim, koji su aktivno učestvovali u tim događajima, stvari su bile mnogo zamršenije. Sigurno je bilo ozbiljnih posmatrača i kompetentnih Nemaca, koji nisu verovali da će politika izmirenja Nemačke sa Srbijom imati uspeha. Za to su imali ozbiljne razloge.

Sa mojim predlozima u vezi sa Srbijom u prvom trenutaku nisam imao problema. Ministru spoljnih poslova Ribentropu, balkanski problemi bili su strani i nepoznati i zato on o pitanju Balkana i nije mogao da ima neko svoje mišljenje. U njegovima očima Balkan je bio i ostao neko nerazrešivo klupko zavera, hajdučije i korupcije. Rečju, on je imao uobičajnu predstavu o tom delu Evrope a ta predstava o Balkanu je bila površna i veoma raširena. Kada sam mu govorio o svojim planovima, izgledalo je daje otvoren prema njima i da gleda na njih sa simpatijom. Kao i uvek, na kraju razgovora on me je upozorio da će jedino Hitlerovo mišljenje biti važno u prosuđivanju tog pitanja. Prilikom prvog razgovora, Hitler je pokazao zainteresovanost za moje planove. Kazao mi je da će o svemu da razmisli i da će mi saopštiti svoje zaključke. Na osnovu tog razgovora, bio sam veoma siguran da će moj plan uspeti.

Bez većih napora pošlo mi je za rukom da se ponovo otvori Beogradski univerzitet, te da oslobodim srpske kulturne institucije od dotadašnje prakse cenzure koju su sprovodili sitni nemački činovnici i vojni birokratski aparat. Tako je do sada imao mnogo posla upravnik odeljenja za kulturu u mojoj beogradskoj centrali, savetnik Nemačkog poslanstva u Beogradu, dr Klajber (Kleiber). Centrala iz Berlina, koju nikada nisam našao vremena da posetim, obasipala ga je nepreglednim propagandnim materijalom. U vezi s puštanjem na slobodu visokih dostojanstvenika iz redova Srpske pravoslavne crkve, Ribentrop i Himler su podržali moj predlog. Ali, moj plan je propao, jer je naišao na oštro protivljenje samog Hitlera: „Patrijarh Gavrilo je naš neprijatelj. Ovo je on dokazao svojim delovanjem tokom izbijanja sukoba sa Nemačkom!" U tome što je vrhovni poglavar srpske nacionalne crkve pri upadu okupatora u njegovu zemlju bio protiv osvajača, ja ne vidim ništa neobično i čudno. Mom zahtevu da se radikalno smanji vojni administrativni aparat u Srbiji, Hitler, je u svojoj naredbi s kraja oktobra 1943, udovoljio, ali to je ostalo samo na hartiji. Ovome su se usprotivile vojne vlasti ne sa fronta, nego u pozadini. Da se nešto protiv njih preduzme, odnosno da se smanji broj tih ljudi, za to očigledno nemaju snage i moći ni carevi, a ni diktatori. Pozadina, kako je dobro poznato, ne uživa mnogo simpatija kod vojnika na frontu. Možda je Staljinu pošlo za rukom da sredi pozadinu. Ne znam, ali verujem da je možda u tome uspeo. Ja znam samo da Hitleru nije uspelo. Njegovi nalozi u vezi s tim pitanjem ostali su neizvršeni. Opasno ugroziti položaj vojnika na frontu time što se šalju šifrovane poruke u kojima stoji da će neke divizije morati da se povuku sa fronta, izgleda kao korak koji je veoma

lako sprovesti. Pokušaj da se ukine vojna administracija koja deluje u pozadini, ili da joj se ograniči brojnost i moć, po pravilu propadne, jer pozadinci uvek lako mogu da dokažu da je njihova služba neophodna. To je jednostavno tako, i verovatno zavisi od osnovnog principa postojanja, odnosno od volje za životom. Verovatno zbog toga, moje molbe, kao i firerov nalog da se moje molbe ispune, pripadali su, očevidno, carstvu iluzija. U ratu koji dugo traje, uopšteno gledajući, napred, na prvoj liniji fronta nalaze se uvek isti vojnici, sve dok ne poginu. A i u pozadini su uvek isti ljudi. U predivnom Parizu živelo je, prema procenama, između sto hiljada, pa čak do dvesta hiljada nemačkih vojnika ,,pozadinaca". Broj pozadinaca zavisi od ugodnosti i privlačnosti neke sredine. Sto se u nekom gradu lagodnije i lepše živi, to u njemu ima više pozadinaca.

Čak i slavna misija Hitlerovog specijalnog izaslanika, generala Fon Unrua (von Unruh), koji je dobio neobično velika ovlašćenja da pročešlja pozadince, posle početnih znatnih uspeha, na kraju je ipak propala. Oni koji služe u pozadini, a nemaju neko stvarno zaduženje, brzo su naučili da blagovremeno „nestanu" i da se sklone kada ih poseti kontrola, koja namerava da od njih stvori borce sa prve linije fronta i „heroje". Čim kontrola ode, oni se opet vrate na svoje „radno mesto". Bio sam u najboljim odnosima sa generalom Fon Unruom, a njegovu akciju mogao sam prilično dobro da pratim. U njegovom štabu radili su sposobni ljudi, a i on sam je bio neka vrsta groma, pa ipak nije uspeo.

U novembru 1943. predao sam pismeni izveštaj, u kome sam iscrpno formuslisao molbu, odnosno predlog u vezi sa stvaranjem Srpske federacije. Hitler je, nakon što je pročitao moj izveštaj, rekao Ribentropu sledeće: „Vama su poznate moje rezerve i sumnje, ali predloži su interesantni. Hoću da o tome razgovaram sa Nojbaherom." U decembru 1943. nalazio sam se u Berlinu. U gradu je upravo boravio i Ribentrop. Telefonirao mi je u vezi s mojim predlozima. Deset dana trebalo je Ribentropu da razmisli kako da postupi u vezi sa mojom željom, jer ja sam hteo da o svemu porazgovaram sa Hitlerom. Ribentrop je dugo razmišljao da li da i on sa mnom poseti Hitlera u Glavnom štabu. Njemu je bio poznat stav Hitlera, koji se protivio svakoj ideji koja vodi jačanju Srba. Ribentrop nije želeo da svojim prisustvom kod Hitlera podržava moje predloge, koji ionako nemaju velikih izgleda da ih firer prihvati. Pa ipak, postojala je mogućnost da ubedim Hitlera u ispravnost mojih planova. Ako uspem, onda Ribentop nije želeo da se to dogodi bez njegovog prisustva. On je pokušao da stavi na hartiju svoje sopstvene poglede. Iz toga se jasno videlo da je Ribentrop računao na to da će moji predloži biti odbijeni, pa je unapred hteo da pokaže da se slaže sa Hitlerom. Ukratko, iz njegove formulacije videlo se da on i nema sopstveno mišljenje. Posle deset dana on ipak nije otputovao avionom koji je trebala da nas dovede do Hitlerovog glavnog štaba, koji se tada nalazio u Rastenburgu. Jedno pre podne sti-

gli smo u Rastenburg, a već u podne primio sam Hitlerov poziv da sa njim idem na obed u „Volfšance" („Wolfsschanze"), u „Vučju jazbinu". Na ručku je bio i ambasador Hevel, koji je stalno boravio u Hitelrovom glavnom štabu i bio stalna veza sa ministrom spoljnih poslova Ribentropom. Hevel nije prisustvovao našem razgovoru kao zastupnik svoga šefa. Ribentrop je na kraju odustao od toga da pismeno formuliše svoje mišljenje u vezi s mojim planovima za Srbiju. Hevel je u to vreme bio gotovo jedini stalni gost, redovno je ručao sa Hitlerom.

Naš razgovor je trajao skoro tri časa. Hitler je imao sledeće mišljenje:

„Mi nikada ne smemo da dopustimo da na Balkanu jedan narod koji poseduje osećaj političke misije i istorijske uloge postane suviše moćan. Upravo Srbi su taj narod. Oni su dokazali da imaju veliku državotvornu snagu, kao i velike, ambiciozne ciljeve, koji idu čak do Egejskog mora. Imam ozbiljne rezerve prema tome da takav narod u njegovim nastojanjima i ambicijama, ja još posebno ohrabrim i podržim!"

Tokom razgovora stigli smo i do pitanja balkanskih muslimana. O tome sam nešto napisao i u uvodu ove knjige. On je bio za to da se prema „muslimanima vodi pozitivna politika". Tokom tročasovnog razgovora dodirnuli smo mnoge teme. Tako, mogao sam ponovo da se uverim koliko se Hitler divio Musoliniju.

Hitler: „Italijanska imperija bila je atavistička ideja poslednjeg Rimljanina Musolinija!"

Poznata je sklonost Hitlera da duge razgovore posle nekog vremena pretvori u duge monologe, tako da njegovi sagovornici ne mogu da dođu do reči. Ja sam ipak dobio mogućnost da govorim i to iz prostog razloga jer je balkanski svet toliko komplikovan za razumevanje, da je neko ko ne poznaje Balkan, bez obzira na to koliko voli da govori, u ovom slučaju prisiljen da sluša izlaganje onoga ko je tamo živeo nekoliko godina. Rečju, Hitler me je saslušao, ali moj plan oko stvaranja Srpske federacije nije prihvatio, a na kraju razgovora kazao mi je ovo:

„Sada su Vam poznate moje rezerve. Ispitajte Vaše predloge i uporedite ih sa svim onim što sam Vam danas govorio. Govorićemo ponovo o toj stvari."

Sve još nije bilo izgubljeno. Po mom povratku u Beograd, Nedića sam informisao o svojim namerama i razgovorima, sa Hitlerom, ali, razume se, nisam mogao da mu govorim o svim detaljima. Nedić je bio duboko razočaran što sam se vratio bez odobrenja za stvaranje Velikosrpske federacije. Tešio sam ga svojim sledećim susretom sa Hitlerom. Taj sledeći razgovor bio je više puta odlagan. Najzad, u aprilu 1944. ponovo sam dobio odobrenje da se vidim sa Hitlerom. Ribentrop mi je kazao da idem u Salcburg. Hitler je tada boravio u Obersalcbergu, pored Berhtesgadena, a ministar spoljnih poslova Ribentrop živeo je u dvorcu Fušl (Fuschl), blizu Salcburga. Masovna

sahrana civilnih žrtava posle jednog teškog vazdušnog napada Engleza i Amerikanaca na Minhen, smrtni slučaj prilikom avionske nesreće nosioca najviših odlikovanja (brilijantnog odlikovanja, odlikovanja vitez Gvozdenog krsta sa hrastovim listom, te odlikovanja sa brilijantskim mačevima) generala Hube, kao i drugi incidenti, za punih četrnaest dana su odložili moj prijem kod Hitlera. Onda je došlo do velike rasprave. Bio sam pozvan da sa Ribentropom i Papenom dođem u Obersalcberg na ručak kod Hitlera. Obed je, kao i uvek, bio jednostavan. Onda je došao na red izveštaj. O Hitlerovoj ispravci i oštroj noti Ribentropa u vezi s otkazom Turske da nastavi sa snabdevanjem Nemačke hromom, već sam govorio u ovoj knjizi.

Druga tačka na dnevnom redu je bio Balkan. Razume se, da sam o tim pitanjima prethodno razgovarao sa ministrom spoljnih poslova. Ribentrop me je upozorio: „Vama su dobro poznate Hitlerove primedbe i sumnje!"

Ja: „Ali, mi moramo da pokušamo da otklonimo njegove sumnje i da ga ubedimo u ispravnost našeg plana, kako bi mogli i da ga sprovedemo u delo!"

Fon Ribentrop: „Dobro. Valja da pokušamo!"

Međutim, on me je ostavio na cedilu već pri prvom temperamentnom Hitlerovom protivljenu. Za Ribentropa je Hitlerovo mišljenje bilo neprikosnoveno. Jedini izuzetak činila su pitanja koja su zahtevala kompetentne eksperte.

Fon Ribentrop: „Sad ste, eto, i sami videli. I ja sam Vam, gospodine Nojbaher, uvek to isto govorio. U potpunosti delim firerovo mišljenje!"

Nisam, razume se, očekivao ovakav tok razgovora. Pa ipak, nastavio sam da se borim, premda sam bio pomalo ogorčen zbog Ribentropovog ponašanja. Hitler je postao veoma nestrpljiv:

„Pa, verujte mi da je tako! Ovo Vam govorim kao Austrijanac!"

Ja: „Ali, i ja sam Austijanac!"

Hitler, prosto, nije hteo da prihvati moje predloge. Razume se da je neprestano imao pred očima krupne događaje na Istoku, na Ruskom frontu, kao i predstojeću invaziju na Zapadu, koju je sa sigurnošću očekivao početkom juna. Verovatno je tokom našeg razgovora mislio ovako: „Šta hoće sad taj Nojbaher sa svojom Srpskom federacijom? Čemu sve to? Prvo moram da pobedim, da Nemačka dobije rat, a posle toga sve će ostalo da dođe samo od sebe na svoje mesto!" Ova živahna debata trajala je skoro dva časa. I pored mojih upozorenja da vlada haos sa novčanicama u Crnoj Gori i Sandžaku (u opticaju su bile nemačke kreditne kartice, italijanske lire i srpski dinar), nisam uspeo da sprovedem zamisao, koju je Hitler, prirodno, odmah shvatio kao moj pokušaj da stvorim jedinstven novčani sistem za Srbiju, Crnu Goru i Sandžak, a time i privredni savez. U vezi s pitanjem režima Ante Pavelića u Hrvatskoj, Hitler mi je kazao sledeće: „Sa tim režimom već ću ja jednog

dana da raskrstim - ali zasad još ne!" Bitku sam izgubio. Moji predloži nisu bili prihvaćeni.

Kada sam se, na kraju razgovora, pozdravljao sa Hitlerom, izrazio sam mu žaljenje što ima tako loše borce, kao što sam, recimo, ja, jedan od njegovih saradnika.

Hitler: „Kako mislite da ste Vi slab borac?"

Ja: „Pokušao, sam na osnovu svojih dubokih i najboljih saznanja, da sprovedem moje ideje i da Vas ubedim u ispravnost mojih namera i u tome nisam uspeo!"

Hitler: „Vi ste tako dobar borac da ste me naterali, tokom našeg dvočasovnog razgovora, da se dobro oznojim!"

Ja: „Neuspeh me je slomio, uništio!"

Hitler: „Možda ću, nekom drugom prilikom, drugačije moći da presudim!"

Moja građanska hrabrost zaustavila se ovde. Da Hitleru otvoreno kažem daje već sada prekasno, nisam imao smelosti.

Kada smo se našli u kolima, Ribentropu sam kazao:

„Sada i sami vidite, da Vi, jednostavno, nemate sposobnog diplomatu!"

Ribentrop: „Nije tačno. Veoma ste se dobro držali, ali o ovom projektu više nikada ne smete da govorite!"

Ja: „Ja ću tu stvar ipak da ponovo stavim na dnevni red!"

Ribentrop: „Sta Vam pada na pamet! Hitler je tu stvar rešio!"

Ja: „Krenuću ponovo u Srbiju, da stvar ispitam. Posle toga, ponovo ću da podnesem molbu da se odobri plan, koga ja smatram ispravnim. Pa, ovo je, očevidno, i moj zadatak!"

Tokom grmljavina i huka velikih borbi, koje su besnele na Istočnom i Zapadnom frontu, ja, specijalni izaslanik Ministarstva spoljnih poslova za Balkan, sa svojim sitnim poslovima i problemima, dugo nisam mogao da dođem do reči.

Hteo bih da se još malo zadržim na upravo opisanom susretu sa Hitlerom, a posebno da govorim o jednoj Hitlerovoj izjavi, koja nije tema ove knjige. Hitler je, naime, govorio o predstojećoj invaziji na Zapadu:

„Očekujem invaziju početkom juna 1944. Verovatno će se odigrati u Normandiji. Mi smo spremni daje dočekamo. Nadam se da će do nje doći. Porazićemo invazione trupe. Potućićemo ih u roku od nekoliko dana. Ne! Biće nam potrebno svega nekoliko časova!"

Tokom razgovora nije bilo reči o tome da postoji mogućnost da istovremeno dođe do invazije u Normandiji i Norveškoj. Neprijateljska kontrašpijunaža obavila je majstorski svoj posao, jer je uspela da ubedi sam nemački državni vrh, da postoji stvarna mogućnost da dode do invazije i u Norveškoj. Posledice po Nemačku bile su ozbiljne i teške, jer, kada je stvarno došlo do

I

invazije u Normandiji, sa područja Norveške nisu krenule nemačke trupe da bi pomogle pri odbrani Normandije.

Posle konferencije sa Hitlerom bio sam duboko potišten i osećao sam se kao oduzet. Bilo mi je jasno da je mqj posao od sada osuđen i vezan za probleme koji sadrže malo zanimljivih detalja. Propao je moj pokušaj da dode do revizije nemačke politike na prostoru Balkana. Bio sam osuđen da se i dalje petljam sa svakodnevnim haosom i neredom, u kome nije postojala nijedna naša ideja kako da rešimo problem. Da li je moj plan bio dobar, ostalo je bez odgovora i ne može da se dokaže. Ali, bar je postojao plan. Da neko utvrđenje ne može da se napadne ako ne postoji plan, u to niko ne sumnja. Ali, i u politici je stanje nerešivo ako plana nema. Posle neuspeha prvo sam bio kao oduzet, a onda i ogorčen, tako da sam gre nego što sam napustio firerov glavni štab, jednom stalnom funkcioneru u Štabu kazao sledeće:

„Kažite mi, gde zaseda tajna komisija koja ima zadatak da utvrdi koje političke greške još nismo učinili!"

Funkcioner: „Šta time želite da kažete?"

Ja: „Tako nešto mora da postoji, jer inače ne bih mogao da sebi objasnim, kako nismo propustili da učinimo nijednu grešku!"

Moj sagovornik je požurio da što pre pobegne od mene.

Ovako, međutim, nisam mogao da razgovaram sa Nedićem, kome ponovo nosim praznu torbu, jer u razgovorima sa Hitlerom nisam postigao uspeh, nisam postigao ništa. Potpuno je razumljivo daje posle svega Nedić - a to je bilo u maju 1944 - počeo da sumnja u moju dobronamernost. Nije više verovao u iskrenost mojih namera i napora. Nalazio se u trajnom stanju depresije i gotovo svakodnevno pretio da će podneti ostavku na mesto predsednika vlade Srbije. Do sada sam uspevao da ga odvratim od te namere. Posle mog susreta sa Hitleom u Obersalcburgu, ja sam ga ubeđivao da ostane na svom položaju, ali sam pri tom imao grižu savesti. Nedić je moje dosadašnje kontakte sa Glavnim štabom Draže Mihailovića pratio sa ljubomorom i nepoverenjem. On se bojao da se Nemačka sprema da zaigra na četničku kartu, a oni su bili njegovi protivnici. Kada je Nedić uvideo da nema ništa od toga da se ojača njegov položaj time što bi zabeležio uspehe na unutrašnjem i spoljnopolitičkom planu, kako sam ja predlagao, onda je i sam počeo da traži kontakte sa četnicima. U vladu je uveo jednog Dražinog pristalicu, koji je došao na mesto ubijenog državnog sekretara Dordevića. Na ovaj način su uspostavljene službene veze sa Glavnim štabom Draže Mihailovića. O tim stvarima sam bio obavešten. Najzad, ja sam i sam nameravao da dode do toga i to tako što bih ojačao položaj Nedića, koji bi bio ovenčan uspehom. Sada su, međutim, u igri bili sasvim drugi motivi. Crvena armija napredovala je i približavala se granicama Srbije, Tito je postajao sve moćniji na čitavom jugoslovenskom prostoru, pa je u toj situaciji Nedić hteo da sebi osigura pozicije time što će da se poveže sa svojim jačim, nacionalističkim konkurentom,

sa Dražom. S druge strane, Mihailović je, takođe, bio potreban Nediću, premda ga nije ozbiljno uzimao kao budući faktori moći, ali se nadao da će uz njegovu pomoć da se dokopa nemačkog oružja, pre nego što započne povlačenje Vermahta iz Srbije. U avgustu 1944. došlo je do susreta Nedića i Draže Mihailovića. Oni su se sreli u prostoriji koja je bila potpuno zamračena. Na taj način, niko od njih dvojice nije mogao da dokaže da su se stvarno sreli. I ovo je tipično za balkanske metode zavere. Komunisti su pretili da će da zavladaju ćelom zemljom, i zato je Mihailović zahtevao od Nedića da mu pruži finansijsku pomoć, te da pokuša sve da bi od Nemaca dobio toliko oružja da može da naoruža pedeset hiljada svojih pristalica. Na taj bi se način Nedić iskupio kod četnika i boraca pokreta otpora, jer je prethodno godinama sarađivao sa Nemcima. Tako, bi se stvorio zajednički antikomunistički front. Posle tog zahteva četnika, Nedić je došao kod mene i postavio mi spomenute zahteve, a pri tom je prećutao da se prethodno susreo sa Dražom. Ja sam ovu informaciju dobio preko četničkih kanala. Kada sam mu spomenuo susret sa Mihailovićem, ispričao mi je celu anegdotu o tome i dodao, pomalo rezervisano, da četničkog vođu nije video, te da je Mihailovića mogao da prepozna samo po glasu i dodao: „Čovek, međutim, može i da se prevari!"

O Nedićevoj molbi informisao sam Glavni štab.

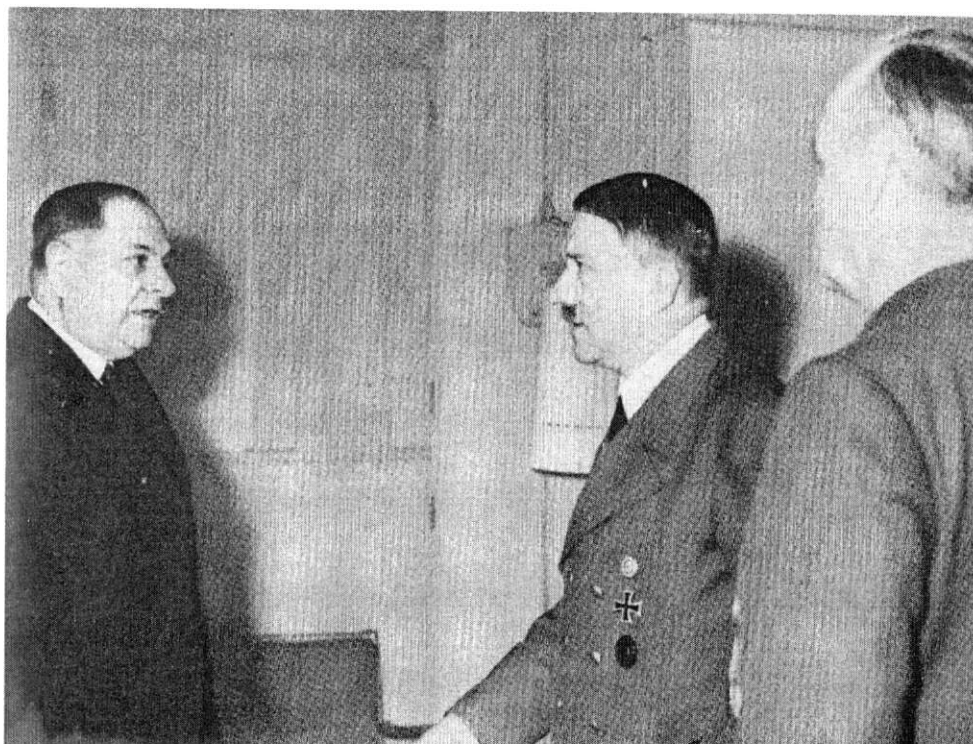
Došao je trenutak da govorim o mom odnosu prema tragičnoj ličnosti Draže Mihailovića. Dražin kontakt sa mnom bio je jedan od razloga zbog kojih mu je Vojni sud u Beogradu, u julu 1946, izrekao smrtnu kaznu.

Pukovnik jugoslovenskog Generalštaba, Draža Mihailović, započeo je borbu protiv okupatora odmah posle kapitulacije Jugoslovenske armije. U haosu koji je nastao posle upada nemačkih trupa i kapitulacije, našlo se dovoljno naoružanih ljudi sa kojima je jedan odlučan vođa mogao da započne gerilski rat. Draža Mihailović je u celoj zemlji odmah postao slavan junak srpskog otpora, koji se sa svojim četnicima vratio staroj balkanskoj tradiciji i time spasao čast nacije. Otvoreni komunistički otpor protiv okupatora započeo je tek 22. juna 1941, kada je Hitler napao Sovjetski Savez, a prestao je već krajem 1941, kada su nemačke jedinice ugušile komunistički ustanak u Srbiji. Posle toga, komunistički otpor je nastavljen na području Hrvatske (u Bosni i Hercegovini) i Crnoj Gori. U pogledu otpora, Srbija je od početka rata pa sve do povlačenja nemačkih trupa sa Balkana pretežno stajala pod znakom i prevlašću Draže Mihailovića. Ovu sliku, ovu činjenicu, ja sam uvek imao na umu. Zbog toga sam dugo potcenjivao vojnu snagu Tita, jer sam jugoslovensku situaciju procenjivao na osnovu stanja u Srbiji. Već sam govorio o odnosima Draže Mihailovića sa engleskim obaveštajnim oficirima. Kada sam preuzeo zadatak u Beogradu, njihovi odnosi su se nalazili u kritičnoj fazi. Englezi su zahtevali da Draža Mihailović protiv okupatora sprovodi vojne akcije i sabotaže, te da saraduje sa Titovim partizanima. Draža Mihailović je zamerio Englezima što pomažu partizane, koji su njegovi

smrtni neprijatelji i „danas i sutra". U pogledu zahteva za vođenje vojnih akcija i sabotaža, on ih je upozorio na to, da takve aktivnosti dovode do streljanja talaca i paljenja i uništavanja sela. Poslednji razgovor između Draže Mihailovića i engleskih oficira vodio se nedaleko od Užica. Nisu sedeli za zajedničkim stolom, nego odvojeno, svako za svojim. U novembru 1943. Englezi su napustili vodu četnika i njegove lokalne komandante. Jugoslovenska kraljevska izbeglička vlada bila je prisiljena da sve to nemo posmatra, nemoćna da spreči da kralj, pod pritiskom Saveznika, prede na Titovu stranu.

Ova situacija bila je za Dražu Mihailovića opasna. Izgubio je podršku spoljnog faktora. Četnici su i ranije sarađivali sa okupatorima protiv zajedničkog neprijatelja, protiv komunista, ali samo u pojedinim slučajevima i uvek u ograničenom, lokalnom okviru. Ovakvim političkim razvojem, kada su Englezi napustili četnike i potpuno prešli na stranu Tita, četnici su u još većoj meri bili gurnuti u naručje Nemaca, od kojih su još jedino mogli da se nadaju da će dobiti oružje i opremu. Uskoro posle otvorenog sukoba sa Englezima, nekoliko četničkih vojvoda obratilo se molbom nemačkom vojnom zapovedniku, s ciljem da zaključe pakt o nenapadanju. Samo se po sebi razume da sam ja dao pristanak, jer je to odgovaralo nemačkim interesima. Na taj način smo izbegli da se borimo na dva fronta, dakle, protiv četnika i partizana. U novembru 1943. zaključenje pakt Nemaca sa četničkim vojvodama: Kalabićem, Keserovićem, Lukačevićem i drugima. U ugovoru je stajalo, da će potpisnici pakta poštovati primirje, da se neće napadati, a od slučaja do slučaja će sarađivati u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, protiv Titovih partizana. U tim razgovorima zahtevao sam od četnika da se obavežu da neće dirati Nedićeve ljude i njegove državne institucije. Sada su i četnici imali interes da, blagodareći ovom paktu, ne moraju da se bore na dva fronta, dakle, protiv Nemaca i partizana. Postojala je čak i mogućnost, da od Vermahta dobiju pomoć u borbi sa glavnim neprijateljem, sa partizanima. A iznad svega, četnici su se nadali da će uz pomoć ovog pakta doći u posed naoružanja, koje im je bilo potebno kada dode do konačnog obračuna sa Titom. Mi smo, prirodno, morali da računamo i sa tim da će četnici oružje koje prime od nas, u kasnijem razvoju događaja upotrebiti i protiv nas. Zbog toga je nemačka strana bila veoma oprezna u pružanju pomoći četnicima u oružju (u pitanju su uglavnom bili municija i sanitetski materijal). Četnici su dobili oružje samo u obimu koji je zahtevala neka zajednička, lokalna akcija. Nemački glavni štab, a posebno Hitler i njegova Vrhovna komanda Vermahta (OKW), gledali su na saradnju sa četnicima sa nelagodnošću i nepoverenjem.

Sam Draža Mihailović, međutim, uzdržavao se od svih takvih pregovora sa Nemcima i ostao je protivnik okupatoru i veran Saveznicima. U svojim šifrovanim porukama on je osuđivao svoje podređene komandante zbog takvog ponašanja i nazivao ih je „izdajicama". S druge strane, ja ne sumnjam u to da se on nadao da će od ovih „izdajica", koji su sarađivali sa nemačkim

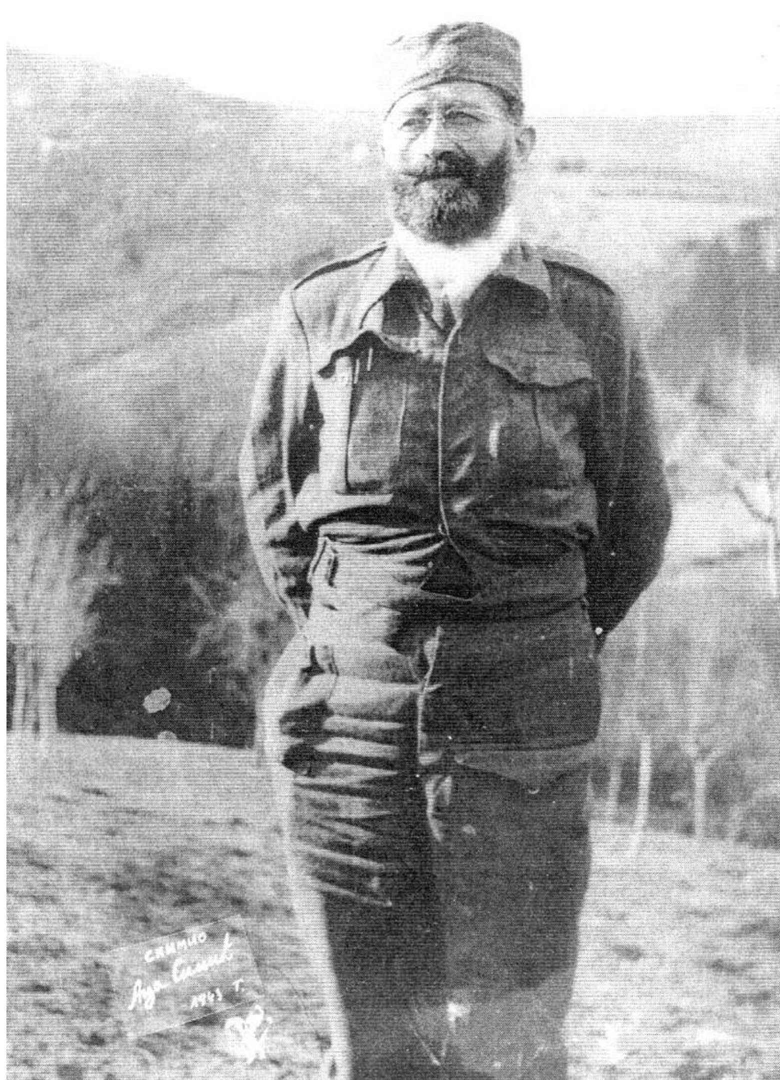
General-pukovnik Nedić - predsednik vlade na izgubljenom položaju. Njegova poseta Nemačkom glavnom štabu krajem avgusta 1943.

Gerilski borci u divljem kršu

Tito kao gost kod Njegove visosti cara Etiopije Haile Selasija I. u Adis Abebi, u decembru 1955.

Draža Mihailović. voda jednog od dva pokreta otpora u Jugoslaviji

Vermahtom, moći da dobije što je moguće više oružja. Šta se sve događalo u četničkom taboru, o tome sam bio veoma dobro informisan. Nemački Vermaht je na svim frontovima imao odlične specijaliste za dešifrovanje poruka. Tako su šifrovane poruke Draže Mihailović^ stizale i do mog radnog stola. Sem toga, stalno sam bio u vezi sa ministrom Aćimovićem, koji je bio politički izaslanik Draže Mihailovića u Beogradu, zatim sa posrednicima i kuririma, a bio sam i u direktnom kontaktu sa vođom četnika.

Politiku Draže Mihailovića nije bilo teško razumeti. On je bio impresioniran nemačkim vojnim podvizima. Pa ipak, sa sigurnošću je računao na to da će Nemačka izgubiti rat. Dovoljno sam čuo od pouzdanih izvora, koji su me obavestili o Dražinom stavu prema Rajhu. On je ostao neprijatelj okupatoru, koji je, zbog Titovog uspona, postao njegov neprijatelj broj dva. Saveznici su Dražu ostavili na cedilu, pa je zato pokušao da od Nemaca - koji su za njega sada bili samo neprijatelj broj dva - dobije što je moguće više oružja. Namera četničkog vođe bila je ova: da se, kada započne nemačko povlačenje, bez borbe dokopa nemačkih strateških pozicija i da se na njima utvrdi. On se spremao za konačan obračun sa Titom, koji je trebalo da se vodi beskompromisno, na život ili smrt, a u pitanju je bila budućnost Jugoslavije. Dok su, dakle, Dražini podređeni komandanti tu i tamo sarađivali sa Nemcima, on je sam nastavio da i dalje vodi propagandu protiv Nemaca. Ova politika bila je sasvim jasna i logična, što se same teorije tiče. U praksi, u svakodnevnom životu, međutim, ovako podvojeno držanje moralo je da šteti njegovom pokretu i da ga slabi, jer takva politika ne može lako da se razume i propagira. Srbima nije mogao glasno da kaže: „Nemojte da se mnogo brinete! Od glupih Nemaca ja hoću samo da uzmem oružje, kako bih uz pomoć njihovog oružja mogao da ih isteram iz zemlje!" Tako je Mihailović bio izigran od Tita, koji je zastupao stav da treba voditi beskompromisni rat na dva fronta: protiv okupatora i protiv četnika. Na taj načinje Titu pošlo za rukom da u svoju „narodnooslobodilačku armiju", koju su vodili komunisti regrutuje sve više i više boraca, čiji stav je bio antikomunistički.

U Beogradu, međutim, sve državne institucije su bile pune Dražinih pristalica, pa je tako i vođa četnika veoma dobro znao šta se tamo događa. Tako je Mihailović odmah bio obavešten o mojim nastojanjima da se promeni politika prema Srbiji i o mojoj borbi protiv streljanja taoca. Zbog toga je on. logično, morao da vidi u meni čoveka sa kojim može da vodi koristan razgovor. U njegovom taboru ja sam odmah dobio dobru ocenu. Tokom sukoba četnika sa Englezima, stiglo je do mene pitanje da li bih bio spreman da razgovaram sa Dražom Mihailovićem. Ovu sam molbu prosledio ministru spoljnih poslova Ribentropu, tražeći od njega da mi dozvoli da do takvog susreta dode. U principu, nije mi bilo zabranjeno da uspostavim kontakt. Ali, za vođenje razgovora morao sam da dobijem specijalnu dozvolu. Bilo mije, međutim, zabranjeno da stupim na teren koji kontroliše Draža Mihailović.

Moja spremnost i želja da se sretnem sa njim bili su veliki, te sam uskoro morao da sam sebi priznam da je moj glavni motiv bio - radoznalost. Da se sretnem sa četničkim vodom, a da se prethodno ne izvrše potrebne pripreme, razgovor bi bio besmislen, i jedino bi doneo neugodnost i neprilike za Dražu Mihailovića, jer bi dobio etiketu „kolaboratera". Trebalo je susret dobro organizovati, kako bi bilo sigurno da će doneti senzacionalan rezultat. Verovatno je i sam Draža Mihailović tako razmišljao, pa zato, najzad, nije nikada ni došlo do našeg susreta. Ali, ostali smo u vezi preko naših posrednika. I jedna i druga strana bila je u tim kontaktima veoma oprezna. Jedan moj poverljiv čovek čak je tri puta bio u Dražinom glavnom štabu. Da ne bih bio suviše opširan, zadovoljiću se samo tvrdnjom da Draža Mihailović svoju politiku sve do kroja rata nije menjao. Tek početkom 1945, u vreme naših poslednjih borbi u Hrvatskoj, kada je povlačenje naših trupa sa tog prostora bilo samo pitanje dana, Draža Mihailović mi se obratio direktnom molbom - i to preko svojih poverljivih ljudi u Beču - da mu pružim pomoć u vezi sa naoružanjem njegovih jedinica. Tokom nekoliko dana ja sam čak imao direktnu radio-vezu sa njegovim glavnim štabom u Bosni. Moj poverljiv čovek bio je poslednji put kod Draže u aprilu 1945. Američka vojna misija napustila je njegov štab, moguće, već u oktobru 1944. Draža Mihailović nije hteo da napusti borbu i zemlju kada je Vermaht počeo da se povlači sa teritorija Hrvatske. On se, verovatno, nadao, da će zapadni saveznici sprečiti da Tito potpuno zavlada Jugoslavijom. Titu je, međutim, veoma brzo uspelo da premosti prvu fazu, u kojoj su na nominalnu vlast delili sa Kraljevskim namesništvom i koalicionom vladom i da u Jugoslaviji uspostavi potpunu diktaturu Komunističke partije.

Nada Draže Mihailovića nije bila sasvim bez osnova. Tito je sam govorio u *Biografiji,* koju je autorizovao, o tim presudnim danima i zamerao je Staljinu da je Sovjetska Rusija postigla dogovor sa Velikom Britanijom i da su te dve zemlje podelile Balkan na svoje sfere uticaja. Ono što je Dražu Mihailovića posebno ohrabrilo u njegovoj nadi, bila je činjenica da je Američka vojna misija tako dugo ostala u njegovom glavnom štabu.

Draža Mihailović pao je u Titove ruke tek u martu 1946. Tito je svoga protivnika hteo da zarobi živog. U tom smislu dao je stroge naredbe da ga ne ubiju. Iz autorizovanog opisa lova na Dražu Mihailovića, koji je dao Dedijer, proizlazi jasno, da je Rankoviću, Titovom šefu policije i obaveštajne službe, pošlo za rukom da ubaci svoje agente medu najbliže saradnike četničkog vode. Ovi su ubedili Dražu Mihailovića da ne napušta zemlju, da se pouzda u Srbiju i da se sa ostacima svojih vojnih jedinica povuče u Srbiju. Draža Mihailović se iz Bosne probio ponovo u Srbiju, vodeći pri tom teške borbe u kojima su njegove trupe trpele velike gubitke, a njegovi redovi postajali sve manji i manji. U maju 1945, posle bitke na reci Sutjesci, ostalo mu je samo sto boraca. U bitkama koje su sledile, broj njegovih najvernijih vojnika spao

je na sedamnaest ljudi. Lov na vodu četnika se nastavio. Kada je ostao sa još svega četiri saradnika, sakrio se, posle svega, u jednu primitivnu jazbinu, rupčagu koja je prokišnjavala, nedaleko od mesta Višegrad, na granici Srbije i Bosne. Gladovao je i smrzavao se. Prsten njegoyih progonitelja sve se više stezao oko njega. Skoro potpuno izgladneo, propao, jednog dana napustio je svoje skrovište i pokucao na vrata jedne seljačke kuće. U njoj su ga već čekali lovci na njegovu glavu: „Nije pružio nikakav otpor, jer se sve dogodilo takvom brzinom, da je shvatio tek onda, kada su mu već ruke bile vezane."

Verujem da mu sva četvorica ljudi, koji su sa njim preživeli Golgotu, nisu ostali do kraja verni i pouzdani pratioci.

Bivši šef Američke vojne misije u Glavnom štabu Draže Mihailovića, pukovnik profesor Mekdovel (McDowell), uložio je veliki i iskren napor da spase Dražu Mihailovića. „Velika politika" je ovog borca za nacionalnu stvar ostavila na cedilu. Mekdovel je veoma dobro poznavao ubedenja vode četnika. Američki piloti, koji su bili spasavani sa teritorija koje su kontrolisali četnici, nudili su se da dodu u Beograd kao svedoci na suđenju Draži, ali uzalud. Tito to nije prihvatio. Mekdovel je u Njujorku organizovao paralelni sudski proces, kako bi svog druga iz ratnih dana, sa kojim je toliko toga proživeo, odbranio od optužbe da je počinio delo veleizdaje. I ja sam se tada ponudio - u to vreme su me internirale američke vlasti - da budem svedok u procesu Draži Mihailoviću. I ja sam ga hteo odbraniti od istih optužbi. Kako sam naveo u predgovoru, ja sam Jugoslovenima bio posuđen kao svedok. Moja izjava - koju sam dao u Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu, u Referatu o ratnim zločinima - odgovara u bitnim tačkama opisu koji, sam pružio u ovoj knjizi. To je razlog zbog koga je moja izjava bila neupotrebljiva za proces koji je za vlast u Beogradu bio od najveće propagandne važnosti. Ovde leži i objašnjenje zašto nisam bio pozvan kao svedok u procesu protiv Draže pred vojnim sudom.

Draža Mihailović streljan je u julu 1946. u Beogradu.

U avgustu 1944. imali smo jednu nestvarnu situaciju. Predstojao je upad Crvene armije u Rumuniju, koju više nisu branile nemačke trupe. Od Beograda do severne Mađarske protezao se prazan prostor. U Italiji je naša armija bila potisnuta na liniju Rimini-Firenca. Turska je 2. avgusta 1944. prekinula diplomatske odnose sa Nemačkom. Više nije moglo da bude ni govora o tome da se zadrži prostor oko Egejskog mora i Balkana. Napetost koja je tada vladala u Beogradu, mogla je da se i fizički oseti.

Kada sam pisao poglavlje o Grčkoj, spomenuo sam Balkansku konferenciju, koja je počela 22. avgusta 1944, u Hitlerovom glavnom štabu, u Istočnoj Pruskoj. Ta konferencija je trajala nekoliko dana. Tada je zaključeno da Nemačka evakuiše svoje snage sa grčkih ostrva. Povlačenje sa grčkih ostrva pretvorilo se ubrzo u evakuaciju nemačkih trupa sa celog Balkana. Us-

koro su otpale Rumunija i Bugarska, koja je 8. septembra 1944. objavila rat Nemačkoj. Kada su učesnici konferencije ušli u sobu, u kojoj nas je očekivao Hitler, odmah me je pozdravio rečima: „Da Vam odmah na početku bude jasno, nema ništa od davanja oružja četnicima!" Ovo se odnosilo na moj izveštaj, sa zahtevom Draže Mihailovića upućenom Nediću. Predsednik vlade Srbije trebalo je da ubedi Nemce da isporuče oružje, kako bi mogao da naoruža 50 000 svojih pristalica. Hitleru sam odgovorio ovako: „Ja lično nisam dao podršku ovim zahtevima, bar ne u tom obimu. Za nas su bezopasni samo oni četnici koji nemaju nikakvih izgleda da dođu u dodir sa trupama zapadnih sila." Tako je započeo razgovor o Balkanu, a glavni sadržaj odnosio se na vojna pitanja. U to vreme na prostoru Srbije nije se nalazila nijedna nemačka borbena divizija, već samo jedan policijski bataljon, koji je bio i jedina naša naoružana jedinica. Ovo dovoljno karakteriše situaciju u Srbiji, u kojoj je vladao relativan mir. Bilo je predviđeno da u Srbiju dođe jedna divizija. Ona nije nikada stigla. Uskoro su naše trupe morale da na prostoru reke Morave stupe u borbu sa višestruko nadmoćnijim rusko-bugarskim jedinicama. Nemačke trupe sastojale su se od jedinica koje su stigle iz Grčke, kao i od jedne brdske divizije, koja je tada bila stacionirana u Bosni i služila je kao armijska rezerva.

Na spomenutoj konferenciji, Hitler mi se obratio i u vezi sa pitanjem Hrvatske:

„Kaše (Kasche, nemački poslanik u Zagrebu), izveštava da Poglavnik raspolaže sa preko devedeset odsto prihoda na porez u zemlji. A Vi mi sada kažete da Tito kontroliše najveći deo zemlje."

Ja: „Možda je u pitanju zamena bankovnih računa!"

Hitler se nasmejao: „Ja ću Vama nešto da kažem. Pozvaću Kašea i Vas u ovu sobu, između Vas dvojice razapeću kanap, a ja ću, za svaki slučaj, da napustim prostoriju!"

Godine 1947. poslanik Kaše bio je obešen u Zagrebu.

Posle spomenute konferencije o Balkanu, koja je održana u Glavnom štabu, mi - general-feldmaršal Fon Vajks, general-pukovnik Ler, njihova pratnja i ja - vratili smo se u Beograd, odnosno u Solun. U tom trenutku, zaposedanje Rumunije od Crvene armije bilo je u punom zamahu. Uskoro je sledila i okupacija Bugarske. Rusi su probili našu tanku liniju odbrane u Srbiji, te su upali u dolinu reke Morave i krenuli ka Beogradu. Severno od Dunava nije postojala nemačka odbrana. Rusi dugo nisu mogli da veruju, da je to zaista tako. Zato su neko vreme čekali, a onda su se prosto prošetali do Pančeva i dalje, kroz jugoslovenski deo Banata, gde se nalazio samo mali broj nemačkih vojnih jedinica. Titovi partizani upali su u septembru 1944. u Srbiju i to na više mesta. Zapadni deo Srbije bio je potpuno nezaštićen. Tamo je bio stacioniran samo mali broj nemačkih policijskih jedinica, koje su, za-

jedno sa četnicima, tu i tamo još vodile borbe. Sa svih strana neprijatelj je krenuo ka Beogradu. U gradu je vladao mir. Mi smo sedeli u Beogradu ne na buretu baruta, nego smo se nalazili u njemu.

Kada hoću da se na ovom mestu, prisetim i oživim ove haotične događaje pred kraj rata, ostavlja me na cedilu i najbolja volja i memorija. Tako više ne mogu tačno da se setim kakva je bila priroda mog službenog putovanja, samo znam da sam se, 13. septembra 1944, preko Beča vratio u Beograd. Ovaj datum sam jednostavno zapamtio. Na bečkom aerodromu Aspern, zbog nekog čudnog propisa, nisu dozvolili mom avionu „hajnkel 111" da poleti pre sešt ujutro. Kada smo već bili blizu aerodroma u Zemunu, pred našim avionom i ispod njega pojavili su se neprijateljski avioni, pa je top iz našeg aviona stupio u akciju. Sve se dogodilo daleko brže nego što sam ja u stanju da ispričam. Bila je reč o dva engleska aviona tipa „hariken", koji su, očevidno, doleteli iz pravca Banja Luke, koja je već bila u rukama partizana. Ja sam bezbrižno, kao da živimo u mirnim vremenima, telefonski najavio naš dolazak, kada su nam „harikeni" preprečili put. Posle napada sa boka, engleske mašine su nastavile da napadaju naš avion sa leda. Na nas je pucano iz osam automatskih topova, a mi smo mogli da se branimo samo jednim mitraljezom, koga je „hajnkel 111" posedovao za slučaj da bude napadnut sa leda. Naš pilot aviona, Hojzler, naglo je ustremio avion k zemlji i u brišućem letu preleteli smo iznad kukuruznih polja, a zatim je ponovo podigao avion prema nebu. Ja sam bio besan, jer nisam mogao da otvorim vrata moje kabine, kako bih mogao da dođem do našeg topa, koji je služio za bočnu, levu odbranu aviona. Dok sam tako pokušavao da otvorim vrata, jedna granata pogodila je upravo tu levu stranu našeg topa. Pogledao sam gore, gde se nalazio naš radio-vezista Krumenel (Krumenöhl), koji je posluživao mitraljez u gornjem delu aviona: kupola od pleksiglasa bila je izrešetana, pola lica i grudi radio-vezista bili su obliveni krvlju. Na sreću, to je bio kraj naše odiseje: jedan „hariken" bio je oboren i video sam kako se, sav u oblaku dima, obrušava ka zemlji. Drugi „hariken" je nestao sa horizonta. Krumenel, srećan mitraljezac, oteturao se, kao pijan, krvareći do kabine.

„Muškarci su zaista čudni. Upravo smo bili svedoci i učesnici jedne vazdušne bitke, a vi, muškarci, sve to posmatrate kao da je reč o nekoj dečjoj igri, kao da se ništa ne događa!" kazala je moja sekretarica, gospođica Ličen, gledajući prema savetniku ambasade, dr Eberhard Riteru, koji je, takođe, bio sa nama u avionu.

„A još je neobičnije da ste se i Vi, gospdice Ličen, takođe tako ponašali i samo ste sve mirno posmatrali!", odgovorio sam joj.

Posle nekoliko minuta sleteli smo na zemunski aerodrom. Ovde su na mene čekali moji saradnici, na čelu sa dr Junkerom, koji je vodio poslove mog beogradskog biroa. Mogli su da izbliza posmatraju pustolovinu njiho-

vog šefa. Moj avion „hajnkel 111" bio je pogođen sa pet granata. Posle svega, sledila je još jedna smešna scena. Naš radio-vezista Krumenel, koji je bio pogođen sa više šarpnela, odmah je bio prebačen u bolnicu, a ja sam krenuo u Beli dvor. Tu me je očekivao general-feldmaršal Fon Vajks sa svojim štabom. Kada sam ušao u salon, u susret mi je krenuo šef štaba, general Vinter, i pozdravio me ovim rečima:

„Da ste stigli pola časa ranije, videli biste nešto interesantno. Jedan „hajnkel 111" upravo se spremao da se spusti na aerodrom Zemun, kada su ga napala dva neprijateljska lovačka aviona. Mi smo ovu vazdušnu bitku mogli veoma dobro da posmatramo..."

„Ja, takođe. To je, naime, bio moj „hajnkel 111", odgovorio sam kratko. Retko sam kad u životu, sa tako malo reči, ostavio tako jak utisak.

General-feldmaršal Fon Vajks doživeo je malo pre toga sličnu pustolovinu i to nedaleko od Skoplja (Makedonija). Vazdušni prostor već je odavno prestao da pripada nama. Pa ipak, preko ovog vazdušnog prostora do Atine još su uvek leteli besmrtni avioni tipa „ju 52" nemačke „Lufthanze". Podvizi ovih civilnih pilota nisu nikada dobili zasluženo priznanje.

Kraj septembra 1944. Povlačenje naše Grupa E, armija sa područja Soluna bilo je u punom jeku. Ja sam avionom otišao u Budimpeštu. Hteo sam da se na licu mesta uverim u kakvom se stanju nalaze naše odbrambene linije. Bio sam gost našeg poslanika dr Fezenmajera. On mi je opisao stanje koje je, očigledno, bilo tako zamršeno, da nije moglo biti zamršenije. Da se ozbiljno pokuša braniti prostor Erdelja, s time se, očevidno, uopšte nije računalo. Sledećeg dana sam se vratio u Beograd. Već dugo je moja najveća briga bila da spasavam sve nemačke civile, koji su se nalazili na prostoru između ostrva Krit i Beograda. Pred očima sam neprestano imao primere Irana i Rumunije, gde su svi Nemci dospeli u zarobljeništvo. A mnogi Nemci su, takođe, doživeli istu sudbinu i u Bugarskoj. Hiljade Srba, koji su se osećali ugroženim od partizana, dobili su od našeg konzulata pasoše i bili su prebačeni u Nemačku. Jedna naredba Himlera, koji je bio odgovoran za pitanja Nemaca koji žive u drugim državama (folksdojčeri), sprečila je banatske Nemce da pobegnu dok je još bilo vremena. Nedugo zatim, njih je snašla zla sudbina, jer su doživeli katastrofu koja ih je zbrisala sa tog prostora. Početkom oktobra 1944. sa svih strana marširale su prema Beogradu ruske, bugarske i Titove, partizanske jedinice. Sav nemački ženski personal poslao sam iz Beograda - bilo je to krajem septembra 1944 - u Nemačku. Štab nemačke armije i nemačka policija napustili su Beograd 5. oktobra 1944. Ja sam se 6. oktobra 1944. oprostio sa poslednjom nemačkom kolonom automobila. U njoj su bili oni koji su radili u mom birou u Beogradu. Autokolona je krenula prema Sremu, ka Vukovaru (Hrvatska), predvodio ju je savetnik Poslanstva Brude. Ovde je privremeno bilo sedište štaba naše armije. I ja sam se nalazio u auto-

koloni, kada smo prelazili Savski most iz Beograda u pravcu Zemuna. Nemačka specijalna jedinica bila je u tom trenutku zaposlena pripremama miniranja tog mosta. Most je preživeo brojne napade američkih bombardera. Bio je oštećen, ali samo neznatno. Most je, takode, preživeo miniranje, koje su tako dobro pripremili nemački specijalci. Spasao ga je jedan običan srpski građanin, veteran iz Prvog svetskog rata. Slučajno je, sasvim neratnički, prolazio mostom, kada je primetio žicu koja je vodila do mosta i trebalo da ga digne u vazduh. Odjednom se prisetio slične avanturu iz Prvog svetskog rata: negde je pronašao makaze i njima presekao žicu. Ovim činom je stavio na kocku svoj život, jer su Nemci mogli da ga streljaju kao sabotera. Zbog toga dela on je kasnije proglašen narodnim herojem. Kada su most prešle poslednje nemačke jedinice, koje su učestvovale u uličnim borbama u Beogradu, nemački miner je pritisnuo dugme, sa namerom da most digne u vazduh. Pokrio je uši rukama i očekivao da vidi kako most leti u vazduh. Ali, ništa se nije dogodilo. Prkosan most ostao je na svom mestu. Rusi su podigli pontonski most kod Zemuna.

Veliko uzbuđenje u Glavnom štabu naše armije za Srbiju! Stigla je naredba koja je bila skopčana sa mnogo rizika. Grupa specijalaca ponovo je dobila zadatak da se vrati na most i da ga uništi. Štitili su ih naša artiljerija i mitraljesci, koji su žestoko tukli po ruskim položajima koji su se nalazili kod mosta. Ponovo smo postavili eksploziv na Savski most i opet - bez uspeha. Naša jedinica vratila se sa mosta ka našim položajima, istovremeno besno pucajući po ruskim položajima. U toj akciji izgubili smo jedan laki top. Most je i dalje stajao na svom mestu.

Preko tog mosta ponovo sam prešao kada sam bio isporučen u Beograd, kao ratni zarobljenik. Za Savski most vezano je puno pustolovina: u trenutku kada sam ga prelazio čule su se sirene iz kolone koja je prelazila most. Saobraćaj je zaustavljen. Moćne, skupe limuzine prohujale su pored nas. U drugoj limuzini sedeo je čovek u belom odelu, okićen zlatnim epoletama, koji ostavlja utisak. „Gering", bila je moja prva pomisao. Oficir Udbe, koji me je pratio, kao da je pogodio moje pitanje, odgovorio mi je sa strahopoštovanjem: „Ovo je bio drug Tito!"

TITO

Verujem da je čitalac tokom mog opisa razvoja događaja mogao da prati kako su rasli uticaj i moć tog čoveka, koji je zgrabio vlast u svoje ruke nakon evakuacije naših trupa sa Balkana. Titovi partizani su sa Crvenom armijom, ujesen 1944, upali u Srbiju. Naše povlačenje sa Balkana bilo je tada u punom jeku. Do tog trenutka, dakle, do jeseni 1944, odnosno tokom skoro tri godine, partizanski rat u Srbiji bio je gotovo beznačajan. Jedino na pro-

storu Leskovca, u južnoj Srbiji, tokom 1944. godine razvila se prilično jaka partizanska grupa, u kojoj su, takođe, delovali i brojni bugarski dezerteri, koji su pobegli iz bugarskih okupacionih trupa. I ta grupa, međutim, nije zabeležila sve do jeseni 1944. neke veće i značajnije napade na naše položaje. Sve do jeseni 1944. dominantna snaga u Srbiji je bio Draža Mihailović. Ništa bolje ne može da opiše stanje u Srbiji od činjenice da je krajem avgusta 1944. bila stacionirana samo jedna nemačka borbena jedinica i to jedan policijski bataljon, koji i nije bio kompletan u odnosu na brojno stanje. Ovome treba dodati nekoliko hiljada ljotićevih dobrovoljaca, koji su bili raspoređeni u više grupa. Oni su imali zadatak da osiguraju važne objekte. Veoma dobro mogu da se setim „karte gde su banditi aktivni", koje je mesečno izdavao Glavni štab naše armije za Srbiju i to u sklopu izveštaja za potrebe Glavnog štaba. To je bila veoma upečatljiva karta. Na njoj su bili teritoriji označeni plavom i crvenom bojom, koje su kontrolisali gerilci. Plava boja označavala je područje koje je bilo pod kontrolom četnika i ona je u Srbiji višestruko nadmašivala crvenu, partizansku boju. Na teritoriju Hrvatske i Crne Gore stanje je bilo potpuno obrnuto. Tu su dominirale Titove snage. Plava gnezda za nas više nisu bila opasna. Zašto je bilo tako, na to pitanje već sam odgovorio. Crvena armija je u septembru 1944. umarširala u Rumuniju i Bugarsku, a bugarske trupe okrenule su oružje protiv nas. U tom momentu smo mogli da im suprotstavimo naše trupe, koje smo upravo povukli sa grčkog prostora i Bosne. Brojnost naših trupa i naoružanje bili su nedovoljni da se suprotstave novom rusko-bugarskom frontu, koji je otvoren u istočnoj Srbiji. Naš otpor neprijatelju, koji je bio višestruko nadmoćniji, nije mogao dugo da traje. U uličnim borbama po Beogradu učestvovali si i Titovi partizani. Za to vreme Draža se nalazio sa svojim glavnim snagama u Bosni. Četnici koji su se nalazili u Srbiji našli su se uklešteni između Crvene armije i Titovih partizana i bili su delom uništeni ili razoružani. Kako su svaki otpor i borba bili beznadežni. većina četnika je napustila svoje vojne formacije. Nekoliko četničkih jedinica, koje su se borili protiv nemačkog Vermahta, bile su tretirane kao nepoželjni saveznici i bile su razoružane od Crvene armije ili partizana. Tako je Tito ostao pobednik i gospodar zemlje, u kojoj je tokom rata bilo toliko krvavih događaja.

Za ovu pobedu on se borio ogorčeno i beskompromisno od 1941. godine. Niko mu je nije poklonio. Njegovi partizani borili su se fanatično i u borbama su pokazili spremnost da se žrtvuju i ginu. U brojnim borbama imali su velike i krvave gubitke, te su podneli nečuvene napore. Najveći deo boraca koji su 1941. godine započeli sa Titom borbu, nije bio među živima, jer su poginuli u borbama. I Tito se poslužio poznatom komunističkom tehnikom, vodeći politiku narodnog fronta. Ovu tehniku je primenio kada je stvarao Narodnooslobodilačku armiju u šumi, a takođe i nakon prestanka borbi, kada se Komunistička partija dočepala vlasti u Jugoslaviji. Kada prosuđu-

jemo tok događaja u posleratnoj Jugoslaviji, odlučujuća je činjenica, koju uvek valja da imamo pred očima: Tito je - vodeći višegodišnje krvave borbe, sa svojom partizanskom armijom, koju su predvodili komunisti - postao ratna sila. Svešću o tome i ponosom bili su ispunjeni i on, a i njegove pristalice. Ovaj fakat je najvažniji kada treba da se objasni sukob između Moskve i Beograda. Do njega je došlo 1948. godine, a napetost između Moskve i Beograda započela je još tokom rata i sve se više zaoštravala, dok nije otvoreno izbila na površinu. Namera Kremlja je bila, da uz pomoć jedne rezolucije komunističkog Informbiroa maja 1948, samosvesnog vođu Komunističke partije Jugoslavije baci na kolena. Ovaj pokušaj je propao, jer je većina članova Komunističke partije Jugoslavije podržala svog legendarnog vođu. Posle toga započeo je višegodišnji hladni rat protiv vodstva KPJ, protiv otpadnika. To je bio rat koji je i u evropskim okvirima imao veliko političko značenje i on je položaj Tita ojačao kako u samoj zemlji, tako i u svetu. Jednom, godine 1949, u beogradskom zatvoru čuo sam razgovor između dvojice zatvorenike. Nacionalistički zaverenik kazao je jednom komunisti, koji se bio izjasnio za Moskvu: „Ja sam pokušao da pomognem u rušenju Titovog režima i sada sam protiv njega. Ali, još više sam protiv vas i spreman sam u toj borbi da podržim i Tita."

Velika i teško shvatljiva Staljinova greška ležala je u ovoj proceni: on je Tita svrstao u istu grupu lutaka koje su bile na vlasti u satelitskim zemljama Istočne Evrope i Balkana. Ti ljudi došli su na vlast kao posledica gvozdenog pritiska Crvene armije i NKVD-a. Ovome treba dodati i drske i prljave trikove politike narodnog fronta, koju je komunistička manjina upotrebljavala kako bi mogla da uvede diktaturu. Tito nije dobio vlast u zemlji kao što je to, recimo, bio slučaj sa Rakošijem, u Mađarskoj, koji je upotrebio „taktiku mađarske salame". Na osnovu definicije samog Rakošija, ova taktika sastojala se u ovome: pozicija protivnika „reže" se na sitne komade, kao što se to radi sa salamom. Ono što on, međutim, nije kazao, je to, da „salama" ostaje kod nekog trećeg, ko je veoma jak, dakle, kod prisutnih trupa Sovjetskog Saveza, koje se nalaze u Mađarskoj. Tito je tako ostao i preživeo, a Zapad je požurio da ga proglasi za salonskog komunistu, i time prhvatljivog za njih.

Kremlj, a pre njih i Nemački glavni štab, potcenili su ovog čoveka. Teza o uobičajnim balkanskim bandama dugo je prevladavala i u Glavnom štabu - i to iznad svega u redovima Vrhovne komande Vermahta - kada je bila reč o Titu. Himler, koji je bio informisan iz policijskih izvora, shvatio je da Tito prevashodno predstavlja politički problem. On je bio prvi koji je Hitlera upozorio na Tita. Himler mi je jednom kazao:

„To je neumoran borac. Bio bih srećan kad bi smo mi imali tuce ljudi ovakvog kova!"

Izveštajima koji su govorili o tome kako akcije likvidiranja Titove grupe dobro napreduju, Hitler je dugo verovao. Tek pred kraj rata postao je nepoverljiv prema tim informacijama. Godine 1944. Hitler mije rekao: „Ha, opet ću da slušam priču kako smo zatvorili u obruč šest Titovih divizija. No, već znam kako će se stvar dalje razvijati: za nekoliko dana Tito će imati još samo tri divizije, zatim samo jednu, a kada mi najzad krenemo u akciju, onda ćemo u tom obruču naći samo nekoliko bosih i izmučenih Italijana i nekoliko bolesnih magaraca!" Partizansku diviziju ne valja mešati sa divizijom, kako je uobičajeno u vojnom rečniku. Partizanska divizija može da se sastoji od nekoliko stotina boraca, a i od nekoliko hiljada.

Ribentrop mije u julu 1944. postavio ovo pitanje:

„Da li verujete da može da se pregovara sa Titom?"

Ja: „Ne!"

Ribentrop: „Mislite li daje on pravi komunista?"

Ja: ,,0n je stoprocentni komunista koji je prošao moskovsku školu!"

Ribentrop: „To je, dakle, Vaše mišljenje?"

Jednu od najneobičnijih ocena borbene snage Titovih partizana čuo sam u novembru 1943, u Zagrebu, i to od mog kolege Kašea, koji je bio nemački poslanik u Hrvatskoj, kao i od državnog vode Hrvatske, poglavnika Ante Pavelića. Ijedan i drugi zastupali su sledeće mišljenje:

„Sa Titovom vojnom silom sada je gotovo. Njegova najveća snaga do sada su bili njegovi partizani, koji su bili u stanju da podnesu neverovatno naporne marševe. Sada, kada je kapitulirala Italija, partizani će se dokopati teškog naoružanja, koje je do juče pripadalo italijanskim divizijama. I ova činjenica znači da će partizanske trupe izgubiti pokretnost, koja je bila njihovo najopasnije oružje!"

Ja: „A šta ako Titu padne na pamet da maršira po šumama i gorama, a da pri tome ne vuče sa sobom tešku artiljeriju i tenkove?"

Ovim skromnim pitanjem nisam uspeo da moje sagovornike navedem da malo dublje razmisle o tom problemu. Sve što nije odgovaralo slici stvarnosti kakvu su oni želeli, jednostavno su odbijali da vide.

Kako sam već napomenuo, imam nameru da izveštavam samo o onome što sam lično doživeo. Zbog toga neću govoriti o partizanskim borbama koje su vodene na tlu Srbije pre nego što sam preuzeo dužnost u Beogradu, ili kasnije, u susednim zemljama. I ja sam sam, kako sam već kazao, potcenio vojnu snagu Tita, jer sam stvarnost merio stanjem u Srbiji. Njegovu državničku i propagandnu sposobnost verujem da sam bolje i objektivnije ocenio. Moje razumevanje i ocena situacije bili bi još precizniji i bolji da sam poznavao istoriju komunističkog pokreta u Jugoslaviji. Čovek uvek treba da veoma dobro zna kako je uopšte došlo do određene situacije, odnosno, kako se stvar odvijala u prošlosti, pa i do današnjeg dana.

Da je Tito vodio rat samo sa svojim komunistima, nikada ne bi mogao da igra tako značajnu ulogu. Tito je uspeo da u redove oslobodilačke armije primi mase koje nisu bile komunističke. Bit njegove propagande bila je sadržana u paroli da on vodi narodnooslobodilačku borbu. Ova propaganda bila je veoma lukava, pa je često uspevao da time pridobije i građanske i seljačke krugove, koji su verovali da će im ta vlast doneti političku sigurnost. Navešću samo nekoliko od hiljade primera.

Godine 1944. jednoga dana pojavili su se u nekom selu partizani, kako bi procenili vrednost mlina. Resili su da vodenicu unište, kako ne bi služila okupatoru, ali vlasnik mlina trebalo je da primi pravednu odštetu. Ovakav postupak ostavio je utisak na seljake. Kada su komunisti došli na vlast, posle 1944. godine, takav vlasnik nikada nije video odštetu za izgubljenu imovinu!

Drugom prilikom naišao sam na nekoliko obešenih partizana. Na njima je visila tabla na kojoj je pisalo sledeće: ,,Mi smo izdali Tita, jer smo krali i pljačkali!" Tito je poznavao bolje nego bilo ko drugi značenje propagande i kako da se stvori povoljno mišljenje o njegovoj borbi. Njegovi partizani često su u svojim redovima imali i vojne sveštenike. Izuzetak su bile čisto komunističke jedinice, odnosno proleterske brigade. U srpskim selima u Hrvatskoj koja su doživela ustaški teror, nakon što su partizani ušli u sela, dozvolili su sveštenicima da krste decu, a pravoslavna liturgija ponovo je oživela. U selima Srbije, posle upada partizanske armije, pojavili su se partizani koji su bili sveže obrijani, nosili su čiste uniforme i bili naoružani modernim oružjem. Pojavile su se i partizanke koje su nosile na uniformi minijaturne slike kralja Petra, a u nedelju su išle u crkvu, na službu. „Pa ti partizani i nisu tako strašni", komentarisali su inače po prirodi nepoverljivi seljaci.

Najbolja propaganda je uvek ona kada propagandista uspe da nasmeje publiku kojoj se obraća. Nemačke vlasti objavile su plakat na kome je stajalo da će biti nagrađen sa 100 000 zlatnih nemačkih maraka onaj ko preda Tita, živog ili mrtvog, nemačkim vlastima. Kao odgovor na ovu nemačku ponudu, u Hrvatskoj je objavljen partizanski plakat, koji obećava nagradu od 50 kuna (a to je odgovaralo vrednosti od dve ili tri nemačke marke) onome ko preda partizanima, živog ili mrtvog, poglavnika Hrvatske Antu Pavelića.

Verujem da sam posmatrajući stvari izbliza došao do interesantnog otkrića: jedan pokret može da raste tako dugo dok poseduje sposobnost da kao oružje upotrebljava i humor. Kada se jednom dokopaju vlasti, onda postaju najopasniji protivnici humora. Svaka vlast se, naime, shvata savršeno ozbiljno i zato moćnici postaju savršeno smešni.

Od kraja 1943. postojao je na prostoru Hrvatske stalni kontakt između Štaba nemačkog generala u Hrvatskoj Glaize-Horstenau (Glaise-Horstenau) i hrvatskog štaba Titovih partizana. Praktičan rezultat tih razgovora bila je razmena zarobljenika, a posebno ranjenika. Do razmene je došlo u više nav-

rata. Godine 1944. bilo je trenutaka kada je partizanima izgledalo da im je okupator daleko manje opasan nego Saveznici, koji bi se, ako se iskrcaju na Balkan, verovatno teško pomirili sa tim da komunisti odnesu potpunu pobedu. Partizani su tada vodili borbe na nekoliko odlučujućih frontova i našli su se u nezavidnoj situaciji. Možda su iz taktičkih razloga sklapali dogovore sa Nemcima, kako bi, pre svega, dobili na vremenu, ali pri tom nisu nikada gubili iz vida svoj glavni cilj - osvajanje potpune vlasti u Jugoslaviji. Isto tako, nema govora o tome da je Tito ozbiljno shvatao sklapanje ugovora sa Nemcima. Ta saradnja mu je služila samo taktički, u odredenom trenutku. Dugoročno, on je razmišljao o svojoj istorijskoj ulozi i legendi i pazio je, kada je saradivao sa Nemcima, da se ne kompromituje. Isto tako, ne postoji sumnja u to daje maršal Jugoslavije ostao komunista. Sa gledišta svetskog komunizma iz Moskve, titoisti su otpadnici i sektaši. Ali, i kao sektaši, oni ipak nisu prestali da budu komunisti. I pripadnici hrišćanskih sekti nisu prestali da budu hrišćani. Promenile su se samo metode, ali ne i ciljevi. Marksisti-lenjinisti Titove komunističke partije kritikuju državno-kapitalističku birokratsku liniju Staljina i stalinista. Tito je sebi uzeo za pravo da govori kao komunista, ali i da zagovara nacionalnu autonomiju, a to Moskva svojim satelitima do danas ne želi ili ne može da prizna, jer se to protivi interesima i ciljevima svetske revolucije. Kada Moskva govori daje Tito postao saveznik kapitali-stičkom Zapadu, to ne odgovara istini već je to propaganda. Kada Zapad predstavlja Tita kao saveznika, onda je tu reč o iluziji. Sve ovo govori o tome da Tito poseduje priličnu meru državničkog dara, kada mu je uspelo da zauzme tako važno mesto a da to bude veoma korisno za njegovu zemlju. Ovo Titu polazi za rukom od 1948. godine do danas. Tito je preživeo rat, građanski rat i krize koje su potresle njegovu zemlju. Do današnjeg dana Tito nosi na svojim grudima jedinu zaštitnu, pancir košulju, koja, kao revolucionara, može da ga sačuva od besa i nezadovoljstva njegovih savremenika: ova zaštita se zove - uspeh.

Šest i po godina proveo sam u Titovoj Jugoslaviji u zatvoru. Činjenica da sam ovu zemlju napustio 21. novembra 1952. i to kao živ čovek, ostaje za mene najupečatljivije sećane na maršala Tita.

SUSRETI

O tragičnom liku general-pukovnika Nedića već sam mnogo pisao. Pa ipak, osećam potrebu da kažem još nekoliko reči, kako bih bolje i jasnije osvetlio njegovo mesto u istoriji Srbije. Još uvek se njegova uloga prikazuje iskrivljeno i u pogrešnom svetlu. Dosadna i neinteligentna propaganda još ga opisuje kao kvislinga. Njegova uloga može da se uporedi samo sa istorijskim ličnostima i ravna je vojničkim zaslugama Hindenburga, Petena (Pétain), Rumuna Antoneskua, Grka Colakoglua i Finca Manerhajma. U trenucima *ve-*

like nesreće jedne nacije desi se da na horizontu nema državnika koji uživa poverenje najvećeg dela stanovništva. Tada se čuju jauci i povici: „Spašavaj nas!" Narod se tada obično obraća zaslužnim, priznatim i uglednim vojnicima. I general Ajzenahuer je takode bio pozvan - s obzirom na užasnu mogućnost atomskog rata koji bi uništio svet - da stane na čelo najjačeg naroda na kugli zemaljskoj. Nedića su nagovorili njegovi prijatelji da stane na čelo srpske vlade. To je bilo godine 1941, kada je izbio komunistički ustanak u Srbiji. Taj događaj je pretio da izazove građanski rat. Ova opasnost ga je prisilila, kao ubeđenog antikomunistu, da sarađuje sa okupatorom. On je svim svojim srcem i dušom bio srpski nacionalista. U njegovom birou na zidu je visila slika kralja, čija izbeglička vlada je predstavljala za Nemačku neprijateljsku silu. Nemačka propaganda, koja je bila dosadna, neprestano se izrugivavala sa njim kao sa „kraljem-dečakom". Simbol napaćenog naroda predstavljala je druga slika, koja je prikazivala, sa okrutnom realnošću, ženu koja je razapeta na krstu. Ta žena predstavljala je majku Srbiju. Sve ovo nije nikako moglo da znači za Nemce koji su ga posećivali, da Nedić obožava okupatore i da prema njima gaji simpatije.

Nedić je od Nemaca stalno doživljavao razočarenja i bio je ogorčen njihovim postupcima. On je neprestano hteo da podnese ostavku na položaj predsednika vlade. Ali, nije bio jaka ličnost i uvek je dozvolio da ga odvrate od te namere. Poznavao sam ga lično. Sa njim sam vodio bezbrojne razgovore i poznajem ga dovoljno dobro da bih mogao da kažem koji su bili njegovi glavni motivi da se politički angažuje. Prvo, bio je neprijatelj komunizma. Drugo, nadao se, da će, ako pristane na saradnju sa okupatorom, olakšati zlu sudbinu Srba i poboljšati njihov položaj. Ovome valja dodati i razumljivu ambiciju starog generala, u nesreći koja je zadesila zemlju, da se istakne kao zaštitinik dinastije Karadorđević i borac protiv komunizma. Nedić nije bio državnik, a ni državni činovnik ili ekonomista. Poslao mi je stotine pisama u kojima se žali na stradanje Srba u Hrvatskoj, u Albaniji, u bugarskoj okupacionoj zoni, u Mađarskoj i na području koje je okupirala Nemačka. Bio je neumoran u protestima i tužbama, i ja mogu da potvrdim i da mu odam priznanje da je u tim intervencijama mnogo puta i uspeo: kaznene mere nisu bile izvršene sa takvom strogošću kako je bilo planirano, ili mu je čak pošlo za rukom da ispravi nepravdu. Dugo sam ja bio njegova poslednja nada. Dovoljno sam podrobno opisao kako je došlo do toga da ga je i ta poslednja nada razočarala. Ja sam, međutim, morao da se držim diplomatskih pravila, koja moraju da se poštuju. Nisam, dakle, mogao da se kod Nedića žalim na moju vladu. Na kraju, on je, razočaran i ogorčen, počeo da sumnja i u mene, u moje iskrene namere. Više nije verovao da nastojim svim silama da dode do preokreta u nemačkoj politici prema Srbiji. Nedićev položaj nije bio lak. On je morao da ide mukotrpnim putem saradnje sa okupatorom. Nje-

gov položaj mogao je da se donekle olakša time da mu se omogući da postigne bar neke uspehe u spoljnoj i unutrašnjoj politici.

Kada se našao u emigraciji, u Kicbielu (Kitzbühel), u Tirolu, kao predsednik izbegličke vlade, odbio je da pruži podršku tome da se nastavi sa otporom. Nedić je to obrazložio veoma ćestito i razumno ovim argumentima: svaki pokušaj da se ohrabri i podrži nastavak borbe srpskih nacionalista protiv Tita. neodgovoran je. Situacija je beznadežna. On je držao do spoljašnjih formi: kada je službeno potvrđena Hitlerova smrt, posetio me je da mi izrazi saučešće i to u trenutku kada su Nemci na svim frontovima doživljavali opštu katastrofu.

Nedić je bio potpuno nesebična osoba i nije posedovao nikakvo imanje ili bogatstvo. U Beogradu je stanovao kod svog brata Milutina Nedića, koji je, takode, bio general. Politički su bili istomišljenici.

Poznato mi je da je žena njegovog brata, njegova svastika, prodala zlato i nakit kako bi mogli da prežive teške ratne godine. Ziveli su veoma skromno. Njegov brat i svastika, posle sloma Nemačke 1945. godine, izvršili su samoubistvo u Tirolu. Milana Nedića su po završetku rata internirale američke vojne vlasti. U februaru 1946. Amerikanci su ga „posudili" Titu, kako bi mogao da se kao svedok pojavi na suđenju Draži Mihailoviću. Više se nije vratio. Za korpulentnog čoveka skok sa trećeg sprata zatvorske zgrade bio je dovoljno visok. Od toga je umro.

Isto tako, ni i o ličnosti Draže Mihailovića ne mogu da kažem ništa više od onoga što sam već rekao. On je veoma cenio moju borbu da se prestane sa streljanjem taoca u Srbiji. Jednom sam primio poziv da dođem, nedaleko od Topole, na degustaciju vina. U tom trenutku nisam bio u Srbiji. Jedan moj saradnik odgovorio im je da verovatno neću doći, jer je to četničko područje i niko ne može da pruži potpunu garanciju za bezbednost gospodina specijalnog izaslanika za Balkan. Ovaj odgovor otišao je preko četničkog vojvode Kalabića, Mihailoviću. Draža je, takode preko Kalabića, poslao sledeći odgovor:

„Mi znamo koliko srpske krvi dugujemo Nojbaheru. Zato će on, na području u kome ja komandujem, putovati ne kao ministar, nego kao princ. Ako Nojbaher želi, staviću mu na raspolaganje, kao telesnu gardu, konjicu, a biće obučeni u srpsku narodnu nošnju!"

Saznao sam i za ovaj slučaj: jedna neprijateljska obaveštajna služba preduzela je korake da me likvidira. Draža Mihailović je protestovao protiv tog plana. Bilo je to godine 1944. Kod Draže se još nalazila Američka vojna misija. Preko njih on je bio odlično obavešten o stanju na svetskim ratištima. Draža je, dakle, sigurno znao da evakuacija nemačkih trupa uskoro predstoji i da je u pitanju najviše nekoliko meseci. Tada je mislio samo na jednu stvar: kako da se bez borbe dokopa strateški ključnih mesta u zemlji, koja su se još nalazila u nemačkim rukama.

Način na koji je Draža bio ostavljen na cedilu od svojih ranijih prijatelja sa Zapada, koji su, prethodno, godinama po čitavom svetu širili njegovu ratničku slavu, učinio je daje njegova propast postala tragedija. Dugoročno gledajući, Zapad neće moći da se beskonačno poziva na Dražinu „saradnju sa neprijateljem". Taj argument je jeftin i neistinit i zato ga treba odbaciti.

U novembru 1943. doznao sam da je u Beogradu uhapšen jugoslovenski kapetan po imenu Pavle Đurišić. Sa nekoliko svojih drugova uspeo je da pobegne iz zarobljeničkog logora, koji se nalazio u Poljskoj, i do Beograda su stigli - peške. Takode sam dobio informaciju daje ovaj oficir u kratkotrajnom nemačko-jugoslovenskom ratu primio naveće priznanje za pokazanu hrabrost. Nakon kapitulacije, postao je četnički vojvoda u Crnoj Gori. Prvo se borio protiv Italijana. Kasnije je vojevao sa nemačkim i italijanskim jedinicama protiv komunista. U svojoj rodnoj Crnoj Gori postao je slavan zbog majstorstva u vođenju gerilske borbe, pri čemu je pokazao veliku dosetljivost i avanturistički duh. Glavnina njegovih trupa sastojala se uglavnom od boraca koji su sa komunistima imali da poravnaju račune u pogledu krvne osvete. Posle nemačke i italijanske ofanzive protiv partizana, koja se odvijala pod nazivom „Vajs", Pavia Đurišića i njegove ljude su razoružali Nemci i poslali ih zarobljeništvo. Meni se postupak Nemaca nije dopao. Na moju intervenciju, Pavle Đurišić bio je oslobođen. Pre nego što je krenuo u svoju Crnu Goru, sredio sam da dođe u moju kancelariju. Hteo sam, prosto, da upoznam tog interesantnog čoveka. U moju kancelariju ušao je mlad. snažan čovek srednje visine, na kome su se videli znaci napora koje je podneo prilikom nedavnog bega iz poljskog logora. Videlo se da već dugo nije bio kod frizera. Seo je na ponuđenu stolicu i posmatrao me mirno svojim velikim tamnim očima. To je, dakle, bio ratni heroj Pavle Đurišić. Obratio sam mu se ovim rečima:

„Gospodine kapetane, poznat mi je vaš slučaj. Vama je na nezakonit način bilo oduzeto oružje i bili ste zarobljeni. Veoma dobro znam da ste Vi srpski i crnogorski nacionalista i da se niste borili za nas. Znam veoma dobro da se Vi nikada nećete boriti za Nemačku, ako uopšte želite da nastavite borbu. Sve zavisi od Vas. Vi ste sada slobodan čovek i možete da idete kuda god hoćete."

Pavle Đurišić bio je vidno uzbuđen i iznenađen i odmah mi je kazao sledeće:

„Ako ste oslobodili mene, onda Vas ja molim da pustite na slobodu i moje drugove, koji su imali hrabrosti da beže sa mnom!"

Ja: „Podneću molbu da se i to uradi."

Đurišić: „A da li bi ste mogli da oslobodite i šest stotina boraca koji su bili sa mnom razoružani. Boljih boraca od njih nema u Crnoj Gori."

Ja: „Za ovu stvar je odgovorna Vrhovna komanda Nemačke armije. Ja ću i u vezi s tim pitanjem da napišem molbu."

Đurišić: „Da li bih mogao da posetim Nedića?"

Ja: „Možete da posetite koga god želite, jer Vi ste sada slobodan čovek. Nastavite li, međutim, da se borite protiv nas, tada sam ja kompromitovan. U tom slučaju, biću toliko kompromitovan da nikada više neću moći da oslobodim ljude, recimo, kao što ste Vi, iz slične situacije."

Đurišić: „Nudim moju porodicu, kao taoce!"

Ja: „Blagodarim na ponudi, ali ja sam protiv uzimanja taoca. Vašoj porodici šaljem pozdrave sa najboljim željama! I na kraju, imam još nešto da kažem. U ovom građanskom ratu Vi ste uništili više muslimanskih sela. Možete li mi obećati da ćete obustaviti rat protiv muslimana? Vaš stav je anahronizam, koji potiče još iz proteklih vekova, kada su se vodile borbe sa Turcima. Pa, ti muslimani su takode Srbi!"

Đurišić: „Koje musliman, taj nije više Srbin! Mogu da Vam, međutim, obećam, da ih više neću dirati."

Već nekoliko nedelja posle ovog našeg razgovora. Pavle Đurišić prikupio je nekoliko hiljada boraca. Mladi ljudi su obožavali slavnog gerilskog vođu i masovno su mu prilazili. Od nemačkog Vermahta nije imao veliku podršku. U decembru 1943. njegove trupe pretrpele su velike gubitke u borbama sa partizanima, koje je dobro vodio Peko Dapčević. Đurišić je nastavio da se bori u Crnoj Gori sve do evakuacije nemačkih trupa sa tog prostora. U toku vojnih operacija on je uvek išao prvi, ispred svojih vojnika: u ruci je držao štap. za pojasom je nosio pištolj, izgledalo je da ga se pucnjava, koja je besnela pred njim, uopšte ne tiče. Uskoro je nastala legenda da ga metak neće, odnosno da je neranjiv, što mu je donelo još veću popularnost, a mladi ljudi su još više hrlili u njegove redove. Jedan Albanac, koji je zbog krvne osvete pucao u Đurišića. demantovao je tu legendu: on je pucao u prsa četničkom vojvodi, koji se brzo oporavio od rane koja mu je probila pluća. Dobro poznajem cnogorsku junačku literaturu i zbog toga, početkom 1944, nisam propustio da mu. preko savetnika Nemačke ambasade Kramarca, čestitam na junačkoj rani. Ne želim da me čitalac pogrešno razume. Takva čestitka ne odnosi se na činjenicu da rana nije bila smrtonosna. Čestitka se odnosi samo na junačku činjenicu daje ranu zadobio u borbi. On je bio opasan nemački saveznik. Meni je uvek bilo savršeno jasno da bismo mi za Pavia Đurišića, u slučaju invazije zapadnih sila na Balkan, ponovo postali njegov najveći neprijatelj. Kada je započelo povlačenje nemačkih trupa iz Crne Gore, Pavle Đurišić je krenuo sa njima. Tokom napornih marševa po planinskom terenu, tokom operacije povlačenja prolazili smo i kroz područja koja su kontrolisali partizani. Njegove trupe vodile su borbu sa partizanima i time nemačkim trupama olakšale evakuaciju sa tog prostora. Kasnije je Pavle Đurišić sklopio ugovor sa ustaškim trupama Ante Pavelića, da bi mogao da prođe sa svojim jedinicama kroz Hrvatsku i Istru. Tamo su se već nalazile i druge četničke jedinice, kao i ljotićevi dobrovoljci. Ustaše, za koje su do po-

slednjeg trenutka glavni neprijatelj ostali pravoslavni Srbi, nisu ispoštovali dogovor, postavili su mu zasedu i pobili jedan deo njegovog odreda. Svi četnički oficiri bili su uhvaćeni i ubijeni. Pavle Đurišić bio je, zajedno sa nekoliko svojih drugova, spaljen. On je bio pravi Crnogorac iz prošlog veka. Politika ga nije interesovala, a do političara nije mnogo držao. Njegovo zanimanje, njegov poziv bio je: uvek. i dan i noć, da bude junak Crne Gore. On je vodio krvav gerilski rat protiv partizana. Ali, i kod mnogih partizana je takođe, postojala ista želja i to uprkos svoj komunističkoj ideologiji. U toj crnogorskoj herojskoj tradiciji, dok je besneo okrutan građanski rat, uništeni su mnogi mladi životi.

U novembru 1944. stigao sam u Beč. Saznao sam da se u jednoj bolnici u Dahauu nalaze patrijarh Srpske pravoslavne crkve, Gavrilo i mitropolit Nikolaj Velimirović. Ja sam alarmirao vlast. Obojica visokih dostojanstvenika SPC bila su tokom rata internirani u jednom manastiru u Banatu. Prilikom povlačenja nemačke policije, njih dvojica su takođe odvedeni iz manastira i prebačeni u Nemačku. Konačno su bili smešteni u bolnicu, u Dahau. Kaltenbruner još nije znao da su oni opet internirani. Kada je za to čuo od mene, bio je spreman da obojicu crkvenih dostojanstvenika na moj zahtev odmah oslobodi, i da im se odredi mesto boravka u nekom gradu u Bavarskoj. Kasnije sam zahtevao da im se u Nemačkoj dà puna sloboda kretanja. I ovo je, takode, bilo odobreno. Tako su patrijarh Gavrilo i mitropolit Nikolaj Velimirović stigli u Beč. Tamo se nalazila brojna srpska kolonija, uglavnom izbeglice, koji su sa radošću pozdravili patrijarha i mitropolita. Gavrilo je bio impozantna, upečatljiva ličnost, Crnogorac, rodom iz Kolašina. Njega su deca u Bavarskoj, zbog njegove duge brade, pozdravljali kao svetog Nikolu, koga poznaju iz dečjih bajki. Gavrilo i Nikolaj osećali su se veoma dobro u bavarskom selu. Okruženi prijatnim ljudima, bili su duboko impresionirani činjenicom da u Nemačkoj živi tako mnogo religioznih ljudi. Patrijarh i mitropolit posebno su bili dirnuti načinom kako Nemci slave Božić uz božičnu jelku, uključujući i predivnu, besmrtnu božičnu pesmu *Spokojna noć, sveta noć (Stille Nacht, heilige Nacht).* Obojica su iskreno izjavila, da su o nemačkom narodu do sada imali sasvim drugačiju predstavu. Nikolaj je bio jedan od vodećih pravoslavnih teologa, veliki propovednik, koji je imao široko obrazovanje. On je, takode, bio oštar politički borac hrišćanskog sveta, koji je već odavno bio poznat u Engleskoj i Americi. Njegov bes protiv Darvina, Marksa i Ničea nije imao granice. Tada bi iz njegovih crnih očiju počinjale da sevaju munje i varnice. Sa obojicom dostojanstvenika srpske crkve imao sam dobre lične odnose. Pred kraj rata smo se viđali u protivvazdušnim skloništima, podrumima bečkih hotela „Imperijal" i „Bristol", kako bi se zaštitili od kiše američkih bombi - svaka je bila teška po hiljadu kilograma - koje su padale po centru grada. U sećanju mi je naročito ostalo bombardovanje Beča 12. marta 1945. Tada je uništena svetski čuvena Bečka opera. Bombe su

pljuštale oko hotela „Bristol", a u podrumu tog hotela sedeli smo Nikolaj i ja i vodili filozofske razgovore. Tema nam je bio francuski mislilac Paskal i njegovo delo *Misli (Pensées*). S vremena na vreme, teške ekplozije potresle su naš podrum i punile ga prašinom. U tom trenutku ja bih ustao i kazao nekoliko reči, kako bih umirio i ohrabrio brojnu decu i žene, koji su bili sa nama u skloništu. Istovremno bi se u svoj svojoj veličini uspravio srpski patrijarh sa dugom, belom bradom i zlatnim velikim krstom obešenim o grudi, koji je do tada sedeo pored mene. Podigao je ruku u pravcu ljudi, koji su bili uplašeni i plakali su. Boljeg čoveka i veću pomoć u borbi protiv panike ne bih mogao da nađem. Posle svega nekoliko sekundi, u podrumu je opet vladao mir.

Gavrilo i Nikolaj su u političkim aktivnostima pokazali najveću uzdržanost. Do njih je stigao poziv Srba, koji su se našli u Istri, da ih posete. To su oni i uradili. Bio je to april 1945. Hitler je jedva dozvolio da do te posete dođe. On se, naime, bojao, da bi ove dve važne ličnosti neko mogao da kidnapuje. Hitler je stoga insistirao da i ja putujem sa njima. Dogovorili smo se da se nađemo u Koruškoj, kod jezera Werter (Wörther). Nisam mogao da stignem na vreme, pa su oni krenuli bez mene, jer su ih Srbi iz pratnje neprestano požurivali da se već jednom krene. Ja sam ih ipak sustigao, a patrijarh i mitropolit su mi se izvinili, jer me nisu, kako je bilo dogovoreno, čekali. Oni nisu znali da sam ja preuzeo punu odgovornost za njihovu bezbednost tokom čitavog puta. Ratna područja su zamišljali sasvim drugačije. Osećali su da su politički veoma eksponirani i zbog toga meta mnogima, pa su tražili da se što pre vratimo u Austriju. Od Gavrila i Nikolaja sam se rastao u Kicbilu. Ja sam ubrzo bio interniran, a Gavrilo se vratio u Beograd i bio je i dalje poglavar SPC. Pre nekoliko godina je umro. Nikolaj je emigrirao u Ameriku, gde je, kao veliki govornik, započeo krstaški rat protiv Tita i njegove vlasti. Boriti se protiv Tita, međutim, na Zapadu je već pre mnogo godina prestalo da bude moda. Nikolaj, zakleti protivnik svih modernih „izama", morao je da se suoči sa jednim moćnim „izmom", sa političkim realizmom. A on se interesuje samo za krstaše koji mogu da se legitimišu time što poseduju odgovarajući broj tenkovskih divizija. Ako to nemaju, onda im je u hrišćanskom svetu obezbeđen jedino uspeh koji se zove poštovanje i pažnja.

RASTANAK

Dve zgrade u Beogradu, koje su bile sedište mog biroa, kao i mojih saradnika, 6. oktobra 1944. bile su napuštene, a u dvorištu zgrade osećao se miris spaljenih službenih spisa i dokumenata. U Beogradu, na Kalemegdanu - u staroj turskoj tvrđavi, koja je u svoje vreme bila moćna i neosvojiva - još se nalazio general Felber, koji je bio poslednji nemački komandant grada. On se

pripremao za bezizglednu borbu, do koje ipak nije došlo. I on je, takode, u poslednjem trenutaku primio naredbu kojom mu je dozvoljeno da se povuče. Poslednji nemački vojnici, koji su učestvovali u uličnim borbama, 18. oktobra 1944. napustili su Beograd. Nedić je sa većinom svojih ministara još pre mene napustio Beograd i stigao je u Beč. Uspeo sam da od Nemačkog glavnog štaba dobijem odobrenje da u Gracu može da nade utočište i nekoliko hiljada ljotićevih dobrovoljaca. Odatle su, malo kasnije, otišli u Istru. Oni su se od 1941. godine borili za Nedića, a protiv četnika i partizana. Da su ostali u zemlji, sigurno bi bili ubijeni.

Mojim avionom „hajnkel 111" po poslednji put sam uzleteo sa piste zemunskog aerodroma. Još jednom sam pogledao u pravcu Beograda. Razmišljao sam šta sam sve prošao i doživeo u ovom gradu. Pritisla me je neka teška, olovna tuga. Bio je to kratak i neslavan let. Vazdušni prostor odavno je pripadao neprijatelju. Sletili smo u Vukovar i to podalje od piste aerodroma, kao saonice kada sidu sa staze i slete u grmlje. Kada sam stigao u Vukovar, počela je da me trese groznica i morao sam da legnem u postelju. Vukovar se nalazi u Sremu, oko 120 km zapadno-severozapadno od Beograda, a na Severn se proteže mađarska ravnica. To je prijatan mali grad, a smešten je na mestu gde Dunav pravi krivinu u pravcu istoka.

Povlačenje nemačkih snaga sa Balkana odvijalo se najvećim delom peške. Iz Grčke, Albanije i Crne Gore kretale su se kolone nemačkih vojnika, danima i nedeljama, bez predaha, u mukotrpnim i iscrpljujućim maršević - ka severu. Nemačkoj koloni su se u Crnoj Gori priključile hiljade civila, kao i četnici Pavia Đurišića, koji su se kretali, disciplinovano, ka Višegradu i dalje po Bosni, koju su nemačke snage branile još punih pola godine. Sa tom kolonom iz Crne Gore, krenuo je rukovodilac mog usamljenog službenog biroa na Cetinju, savetnik ambasade Kramare (Kramarz). Konzula Fon Valfeld (von Wahlfeld), koji je nekada vodio poslove konzulata na ostrvu Krit, poslao sam u Skoplje i imenovao sam ga vojnim zapovednikom Makedonije, kako bi mogao da vodi poslove evakuacije naših trupa sa tog područja. Pred kraj rata, prilikom prisilnog spuštanja njegovog aviona pored Zagreba, izbio je požar i on je izgoreo u avionu. Moju glavnu brigu predstavljao je poslednji transport nemačkih civila iz Grčke. Trebalo je da vozom napuste Grčku. Svakih desetak kilometara otkačili bi lokomotivu sa njihovog voza i upotrebili za potrebe vojske. Tako su se nedeljama nalazili u vagonima. Posle više nedelja putovanja železnicom, najzad su stigli u Srbiju. Dockan. Put železnicom dalje, na sever, su već presekli Rusi, Bugari i partizani. U Kraljevu su nemački civili morali da napuste voz i peške da krenu ka Višegradu i dalje u Bosnu. To su bili iscrpljujući marševi, ali su ipak stigli do cilja. Iz Prizrena - grada sa područja Kosova, koje je posle razbijanja Jugoslavije pripalo Albaniji - primio sam preko radio-veze informaciju od mog saradnika za ekonomska pitanja Albanije, dr Gstetenbauera (Gstöttenbauer),

da tamo predstoji streljanje dve hiljade zarobljenih partizana. Niži oficiri koji su se nalazili na tom području, kada su primili naredbu da sprovedu ovu zapovest, pozvali su se na mene i zatražili da se naredba ne izvrši pre nego što se ne dobije moje mišljenje o tom pitanju. Za svaki slučaj, propustio sam da se raspitam ko je izdao takvu naredbu. Umesto toga, sledio je moj odgovor u kome protestujem protiv naredbe da se partizani streljaju. Pri tom sam se pozvao na dužnost koju mi je firer lično poverio u vezi sa pitanjima nezavisnosti Velike Albanije (koja u tom trenutku više nije ni postojala). U nameri sam uspeo i do egzekucije partizana nije došlo. Za ovim dogadajem sledila je bujica novih uzbuđenja. Nemce u srpskom delu Banata, folksdojčere, snašla je katastrofa. Da ista zla sudbina ne zadesi i Nemce u Sremu, dogovorio sam se sa Himlerovim čovekom za Hrvatsku, SS-vodom Kamerhoferom, pošto više nije bilo vremena da se za to dobije odobrenje od Glavnog štaba. Dan i noć prolazile su kolone izbeglica pored mog prozora u Vukovaru. Pored nemačkih civila, ovuda je prošlo, ćuteći, nekoliko hiljada ljotićevih dobrovoljaca, čiji cilj je bio Grac, u Štajerskoj. Kako ljotićevci nisu hteli da ostanu na nemačkom teritoriju, oni su nastavili da marširaju, te su stigli na područje između Gorice i Trsta. Politika sa svim svojim nepredvidivim zamkama sada je bila iza mene. Jedini zadatak koji mi je još preostao, sastojao se u spašavanju živih ljudi. A to je moglo da se predvidi. Nije reč bila samo o ljudima. Ispred dvorca grofa Elea (Eitz), u Vukovaru, gurali su se na jednoj livadi lepi konji, lipicaneri, koji su pripadali tom posedu. Ti konji su imali sreće, jer su u general-feldmaršalu Fon Vajksu, koji je i sam započeo karijeru kao konjički oficir, našli zaštitnika. General se pobrinuo za to da i oni budu transportovani i da se predaju u ruke njihovom vlasniku u Austriji, u Štajerskoj.

Prestala su da stižu brda dokumenata. Moj zamenik u Beogradu, referent i savetnik ambasade dr Junker, nije više bio prisiljen da juri za svojim šefom. Neprestano sam bio na putu, u avionu, a ono kratko vreme što sam boravio u Beogradu dr Junker, je iskoristio da mi dà na uvid ogromnu količinu akata. Ovaj moj saradnik, koji je odlično poznavao činovnički posao, dobio je zadatak da spali hrpu dokumenata u Beogradu, a docnije i u Beču. Moja firma „specijalnog izaslanika za Balkan" prestala je da proizvodi papire i akte. Još neko vreme smo nastavili da šaljemo izveštaje preko radioveze. Uskoro se i ova aktivnost ugasila i niko više nije slao nikakve radio-poruke u vezi s balkanskim prilikama. Stigli smo do kraja puta.

Povlačenje naših trupa iz Albanije bilo je za mene veoma skupo, jer sam tada izgubio moj „hajnkel 111". Tom mašinom izveo sam preko sto letova. Naš čovek u Tirani bio je Šlip (Schliep). On je vodio poslove našeg generalnog konzulata, a godine 1944. to je postala nemačka službena ambasada. Za vreme povlačenja naših snaga iz Albanije, Šlip je zamolio da mu hitno pošaljem svoj avion, kako bi mogao da njime evakuiše i naše albanske prijatelje. Avion sam poslao noću u Tiranu. Mašina je izgubila radio-kontakt.

Jedan čas je kružila iznad Tirane, a sletanje nije bilo moguće. Kada je pilot video da se kvar ne može popraviti, okrenuo je avion ka severu. Kako je bila noć, bez radio-veze pilot nije mogao nigde da sleti. Pilot Hojzler leteo je u pravcu severa do poslednje kapi benzina, a onda je morao da se spusti i to u Češkoj, nedaleko od Ostrave. Posada aviona koja je u svom veku transportovala ogromne količine teškog zlata i isto toliko tona briga, preživela je prisilno spuštanje, ali se avion potpuno slupao. Ja sam zbog tog udesa bio žalostan kao da sam izgubio živo biće koje sam dugo i dobro poznavao. Moj avion je preživeo oluje i ledene kiše, udare gromova i prisilna spuštanja, požar u mašini aviona i, na kraju, granatiranje tokom jedne vazdušne bitke, iz koje je moj „hajnkel" izašao kao pobednik. On je uživao veliki ugled na svim balkanskim aerodromima. Bez aviona sam ostao 15. oktobra 1944, dakle, u trenutku kada ionako više nije bilo moguće leteti balkanskim vazdušnim prostorom. Ostaci „hajnkela" sada su se nalazili u stranoj zemlji, na nekoj njivi ležao je iskrivljen propeler aviona. Ja, vlasnik ove mašine, i dalje sam bio specijalni izaslanik, ali bez Balkana. Sada sam imao vremena da razmišljam o svetu koji je postajao sve sablašniji i užasniji, kao i o svom proteklom radu, ispunjenom avanturama, uspesima i neuspesima.

U novembru 1944. ministar naoružanja Sper (Speer) pozvao me da dođem u Berlin, na razgovor. Poleteo sam avionom iz Vukovara, iz mesta u koje se više neću vraćati. Stigao sam u Berlin, koji je bio u ruševinama. Sper mi je ponudio da postanem državni sekretar i da stupim u njegovo ministarstvo. Nisam pokušao da sakrijem svoje mišljenje i kazao sam mu otvoreno, da novu dužnost smatram besmislenom. Rekao sam Speru da imam šestogodišnje balkansko iskustvo, kao službenik Ministarstva spoljnih poslova. Kao činovnik, dužan sam da ostanem i dalje na svom mestu i nije pošteno da ih napuštam, sada, u ovoj situaciji.

Sper: „Ali, ja bih želeo da radim sa Vama. Imam ideju. Vi ste godinama bili generalni direktor građevinske firme, ne znam kako se zvala. Vi ste, takođe, gradili prigradska naselja oko Beča, koja su ispunjena zelenim površinama i parkovima. Takođe, vodili ste fabriku koja je proizvodila građevinski materijal, i najzad, bili ste gradonačelnik Beča. Naš dvojica obnovićemo porušene nemačke gradove."

Kada sam izašao iz beogradskog zatvora, mogao sam da se uverim da obnova nemačkih gradova dobro napreduje i bez nas dvojice.

U decembru 1944. preuzeo sam dužnost izaslanika Ministarstva spoljnih poslova za Srbiju, Crnu Goru, Albaniju i Grčku, sa sedištem u Beču. Politička emigracija iz ovih balkanskih zemalja našla se na okupu u hotelu „Grand" u Kicbielu, u Tirolu. Neposredno pre ulaska Crvene armije u Beč, i službeno sedište mog biroa prešlo je iz Beča u taj hotel u Kicbielu. Službena politička linija glasila je: mi se vraćamo na prostor Balkana. Da bismo uspeli u toj nameri, valjalo nam je stvoriti 60 divizija, kako bismo mogli da Ruse

vratimo na istok. Čitava politika emigracije bila je besmislena i bez stvarnog sadržaja. Mnogo buke ni oko čega! Iza njihove politike nije stajala ni realna snaga, a ni vera. Ne vredi o tome ni pričati.

U martu i aprilu 1945. boravio sam na prostoru Trsta. Tu se se sakupile jake snage naoružanih četnika i ljotićevih dobrovoljaca. Oni su uspostavili front, koji nije bio tako jasno definisan, protiv Titovih partizana. Prisutan je bio voda bosanskih četnika, dr Jevđević, sa oko dve hiljade svojih ljudi, kao i dalmatinski sveštenik, pop Đujić, sa oko šest hiljada boraca. Njima treba dodati i Ljotića sa, otprilike, tri hiljade dobrovoljaca. Njima se pridružilo i nekoliko hiljada srpskih civila. Meni je, pre svega, bilo stalo do toga da proučim stvar i da jasno utvrdim da li bi ove srpske trupe mogle da budu opasne po Nemačku, kada bi, recimo, došle u kontakt sa anglo-američkim snagama, a one nisu bile daleko od Trsta. Takode je bila moguća i invazija Saveznika na tom području.

Ljotić je uticao na svoje ljude tako što ih je ubedio da ne bi bilo pošteno i muški, u poslednjem trenutku uperiti oružje protiv Nemaca, koji su ih prethodno naoružali. Stekao sam utisak da će pop Dujić svoje držanje prilagoditi Ljotićevom. Od Jevdevića sam očekivao da će postupiti prema naređenju Draže Mihailovića, koji je u tom trenutku bio u Bosni. Po mojoj proceni, najopasniji za Nemce mogao je da bude Jevđević i to samo u slučaju da Zapad ipak Dražu Mihailovića ne ostavi na cedilu. U tom slučaju on bi mogao da utiče i na Ljotićeve i Đujićeve borce. Ono što je bilo jasno je to da će se sve tri srpske grupe, kada se pojave Amerikanci ili Englezi, njima odmah predati.

Poslednji razgovor sa Ljotićem sam vodio krajem aprila 1945. On me je zamolio da patrijarha Gavrila i mitropolita Nikolaja prebacim preko Svajcarske u Englesku i Ameriku, kako bi srpski nacionalni glas mogao tamo da se čuje i da ima svog zagovornika. Sa Ljotićem sam, takođe, razgovarao o tome šta da se radi kada dođe do sloma nemačkog fronta u Italiji. Postavilo se pitanje: kako da se nade odstupnica za ove srpske jedinice? Dan posle našeg razgovora Ljotić je doživeo saobraćajnu nesreću: njegov auto naišao je noću na rupu na mostu koji je oštetila avionska bomba i njegova kola survala su se u provaliju. On je ostao na mestu mrtav. Sudbina srpskih dobrovoljaca bila je ovakva: na duže su bili internirani u Italiji i Nemačkoj. Pošto su pušteni na slobodu, oni su se kao izbeglice rasuli po čelom svetu. Ovi srpski gerilci imali su sreću. Njihovi životi bili su sačuvani. Prema njihovim drugovima, Srbima koji su krenuli na sever, da potraže utočište preko austrijske granice, sudbina nije bila milostiva. Dve hiljade i četiri stotine ljotićevih dobrovoljaca i oko deset hiljada antikomunističkih gerilaca iz Slovenije su sa austrijske granice Englezi vratili u Jugoslaviju. Tu su ih dočekali partizani i odmah postreljali. Ovi mladi ljudi nisu se nikad borili za Nemce. Tokom nemačke okupacije oni su se borili protiv komunista. Oni su stradali u haosu

poslednjih dana rata, kao i oni koji su nastradali zbog, recimo, jedne bezazlene reči ili fraze. Da je proteklo još nekoliko meseci, tada ne bi nijednom odgovornom čoveku na Zapadu palo na pamet da za ovakvo izručenje preuzme i odgovornost. To se, međutim, sve događalo u maju 1945. A to je vreme bilo ubitačno za sve one koji su rat izgubili. Propagandna reč je glasila: „kvislinzi!" To je bila reč koja je bila dovoljna da te ubica, smejući se, strelja. Ja verujem da i milioni, koji su ubijeni nakon završetka rata, dakle, po prestanku vojnih operacija, imaju pravo da budu upisani u knjigu nevino ubijenih žrtava i da budu proglašeni za mučenike ljudskog roda.

Dolazak američkih trupa u Kicbiel bio je samo pitanje dana. U toj situaciji kazao sam emigrantima o kojima sam ja vodio brigu: „Kada stignu Amerikanci, moram da računam sa tim da ću biti interniran. Tada za vas više neću moći ništa da uradim."Onda su mnogi Srbi rešili da se prebace u Istru, gde se nalazila veća grupa srpskih gerilaca. Albanci su krenuli u Italiju, ili u Svajcarsku. Neki od njih su na vreme, još u Beču, nabavili odlično falsifikovane švajcarske pasoše. Muslimanska solidarnost pomogla im je da iz Svajcarske krenu dalje, u druge zemlje. Većina Grka, a među njima i Hektor Cironikos, ostali su u Kicbielu. I Nedić je, takode, ostao, sa još nekoliko svojih ministara, koji su kasnije bili isporučeni i u Beogradu obešeni. Ja sam Nedića upozorio na opasnost, ali mi je on odgovorio sledeće:

„Znam da glavu nosim u torbi, ali ja ostajem!"

Nekoliko nedelja pre kapitulacije sam više puta boravio u Kicbielu, i to uvek kratko. Novi ministar spoljnih poslova u vladi admirala Denica (Dönitz), grof Šverin-Krosig (Schwerin-Krosigk), dao mi je zadatak da se stavim na rapolaganje general-feldmaršalu Keselringu, koji je dobio punomoć da kapitulira u ime trupa koje su pod njegovom komandom na zapadu, jugu i istoku. Imao sam posla sa generalom koji je, pored generala Vintera, pripadao vodećem kadru u Vermahtu, a koji je bio spreman da uzima ozbiljno i mišljenje civila. Sa Keselringom sam razgovarao i malo pre mog novog imenovanja, kada još nije postojala veza sa vladom admirala Dentea, koji se nalazio u Flensburgu. Govorili smo o neminovnosti brze kapitulacije. U tim časovima desilo se nešto neočekivano. General-pukovnik Fon Fitinghof (von Vietinghoff) kapitulirao je, a da za to nije zatražio dozvolu nemačke vlade. Keselring je znao za težak položaj nemačkih trupa na Italijanskom frontu, pa ipak, ova nagla odluka razbila je front, koji se protezao na preko hiljadu kilometara. Ovim je stvorena takva situacija, da je kapitulacija ostalih nemačkih armija kojima je komandovao Keserling, postala samo pitanje formalnosti. Tako je general Fere (Foertsch), koji je pregovarao sa Saveznicima u ime Keserlinga, završio svoju misiju. Nije postojalo više ništa o čemu bi se moglo pregovarati. Međutim, „da je" - „kad bi", sve je to beskorisno nagađanje, jer katastrofe imaju sopstvene zakonitosti. Za sve vreme dok je general Fere razgovarao o formi kapitulacije komandanta armije Keselringa,

mi nismo imali nikakve radio-veze sa njim. General-feldmaršal Keselring i ja doznali smo preko jedne engleske radio-stanice da je potpisana kapitulacija. Pozdravio sam se sa mojim poslednjim saradnikom iz redova armije, o kome mislim sve najbolje, a uspomena na njega neće nikada da izbledi u mom sećanju.

Sa Kaltnbrunerom sam još mogao da se dogovorim o tome da se već minirani mostovi u Gornjoj Austriji, razminiraju. Gaulajter Ajgruber (Eigruber) već je postavio eksploziv. Teritorijalna odbrana i Hitlerovi omladinci bili su povučeni sa borbenih linija.

U uvodu ove knjige sam zapisao da me je 12. maja 1945. Američka vojna obaveštajna služba (CIC) prebacila u Kufštajn (Kufstein), a odatle, velikim zaobilaznim putem vratio sam se 21. novembra 1952. u isto mesto. Bio je to naporan zaobilazni put, koji je išao preko Balkana, koji, eto, još nije bio spreman da gospodina „specijalnog savetnika za Balkan" pusti na slobodu. Kurs učenja na Balkanu trajao je dugo. Za to vreme ja sam mnogo naučio.

VII. NOJBAHER NA LISTAMA ZA ODSTREL

Medu balkanskim državama, u kojima sam tokom Drugog svetskog rata bio aktivan, Srbija, Crna Gora i Grčka spadale su u okupirane zemlje. Onaj ko govori da su Rumunija i Bugarska bile okupirane, taj drsko laže. Takve tvrdnje spadaju u područje propagande. A ni u Albaniji nemačka vojska, Vermaht, nije držala u svojim rukama ni vojnu upravu, a ni sudstvo. Ukratko, u tim zemljama ni Nemci, pa ni ja, nismo mogli da budemo okupatori. Zato je laž da su ljudi u tim zemljama streljani jer su sarađivali sa okupatorom. Kako onda osuditi ljude na smrt? Posle 1945. bilo je proglašeno da su Nemci okupirali ceo Balkan. Svako koje tokom Drugog svetskog rata bio za Nemce, po kratkom postupku bio je proglašen za veleizdajnika. Tako nije više postojala prepreka da se izvrše masovna streljanja nepoželjnih građana. Do toga je i došlo. U okupiranim područjima, posle povlačenja Nemaca, vlast su preuzeli komunisti, i svi oni koji su bili protiv komunizma tokom Drugog svetskog rata proglašeni su po kratkom postupku krivim i bili tretirani kao veleizdajnici. Njihova jedina nesreća, međutim, sastojala se samo u tome što Saveznici njih nisu na kraju rata priznali kao ratne saradnike i pobednike, premda su se i oni, nacionalisti, kao i partizani borili protiv okupatora, koji je u očima i jednih i drugih bio samo neprijatelj broj dva. Protivnici u građanskom ratu uvek su u istoriji bili nemilosrdni, nemilosrdni u vreme sukoba, a nemilosrdni i posle građanskog rata, kada je jedna od sukobljenih strana izašla kao pobednik. Da zaključim, i ovi dželati, Tito i njegovi komunisti, koji su nemilosrdno posle građanskog rata ubijali svoje protivnike, mogu da se pozovu na fatalnu tradiciju iz istorije čovečanstva. Međutim, komunisti u ovom slučaju ne mogu se da pozovu na istoriju, jer su ubijali ljude koji su branili suverenitet svoje države. Dakle, Tito ne može da nađe opravdanje za svoje zločine u istoriji. Izuzetak je jedino ako mu metode Asiraca i Babilonaca izgledaju časne. Ovo je, razume se, samo bezopasno, teorijsko razmišljanje, kada se ima na umu kakve su se sve strahote i okrutnosti do-

gađale na tom prostoru. Interes pobednika je merilo šta je dobro a šta loše i na ovu tradiciju mogu da se pozovu i komunisti i Saveznici. Razume se da to nema veze sa moralom. Ovde imamo posla sa zakonima džungle, a ti zakoni su grozni. Kada, međutim, neko pokuša da ove zakone opravda navodnim moralnim argumentima i lepim recima, onda je to gnusno i nepodnošljivo. Ali, uvek će se onaj ko se juče ponašao odvratno žaliti na onoga koje danas takav, a onaj kó se u ovom trenutku vlada gnusno, žaliće se na onog ko će se sutra tako ponašati. Postati čovek je mukotrpan i dug proces.

Ja se, međutim, ne žalim da su neprijateljske obaveštajne službe tokom rata pokušale da me ubiju. U svom sam poslu bio veoma angažovan i uspešan i ne sumnjam u to da sam protivničkoj strani pravio velike probleme. A kada neko na ratnom području pravi poteškoće, to onda uvek znači ljudske gubitke i smrt. Pokušaj da se umanji broj sopstvenih ljudskih gubitaka tokom rata, predstavlja legalno i razumljivo ponašanje, ako se ratovi uopšte mogu proglasiti legalnim. Pravila viteškog ponašanja u našem vremenu više ne postoje. Ovde mislim na međusobno ubijanje muškaraca koji su izašli na bojno polje. Oni se prepoznaju po spoljašnoj odeći i to time što nose uniforme. Vojnik koji nosi oružje i uniformu jeste legitimna meta. Danas, u doba totalnog rata, ubijaju se žene i deca, a to znači da smo potpuno prekinuli sa viteškom tradicijom. Diplomata koji utiče na građanski rat time što podržava jednu od zaraćenih strana, ne treba da se čudi ako ga stave na crnu listu. Takav diplomata vešto upotrebljava politička sredstva na prostoru gde se vodi građanski rat i time prouzrokuje kod protivnika daleko veće štete i žrtve. Ja sam jednostavno konstantovao, dakle, bez čuđenja i užasavanja, da sam se i ja nalazio na listi za odstrel. U ovo sam potpuno siguran i to na osnovu čitavog niza događaja, koje želim da ispričam u ovom, poslednjem, poglavlju moje knjige

U novembru 1943. poslao mije zapovednik Obaveštajne službe za Srbiju, dr Šefer (Schäfer), izveštaj svog poverljivog čoveka, obaveštajca, koji je uspeo da se uvuče u beogradske komunističke krugove. Ovaj obaveštajac-krtica je javio da je medu komunistima akivan agent engleske obaveštajne službe Intelidžens servisa koji je na sastanku ilegalne komunističke organizacije predložio da me ubiju. Razlog za atentat na mene je veoma laskav kompliment i mogao bi da zadovolji sujetu svakog čoveka. Evo izvoda iz govora engleskog agenta, kojim obrazlaže zbog čega seja moram ukloniti:

„Ovaj čovek je opasniji nego oni Nemci koji sprovode streljanje taoca, pale sela i odvode ljude na prisilan rad u Nemačku. Nojbaher vodi politiku koja ima za cilj pomirenje između Nemaca i nacionalista. Ako mu to uspe, onda će krajnji rezultat njegovog rada biti ovaj: pucače jedino Srbi na Srbe, a nemački Vermaht biće samo posmatrač. Srbi će ubijati samo Srbe. Ovakva situacija upravo je suprotna onoj koju žele i očekuju Saveznici. Ovakav plan nije koristan za borbu Anglo-Amerikanaca protiv Nemaca."

Komunisti su odgovorili engleskom agentu recima: „Nojbaherova smrt bila bi suviše skupa za nas. Ako ga ubijemo, sledećeg dana ne bi bio živ niko od komunista koji se trenutno nalaze u zatvorima kao politički zatvorenici. Da nastavimo o tome razgovore kada dode do iskrcavanja Saveznika na Balkan?"

Ovog puta su komunisti sprečili atentat na mene i to na osnovu trezvenog razmišljanja. Do mene su i dalje stizale informacije koji su govorile o novim pokušajima da budem likvidiran. Postojao je plan da me ubiju, i to da se nadu plaćene ubice koje bi bile spremne da za velike pare izvrše atentat na mene. Sve sam ja to registrovao, ne razbijajući mnogo glavu time koliko su te vesti bile pouzdane i tačne.

Nije bilo nimalo teško da me likvidiraju uz pomoć revolveraša koji je dobar strelac. Ja sam stanovao na Dedinju. Kada bih se vraćao iz Beograda kolima, put do moje kuće bio je veoma uzak, sa mnogo zavoja, iza kojih je, pored moje kuće bila živica obrasla gustim žbunjem koje zbog lakomislenosti niko nije rezao. Tek krajem septembra 1944, kada je vladala mrkla noć, bez mesečine, neko je u moj auto ispalio metak iz pravca gustog žbunja. U kolima, međutim, nisam sedeo ja, nego savetnik naše ambasade, Brude. Ubica je čak promašio i kola. Bio je to neki diletant. Atentat na mene u tom trenutku bio bi potpuno besmislen. Ja, „specijalni izaslanik za Balkan", nekoliko dana kasnije povukao sam se sa nemačkom vojskom. Ja i Nemačka uskoro smo izgubili Balkan. Daje početkom 1944. godine na mene spreman atentat, doznao sam zahvaljujući Amerikancima. Njima je svojstveno da u konspirativnim stvarima pokazuju osvežavajuću lakoću i bezbrižnost. U jesen 1945. jedan Amerikanac kazao je mojoj kćerki Aglai u Beču:

„Milostiva, ja Vas poznajem!"

Aglai: „To je nemoguće!"

Amerikanac: „Vi ste godine 1944. bili u Beogradu. Video sam Vas svojim očima. Bili ste u društvu sa svojim ocem. Gledali ste neku operu i to napolju, pod otvorenim nebom. Nosili ste čarape, a ispod njih se videla mala krvava rana. Da li se sećate? U to vreme ja sam pripadao Američkoj vojnoj misiji pri Štabu Draže Mihailovića. Hteli smo da izvršimo atentat na Vašeg oca. Sve što je bilo potrebno za tu akciju već smo pripremili. Vi se sigurno sećate kako je izgledao prilaz vili u kojoj je stanovao Vaš otac? Tamo se nalazila gusta ograda od žbunja. Sa tog mesta bilo je planirano da se puca na Vašeg oca. Ovo bi bilo i urađeno, da Draža Mihailović nije bio protiv te akcije!"

Kada se svega setim, postaje mi jasno da ova priča odgovara istini: ja sam zaista sa kćerkom prisustvovao operi koja se izvodila na otvorenom prostoru, moja kćerka je imala malu ranu na jednoj nozi, prilaz mojoj vili je zaista bio idealan da se izvrši atentat na mene, a takode mi je bilo poznato

mišljenje Draže Mihailovića o meni. Rečju, ovog puta protiv moje likvidacije bio je jedan nacionalista.

Ima i veselih zgoda na bojnom polju atentata. Dok sam radio u Atini, retko kada sam propustio priliku da u nedelju, nedaleko od kraljevskog dvorca, posmatram lep prizor smenjivanja straže pred Grobom neznanog vojnika. Ovo smenjivanje straže izvodilo je jedno odeljenje počasne garde, koje je pripadalo evzonima. U nedelju je uvek bilo mnogo ljudi koji su specijalno došli da prisustvuju spektaklu koji je pratila glasna vojna muzika. Vojnici su nosili pravu grčku narodnu nošnju, koja se sastoji od uskih belih pantalona, sa suknjom, koju Grci zovu „fustanela", zatim jakne, koja je bogato izvezena nacinalnim motivima i grčke narodne kape. Sve to daje veoma živopisnu sliku. Na čelu počasne straže marširao je podoficir, koji je imao bogate zlatne epolete, a u ruci je nosio isukanu sablju. Posmatrajući ove vesele boje i ceo prizor, čovek je mogao da zaboravi na to da se zemlja nalazi pod višegodišnjom okupacijom, koja teško tišti grčki narod. Ovo je moglo da se pročita i na licima posmatrača, koji su bili ponosni na svoje lepe, kršne vojnike. Posle svečane ceremonije, koja se izvodila sa vojnom preciznošću, počasna garda evzona odmarširala je u kasarnu. U krugu kasarne vojnici su zaigrali grčko narodno kolo. Ovo je svečano obučenom podoficiru pružilo mogućnost da bude kolovođa i da pokaže svoje umeće. On je to radio sa toliko elegancije da bi mogao da nastupa i u baletu. Postala je tradicija da se pri ovom nedeljnom spektaklu nađu članovi grčke vlade i mog štaba. Tako sam jedne nedelje, kao i uvek, posmatrao divna grčka narodna kola i njihovu igru. Odjednom, iza mene, čuo sam neki slabašan krik. Okrenuo sam se da vidim šta je posredi. Na zemlji se od bola previjao jedan sitan Grk, koga je svojim gvozdenim rukama stegao moj adutant Knapik. koji je bio džinovskog rasta i imao medveđu snagu. Sta se dogodilo? Knapiku se nimalo nije sviđalo to što se ovaj Grk uvek nalazio iza mene. I ne samo to. Taj Grk je desnu ruku uvek držao u džepu svog mantila. Onda je Knapik, takođe, posegnuo u džep mantila tog Grka. U njemu je, pored desne ruke sitnog Grka, našao i pištolj. Najzad, je Knapik imao u kandžama atentatora i njegove oči pobedonosno su zasijale. Ubrzo se, međutim, ispostavilo da ovaj Grk nije bio nikakav atentator, već je pripadao grčkoj obaveštajnoj službi, a dobio je zadatak da me čuva od mogućih atentatora. Jadni Grk se zaista uplašio. Na sreću po njega, kosti mu nisu bile povređene. A kada se zna za divovsku snagu Knapika, onda je Grk još dobro prošao.

U februaru 1944. putovao sam sa mojim bližim saradnicima od Tirane prema Skadru. Kretali smo se u auto-koloni, koju je čuvala naša vojska. Bilo je planirano da iz Skadra krenemo dalje i da preko Podgorice stignemo na Cetinje. Kada sam došao u Skadar, nije mi promakla jedna neobična činjenica. Neko je u više navrata telefonski potvrdio da ja uskoro dolazim na Cetinje. Izgledalo mi je neverovatno neodgovorno da neko može da bude tako

neoprezan i to u zemlji u kojoj sve vrvi od neprijateljskih obaveštajnih službi. Sve telefonske linije prisluškivali su neprijateljski agenti. Zbog toga sam rešio da promenim plan puta. Umesto da na Cetinje stignem preko Podgorice, ja sam izabrao put koji ide uz obalu: Bar - Budva - Cetinje. Telefonski je bilo najavljeno da ću iz pravca Podgorice na Cetinje stići između tri posle podne, najkasnije do pola četiri. U tri posle podne pojavili su se nad Cetinjem neprijateljski avioni i uništili su jednu auto-kolonu koja je dolazila iz pravca Podgorice. Doznao sam da ni pre a ni posle toga ovaj deo nikada nije bio bombardovan, Saveznici nisu nikada napali avionima taj deo. Ja, prema tome, moram da pretpostavim, da je ovaj znak „pažnje" neprijateljskog vazduhoplovstva bio posvećen meni, „specijalnom izaslaniku za Balkan".

Godina 1943. i 1944. primećeno je da se sve češće dešavalo da su nemački avioni iz neobjašnjivih razloga doživljavali udese. Broj izgubljenih aviona usled „tehničkih nedostataka" sve je više rastao. Nisam sumnjao da je sabotaža uzrok ovih nesreća. Neprijateljske obaveštajne službe nisu propustile priliku da oštete avione, koji nisu bili posebno dobro čuvani. U Grčkoj smo, na aerodromima, kao pomoćnu radnu snagu imali mnogo zaposlenih Grka. Ova činjenica je bila povoljna za izvođenje sabotaža. Naši aerodromi bili su sve više izloženi neprijateljskom bombardovanju. To je prisililo naše ratno vazduhoplovstvo da avione ostavlja na kraju aerodroma i da ih skriva u grmlje i šumicu. Tako nije bilo potrebno da svaki avion čuva barem jedan vojnik. Postojale su vojne patrole, ali one su pokrivale veliki prostor pa nije bilo nimalo teško da se pod takvim okolnostima vrše sabotaže.

Već sam govorio o mom „hajnkelu", kada je, 17. avgusta 1944, severno od Soluna izbio požar na jednom motoru. Tog dana upravo smo preleteli ostatke unesrećenog aviona iz koga je još izbijao dim. Jednom, karoserija motora nije bila dovoljno pričvršćena, a mi smo već poleteli. Drugi put je levi motor aviona izgubio ulje, a dva dana posle toga desni motor ostao je bez vode. Da smo sa oštećenim motorom jedan čas duže leteli, došlo bi do oštećenja u sistemu hlađenja vodom, a time bi prestala da funkcionišu oba avionska motora. Ja nemam dokaz da je u ova dva opisana slučaja bila reč o sabotaži. Da su se, međutim, na našim aerodromima događale sabotaže, nepobitno je dokazano sledećim događajem.

U maju 1944. moj biro je rezervisao dva mesta u avionu tipa „ju 52", koji je leteo na ostrvo Rodos. Mesta u avionu bila su predviđena za višeg vladinog savetnika, dr Šultea (Schulte) i za mog oficira za vezu sa Grupom armija E (u Solunu), višeg savetnika intendanture, dr Pfaua. Na povratku su priključili rezervni tank za gorivo. Ubrzo su primetili da u njemu nije bio benzin, nego - voda. Čak ni jedinstven, odličan avion kao što je bio „ju 52" nije mogao da leti pokretan vodom. Avion je pao u more i brzo je potonuo. Šef intendanture Armije grupe E i dr Pfau su se utopili. Dr Šulte, pilot aviona

i radio-vezista bili su spaseni uz pomoć italijanskih vojnika, koji su bili stacionirani na ostrvu Kea. Dr Suite je bio prebačen u bolnicu, gde su ustanovili prelom četiri pršljena na kičmi.

Veoma je malo verovatno da je vazdušna bitka koju je moj „hajnkel" vodio 13. septembra 1944. nedaleko od Zemuna, rezultat pukog slučaja. I tada je neko iz Beča telefonom javio vreme mog dolaska na zemunski aerodrom.

U leto 1944. javio mi se jedan agent naše obaveštajne službe u berlinskom hotelu „Adlon", gde sam konačio. Saopštio mi je da je on, sa još jednim svojim kolegom, dobio zadatak da pazi na moju hotlesku sobu i da me prati policijskim autom, kada se poslom vozim po Berlinu. Reč je o zaštiti moje ličnosti. Za ovaj događaj javio sam našem ministru spoljnih poslova. On me je informisao, ali ne do u detalje, da postoji „crna lista" jedne neprijateljske obaveštajne službe, na kojoj se nalazi 18 Nemaca, a među njima stoji i moje ime. Vojna obaveštajna služba došla je do ovih informacija. To je razlog što je i meni dodeljena zaštita. Do danas mi nije jasno zbog čega se naš ministar spoljnih poslova tako čudno poneo i prilično bezvoljno i nerado govorio o toj stvari. Upalo mi je u oči daje veoma brzo promenio temu razgovora. Da li je hteo da izbegne da ga pitam, na primer, ko je još bio na toj listi? Nisam, međutim, postavio nijedno pitanje. Da je moj život na Balkanu ugrožen mi je već odavno bilo poznato. Taj rizik bio je sastavni deo mog posla i, najzad, takav je Balkan. Ali, to da sam ugrožen u Berlinu zaista nisam mogao da shvatim ozbiljno. Likvidacija jednog funkcionera u Berlinu, sigurno nije mogao da padne na pamet nijednoj tajnoj službi, koja drži do sebe. Pa, ja sam radio na Balkanu, koji predstavlja klasičan teren za zavere i atentate. Čemu onda da me uklone u Berlinu? Ubrzo je ta atmosfera konspiracije, koja je vladala u Berlinu oko mene, počela da me nervira. Daleko sam se prijatnije osećao kada sam se uskoro ponovo našao na Balkanu, gde stvarno neko može da me upuca iz svakog podrumskog prozora, iz svake živice i iz svakog kukuruzišta. Ja sam se, prosto, našao na jednom od frontova, a moj front je bio daleko ugodniji nego da sam se nalazio u nekom od nemačkih gradova, koji su danonoćno bili bombardovani, buktali su u plamenu i sve se više pretvarali u ruševine.

VIII. NESREĆE

Krajem 1942. primio sam, preko gradonačelnika Atine, vest da jedan viši oficir engleske obaveštajne službe, Intelidžens servisa, želi da razgovara sa Nemcima. Ovo sam odmah javio nemačkom ministru spoljnih poslova, a istovremeno sam izrazio uverenje da ću dobiti dozvolu za ovaj razgovor. Već i zbog čisto obaveštajnih razloga bilo bi zanimljivo da čujemo o čemu bi hteo da razgovara taj engleski štapski oficir. Posle dužeg oklevanja, Hitler je rešio da dozvoli susret koji je zatražila engleska strana. Dozvola, međutim, nije data meni. Ja sam bio službeni predstavnik Nemačkog rajha, te zato ne mogu da razgovaram sa „ilegalcem", koji se nalazi na teritoriju koji je pod našom okupacijom. Ali, bilo mi je dozvoljeno da na razgovor pošaljem ljude koji uživaju moje poverenje. To sam i uradio. Moji poverljivi ljudi bili su jedan funkcioner tajne policije i jedan izaslanik nemačke vojne obaveštajne službe. Engleska strana je zahtevala da im bude dopušteno da se pojave u engleskoj uniformi. Ja sam prvo odbio taj engleski predlog. Docnije sam promenio mišljenje i prihvatio sam argument Engleza. Oni su zastupali sasvim logičan stav, da njih može samo uniforma da zaštiti u slučaju nekih komplikacija. Ako, recimo, Nemci budu nelojalni, onda bi mogli da ih optuže da su engleski špijuni, ako ne nose engleske uniforme. Razgovor se vodio u stanu gradonačelnika Atine. Englesku stranu zastupao je oficir koji je nosio uniformu potpukovnika, dok je drugi nosio uniformu kapetana. Drugi je po spoljnom izgledu mogao lako da bude i Grk. Potpukovnik se predstavio. Verovatno se tim imenom koristio samo to veče. To, najzad, i nije važno. Njegovo izlaganje bilo je veoma interesantno.

Ovaj rat treba okončati tako što će se vojne snage Anglo-Amerikanaca ujediniti sa Nemcima i stvoriti zajednički front protiv boljševika. Spomenuli su da ovo još nije službeno mišljenje engleske vlade, a ni Vrhovne engleske komande za Bliski istok, čije se sedište nalazi u Kairu. Sam engleski potpukovnik pripada Komandi u Kairu. Ali, ovo je mišljenje prilično velike grupe

engleskih oficira, koji služe u Vrhovnoj komandi za Bliski istok. I ti oficiri jasno vide da komunističke krtice već ozbiljno ugrožavaju i prostor Sredozemlja. Engleski oficir je izrazio uverenje da će ovo uskoro postati i deo službene engleske politike. U razgovoru sa Nemcima, engleski potpukovnik žali što Engleska još uvek daje podršku komunističkim partizanima u Grčkoj i to kako u oružju, tako i u zlatu. Ova greška, međutim, mogla bi da se koriguje na ovaj način: Engleska šalje oružje grčkim partizanima i to uglavnom uz pomoć podmornica. Deo tog oružja mogao bi jednostavno da se pošalje i za antikomunističke grčke gerilce. Ovde bi Nemci mogli da pomognu. Neka razmisle o ovom predlogu! Da li su Nemci spremni da o ovim stvarima vode službene razgovore?

Ljudi koje sam ovlastio da se sretnu sa Englezom, dobili su zadatak samo da pažljivo saslušaju izlaganje Engleza i da mi posle toga podnesu izveštaj o tom susretu. Spomenutom engleskom oficiru sam preneo poruku da nama nije dovoljno da saslušamo mišljenje grupe engleskih oficira. Ako se šalje poziv u kome stoji da će se razgovarati o tako krupnim i važnim stvarima, onda to mora da ima službeni karakter. Englez je zamolio da ga prebacimo do Lavriona, gde ga čeka motorni čamac koji će ga prebaciti u Egipat, do Kaira. Kazao je da će se uskoro ponovo javiti. Mi smo mu dali pratnju. O njemu više nismo ništa čuli. Do nas su stigle samo priče i glasine, da je taj oficir radio na svoju ruku, kao neodgovorni pojedinac i da je sa nama vodio razgovore za koje nije imao pokriće kod svojih pretpostavljenih. Čuli smo da je zbog toga bio pozvan na odgovornost i da je bio kažnjen.

Već sam i ranije kazao to da su Englezi, kada je započela evakuacija naših snaga iz Grčke i Albanije, tražili kontakte sa nemačkom stranom. Engleska strana izražavala je veliku zabrinutost da će nakon povlačenja nemačke vojske sa Balkana, u tim zemljama vlast verovatno preuzeti komunisti. Ova zabrinutost je bila opravdana. Ovde leži razlog tome što Englezi nisu punom snagom ometali kretanje nemačkih trupa sa grčkih ostrva i iz Grčke uopšte. U suprotnom, bio bi olakšan položaj grčkih partizana, jer bi se mogli dokopati nemačkog oružja. U to vreme kontakte sa Nemcim tražio je engleski „general Atika", a pravo ime mu je bilo Skobi. Kako me je obavestila grčka vlada, dok sam boravio u Beogradu, spomenuti engleski general tražio je da razgovore o toj temi vodi sa mnom. Ja sam se mnogo potrudio da mi Nemački glavni štab dozvoli da dode do tog susreta. U najmanju ruku, takav razgovor mogao je da nam pruži interesantan uvid u namere protivnika. Moja molba, međutim, bila je najodlučnije odbijena. Ali, engleska predvidenja bila su ispravna. Ubrzo posle povlačenja nemačkih trupa iz Grčke, Englezi su vodili višenedeljne ogorčene borbe sa grčkim partizanima. Posle toga, sledeo je krvavi građanski rat u Grčkoj. Engleze su zamenili Amerikanci, koji su naoružali i platili komunističke protivnike. Ali, Englezi koji su još za vreme rata, dakle, blagovremeno upozoravali na ozbiljnu opasnost

koja ugrožava Mediteran ako bi Grčka postala komunistička dobili su naknadnu satisfakciju. Uz pomoć velikih sredstava. Zapad je uspeo da spreči da na vlast dodu komunisti. U Albaniji, vlast su dobili komunisti, koji su predstavljali samo neznatnu manjinu stanovništva. U Jugoslaviji je Zapad digao ruke od pokušaja da utiče na političke prilike u zemlji i pustio je da se stvari reše na terenu. Tito je postao čovek odluke. Razlog za to leži u prostoj činjenici da Jadransko more za Zapad nema toliko veliki značaj.

U leto 1944. nalazili smo se pred invazijom Saveznika u Francuskoj. Nekako u to vreme posetio me je ministar obrazovanja u vladi Nedića, gospodin Jonić (obešen 1946. godine). Jonić mi je saopštio da je u toku poslednjih dana primio više zanimljivih informacija. Sve one ga nedvosmisleno upućuju na to, da sam, zapravo, ja prava adresa za ove tajne poruke. Jedan stari Jonićev poznanik, koji godinama održava bliske veze sa komunističkim krugovima ispričao mu je u više navrata veoma zanimljive ideje u vezi sa svetskom političkom situacijom. Pri tom je jasno dao do znanja, da bi Joniću bilo sasvim lako da dozna kakvo je Nojbaherovo mišljenje o svim tim pitanjima. Poruka za mene glasila je ovako:

„Nemačka nikada ne može da dobije ovaj rat, jer ga vodi na dva fronta. Ovo mora da je jasno i nemačkom vodstvu. Ako bi ovaj rat ipak imao neki smisao za samu Nemačku, onda bi se on sastojao u sledećem: da engleski kralj, lordovi i engleski kapitalisti zauvek napuste Englesku i nasele se u Kanadi. Ovo je moguće postići samo ako se Nemačkoj daju odrešene ruke u Istočnoj Evropi. Ne postoji neki drugi način kako bi Nemačka mogla da okonča ovaj rat, koji vodi na dva fronta. Možda Nemačkoj više odgovara drugo rešenje, ali to je iluzija, jer Ruzvelt (Roosevelt) i Čerčil neće nikada pristati na to da pregovaraju sa Hitlerom, ili sa nekim drugim vodom iz redova nacista. To je izvesno. Sasvim drugačije stoje stvari sa Sovjetskim Savezom. Za Sovjetski Savez ne predstavlja nikakvu smetnju da vodi razgovore sa Nemcima, premda vlast drže nacisti. Sovjetski Savez nema nikakvih teritorijalnih pretenzija prema Evropi. Izuzetak je njihova želja da bezuslovno vladaju morskim tesnacima i prolazima. Ovo im Zapad, međutim, nikada neće dozvoliti. Posle pobede, Zapad će varati Moskvu i to gde god bude mogao. Ako okonča rat sa Moskvom, to će za Nemačku mnogo značiti, jer će tada imati slobodne ruke da anglo-američke invazione snage odbaci u Atlantik. S druge strane, Sovjetski Savez imao bi slobodne ruke da osvoji Dardanele, kao i strateška mesta u Aziji, koja su od životnog interesa za Moskvu."

Cela ova priča, način na koji je ispričana i kako je ta ideja stigla do mene, govorili su mi samo jedno: malo je verovatno da je to delo nekog pojedinca. Jer, kako bi neko mogao da dođe na pomisao da treba da čuje privatno mišljenje specijalnog savetnika za Balkan? Rečju, po meni, se sada postavilo pitanje: ko su ljudi koji stoje iza tog pojedinca? Celu stvar javio sam našem ministru spoljnih poslova. U izveštaju sam, takode, spomenuo da mi je na-

mera da prihvatim ove kontakte, kako bih saznao ko stoji iza tih predloga. Na moju depešu nikada nije stigao odgovor.

Ostaje otvoreno pitanje da li je poruka, koju mi je prosledio Jonić, bila važna. Dok sam čekao da mi Glavni štab odgovori na molbu, do mene je stigao drugi predlog, koji je nosio sve karakteristike ozbiljne stvari.

Poslednja priča letećeg diplomate za Balkan verovatno će da izazove temperamentnu diskusiju. Zbog toga sam dobro preispitao svoja sećanja pre nego što sam ih stavio na hartiju.

U poglavlju „Jugoslavija" govorio sam o tome da je Engleska vojna misija napustila Glavni četnički štab Draže Mihailovića. Na njihovo mesto stigla je Američka vojna misija, koja je sve do oktobra 1944. bila uz Dražu i putovala sa njegovim štabom. Sef Američke vojne misije bio je pukovnik OSS (Office for Strategic Services), Američke vojne obaveštajne službe, Mekdovel (McDowell). On je, inače, bio profesor Balkanologije na Univerzitetu u Bostonu. U Štabu Draže Mihailovića sam uživao dobar glas i četnici su me cenili. Zahvaljujući četnicima i Mekdovel je imao dobro mišljenje o meni i interesovao se u pozitivnom smislu za mene. Do ovih informacija sam došao na osnovu pouzdanih izvora. Početkom 1944. saznao sam da Mekdovel želi da se susretne sa mnom. Moja veza sa Dražom Mihailovićem vodila je početkom 1944. prvi razgovor sa Mekdovelom. Ja sam se mnogo trudio da od Nemačkog glavnog štaba izdejstvujem odobrenje da razgovaram sa Mekdovelom. Polazio sam od pogrešne pretpostavke da se on, zapravo, i ne zove Mekdovel i da poznajem tog oficira iz nekog ranijeg susreta. Ono što me zbunilo, bila je činjenica da je Mekdovel mene veoma dobro poznavao. Sa velikom mukom mi je pošlo za rukom da Hitler odobri da jedan moj poverljivi čovek započne sa kontaktima. Moj izaslanik dobio je samo ovaj zadatak: da sazna od Mekdovela o čemu Amerikanac želi sa mnom da razgovara. Posle susreta sa Mekdovelom, moj čovek mi je doneo svesku u kojoj je precizno stajalo, tačka po tačka, o kojim temama želi sa mnom da prodiskutuje. Sve sam ovo doslovno prepisao na parče hartije i dugo posle toga nosio i često čitao. Ovu zabelešku sam uništio tek godine 1946, kada sam dopao u jugoslovensko zarobljeništvo. Ona se nalazila u mom drugom novčaniku, a policajac, koji me je 2. jula 1946. pregledao kada sam stigao u zatvor Stara uprava, našao je kod mene jedan novčanik i nije računao s tim da bih mogao da posedujem još jedan.

Bio je kraj jula ili početkak avgusta 1944. Uspeh anglo-američke invazije u Normandiji bio je konačno osiguran bitkom kod Avranša (Avranches). Mekdovel mi je poručio sledeće:

„Od moje vlade sam primio punomoć da razgovaram sa izaslanikom Nojbaherom. Stvari koje su suprotne interesima Saveznika ne mogu da budu predmet razgovora.

Ja sam ovlašćen da razgovaram o svim pitanjima sa izaslanikom Nojbaherom, a sa njim mogu da sklopim dogovore kada je reč o nemačkim vojnim snagama koje se nalaze na Balkanu.

Osim toga, imam punomoć da razgovaram i o stvarima koje se ne odnose samo na Balkan, te da o tome referišem.

Ovlašćen sam, ako to nalažu okolnosti, da Nojbahera prebacim američkim avionom sa jugoslovenskog prostora u bilo koju neutralnu zemlju, a takode i u Sjedinjene Države, kako bih mogao da razgovaram o stvarima koje se odnose na opšte stanje u svetu, kao i na svetska ratišta. Za razgovore koji su od posebne važnosti, biće imenovan jedan američki opnomućeni izaslanik za Evropu.

Dode li do razgovora sa dr Nojbaherom na srpskom teritoriju, meni je stalo do toga da razgovorima prisustvuje i Draža Mihailović. Ja sam, najzad, njegov gost.

Naše je mišljenje da je izaslanik Nojbaher čovek sa velikim iskustvom. Smatramo, da je on praktičan Nemac i da najbolje zna šta sada valja da se radi, kada je očevidno da se rat približava kraju."

Ova poruka me je veoma uzbudila. Zar se nisam nalazio na izgubljenom položaju? Nije li ovde bila na pomolu mogućnost da se skrati gorak kraj priče i da se time spasu ljudski životi i nemački gradovi koji još nisu potpuno uništeni? A kraj priče je morao da bude gorak! Nisam li morao da verujem da se ovde nudi neslućena i velika mogućnost, kako bi moglo da se razgovara o „bezuslovnoj kapitulaciji"? Bez obzira na to kako su stvari tekle i kako će da se odvijaju, nije li od neprocenjive vrednosti ako dode do ozbiljnog kontakta sa ratnim protivnicima? Pa, Mekdovel nije bio neki sitan, beznačajan tajni agent, već je bio ugledna ličnost na visokom položaju!

Mekdovelu poruku prosledio sam našem ministru spoljnih poslova. Izostavio sam samo poslednju tačku, jer sam znao da mu se ona neće dopasti. Sa velikim nestrpljenjem i napetošću čekao sam odgovor najvišeg nemačkog vrha. Verovatno je Hitler primio moj izveštaj u trenutku kada se kod njega našao ambasador dr Ran (Rahn). O ovome događaju piše Ran u svojim sećanjima *Nemiran život (Unruhiges Leben).* Hitler je glasno uzviknuo:

„Taj čovek je poludeo!"

Taj čovek sam bio ja. Hitler je sa Ranom razgovarao o mom pokušaju da stupim u kontakt sa Amerikom i dao je sledeće mišljenje: „Mi treba da uništimo sve lađe i mostove koji nas vode do pregovora. Ono što je u ovom trenutku bitno, nije diplomatije, nego vojna sila."

Uskoro sam primio i odgovor. U šifrovanoj poruci ministra spoljnih poslova stajalo je ovo:

„Američka ponuda je bezobrazna. Morate odmah da prekinete kontakte. Vašem američkom oficiru možete samo da napomenete da će Amerikanci u ovom ratu još da dožive velike nezgode i katastrofe..."

U tom momentu osećao sam da sam potpuno sam u svetu u kome vlada nesreća i mrak. List hartije pao mi je iz ruke, lebdeo je neko vreme u vazduhu i pao na ćilim. Bilo je potpuno besmisleno da i dalje gledam u tu belu mrlju, u papir koji mi je pao iz ruke. Osećao sam se praznim dok sam razmišljao o ovom tekstu. Odjednom me je svladao veliki umor.

Nekoliko meseci kasnije sam nemački ministar spoljnih poslova pokušao je da uspostavi kontakt sa Amerikancima. U Švajcarsku je poslao čoveka iz svog štaba, sa pismom za američkog ambasadora u Bernu. Pokušaj je propao. Okupacija Nemačke tekla je daleko lakše i bila je skopčana sa daleko manje američkih žrtava nego što su računali u Vašingtonu avgusta 1944. godine. Nad Nemačkom se nadvila mrkla noć, bez zvezda.

POGOVOR

Ovu malu knjigu sećanja napisao sam tokom kišovitih letnjih meseci godine 1953. i to u mom rodnom kraju Gmundenu, ali i u Insbruku. Od ovih memoara i stvarnih događaja i doživljaja koji čine sadržaj ove knjige, deli me sedam i po godina zatvora, i jedna godina na slobodi, kada sam ponovo pokušao da se snađem i započnem nov život u jednom drugačijem svetu, koji se mnogo promenio. Nisam više imao vremena da pripremim izdavanje ove knjige. Dobio sam primamljivu ponudu u Africi i već sam 12. marta 1954. stigao avionom na aerodrom Adis Abeba. Ovde sam stupio u službu Njegovog veličanstva cara Etiopije. Postao sam savetnik i komesar u gradskoj upravi Adis Abebe. Moji jaki utisci u ovom novom svetu, kao i teškoće sa kojim je trebalo da se borim, bili su takve prirode da nisam imao mnogo vremena da se posvetim mojim ratnim sećanjima.

Ali, ipak sam, malo pre dolaska u Afriku, stupio u vezu sa izdavačem „Mustersmid" iz Getingena. U srcu Afrike, jedan slučaj mi je na upečatljiv način osvežio sećanja na balkanske doživljaje. Bilo je to 14. decembra 1955, u Adis Abebi. Raskošan prijem u sali carske palate. Prisutni su: prinčevi, najviši dostojanstvenici Etiopije, ambasadori stranih zemalja, visoki strani savetnici, mnogi nose bogate, skupe medalje i sjajne uniforme, elegancija na najvišem nivou etiopskih i evropskih dama, bogato ukrašeni lusteri. Jedino nedostaju predstavnici crkve. Vode se tihi, intimni razgovori. Odjednom je nastao tajac. Najviši dostojanstvenici krenuli su u svečanu salu kroz špalir etiopskih i inostranih predstavnika. Prolazeći, ljudi iz špalira duboko se klanjaju etiopskom caru i njegovom gostu, u čiju čast je i priređen ovaj veličanstven prijem. Kada sam gostu bolje pogledao u lice, zapljusnuo me je odjednom talas sećanja. Taj gost je bio maršal Jugoslavije Tito. Poslednji put sam ga video pred mostom koji vodi iz Zemuna u Beograd. Bilo je to 2. jula 1942, kada sam krenuo na svoje dugo zatočeništvo. Pobednik je tada nosio

raskošnu uniformu i prošao pored mene, poraženog u ratu, čija odeća je nosila jasne tragove američke internacije, u kojoj sam proveo preko godinu dana. Ovog puta je moja odeća odgovarala svečanom trenutku i bila je besprekorna. Čudni susreti! Najveći pesnik je život sam, a život počinje - sutra.

Adis Abeba, februar 1956.

BIOGRAFIJA AUTORA

Herman Nojbaher (Neubacher, Hermann), roden 24.6.1893. u mestu Vels (Wels), Gornja Austrija (Oberösterreich), umro 1.7.1960. u Beču (Wien), ekonomski ekspert i političar. Od godine 1920. radio je u drvnoj industriji. Godine 1933. postao je član ilegalne Nacističke stranke (NSDAP). Gradonačelnik Beča bio je od 13. 3. 1938. do maja 1939. Od 1940. bio je poslanik u Bukureštu, a onda i Atini.

Zbog svoje aktivnosti Herman Nojbaher, nemački diplomata i posebni izaslanik za Jugoistok (odnosno, specijalni izaslanik za Balkan) od 1940. do 1945. i opunomoćeni ministar pri Vojnom zapovedništvu u Srbiji od 1943. godine, u Jugoslaviji je bio osuđen na 20 godina zatvora. Zbog bolesti, godine 1952. je bio pušten na slobodu. Posle oslobođenja je radio kao građevinski preduzetnik u Salcburgu. Od 1954. do 1956. radio je u Etiopiji, u službi cara Haila Selasija, kao savetnik pri stvaranju moderne državne uprave.

Nojbaher nije nepoznata ličnost. O njemu je čak sniman i jedan film: *Das Neubacher - Projekt (Nojbaherov projekt),* koji je režirao Markus J. Karni (Marcus J. Carney). Glavni savetnik režisera bio je istoričar Nikolaus Val (Nikolaus Wahl).

Nojbaher je izdržavao kaznu u zgradi koja je bila i zatvor Gestapoa, danas zgrada Tehničkog univerziteta. Nemci u tom filmu nikako da se načude tome što Srbi tako nemarno gledaju na svoju sopstvenu prošlost. Mesto gde je Gestapo streljao mnoge Srbe ostalo je potpuno neobeleženo. Posle je tu Titova policija streljala svoje političke protivnike. Danas je to popularni studentski disko-klub.

REČ PREVODIOCA

Vrednost ovih meomora leži u tome što ih je pisao čovek koji je zauzimao veoma visoku funkciju u Trećem rajhu, odnosno u Nemačkom ministarstvu spoljnih poslova i zbog toga bio odlično obavešten o zbivanjima na ćelom balkanskom prostoru. On je tokom rata bio glavni nemački diplomata za Balkan.

Najinteresantnija za našeg čitaoca su mesta koja navode njegove lične utiske. Recimo, o Nediću, o patrijarhu Gavrilu, o Ljotiću iii o Pavlu Đurišiću. On je jedan od retkih preživelih svedoka koji govori o Nediću i njegovim razgovorima sa Hitlerom. „Narodni sud" ga je posle rata osudio jer je „sarađivao" sa Hitlerom. Iz Nojbaherovog svedočenja vidimo da je on išao u Glavni štab firera, ne da se slika sa Hitlerom, nego da pokuša da se ukinu drakonske mere streljanja talaca i da se olakša težak položaj u kome se našao srpski narod. Tako dobijamo sasvim drugačiju sliku Nedića. Za razliku od Mađarske, Rumunije, Hrvatske ili Bugarske, zemalja koje nisu bile okupirane i čije državne predstavnike su bez velikih teškoća primali najviši predstavnici Rajha, a njihovim željama i zahtevima Nemci su nastojali da maksimalno udovolje, sa Srbijom se postupalo kao sa poraženom zemljom. Ona je pala u potpunu nemilost surovog pobednika i njegovih satelita. Na Balkanu su u donekle sličnom položaju bili samo Grci. Nemci su i delove grčke teritorije poklonili svojim vernim saveznicima Bugarima. I tamo su bile na snazi represalije, premda u daleko manjem obimu nego prema Srbima. Pa ipak, položaj Grka bio je umnogome daleko povoljniji. Srbi su bili tretirani kao narod koji je tradicionalno neprijateljski raspoložen prema Nemcima. Ili, kako sam autor piše, položaj Srba ličio je na položaj divljači, koja je svojim susedima „data na odstrel". Svakoje mogao, nekažnjeno, da ih zlostavlja i ubija. Ne sećam se da sam u nekoj knjizi našao tako precizno i jasno postavljenu dilemu u kojoj je morao da se nađe političar u okupiranoj zemlji: Sta da se radi? Krenuti putem „herojske" nesaradnje? A to vodi samoubistvu cele na-

cije. Ili: prihvatiti saradnju i pod odredenim uslovima uraditi sve što je moguće za svoju otadžbinu. U ovoj situaciji našli su se grčki i srpski političari. Ostali balkanski narodi bili su nemački saveznici! U toj situaciji, nekoje morao da razgovara sa Nemcima, kako bi spasao ono što se može spasti. Nedić se prihvatio te dužnosti i pokušao je da spase što je moguće više srpskih glava. I zato se saginjao i metanisao pred Hitlerom, koji se posle podsmevao njegovom „orijentalnom klanjanju". Iz ovoga proizlazi da su Josip Broz Tito i njegov režim osudili tog čoveka, izgleda, samo zato jer je tražio milost za Srbiju. Memoari govore o tome da nije samo Nedić pokušao da spasava Srbe, nego su to čak, ponekad i na svoju ruku, radili i neki Nemci. Reč je ne samo o Nojbaheru, nego i o generalu Felberu, koji je, takode, preuzeo na sebe veliku odgovornost jer je krajem avgusta 1943. odbio da strelja 850 Srba. To je bio samo početak. Koliko je srpskih života spasao Nojbaher? A koliko i drugi Nemci? Možda je vreme da se ti zaslužni Nemci barem popišu, ako im već nismo dali ime neke ulice u Beogradu. Ako je od „narodnog izdajice" Nedića moglo da se očekuje da spasava Srbe, niko to nije tražio od Nojbahera koji je od toga imao samo glavobolje i neugodnosti i, kao zahvalnost, „sud u Beogradu" gaje osudio na 20 godina robije.

Bilo bi dobro da se objavi optužnica protiv Nojbahera koju je dao Vojni sud u Beogradu. Iz Nojbaherovog prevoda delova te optužnice proizlazi da se Nojbaheru sudilo jer se protivio sprovodenju represalija. Da li su ga Tito i njegov režim osudili samo zato što je spasao živote nekoliko hiljada Srba?

Nojbaher, kada govori o Balkanu, jasno razlikuje položaj pojedinih naroda. Dok su, recimo, Bugari uživali opšte simpatije nemačke javnosti, na Srbe se gledalo kao na narod koji je neprijateljski orijentisan prema Berlinu. Na Balkanu su Nemci i Italijani jedino okupirali Grčku i Srbiju. Ostale balkanske zemlje bile su tretirane kao države koje gaje simpatije prema Berlinu. No, kakve razlike u postupanju prema političkim akterima! Atinski mitropolit Damaskinos, na primer, koji je voleo da razgovara sa Nojbaherom, nije nakon 1945. godine zbog toga imao nikakvih problema. Naprotiv, bio je i posle Drugog svetskog rata slavljen kao grčki patriota, što mu i sam Nojbaher priznaje. Damaskinos je imao i dobre odnose sa Hitlerovim ambasadorom u Atini, ali je to grčki mitropolit neprestano koristio da „učini nešto dobro za svoju otadžbinu". Pa, ništa drugo nije radio, recimo, ni Milan Nedić! Nojbaher sa velikim poštovanjem govori o Grcima i primećuje da jedino oni nisu osudili na smrt nijednog svog kvislinga. Razume se, da im je tu, pre svega, išla na ruku činjenica, da posle 1945. vlast u Grčkoj nisu preuzeli komunisti, ili, kako ih Nojbaher zove, „ratni revolucionarni profiteri". Srpski „damaskinosi" bili su čak i zatočeni, Nemci su ih internirali. Njima ni ta činjenica nije pomogla da ih posle 1945. godine nove vlasti ne proglase za „saradnike okupatora", a mnogi su na osnovu takvih propagadnih i neosno-

vanih optužbi, bili i streljani. Grci su izbegli gorku sudbinu koju je podneo srpski narod nakon Drugog svetskog rata: nova, komunistička vlast fizički je gotovo uništila srpsku političku, ekonomsku i duhovnu elitu. Ono što nije ubijeno, bilo je razasuto po svetu i doživelo pimalo laku sudbinu koja uvek prati političku emigraciju.

Nije li vreme da prikupimo imena onih Srba, uglavnom komunističkih funkcionera, koji su neodgovorno i zlonamerno gurali srpski narod u propast, time što bi u „jednoj hrabroj akciji" pucali u leda nekom nemačkom vojniku a posle toga se „junački" izgubili u šumi znajući da će odmazda doći i da će u njoj stradati nevini srpski civili? I još nešto. Zašto nije tokom celokupne okupacije stradao nijedan nemački vojnik u Danskoj, Holandiji, Belgiji, a skoro nijedan u Francuskoj ili Češkoj? Da li su ti narodi manje hrabri od srpskog? Ili su oni mudriji od nas?

Autor je, po mom mišljenju, kao svedok tih dogadaja, veoma jasno i dobro objasnio stav četnika, Nedića i Tita. Vidimo da je sve bilo daleko zamršenije nego što su generacije posle rata učile iz školskih udžbenika, gde nam se nudila jedna, crno-bela slika rata, kakva u stvarnosti nikada nije ni postojala. Sada, pa i iz ovih memoara, vidimo da su svi sarađivali sa Nemcima, ali su im motivi bili različiti. Nedić je saradivao sa Nemcima da bi spasavao sto srpskih života za jednog Nemca. Draža je nudio saradnju Nemcima, ali ne zato što ih je voleo, nego iz prostog razloga što su ga Englezi izdali i svu vojnu i materijalnu pomoć počeli da šalju Titu. Draži, dakle, nije preostalo drugo, nego da se za oružje obrati Nemcima. Tito je saradivao sa Nemcima radi razmene zarobljenika, ali i da bi se mogao potpuno posvetiti borbi sa četnicima, koji su mu bili glavni neprijatelj.

Nekoliko reči o srpskim gubicima. Mnogo se govori o broju srpskih žrtava tokom Drugog svetskog rata u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Hrvati su - to su Nojbaherove procene - ubili 750 000 Srba. Do ove brojke autor je stigao na osnovu nemačkih izveštaja, koje je imao prilike da vidi.

Autor je po nekim svojim stavovima, ovo mora da mu se prizna, bio daleko ispred svog vremena. Kada, recimo, na početku govori o sukobu kultura, Nojbaher tvrdi da su civilizacijske razlike daleko važnije i teže se menjaju nego što je to slučaj sa nacionalnim netrpeljivostima. Tako je teza o „sukobu civilizacija", koja se pripisuje američkom antropologu Semjuelu Hantingtonu, formulisana, kao što vidimo, skoro pola veka ranije.

Reč ,,siidost"(„jugoistok"), kako glasi naslov knjige, preveo sam sa „Balkan". Službena Nemačka iz vremena Hitlera, često govori o „Jugoistoku". Recimo, kada imenuje Nojbahera da preuzme novu dužnost kao „specijalni savetnik za Jugoistok". Kada, međutim, sam autor priča o svojim doživljajima onda skoro nikada ne govori o jugoistoku već redovno govori o Balkanu. U nemačkoj terminologiji reč „jugoistok Evrope" i „Balkan" zapravo su sinonimi. To je i logično. Balkan se nalazi na jugoistoku Evrope.

Međutim, za Srbe, i uopšte za balkanske narode, ovo zvuči prilično nejasno, neprecizno, pa čak i uvredljivo. Konačno, niko u Nemačkoj ne označava Španiju i Portugal, kada govori o tim narodima i zemljama, kao „jugozapad Evrope", nego se kaže ili: „Iberijsko poluostrvo", ili. prosto, „Spanci i Portugalci". „Jugozapadna Evropa" može da se upotrebi samo kada govorimo o prognozi vremena u Evropi, dakle, kao meteorološki pojam. Kako je i sam autor kazao, stvar je mnogo zamršenija. Gde je zapravo Balkan? Da li i Budimpešta pripada Balkanu? A šta je sa Bukureštom, Ljubljanom ili Zagrebom? Ukratko, srpskoj javnosti daleko je jasniji i razumljiviji pojam „Balkan", pa sam zbog toga i tu reč tako prevodio.

Nemačka imena pisao sam, kako je to praksa, srpskom transkripcijom, sem kada se ime spominje po prvi put. Tada sam u zagradi, kako se to radi u svetskoj naučnoj literaturi, navodio ime u originalu, dakle, nemačkom ortografijom.

Kao što je to uobičajeno u ovom poslu, držao sam se strogo pravila prevoda, onako kako je u svetu uobičajeno. „Albanisch", na primer, prevodio sam sa „albanski" i to bez obzira na to da li se govori o Albancima sa Kosova ili iz Albanije. Međutim, kada autor govori, recimo „im Lande der Skipitaren", onda sam to prevodio onako kako je napisao na nemačkom, odnosno, kao što je uobičajeno u srpskom jeziku, dakle, ,,u zemlji Šiptara".

Njegove rečenice napisane su kao da ih je diktirao sekretarici. To je živ, interesantan govor. Međutim, Nojbaher nije pisac, tako da su njegove misli, stavljene na hartiju, često glomazne, deluju nedorečeno, a ponekad i nejasno. To se dešava jer je autor kada je pričao o nečemu, polazio od toga da su stvari o kojima on govori poznate i ljudima kojima se obraća. Zato sam prilikom prevođenja naišao na neke probleme, koje sam, verujem, uspeo da rešim na najbolji mogući način. Prvo, da tekst bude veran svom izvoru, što je osnovno pravilo u prevođenju. I drugo, da je knjiga razumljiva i srpskoj čitalačkoj publici, pa sam zato neke stvari koje su same po sebi razumljive, recimo, austrijskoj ili nemačkoj javnosti, pokušao da prevedem tako da njihova misao bude jasna i srpskom čitaocu.

Nikola Zivković

SADRŽAJ

TexnuHKu ypejiHuii,u
JoBaH APAHTdEJIOBHTL
CjiooönaH KOBAHHTu

Kopuu,e
MapHja BYKCAHOBH'R

KopeKtuypa
JII CjiyxöeHH jiHCT CUr

06UM
13 3/4 uiTaM. TaöaKa

<PopMam
14x20 cm

Tup UM
500 npHMepaica

UlmaMua
rPAOHHAP - y>KHne

Nikola Živković, esejista, novinar, prevodilac, rođen je 1950. u selu Dragoševcu, Žumberak (danas u Hrvatskoj, uz samu slovenačku granicu). Od 1970. do 1972. radio je na trgovačkim brodovima i kao moreplovac obišao ceo svet. Godine 1977. je diplomirao filozofiju i istoriju u Zagrebu, a od 1980. do 1983. pohađao je postdiplomske studije na Slobodnom univerzitetu u Berlinu, u kome i danas živi i radi.

Autor je nekoliko knjiga: *Pisma iz Berlina*, Kragujevac (1995), *Kosovo-dnevnik*, izdavač Prometej, Novi Sad (2000), *Tragajući za istinom*, izdavač Slobodna knjiga, Beograd (2001), preveo i napisao predgovor za knjigu Johana Hajnriha Švikera *Istorija unijaćenja Srba u Žumberku*, izdanje Kalenić, Kragujevac (1991), ista knjiga, drugo izdanje Arhiv Vojvodine i Muzej Srpske pravoslavne crkve, Novi Sad – Beograd (1995), sa Vladimirom Jagličićem preveo poeziju Huga fon Hofmanstala, Kragujevac (2000). Preveo je i priredio *Srbi u ratnom dnevniku Vermahta*, izdavač Službeni list SCG (2003).

ISBN 86-355-0650-2

UNGARN
RUMÄNIEN
Fünfkirchen
DONAU
Arad
Laibach
Zagreb
(Agram)
THEISS
Hermannstadt
Fogarasch
Kronstadt
Predeal
Rijeka
Karlovac
Esseg
Vukovar
Neusatz
BANAT
SÜD-KAR
SAWE
Pančevo
Semlin
Eisernes Tor
Ploesti
Banjaluka
JUGOSLAVIEN
Tuzla
Belgrad
WALACHEI
Bukarest
Baneasa
Zara
Krajowa
Sarajewo
Kragujevac
MORAWA
Giurgiu
DONAU
Split
Visegrad
Mostar
Niš
Plewen
Kossowo Polje
Leskovac
Kolašin
Mitrovica
Dubrownik
Andrijevica
Priština
Sofia
BULGARIEN
Titograd
Cetinje
Budua
Prizren
Phillippopel
(Plovdiv)
Skoplje
Svilengrad
Stip
THRAZIEN
Adriatisches Meer
ITALIEN
Durazzo
Tirana
Elbassan
ALBANIEN
Ohrid See
Bitola
Drama
GRIECHENLAND
Saloniki
Klissura
Olymp
TÜRKEI
Trikkala
Korfu
Mytilene
Jonisches Meer
Patras
Athen
Pyrgos
Korinth
Piräus